

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-10/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., dos.
Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№10/4 (131), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 177 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Abdishukurova S. The role of punctuation in rendering stylistic nuances of complex sentences in academic and technical translation	5
Abdishukurova S. Stylistic peculiarities of punctuation usage in complex syntactic structures: challenges in literary translation	7
Abdullayev D.A. Nutq ijodiy voqelanishida lugʻaviy birliklar vazifadoshligi	10
Abdullayeva D.B. Xorij adabiyotshunosligida Pearl S. Buck ijodining oʻrganilishi va baholanishi	13
Abdullayeva G.N. Vafo konseptining frazeologik birliklarda ifodalanishi	16
Abdullayeva M. OAV dagi frazeologik lakunlar va ularning avtomatik lakunlar va ularning tarjimada yuzaga keltiradigan qiyinchiliklari	20
Abdullayeva X.N. Oʻzbek va ingliz shehri ertaklarida qushlar obrazining oʻziga xos xususiyatlari	23
Abduraimova M.V. Ingliz tilidagi gaz sanoati terminlarining oʻzbek tiliga tarjimasida ekvivalentlik va adekvatlik muammolari	25
Abdurazakov B. The interdependence of linguistics and social identity	29
Ablakulova I.K. Oʻzbek romanlarida uchraydigan arxaik va tarixiy soʻzlarning xorijiy tilga tarjimasining ilmiylik darajasi	31
Adambayeva Sh. Fransuz tili mentalitetida “ayol” konseptining oʻziga xos xususiyatlari	34
Adizova O.I. Afsonalar xalq oʻtmishining badiiy tarixidir	41
Alimova Sh.M. Xorazm vohasi oʻzbek shevalarini areal tadqiq qilishning nazariy asoslari	44
Almardonova A.A. Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlarida nafs axloqiy mezonlardan biri sifatida	46
Arolova N.A. Bolalarda til oʻzlashtirish bosqichlari	49
Asomiddinova G.A. Stefan Cveyg asarlarida ayol ruhiyati va ichki monolog	52
Atajanova N.M. The impact of social networks on language evolution and communication in the digital age	55
Ataniyazova S. Xushmuomalalik (politeness) nazariyasi va uning verbal ifodalanishi	59
Ataqulova Sh.Sh. Jahon va oʻzbek romanchiligida ideal inson timsoli	61
Ataxanova M.M. Gastronomik ergonimlarning struktur tahlili	64
Azizov M.A. “Tarixi Fargʻona” asarida fors-tojik tilidan oʻzlashgan soʻzlarning leksik-semantik xususiyatlari	68
Babayeva G.T. Oʻzbek tili milliy korpusida pragmatik birliklarning avtomatik aniqlanish tamoyillari	71
Babadjanova N.X. Til va tafakkurda “odam” mifologemasining ifodalanishi	73
Bekbergenova M.D. Qoraqalpoq nasrida tipologiya manbalari	76
Boʻriyeva Sh.Gʻ. Zamonaviy lingvokulturologik tadqiqotlarda maqollar talqini	79
Boʻriyeva Sh.Gʻ. Maqollarni oʻrganishning lingvokulturologik yondashuvlari	81
Buriyeva F. Zamonaviy sheʼriyatda folklor anʼanalarining poetik ifodasi	84
Dadajonov O.Z. Valter Gazenkleverning “Oʻgʻil” va Izzat Sultonning “Imon” dramalarida ota va oʻgʻil munosabati	89
Davronova Sh. Abdulla Oripov sheʼrlarida ruhiyat va tabiat tasviri	91
Djuraboeyeva M.X. Mehmondoʻstlik konseptining nemis va oʻzbek tillarida antroposentrik talqini	94
Doʻsimov Z. Jahon va oʻzbek tilshunosligida toponimika: nazariy va amaliy yondashuvlar	98
Gafforov X.Sh. Ziddiyatlarda genderga oid kinoya va istehzolarning qoʻllanishi	101
Giyazova Sh.K. Tilak joʻra ijodida tabiat tasviri va ramziylik	104
Gulomova R. Qargʻish fenomenining tarixiy ildizlari	106
Gʻulomova M.U. Xolid Saidning “Yangi alifbo yoʻllarida eski xotira va tuygʻularim”i xususida	109

Hamroyeva F.F. Hikoya strukturasi va uning asosiy komponentlari – vaqt, tartib, fokalizatsiya	112
Haydarov A.A. Badiiy tasvirda fonostilistik va fonografik vositalarning konnotativ ma'nolari	115
Husanova Sh.E. Cross-cultural comparison of english and uzbek lullabies: a linguocultural perspective	118
Islomova L.F. Expression of Expressiveness through Authorial Punctuation in English and Uzbek Literature	121
Ismonova Yo. Rahmat Fayziyning "Hazrati inson" romanlarida urush bolasi obrazi va uning biografik omillari	123
Izzatulloeva M. Statistical approach to the frequency of non-finite forms in translations	126
Jumaniyazova I.A. Ijod maktablarida mumtoz nasriy asarlar ustida ishlash	128
Karimova Sh.B. O'zbek tilshunosligida kvantitativlikning o'rganilishi va kvant lingvistika	131
Khodjaeva S.S. The influence of interference on translation errors and ways to prevent them	134
Madaminova S. O'zbek va g'arb madaniyatidagi small talk: kognitiv va pragmatik jihatlar qiyosi	136
Madrimova Z. Oziq-ovqat pragmatonimlarining tamoyillari va ularga qo'yiladigan talablar	139
Mahkamova D.Sh. "Bilga xoqon" obrazining turkiy xalqlar adabiyotida ifodalanishi	143
Mahmudov R., Azatova G. Antropotsentrizmning o'zbek tilshunosligidagi tatbiqlari	147
Mamadjanova N.M. Kinodiskursda til, jamiyat va madaniyatning o'zaro bog'liqligi	150
Mamatova N.A. Hozirgi zamon tibbiy terminologiyasining lingvistik muammolari	153
Mamasoliyeva G.A. Fransuz tili undoshlari tovush paychalarining ishtirokiga ko'ra darajalanishi	156
Mamtaliyev A. O'zbek savdo diskursiga xos metaforalar: kognitiv va madaniy tahlil	158
Marimbaeva L.U. Ingliz va o'zbek adabiy asarlarida evfemizmlarning qiyosiy stilistik tahlili	161
Marimbaeva S.U. Aspects of the linguocultural representation of time in the uzbek language	164
Matyakubov X.X. The main targets and missions of onomastic components	167
Meliyeva N.B. Qishloq xo'jaligi terminlarining semantik tahlili	170
Mukhammadiyeva U.F. Balancing and minimizing national-cultural differences in translation	173

UDC 811.111

THE ROLE OF PUNCTUATION IN RENDERING STYLISTIC NUANCES OF COMPLEX SENTENCES IN ACADEMIC AND TECHNICAL TRANSLATION**S.Abdishukurova, teacher, Karshi International University, Karshi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilmiy va texnik tarjimada tinish belgilarining stilistik nozikliklarni ifodalashdagi o'rni tahlil qilinadi. Punctuation nafaqat grammatik vosita sifatida, balki murakkab sintaktik tuzilmalar ichida aniqlik, mantiqiy izchillik va uyg'unlikni ta'minlovchi uslubiy vosita sifatida ham qaraladi. Tarjimonlar tildagi aniqlik va uslubiy maqsad o'rtasida muvozanatni saqlashda hamda maqsad tilining normalariga rioya etishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Maqolada tarjimonlarning sohaga oid me'yorlardan xabardor bo'lishi muhimligi ta'kidlanadi va funksional ekvivalentlikni uslubiy sodiqlik bilan uyg'unlashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Xulosa sifatida tinish belgilarining ilmiy-texnik tarjimada aniqlik va uslubiy uyg'unlikni ta'minlashdagi ahamiyati qayd etiladi.

Kalit so'zlar: Tinish belgilari, Ilmiy tarjima, Texnik tarjima, Uslubiyat, Funksional ekvivalentlik, Bog'liqlik, Aniqlik, Aniqlik va aniqlik (aniqlik, to'g'riqlik).

Аннотация. В статье проводится всесторонний анализ роли пунктуации в передаче стилистических оттенков при переводе академических и технических текстов. Автор утверждает, что пунктуация, помимо своей грамматической и структурной функций, играет решающую роль в обеспечении ясности, связности, акцентуации и логической последовательности сложных синтаксических конструкций. Переводчику в академическом и техническом дискурсе необходимо соблюдать баланс между языковой точностью и стилистической верностью, учитывая нормы дисциплины и целевого языка. В исследовании подчеркивается важность осознанного подхода переводчика к взаимодействию пунктуации со смыслом, тоном и структурой текста. Кроме того, предлагаются практические рекомендации по сохранению функциональной эквивалентности и стилистической целостности в специализированных переводах. В заключение отмечается, что пунктуация является не просто механическим элементом, а ключевым семиотическим средством, формирующим коммуникативную эффективность и стилистическую глубину переведённого академического текста.

Ключевые слова: Пунктуация, Академический перевод, Технический перевод, Стилистика, Функциональная эквивалентность, Связность, Ясность, Точность, Дисциплинарные нормы, Осведомлённость переводчика

Abstract. This article explores the role of punctuation in conveying stylistic nuances in academic and technical translation. It emphasizes that, beyond its grammatical function, punctuation contributes to clarity, cohesion, and logical organization within complex sentence structures. Translators face the challenge of balancing linguistic precision with stylistic intent while adhering to target language conventions. The paper highlights the importance of translator awareness of disciplinary norms and suggests guidelines for achieving functional equivalence without losing stylistic fidelity. It concludes that punctuation is a key factor in ensuring clarity and stylistic coherence in specialized translation contexts.

Key Words: Punctuation, Academic Translation, Technical Translation, Stylistics, Functional Equivalence, Cohesion, Clarity, Precision.

Introduction. Translation of academic and technical texts is characterized by strict demands for clarity and accuracy. In such contexts, punctuation assumes a central role in structuring information, guiding the reader, and ensuring logical coherence. While literary translation often allows for stylistic flexibility, academic and technical translation prioritizes consistency and readability. Nevertheless, punctuation remains a stylistic tool that can alter meaning, emphasis, and argumentation. This paper analyzes how punctuation functions in complex syntactic structures within

academic and technical texts, and the challenges this poses for translators. Translation of academic and technical texts is characterized by strict demands for clarity and accuracy. In such contexts, punctuation assumes a central role in structuring information, guiding the reader, and ensuring logical coherence. While literary translation often allows for stylistic flexibility, academic and technical translation prioritizes consistency and readability. Nevertheless, punctuation remains a stylistic tool that can alter meaning, emphasis, and argumentation. This paper analyzes how punctuation functions in complex syntactic structures within academic and technical texts, and the challenges this poses for translators.

Complex syntactic structures in academic and technical writing include multi-clausal definitions, enumerations, and conditional statements. Punctuation organizes these structures, enabling the transmission of dense information. Halliday (2014) argues that cohesion in academic discourse relies heavily on punctuation, which signals logical relations. Translators must therefore maintain punctuation patterns that preserve the argumentative flow of the source text. Technical manuals, for instance, often use colons and semicolons to separate steps or conditions. Misuse of such punctuation may result in ambiguity or misinterpretation, potentially leading to functional errors in professional practice. Nida (2001) emphasizes functional equivalence, which in this context involves aligning punctuation use with the communicative purpose of the text. Similarly, Newmark (1988) stresses that punctuation must reflect both linguistic and pragmatic accuracy in technical translation. In contrast to literary translation, academic and technical translators are bound by target language conventions and disciplinary norms. For example, while English allows semicolons for complex lists, Uzbek and Russian translations often prefer periods or commas. Translators face a dilemma: whether to adapt punctuation to target language norms or preserve the source structure to maintain stylistic integrity. Venuti (1995) notes that such choices reflect broader strategies of domestication or foreignization. The analysis of translated academic articles and technical manuals reveals a tendency toward normalization of punctuation in target languages. This practice enhances readability but risks flattening stylistic nuances. A corpus-based examination shows that translators sometimes replace dashes or colons with simpler punctuation, thereby reducing emphasis or altering logical relations. The findings suggest that professional translators need heightened awareness of punctuation as a stylistic and functional device, not merely a mechanical one. Complex syntactic structures in academic and technical writing include multi-clausal definitions, enumerations, and conditional statements. Punctuation organizes these structures, enabling the transmission of dense information. Halliday (2014) argues that cohesion in academic discourse relies heavily on punctuation, which signals logical relations. Translators must therefore maintain punctuation patterns that preserve the argumentative flow of the source text. Technical manuals, for instance, often use colons and semicolons to separate steps or conditions. Misuse of such punctuation may result in ambiguity or misinterpretation, potentially leading to functional errors in professional practice. Nida (2001) emphasizes functional equivalence, which in this context involves aligning punctuation use with the communicative purpose of the text. Similarly, Newmark (1988) stresses that punctuation must reflect both linguistic and pragmatic accuracy in technical translation. In contrast to literary translation, academic and technical translators are bound by target language conventions and disciplinary norms. For example, while English allows semicolons for complex lists, Uzbek and Russian translations often prefer periods or commas. Translators face a dilemma: whether to adapt punctuation to target language norms or preserve the source structure to maintain stylistic integrity. Venuti (1995) notes that such choices reflect broader strategies of domestication or foreignization. The analysis of translated academic articles and technical manuals reveals a tendency toward normalization of punctuation in target languages. This practice enhances readability but risks flattening stylistic nuances. A corpus-based examination shows that translators sometimes replace dashes or colons with simpler punctuation, thereby reducing emphasis or altering logical relations. The findings suggest that professional translators need heightened awareness of punctuation as a stylistic and functional device, not merely a mechanical one. Complex syntactic structures in academic and technical writing include multi-clausal definitions, enumerations, and conditional statements. Punctuation organizes these structures, enabling the transmission of dense information. Halliday (2014) argues that cohesion

in academic discourse relies heavily on punctuation, which signals logical relations. Translators must therefore maintain punctuation patterns that preserve the argumentative flow of the source text. Technical manuals, for instance, often use colons and semicolons to separate steps or conditions. Misuse of such punctuation may result in ambiguity or misinterpretation, potentially leading to functional errors in professional practice. Nida (2001) emphasizes functional equivalence, which in this context involves aligning punctuation use with the communicative purpose of the text. Similarly, Newmark (1988) stresses that punctuation must reflect both linguistic and pragmatic accuracy in technical translation. In contrast to literary translation, academic and technical translators are bound by target language conventions and disciplinary norms. For example, while English allows semicolons for complex lists, Uzbek and Russian translations often prefer periods or commas. Translators face a dilemma: whether to adapt punctuation to target language norms or preserve the source structure to maintain stylistic integrity. Venuti (1995) notes that such choices reflect broader strategies of domestication or foreignization. The analysis of translated academic articles and technical manuals reveals a tendency toward normalization of punctuation in target languages. This practice enhances readability but risks flattening stylistic nuances. A corpus-based examination shows that translators sometimes replace dashes or colons with simpler punctuation, thereby reducing emphasis or altering logical relations. The findings suggest that professional translators need heightened awareness of punctuation as a stylistic and functional device, not merely a mechanical one.

Conclusion. The study concludes that punctuation in complex syntactic structures plays a pivotal role in academic and technical translation. It ensures logical coherence, precision, and clarity, while also contributing to stylistic nuances that shape disciplinary discourse. Future research should explore cross-linguistic comparisons of punctuation strategies in technical translation to develop more comprehensive guidelines for professional practice. The study concludes that punctuation in complex syntactic structures plays a pivotal role in academic and technical translation. It ensures logical coherence, precision, and clarity, while also contributing to stylistic nuances that shape disciplinary discourse. Translators must adopt a balanced approach that respects target language conventions while preserving the rhetorical and stylistic intent of the source text. Future research should explore cross-linguistic comparisons of punctuation strategies in technical translation to develop more comprehensive guidelines for professional practice.

REFERENCES:

1. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (2014). *Cohesion in English*. Routledge.
2. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
3. Nida, E. A. (2001). *Language and Culture: Contexts in Translation*. Shanghai Foreign Language Education Press.
4. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
5. Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge.
6. Baker, M. (2018). In *Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
7. Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*. Routledge.
8. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. Routledge.
9. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. Oxford University Press.
10. Bassnett, S. (2014). *Translation Studies*. Routledge.
11. Jakobson, R. (1959). "On Linguistic Aspects of Translation." In *On Translation*, edited by Reuben A. Brower, Harvard University Press.
12. Lefevere, A. (1992). *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge.
13. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins.

UDC 881.1

STYLISTIC PECULIARITIES OF PUNCTUATION USAGE IN COMPLEX SYNTACTIC STRUCTURES: CHALLENGES IN LITERARY TRANSLATION

S.Abdishukurova, teacher, Karshi International University, Karshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tinish belgilarining badiiy tarjimada stilistik va talqin vositasi sifatidagi ko'pincha e'tibordan chetda qolgan roli tahlil qilinadi. Tarjima tadqiqotlarida odatda

grammatika va lug'at ustuvor o'rinda tursa-da, murakkab sintaktik tuzilmalar tarkibidagi tinish belgilari matnning ritmi, urg'usi va ma'nosiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda tinish belgilarining faqat mexanik vosita emas, balki muallif uslubi va ohangini shakllantiruvchi semiotik ko'rsatkich sifatidagi ahamiyati asoslab beriladi. James Joyce va Emily Dickinson asarlaridan olingan misollar asosida tinish belgilari muallifning uslubini aks ettirish bilan birga, turli punktuatsiya qoidalariga ega tillar orasidagi tarjima jarayonida tarjimon uchun muhim sinov ekanligi ko'rsatib beriladi. Leech (2008), Baker (2018) va Venuti (1995) nazariyalariga tayangan holda, maqolada tarjimonning grammatik va madaniy ekvivalentlikni saqlagan holda stilistik yaxlitlikni himoya qilish zarurligi ta'kidlanadi. Tadqiqot xulosasida tinish belgilarini stilistik tahlil va tarjimon tayyorlov dasturlariga kiritish, matnning ritm, ohang va ma'no chuqurligini to'liq aks ettirish uchun muhim omil ekanligi qayd etiladi.

Kalit so'zlar: tinish belgilari, badiiy tarjima, uslubiyat, hikoya ritmi, tarjimon ovozi, semiotika, funksional ekvivalentlik, modernistik nasr, she'riy tuzilma, tarjima talqini.

Аннотация. В статье рассматривается роль пунктуации в литературных текстах с точки зрения переводоведения и стилистики. Автор подчеркивает, что пунктуация, несмотря на то что традиционно воспринимается как второстепенный элемент по сравнению с грамматикой и лексикой, играет важную роль в формировании ритма, акцентов и смысловой неоднозначности художественного текста. Особое внимание уделяется функционированию пунктуации в сложных синтаксических конструкциях — придаточных предложениях, вставных конструкциях и многоуровневым синтаксическим связям. На основе работ Лича (Leech, 2008), Бейкер (Baker, 2018) и Венути (Venuti, 1995) показано, что пунктуация выступает не просто орфографическим знаком, а стилистическим маркером, передающим авторский стиль и индивидуальность текста. В статье доказывается, что переводчик должен рассматривать пунктуацию как важный компонент стилистического эквивалента оригинала. Автор делает вывод, что осознанное использование пунктуации способствует сохранению художественной целостности текста при переводе и должно стать неотъемлемой частью подготовки переводчиков и анализа переводных текстов.

Ключевые слова: Пунктуация, литературный перевод, стилистика, эквивалентность, сложное предложение, ритм текста, авторский стиль

Abstract. This article explores the often-overlooked role of punctuation as a stylistic and interpretive device in literary translation. While grammar and lexis have traditionally dominated translation studies, punctuation within complex syntactic structures also contributes significantly to rhythm, emphasis, and meaning. The study argues that punctuation serves not merely as a mechanical tool but as a semiotic marker shaping narrative style and tone. Through examples from modernist and poetic texts such as those by James Joyce and Emily Dickinson, the paper demonstrates how punctuation functions as an indicator of authorial style and as a challenge for translators working between languages with differing punctuation norms. Drawing on the works of Leech (2008), Baker (2018), and Venuti (1995), the analysis highlights the translator's responsibility to preserve stylistic integrity while maintaining grammatical and cultural equivalence. The article concludes that punctuation should be integrated into stylistic analysis and translator training to ensure faithful representation of the source text's rhythm, tone, and interpretive depth.

Key words: punctuation, complex syntax, literary translation, stylistics, equivalence, semiotics, rhythm, tone.

Introduction. The role of punctuation in literary texts has often been underestimated in translation studies. While grammar and vocabulary are widely studied, punctuation is frequently perceived as secondary. However, punctuation in complex syntactic structures serves as a stylistic device that shapes narrative rhythm, emphasis, and ambiguity. Translators who overlook these nuances risk diminishing the stylistic richness of the source text. This paper investigates how punctuation operates in complex sentences, focusing on its stylistic and translational significance. The role of punctuation in literary texts has often been underestimated in translation studies. While grammar and vocabulary are widely studied, punctuation is frequently perceived as secondary.

However, punctuation in complex syntactic structures serves as a stylistic device that shapes narrative rhythm, emphasis, and ambiguity. Translators who overlook these nuances risk diminishing the stylistic richness of the source text. This paper investigates how punctuation operates in complex sentences, focusing on its stylistic and translational significance.

Main Body. Complex syntactic structures, such as subordinate clauses, parenthetical insertions, and multi-layered coordination, often rely on punctuation to guide the reader's interpretation. For instance, the use of semicolons in modernist prose creates a rhythm distinct from full stops or commas. Leech (2008) emphasizes that stylistics must account for punctuation as a semiotic resource. Translators face the dual challenge of preserving grammatical accuracy while retaining the author's stylistic fingerprint. In literary translation, punctuation influences pacing, tone, and ambiguity. Baker (2018) argues that equivalence is not merely linguistic but also stylistic, and punctuation plays a central role in this equivalence. For example, James Joyce's long sentences punctuated by commas pose difficulties for translators into languages with stricter punctuation rules. Similarly, the dashes in Emily Dickinson's poetry serve as visual and rhythmic markers that must be carefully reinterpreted in translation. Venuti (1995) highlights the translator's invisibility, yet punctuation choices often reveal the translator's voice. Thus, punctuation becomes an interpretive act. The present study contributes to translation theory by proposing that punctuation should be analyzed as a stylistic marker within complex syntactic structures, not as a neutral orthographic device. Complex syntactic structures, such as subordinate clauses, parenthetical insertions, and multi-layered coordination, often rely on punctuation to guide the reader's interpretation. For instance, the use of semicolons in modernist prose creates a rhythm distinct from full stops or commas. Leech (2008) emphasizes that stylistics must account for punctuation as a semiotic resource. Translators face the dual challenge of preserving grammatical accuracy while retaining the author's stylistic fingerprint. In literary translation, punctuation influences pacing, tone, and ambiguity. Baker (2018) argues that equivalence is not merely linguistic but also stylistic, and punctuation plays a central role in this equivalence. For example, James Joyce's long sentences punctuated by commas pose difficulties for translators into languages with stricter punctuation rules. Similarly, the dashes in Emily Dickinson's poetry serve as visual and rhythmic markers that must be carefully reinterpreted in translation. Venuti (1995) highlights the translator's invisibility, yet punctuation choices often reveal the translator's voice. Thus, punctuation becomes an interpretive act. The present study contributes to translation theory by proposing that punctuation should be analyzed as a stylistic marker within complex syntactic structures, not as a neutral orthographic device. Complex syntactic structures, such as subordinate clauses, parenthetical insertions, and multi-layered coordination, often rely on punctuation to guide the reader's interpretation. For instance, the use of semicolons in modernist prose creates a rhythm distinct from full stops or commas. Leech (2008) emphasizes that stylistics must account for punctuation as a semiotic resource. Translators face the dual challenge of preserving grammatical accuracy while retaining the author's stylistic fingerprint. In literary translation, punctuation influences pacing, tone, and ambiguity. Baker (2018) argues that equivalence is not merely linguistic but also stylistic, and punctuation plays a central role in this equivalence. For example, James Joyce's long sentences punctuated by commas pose difficulties for translators into languages with stricter punctuation rules. Similarly, the dashes in Emily Dickinson's poetry serve as visual and rhythmic markers that must be carefully reinterpreted in translation. Venuti (1995) highlights the translator's invisibility, yet punctuation choices often reveal the translator's voice. Thus, punctuation becomes an interpretive act. The present study contributes to translation theory by proposing that punctuation should be analyzed as a stylistic marker within complex syntactic structures, not as a neutral orthographic device.

Conclusion. This study concludes that punctuation is an essential stylistic element in complex syntactic structures and poses significant challenges in literary translation. By foregrounding punctuation as a carrier of meaning, translators can better preserve the stylistic integrity of the source text. The findings underscore the need for translation pedagogy to integrate punctuation awareness into stylistic analysis. Further research may explore corpus-based comparisons of punctuation strategies across multiple languages. This study concludes that punctuation is an essential stylistic

element in complex syntactic structures and poses significant challenges in literary translation. By foregrounding punctuation as a carrier of meaning, translators can better preserve the stylistic integrity of the source text. The findings underscore the need for translation pedagogy to integrate punctuation awareness into stylistic analysis. Further research may explore corpus-based comparisons of punctuation strategies across multiple languages.

REFERENCES:

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
3. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (2014). *Cohesion in English*. Routledge.
4. Leech, G. (2008). *Language in Literature: Style and Foregrounding*. Pearson.
5. Nida, E. A. (2001). *Language and Culture: Contexts in Translation*. Shanghai Foreign Language Education Press.
6. Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge.
7. Trask, R. L. (1997). *The Penguin Guide to Punctuation*. Penguin.
8. Straus, J. (2006). *The Blue Book of Grammar and Punctuation*. Jossey-Bass.
9. Crystal, D. (2015). *Making a Point: The Pernickety Story of English Punctuation*. Profile Books.
10. Parkes, M. B. (1992). *Pause and Effect: An Introduction to the History of Punctuation in the West*. University of California Press.
11. Nunberg, G., Briscoe, T., & Huddleston, R. (2002). "Punctuation." In R. Huddleston & G. Pullum (Eds.), *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press.
12. Cook, C. (2013). *The Writer's Guide to Punctuation*. Bloomsbury.
13. Watts, R. J. (2011). *Language Myths and the History of English Punctuation*. Cambridge University Press.

UO'K 811.1.53

NUTQ IJODIY VOQELANISHIDA LUG'AVIY BIRLIKLAR VAZIFADOSHLIGI

D.A. Abdullayev, dots., Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. *Maqolada ko'p ma'noli frazemalarning lug'atlarda leksikografik kodifikatsiyalashning aniq tamoyillari, iboralarni lug'atlarga kiritish, ularning ma'no taraqqiyotini belgilash, komponent tarkibini va sintaktik qurshovini aniqlash haqida fikrlar bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *leksika, ibora, frazeologik birlik, lug'at, komponent tarkib, kodifikatsiya, sintaktik qurshov.*

Аннотация. *В статье изложены конкретные принципы лексикографической кодификации многозначных фразем в словарях, включение словосочетаний в словари, определение их семантического развития, определение компонентного состава и синтаксического окружения.*

Ключевые слова: *лексика, фраза, фразеологическая единица, словарь, компонентный состав, кодификация, синтаксическое окружение*

Abstract. *The article describes the specific principles of lexicographic codification of polysemous phrases in dictionaries, the inclusion of phrases in dictionaries, the determination of their semantic development, and the determination of component composition and syntactic environment.*

Key words: *lexicon, phrase, phraseological unit, vocabulary, component composition, codification, syntactic environment.*

Amaliyotda ibora nutqqa aniqlik, yorqinlik, ta'sirchanlik, bo'yoqdorlik va betakrorlik baxsh etishi e'tirof etilgan hodisa. To'g'rirog'i, badiiy mushohada fusunkor tabiati - til ishlanganlik darajasi - ifoda takomili frazema tabiatini belgilaydi. Binobarin, barqaror lug'aviy birliklar umumxalq so'zlashuv uslubidan ijodiy talqinga o'tadigan zinapoya vazifasini bajaradi. Shu tariqa, tushuncha nutqiy-lisoniy munosabat yaxlitligini umumlishtiradi. Unda ma'no o'zgarishi, hayotiy asos va til munosabati omuxtalashadi. Millat arsenalidan o'sib chiqadigan muhokama tahlili badiiy nutq hodisasini hosil qiladi. Vaholanki, kommunikativ aloqada hissiy idrok - aqliy tajriba bir-birini mantiqan to'ldiradi.

Fanda transformatsiya (lot. transformatio – qayta o'zgarish, qayta hosil bo'lish) hodisasi genetika faniga mansub atama hisoblanib, hujayralarda yot DNK paydo bo'lishi bilan vujudga

keladigan irsiy o'zgarish jarayonini tavsiflaydi. Unda o'ziga xoslik va tafovut aloqaga kirishadi hamda uchinchi gen maydonga chiqadi. Sifat jihatdan takomillashgan individ ikkala gen faol ko'rsatkichlarini jamlaydi. Lingvistikaga kirib kelgan istiloh esa ustama ma'noni ko'chirish usuli sifatida qo'llaniladi. Unda shakl, mazmun va vazifa tayanch markaz vazifasini o'taydi. Zotan, "til elementlarining transformatsiyalanishi natijasida leksik ma'noni grammatik ma'noga transformatsiya qilish (ko'chirish) asosida grammatikalizatsiya hodisasi, birikma ma'nosi so'z ma'nosiga transformatsiyasi asosida leksikalizatsiya hodisasi yuzaga kelishi e'tirof etiladi [1].

Shuningdek, so'z birikmasi va frazeologik birliklar tarkibiy va ma'noviy transformatsiyasi asosida frazeologizatsiya hodisasi yuzaga keladi". Iqtibosda bir nechta jihat e'tiborni tortadi: birinchidan, ma'no ko'chish yo'sini grammatik-leksik-frazeologik mantiq izchilligida amalga oshadi, ikkinchidan, shakl, mazmun va uslub transformatsiyasi birikma uzual hamda okkazional qo'llanilish doirasini hosil qiladi, uchinchidan, jarayonda sintaktik tanlov va mustaqil bog'lovchi bir-birini taqozolaydi. Shu jihatdan, transformatsiyada leksik ma'no nisbiyligi semantik ma'no o'zgaruviga zamin hozirlaydi [2].

Ma'lumki, frazeologiya nazariyasi asoschisi shveytsar olimi Sharl Balli (1865 -1947) hisoblanadi. Tilshunos so'z birikmalarini «Stilistika ocherki» va «Frantsuz uslubiyati» asarlarida muayyan tizimga soladi. Ikkala risolada ham iboralarga maxsus bob ajratilgan. Birinchi tadqiqotda tilshunos so'z birikmalarini shartli ravishda to'rt guruhga ajratadi: [3]

1) erkin so'z birikmalari (les groupements libres), unda shakllanishdan so'ng o'z barqarorligini yo'qotgan so'z birikmalari tanlovi o'rin olgan;

2) odatiy birikmalar (les groupements usuels), ya'ni komponentaro aloqada nisbatan daxlsiz so'z birikmalari, masalan, une grave maladie -jiddiy dard (une dangereuse, serieuse maladie – xavfli, jiddiy dard);

3) frazeologik qator (les series phraseologiques), so'z qatlamlari. Unda barqaror so'z birikmalari xos ma'nodoshligi aks etadi. Xususan, remporter une victoire - zafar quchmoq, (courir un danger) - havfni bartaraf etmoq. Bu guruhda aks etgan birikmalar bir-biriga nisbatan tenglik saqlaydi.

4) frazeologik birliklar (les unites phraseologiques), unda o'z mohiyatini yo'qotgan holda yaxlit ifoda mazmuniga itoat etadigan birliklar aks etadi. Shunday qilib, Balli so'z birikmalarini tabiatiga muvofiq ravishda, mustaqil hamda barqaror so'z birikmalariga ajratadi.

Sharl Balli iste'molga «uslubiyat bo'limi, so'z birikmalari munosabatini o'rganish» ma'nosini bildiradigan phraseologie atamasini kiritadi, biroq, atama g'arbda uch xil ma'noda qo'llaniladi: 1) so'z tanlovi, ifoda shakli, shamoyil; 2) til, bo'g'in, uslub; 3) ifoda, so'z birikmasi. Joriy holat ingliz hamda Amerika lug'atlarida quyidagicha aks etadi: The choice or arrangement of words and phrases in the expression of ideas; manner or style of expression; the particular form of speech or diction which characterizes a writer, literary production, language, etc.

Choice of words; wording (Hornby A.S. The Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English. London, 1974)

Manner of using and arranging words (Longman Modern English Dictionary. London, 1976).

1. Manner or style of verbal expression; characteristic language;

2. Expression, phrases (The Random House Dictionary of the English Language. New York, 1970). [4]

Aslida frazeologiya tabiatini so'znint metafora, timsol, tasavvur va ekspressiv-emotsional bo'yoqdorlik imkoniyatlari belgilaydi. Gap muallif ijodiy kredosiga bo'ysundirilgan ifoda madaniyati xususida bormoqda. Jumladan, «bezovta o'ungil» (A.Orif), «daydi shamollar», «Qora bulut» (R.Parfi), «dil sarafroz» (E.Vohidov), «ishk sharobi» (Faxriyor), «sukunatning tili» (B.Ro'zimuhammad) so'z birikmalari xos tasvir usuli sifatida namoyon bo'ladi. Ayon bo'ladiki, frazeologik birlik o'zgarmas belgi-xususiyat hosilasi, unda ijodiy tanlov cheklangan bo'lib, asosan, ifoda qo'llanmasi birinchi o'ringa chiqadi. Shunga qaramasdan, o'zbek tilidagi ijodiy frazema tahlili ma'no, shakl va ifoda qo'llanmasi xususiyatlariga muvofiqqligini ta'kidlash joiz: doimiy o'zgarmas belgi o'z-o'zicha ham, materiyaaro uyg'unlikda ham somatik talqin kategorial, aniqlovchi, tafovut va taqsimlovchi sifat darajasini dalolatlamaydi [5]. Tasvir yangilanishi fiziologik holatdan badiiy

mohiyatga ko'chadi. Shaki barqarorligi va ma'no siljishi istiloh tavsifini aniqroq izohlashga yordam beradi. Muhokamadagi yorqinlik formal nisbatni mazmun yurishiga qarshilantirish vositasida amalga oshadi. O'z navbatida, ijodiy belgi uning yetakchi lingvistik mohiyati atributi hisoblanadi. Unda «materiya mohiyati hamisha ma'no yaxlitligiga tayanadi. Yangi ma'no tarmog'i hosilasi so'zda ma'no ko'chimi qo'llanmasi uyushmasida namoyon bo'lib, bir hodisa nomini ikkinchisiga nisbat beradi.

So'z ifodasi ma'no ko'chishi voqelik mushtarakligi yoxud belgi jamuljamiga yo'naltiriladi, unda barcha ma'no qatlamlari markazlashadi. Ko'p ma'nolilikka qaramay, so'z semantik birlikka intiladiki, natija o'laroq tushuncha semantik strukturasi shakllanadi. So'z nutqiy daraja ko'rsatkichi ma'no nisbiy tafovuti polisemiya hodisasini hosil qiladi. Semantik struktura shakllanish qonuniyatlari aynan ichki mohiyat kengayishini tayin etadi. Iborada ma'no tugalligiga mantiqiy ta'kid yuklanadi. Xususiyat shaklda kengayishi frazema tabiatini belgilaydi. Ma'no bog'lami barqarorligi istiloh o'ziga xosligini ta'minlaydi. To'g'rirog'i, turg'un so'z birikmalarida asosiy e'tibor materiyaga emas, balki ma'no yaxlitligiga qaratiladi. Bir snitaktik uyaga birlashadigan frazemalarda so'z ma'no takomilini yo'qotadi. [5]

So'z birikmalarining nutqiy intizomida grammatik qoida murakkab birikuv tizimiga ega ijodiy birikmalar, garchand, mushohada mantig'i nazoratiga tayansa-da, yaxlit birliklar sanaladi, ayni paytda, frazeologik konstrukt u yoki bu qirrani oydinlashtiradi yohud yaratilmaydi, balki nutqda yaxlit tarzda voqe bo'ladi. Xususan, «tilga kirmoq» iborasi, yosh xususiyatiga dahldor ravishda matnda real salmoq kasb etadi. Go'dakning tilga kirishi fiziologik jarayon. Kamgap insonlarga nisbat berilganda, ibora ma'no tarmog'i kengayadi. Solishtiring: « - Nodir aka, deya bir mahal tag'in tilga kirdi Nozima, - Men sizga xat yozgan. Tilga kirmoq - nutqqa ega kishining so'zlashi, indamay yurgan kishi gapiradigan bo'lib qoldi. Shunday ekan, lug'aviy yaxlitlikaro munosabat frazema tabiatini belgilaydi. Ba'zi olimlar «fazeologizm» istilohini so'z birikmalari tasavvuri bilan bog'lashadi. Rus tilshunosi V.V.Vinogradov frazeologik birikuv tizimi grammatik jihatdan so'z birikmasidan katta bo'lmasligini qayd etadi. Bu holat frazema tabiatini frazeologik birlik, frazeologik shakl sifatida taqsimotga olib keladi. Bizningcha, mazkur ajratish nazariy chalkashliklarga olib keladi. Negaki, ifoda madaniyati uzvi-fazeologiya semantik, morfologik-sintaktik va uslubiy tafovutga ega tushuncha. Unda ibora doimiy o'zgarma belgi-sifat-xususiyat yig'indisiga aylanadi.

Ayni paytda, matal, maqol va hikmatli so'zlarni frazeologik konstruktisiyaga kiritmaslik maqsadga muvofiq keladi. Birinchidan, frazema grammatik aloqani ta'min etadigan birikuv, moslashuv va bitishuv usullariga tayanadi, ikkinchidan, aforizm tabiati (mantiqiy tugal gapga yaqinlik) so'z birikmasidan yuqori turadi, uchinchidan, iborada so'z semantikasi hamda sintaksisi jiddiy evrilishlarga uchraydi. Shunday ekan, frazemada so'z birikmalari nisbiy barqarorligi kuzatilsa, matal, aforizm hamda maqollarda esa to'liq ssemantik barqarorlik saqlanishi seziladi. [5]

Fazeologizm, xususan, nutqiy polisemiya o'ziga xos kategoriyaga dahldor xususiyatlarga ega: bu holat, bir tomondan, uni mustaqil til birligi sifatida anglashga zamin hozirlasa, ikkinchi tomondan, iborani boshqa lisoniy konstruktisyalardan tafovutlash imkonini beradi. Mazkur sifat ko'rsatkichini shartli ravishda quyidagi tizimga solish mumkin:

1. Lug'aviy ma'no.
2. Yaxlit komponentlararo intizom
3. Grammatik kategoriyalar muayyanligi.

Fazeologik formulada lug'aviy ma'no hamda grammatik kategoriya mazmun tomonni qamrab olsa, komponentlararo ichki aloqa yaxlitligi shakl darajasini namoyon etadi. Aslida shakl va mazmun birligi (dixotomiyasi) tasavvurdan tasvirga, tasvirdan tahlilga, tahlildan talqinga, talqindan ifodaga o'tib turadi. Shu bois, ular dialektik munosabatini inkor etish sog'lom mantiqqa zid. Negaki, polisemik xarakterga yo'naltirilgan tugal ijodiy qo'llanmada formal barqarorlik ma'no ta'kidini izohlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Болтаева Б.И. Ўзбек тили фразеологик birlikларининг трансформацияси (семантик-прагматик таҳлил). Фил.фанл. бўй. фалсафа доктори автореферати, - Самарқанд, 2019, - Б. 9.

2. Жуков В.П. О сопоставлении многозначной фразеологической единицы с многозначностью слова // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. Материалы межвузовского симпозиума. - Тула: Изд-во Тульского госпединститута, 1968.-С. 197.

3. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши. - Тошкент: Фан, 1983.-88 б.

4. Сидоренко М.И. Типы различий между семемами многозначных фразеологических единиц // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. Материалы межвузовского симпозиума. - Тула. Изд-по Тульского госпединститута, 1968. - С.

5. Абдуллаев Ш. Таржима асарларда фразеологизмлар семантикаси (Т.Қайипбергенов асарларининг ўзбекча таржимаси асосида). НДА. -Тошкент, 2006.-21 б.

UO'K 82-821.111(73)

XORIY ADABIYOTSHUNOSLIGIDA PEARL S. BUCK IJODINING O'RGANILISHI VA BAHOLANISHI

D.B.Abdullayeva, o'qituvchi, Turan International University, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqola Perl S. Bak ijodining xorijiy adabiyotshunoslikda qayta o'rganilishini, xususan, 2019-2024 yillar oralig'ida chop etilgan tadqiqotlar tahlilini o'z ichiga oladi. Dastlabki yillarda "Orientalizm" (G'arbning Sharq haqidagi tasavvurlari va uni stereotip asosida tasvirlash) nazariyasi doirasida tanqid qilingan Bak asarlarining hozirgi kunda ekokritika, feministik adabiyotshunoslik va tarjima nazariyasi kabi yangi yondashuvlar orqali qayta baholanayotgani yoritiladi. Maqola bibliografik tahlil va qiyosiy adabiyotshunoslik metodlariga asoslangan bo'lib, uning natijalari zamonaviy ilmiy bahslar Bak ijodini yanada murakkab va universal hodisa sifatida ko'rishga imkon berganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Perl Bak, adabiyotshunoslik, ekokritika, feministik tadqiqotlar, tarjima, Orientalizm.

Аннотация. В данной статье рассматривается переосмысление литературного наследия Перл С. Бак в зарубежном литературоведении, в частности анализ исследований, опубликованных в 2019–2024 годах. Если в ранние годы произведения Бак подвергались критике в рамках теории ориентализма (западные представления о Востоке и их стереотипное изображение), то в настоящее время они получают новую оценку через такие подходы, как экокритика, феминистское литературоведение и теория перевода. Исследование основано на библиографическом анализе и методах сравнительного литературоведения.

Ключевые слова: Перл С. Бак, литературоведение, экокритика, феминистские исследования, теория перевода, ориентализм.

Abstract. This article examines the renewed study of Pearl S. Buck's literary heritage in foreign literary criticism, with a particular focus on research published between 2019 and 2024. While Buck's works were initially criticized within the framework of Orientalism (Western representations of the East based on stereotypes), they are now being re-evaluated through new approaches such as ecocriticism, feminist literary criticism, and translation theory. The study is based on bibliographic analysis and comparative literary methods, and the findings demonstrate that contemporary scholarly debates have enabled a more complex and universal understanding of Buck's oeuvre.

Keywords: Pearl S. Buck, literary criticism, ecocriticism, feminist studies, translation theory, Orientalism.

Kirish. Perl S. Bak (1892–1973), hayotining ko'p qismini Xitoyda o'tkazgan amerikalik yozuvchi, XX asr adabiyotida alohida o'rin tutadi. U o'zining ijodi bilan G'arb va Sharq adabiy an'analarini birlashtira olgan noyob shaxslardan biri bo'lib, asarlarida insoniyatning umumiy muammolariga, ijtimoiy adolat va insonparvarlik masalalariga e'tibor qaratadi. Uning 1931-yilda nashr etilgan "The Good Earth" romani global miqyosda mashhurlikka erishib, jahon adabiyotining yuksak cho'qqilaridan biriga aylangan. Mazkur asar o'z davri Xitoy dehqonlarining turmushi, ularning orzu-umidlari, kurash va fojealarini chuqur va haqqoniy tasvirlagani uchun keng e'tirof etilgan. Romanning muvaffaqiyati natijasida Bak 1938-yilda adabiyot bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. Shvetsiya Akademiyasi uni "Xitoyning dehqonlar hayotini boy va haqqoniy epik

tasviri hamda tarjimaiy holi asarlari uchun” mukofotladi. Ushbu mukofot Bak ijodini G'arbda yuksak baholashga sabab bo'lgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan uning asarlariga nisbatan bahsli fikrlar ham yuzaga keldi. Ba'zi tanqidchilar uni Sharq hayotini soddalashtirganlikda yoki G'arb o'quvchisiga moslashtirib, stereotiplarga yo'l qo'yganlikda ayblashgan.

Biroq, so'nggi besh yillik (2019-2024) xorijiy adabiyotshunoslikdagi tadqiqotlar unga nisbatan yangi va chuqurroq yondashuvlarni taklif etmoqda. Bu davrda nashr etilgan ilmiy ishlar va maqolalar Bak ijodini o'rganishda ko'plab yangi metodologik asoslar va nazariy paradigmalardan foydalanishga urg'u bermoqda. Endi Bak asarlarini faqat sharqshunoslik yoki "Orientalizm" nuqtai nazaridan bir tomonlama talqin qilish bilan cheklanilmayapti. Balki bir qancha zamonaviy nazariyalar — xususan, ekokritika (adabiy asarlar va atrof-muhit, tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatni chuqur o'rganish orqali muallifning tabiatga munosabati va ekologik tafakkurini analiz qilish), feministik adabiyotshunoslik (adabiy asarlarni, ularni yozgan ayol va erkak yozuvchilarni hamda o'quvchilarni gender nuqtai nazaridan, ijtimoiy va madaniy jihatdan chuqur tahlil qilish) va tarjima nazariyasi asosida o'ziga xos, keng qamrovli hamda qiyosiy yondashuvlar rivojlanmoqda.

Ushbu maqola Perl Bak ijodining hozirgi adabiy jarayonlardagi o'rnini aniqlash va uning asarlariga oid ilg'or yondashuvlarni tahlil qilishni maqsad qiladi. Mazkur tadqiqotda Bak asarlariga alohida e'tibor qaratilib, ularning zamonaviy adabiyotdagi mavqei, ularni o'rganish bo'yicha ilgari surilgan konseptual yondashuvlar, ilmiy izlanishlar natijasida yuzaga kelgan xulosalar barcha asosiy jihatlarini bilan yoritib beriladi. Maqola to'plangan ilmiy adabiyotlar asosida Bak ijodining qayta o'rganilishi bugungi adabiyotshunoslik uchun qanday yangi imkoniyatlar yaratayotganini ko'rsatib beradi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot bibliografik tahlil (mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli ko'rib chiqish, baholash va umumlashtirish) va qiyosiy adabiyotshunoslik metodlariga asoslangan. Tadqiqot jarayonida ilmiy manbalar, maqola va monografiyalar o'rganildi, bu esa mavzuga oid turli nazariy yondashuvlarning o'zaro solishtirilishi va o'xshashligi hamda farqlarining tahlil qilinishini ta'minladi. Shuningdek, adabiyotlar o'rtasida mavjud bog'liqliklar aniqlanib, asosiy nazariy tendensiyalar va konsepsiyalar aniqlab berildi, natijada mavzu bo'yicha chuqur, har tomonlama ilmiy tahlil olib borildi.

Tadqiqot manbalari: maqola uchun manbalar quyidagi mezonlar asosida tanlab olindi: ushbu maqolada keltirilgan barcha manbalar ilmiy ishonchlilik, dolzarblik va mavzuga oidligi jihatidan puxta tahlil qilindi hamda tanlab olindi. Bundan tashqari, manbalar zamonaviy ilmiy maqolalar, monografiyalar, hamda so'nggi yillardagi eng muhim ilmiy ishlar qamrovini o'z ichiga oladi. Mazkur manbalar orqali maqolada ilgari surilgan asosiy g'oyalar ilmiy asoslangan va keng qamrovli ma'lumotlar bilan mustahkamlangan. Tanlangan har bir manba alohida tekshirildi va maqola mavzusini to'liq ochib berishga xizmat qilishi inobatga olindi.

Dolzarblik: faqat so'nggi besh yilda (2019–2024) nashr etilgan ilmiy ishlar. Ushbu mezon, ya'ni oxirgi besh yil davomida chiqqan ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va boshqa tadqiqot ishlarini o'z ichiga oladi. Bu yondashuv ilmiy yangilik, zamonaviylik va muammoga hozirgi davr nuqtai nazaridan yondashishni ta'minlaydi, shuningdek, sohadagi eng so'nggi tadqiqot natijalarini tahlil qilishga imkon beradi.

Ilmiy yangilik: mavzuga nisbatan ilgari kam o'rganilgan yondashuvlarni (ekokritika, gender tadqiqotlari) taklif qilishi. Ushbu maqolada aynan ekokritik va gender tadqiqotlari kabi zamonaviy va innovatsion yondashuvlardan foydalanilgan bo'lib, ular mavzuning yangi, ilgari yetarlicha chuqur o'rganilmagan jihatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ekokritika orqali muhit va adabiyot o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tahlil qilish imkoniyati tug'iladi, gender tadqiqotlari esa ijtimoiy rollar va qarashlarni tafsilotli ko'rib chiqish imkonini beradi.

Natijalar. Zamonaviy adabiyotshunoslik Bak ijodiga nafaqat "Orientalizm" nazariyasi doirasida, balki madaniyatlararo vositachilikning murakkab jarayoni sifatida yondashadi. Bu nuqtayi nazardan kelib chiqib, zamonaviy adabiyotshunoslarning fikriga ko'ra, Bak ijodi G'arb va Sharq madaniyatlari o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi va bu orada turli madaniy tajribalarni o'zaro boyitadi. Li (2021) o'zining "Madaniy vositachilik" nomli tadqiqotida Bakning G'arb va Sharq o'rtasidagi madaniy ko'prik (ya'ni, turli xil madaniyatlarga mansub insonlar o'rtasida o'zaro

tushunish, aloqa va muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladigan shaxs, tashkilot, g'oya yoki harakat) vazifasini qanday o'taganini chuqur tahlil qiladi. U o'z tadqiqoti davomida Bak hayoti va ijodining turli bosqichlariga to'xtalib, har bir bosqichda uning Sharq va G'arb orasidagi oraliq holatda turganini, madaniyatlararo almashinuvda qanday muhim rol o'ynaganini atroflicha tahlil qilib beradi. Uning ta'kidlashicha, Bak nafaqat Sharqona obrazlarni G'arb auditoriyasiga yetkazgan, balki o'z asarlarida madaniyati, qadriyatlari, urf-odatlarini keng namoyon etgan.

Zh.Zhangning fikricha, O-Lanning o'zining jasorati, mehnatsevarligi va qattiq sabr-toqati orqali patriarxal tizim doirasida o'z kuchi va irodasini namoyish etishi, uni romandagi eng kuchli obrazlardan biriga aylantirgan. Bu mavzuni kengaytirgan holda, Miller (2024) Bakning boshqa asarlari, jumladan, "Pavilion of Women" va "Peony" romanlaridagi ayol obrazlariga ham e'tibor qaratadi. Uning tadqiqotida ayollar ko'pincha oilaning va ijtimoiy muhitning tayanchi sifatida tasvirlanib, ularning ijtimoiy o'rni kuchli ekanligi ta'kidlanadi.

Ekokritika, ya'ni adabiy asarlarni tabiat bilan bog'lab tahlil qilish, Bak ijodining universal jihatini ochib berdi. Wang va Xu (2022) "The Good Earth" romanidagi "Yer" timsolini tahlil qilib, uning shunchaki voqea foni emas, balki inson taqdirini belgilovchi kuch ekanligini ko'rsatadi. Romanda qahramon Vang Lungning yerdan uzoqlashgan sari ma'naviy inqirozga yuz tutgani va aksincha, yerga sadoqati uni qanday qilib muvaffaqiyatga erishtirganligi batafsil yoritilgan. Bu yondashuv Bakni XX asr ekoadabiyotining asoschilaridan biri sifatida qayta baholashga imkon beradi, chunki u tabiatga bo'lgan munosabatni inson axloqiy va ma'naviy holatining ko'zgusi sifatida tasvirlaydi.

Muhokama. Yuqorida keltirilgan natijalarni tahlil qilar ekanmiz, Perl Bak ijodiga oid zamonaviy tadqiqotlar o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi bir qator yo'nalishlarni qamrab olgani aniq ko'rinadi. Bu esa uning ijodi birgina "Orientalizm" nazariyasidan ko'ra kengroq ma'noga ega ekanligini isbotlaydi.

Dastlabki yillarda Bak ijodi Saidning nazariyasi nuqtai nazaridan bir tomonlama tanqid qilingan bo'lsa, bugungi kunda bu masala chuqurroq o'rganilmoqda. Li va Brown tadqiqotlari o'rtasidagi ziddiyat bu masalada hali ham yakdil fikr yo'qligini ko'rsatadi. Muhimi, endi masala Bakning "haqiqiy" Xitoyini tasvirlagan-tasvirlamaganligida emas, balki uning Sharqni G'arbga qanday "ko'rsatganligi"da. Bu bahs G'arbning Sharqni tasvirlashdagi o'zgaruvchan yondashuvini o'rganish uchun muhimdir. Bakning G'arb va Sharq o'rtasidagi o'ziga xos "intermadaniy elchi" roli uning ijodini zamonaviy globalizatsiya davri uchun dolzarb qiladi.

Xulosa. So'nggi besh yillik (2019-2024) xorijiy adabiyotshunoslikdagi tadqiqotlar Perl S. Bak ijodiga nisbatan yangicha, ko'p qirrali yondashuvlarni taklif qilmoqda. Agar uzoq yillar davomida Bak asarlari asosan "Orientalizm" nazariyasi doirasida bir tomonlama tanqid qilingan bo'lsa, bugungi kunda bu qarashdan asta-sekin uzoqlashilmoqda va hozirda Bak ijodi ko'plab zamonaviy ilmiy nazariyalar kontekstida qayta baholanmoqda. Endi uning asarlari shunchaki G'arb uchun Sharqni tasvirlagan asarlar emas, balki madaniyatlararo muloqot, ekologiya, feminizm, tarjima nazariyasi, postkolonializm hamda global adabiy jarayonlar nuqtai nazaridan tahlil qilinmoqda. Shu bilan birga, Bak asarlarining insoniy qadriyatlarni, jamiyatlararo munosabatlarning murakkabligini ko'rsatib bera olish qobiliyati ham yangi ilmiy izlanishlar uchun muhim omil bo'lib bormoqda. Ham zamonaviy dunyodagi madaniy aloqalarning rivojlanishi, ham ekologik muammolarga ijtimoiy nigojning o'sishi, ham adabiy matnlarni tahlil qilishning yangi usullariga ehtiyoj ko'payishi natijasida Bak asarlariga bo'lgan qiziqish ortmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown, M. (2019). Pearl Buck and the Orientalist Imagination. *Journal of American Studies*, 53(4), P. 789–805.
2. Ivanova, A. (2023). Translation and Reception of Pearl Buck in Russia. *Translation Studies Quarterly*, 19(2), P. 98–115.
3. Li, H. (2021). Cultural Mediation in Pearl S. Buck's Writings on China. *Comparative Literature Review*, 45(1), P. 22–40.
4. Miller, J. (2024). Re-reading Pearl S. Buck: Global Perspectives. *Modern Literary Criticism*, 61(1), P. 15–33.
5. Wang, Y., & Xu, J. (2022). Eco-critical Approaches to Pearl Buck: Land and Humanity in *The Good Earth*. *Journal of Environmental Literature*, 8(3), P. 56–74.

VAFO KONSEPTINING FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDA IFODALANISHI

G.N.Abdullayeva, *tayanch doktorant, Navoiy Davlat universiteti, Navoiy*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mualliflarning frazeologik birliklardan badiiy matnlarda qanday maqsadlarda foydalanishi, “vafo” axloqiy konseptini ifodalovchi frazeologik birliklar, ularning guruhlarga bo‘linishi haqida ma’lumotlar shuningdek frazeologik birliklar haqida turli olimlarning fikrlari yoritilgan.

Badiiy matnlarda frazeologizmlarning tutgan o‘rni muhim ahamiyatga egadir. Muallif frazeologik birliklardan badiiy matnda voqea-hodisalarni obrazli tarzda ifodalash, turli hayotiy holatlarni baholash, matnga emotsional bo‘yoqdorlik berish, nutqda esa ekspressivlikni ta’minlash hamda satira va yumor yaratish maqsadida foydalanadi. Shuningdek, frazeologik birliklar ma’no mohiyatiga ko‘ra turli xil guruhlarga ajratib olinish imkonini beradi, ingliz hamda o‘zbek tillarida bunday guruhlar tarkibiga kiruvchi frazeologik birliklarni tadqiqot mobaynida uchratdik.

Kalit so‘zlar: frazeologik birliklar, frazema, vafo, ishonch, shafolat qilish, obrazli ifodalash, turli holatlarni baholash, kuchli vafo qilish, badiiy matnda emotsionallikni ifodalash, ekspressivlik, badiiy matnda satira va yumor hosil qilish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются цели использования авторами фразеологических единиц в художественных текстах, освещаются фразеологизмы, выражающие нравственный концепт «верность», их классификация по группам, а также мнения различных учёных о фразеологических единицах.

Фразеологизмы занимают важное место в художественных произведениях. Автор использует фразеологические единицы для образного выражения событий и явлений, оценки различных жизненных ситуаций, придания тексту эмоциональной окраски, а в речи — экспрессивности, а также для создания сатиры и юмора. Кроме того, по своей семантической сущности фразеологические единицы могут быть разделены на различные группы. В ходе исследования были выявлены фразеологические единицы, входящие в такие группы как в английском, так и в узбекском языках.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразема, верность, доверие, заступничество, образное выражение, оценка различных ситуаций, глубокая преданность, выражение эмоциональности в художественном тексте, экспрессивность, создание сатиры и юмора в художественном тексте.

Abstract. This article examines the purposes for which authors employ phraseological units in literary texts, highlights phraseological units that express the moral concept of “devotion,” their classification into groups, as well as various scholars’ views on phraseological units.

Phraseological units play an important role in literary works. The author uses them to figuratively convey events and phenomena, evaluate different life situations, add emotional coloring to the text, provide expressiveness in speech, and create satire and humor. Moreover, phraseological units can be classified into different groups according to their semantic essence. During the research, such groups of phraseological units were found both in English and Uzbek languages.

Key words: phraseological units, phraseme, loyalty, trust, intercession, figurative expression, evaluation of various situations, strong devotion, expressing emotionality in a literary text, expressiveness, creating satire and humor in a literary text.

Frazeologik birliklar eng ko‘p badiiy matnlarda, qisman publitsistikada, ilmiy-ommabop matnlarda qo‘llaniladi. Badiiy matnlarda frazeologizmlarning tutgan o‘rni muhim ahamiyatga egadir. Mualliflar frazeologik birliklardan badiiy matnlarda quyidagi maqsadlarda foydalanishadi:

1) voqea-hodisani obrazli ifodalash uchun: ko‘pgina frazeologik birliklar konkret, ko‘rgazmali tasvir uchun xizmat qiladi, shaxs-predmet, voqea-hodisaning obrazli ifodasi bo‘lib keladi. Obrazli ifodalash funksiyasi ichki ta’sirchan shaklga obrazli tasavvurga ega bo‘lgan frazeologik birliklar uchun ko‘proq xarakterlidir. Ba’zan frazeologizmlar muayyan tushunchani obrazli nomlab, ifodalab qolmasdan, butun matnga kuchli obrazlilik – radiatsiyasi baxsh etadi.

2) turli holatlarni baholash uchun: frazeologizmlarning turli struktural tiplari uchun biror predmet yoki voqea-h odisani nomlash bilan birga ularga salbiy yoki ijobiy baho berish funksiyasi ham badiiy asarlarda o'zining salmoqliligi bilan ajralib turadi. Badiiy matndagi frazeologik birliklar inson holatini baholash, salbiy yoki ijobiy munosabatlarni bildirishga xizmat qiladi.

3) badiiy matnda emotsionallikni ifodalash uchun: o'zbek tili frazeologik sistemasida mazkur birlikning katta qismi asosiy ma'no-mohiyatini ifodalabgina qolmasdan, balki so'zlovchining shodligi, g'azabi, nafrati, o'kinchi, qo'rquvi, kinoyasi, jirkanishi singari emotsional munosabatlarni ham ifodalab keladi.

4) nutqda ekspressivlikni ifolash uchun ishlatiladi.

5) badiiy matnda satira va yumor hosil qilish uchun: yumor va satira vositalari orasida frazeologizmlar alohida o'rin tutadi. Bu esa ularning ichki tabiati bilan bog'liq, chunki ko'pgina frazeologik birliklarning semantik tarkibida hazil, mazax, kesatiq, piching singari ma'no nozikliklari bo'ladi. Frazeologizmlar badiiy asardagi qahramon nutqini, uning so'zlash ohangidagi yumoristik yoki satirik ishorani ta'kidlash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Sh.Rahmatullayev frazemalar xususida to'xtalib, "bittadan ortiq leksik negizdan tarkib topgan, tuzilishi jihatidan birikmaga, gapga teng, mazmunan so'zga ekvivalent, yaxlitligicha ustama ko'chma ma'no anglatuvchi lug'aviy birlikka frazeologik birlik deyiladi" [1], – deya e'tirof etadi. Frazemalar tuzilishiga ko'ra so'z birikmasiga, gapga teng, semantik jihatdan bir butun, umumlashgan ma'no anglatadigan, nutq jarayonida yaratilmay, nutqqa tayyor holda kiritiladigan lug'aviy birlik [2] bo'lib, obyektiv reallikni obrazli tarzda tasvirlashda, voqelikni kitobxon qalbiga yetib borishida ularning o'rni va ahamiyati beqiyos. Tilshunos olim A.Mamatovning fikricha, frazemalar tilning alohida birligi bo'lib, tuzilishiga ko'ra erkin bog'lanma yoki gapga teng, to'liq yoki qisman semantik qayta shakllangan obrazli, turg'un so'z birikmalarini o'z ichiga oladi [1].

Zotan, frazeologizmlar jahon, jumladan, rus tilshunosligida XVIII asrdan boshlab lug'aviy birlik sifatida o'rganila boshlangan [3]. Bu borada XX asrning 50 yillaridan boshlab turkiy, jumladan, o'zbek tilshunosligida ham bir qator ilmiy izlanishlar yuzaga kelgan [4]. Keyinchalik esa frazeologik birliklarning leksikografik talqini borasida ham ilmiy tadqiqotlar yuzaga kela boshladi [5].

Rus tilshunosi A.I.Efimov: "Frazeologizmlarning uslubiy vazifasini aniqlash – muallif ijodiy uslubining o'ziga xosligini chuqurroq ochish, yorqin obrazlar yaratish jarayonida bo'yoqdor til vositalaridan foydalanish va ijodkor mahoratini anglash imkonini beradi", – deya ta'kidlaydi [6].

Rus tilshunosi A.I.Efimov: "Frazeologizmlarning uslubiy vazifasini aniqlash – muallif ijodiy uslubining o'ziga xosligini chuqurroq ochish, yorqin obrazlar yaratish jarayonida bo'yoqdor til vositalaridan foydalanish va ijodkor mahoratini anglash imkonini beradi", – deya ta'kidlaydi [5].

"Vafo" axloqiy konseptini ifodalovchi frazeologik birliklar vafoning konseptual belgilarini, uning bilan bog'liq axloqiy va hissiy sohaning boshqa hodisalarini obyektivlashtiradi.

Hozirgi kunda aniq bir konseptga doir frazeologik birliklarni bir yoki undan ortiq tillar tarkibida chog'ishtirib o'rganish, semantik ma'nolariga ko'ra klasifikatsiya qilish va yagona lingvistik tizimga solib, umumlashtirish dolzarb masalalardan biridir. Xususan ingliz tili va o'zbek tili misolida qiyoslab o'rganish davomida, o'zbek telida tezauros lug'atlarning hali rivojlanmaganligi tadqiqotimizni ancha qiyinlashtirdi. Shuning uchun ham o'zbek manbalariga tadqiqot davomida chegara qo'ymadik. Ingliz tilida esa asosan tezaures lug'atlarga tayanib guruhlariga ajratib olib ularning o'zbek tilidagi ekvivalentini izladik.

Tadqiqot jarayonida tahlil qilingan ingliz va o'zbek tilidagi materiallarni quyidagi guruhlariga ajratdik:

1. "E'tiqodlarga vafo qilish, qarashlarga qat'iyatlilik ma'nosiga ega frazeologik birliklar:

a. *hold to* – to remain fixed to a belief, or in adherence to a principle, etc. (TBEI 1961: 106) [7];

b. *imon keltirmoq* - Xudoga ishonch-e'tiqod bildirib sig'inmoq. (O'zbek tili frazeologik lug'ati 199 b)[8].

c. *dyed in the wool* – unchanging in a particular belief (with allusion to the fact that yarn was dyed when raw, producing a more even and permanent colour) (COED 2002: 446)[9]; thoroughly committed; inveterate; unchanging: He is a dyed- in-the-wool Conservative Republican (CAI 1997:

104) [10];

d. *So 'zidan qaytmaydigan*

• *stick at* – to be persistent in an activity (TBEI 1961: 171);

• *stick to* – to be persistent in continuing an activity; to remain fixed in an argument or to principle, opinion, etc. (TBEI 1961: 172);

• *keep faith with* – to continue to support or believe in a person, organization, or idea (LDCE 2001:494); [11]

• *carry a / the torch* – 1) to show great and unchanging loyalty to a cause or a person: Although the others gave up fighting for their rights, John continued to carry the torch; 2) to be in love, usually without success or return: He is carrying a torch for Anna, even though she is in love with someone else (CAI 1997: 57).

• *so 'zida turmoq- berilgan va 'dasiga, qarashiga sodiq qolmoq*

• *yo 'lidan qaytmaslik-* o'z e'tiqodi yoki tanlagan yo'li bo'yicha qat'iyat bilan davom etmoq: Mirziyoyev demokratik yo'ldan qaytmasligini tasdiqladi;

• *sodiq qolmoq-* o'z e'tiqodiga yo'liga xiyonat qilmaslik

• *Imon-e'tiqod egasi bo'lmoq* – O'lo'gha va u zotning buyruqlariga ishonish; yangi tug'ilgan chaqloqqa niyat bildirishda ishlatilish holatlari xalq orasida kuzatiladi;

2. "Kuchli vafo va sevgi" ma'nosiga ega frazeologik birliklar:

• *put one's heart into* – to put one's zealous interest into, to devote oneself keenly to (work, a hobby, etc.) (TBEI 1961: 101)

• *fall in love* - to begin to feel romantic love for someone: They *fell* (madly/passionately) *in love* (with each other). (Merriam-webster) (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/fall%20in%20love>)

• *yuragini qo 'yish* - (biror narsani) chin yurakdan qilmoq

• *ko 'ngil bermoq-* sevmok, oshiq (ma'shuq) bo'lmoq: *Bir-biringizga ko 'ngil berganliklaringizni bilaman.* S.Ahmad. Qadrdon dalalar. (O'zbek tili frazeologik lug'ati).

b) O'z mamlakatiga nisbatan vatanparvarlik tuyg'usining namoyon bo'lishini aktallashtiradigan frazeologik birliklar:

I.wrap oneself in the flag – (chiefly N. Amer.) to make an excessive show of one's patriotism (COED 2002: 537).

II. *jon(i)ni tikmoq - butun kuch va imkoniyatini, hatto hayotini*

bag 'ishlamoq: Do 'stginam, Vatanga jonni tikkanmiz. S.Abdulla. Muqimiy (O'zbek tili frazeologik lug'ati 231 bet)

c) "Ishonch" ma'nosiga ega frazeologik birliklar:

a. *tried and tested (or true)* – having proved effective or reliable before (COED 2002: 1541);

i. *shonchini oqlamoq - kimning?* bildirilgan ishonchga loyiq ekanini isbotlamoq: *Boylar nazdida, qazisan, qarta san asli naslingga tortasan, ularning ishonchlarini oqlolmadi.* Sh.Bo'tayev. (O'zbek tili frazeologik lug'ati 231 bet)

ii. *girl Friday* – a very dependable and helpful female office worker; especially a secretary: Miss Johnson is the manager's girl Friday (CAI 1997: 146).

iii. o'ng qo'l – eng ishonchli yordamchi bo'lish: Bu mening o'ng qo'lim, hamma ishni eplaydi. (og'zaki nutq).

d) "Shafolat qilishga, kimgadir yordam berishga, biror narsani himoya qilishga tayyorlik" ma'nosiga ega frazeologik birliklar:

a. *take up the cudgels for* – to defend vigorously a person's character, conduct, etc.

i. bir-biriga suyanmoq - bir-birini himoya qilmoq, o'zaro ovunmoq.

ii. *bel(i) bog 'liq -shay, tayyor.*

iii. *dard(i)ga darmon bo 'lmoq-* boshiga mushkul ish tushganda qo'llab quvvatlamok.

iv. *yara(si)ga malham bo 'lmoq*

- v. *tomon(i)ga o'tmoq* -bahslashuvda, muhokamada hamfikir bo'lmoq, qo'llab-quvvatlamq.
- b. *at one's beck and call / at the beck and call of*
- c. *stand by* – to serve as a support and help (TBEI 1961: 167);
- d. *stand (or stick) up for* – to give one's support, help, influence, to a person, party, cause, principle, etc. The allusion is to planting one's feet firmly beside or in front of a person or thing where he or it can be defended from attack (TBEI 1961: 169);
- e. *stick by one* – to support; remain loyal to: All of Peter's friends stuck by him faithfully, in spite of what has been said about him in the press (CAI 1997: 385);
- f. *at someone's back* – in pursuit or support of someone (COED 2002: 96);
- g. *take sides* – to support one person or cause against another or others (COED 2002: 1332);
- h. *back up* – to help or be ready to help; stay behind to help; agree with or speak in support of: Jim has joined the Boy Scouts and his father is backing him up. The principal backs up the faculty (CAM 1997: 22);
- i. *back of / in back of* – in support or encouragement of helping: Jones will be elected because many powerful men are back of him. Get in back of your team by cheering them at the game (CAI 1997: 21);
- j. *bear up* – to hold up; carry; support; encourage: He was borne up by love of country (CAI 1997:26).
- e) “Kimga yoki nimagadir vafo qilish” ma'nosidagi frazeologik birliklar:
- a. *make much of* – to attach much value or importance to; to treat (a person) with affectionate or respectful attention (TBEI 1961:126);
- b. *apple of one's eyes* – something or someone that is adored; a cherished person or object: Charles is the apple of his mother's eye. John's first car was the apple of his eye. He was always polishing it (CAI 1997: 11)
- i. *qadr(i)ga yetmoq* - tegishlicha qadrlamoq, qadr-qiymatini, ahamiyatini to'g'ri baholay bilmoq: *Kuyov kelinning qadriga yetmaydi, ulfatchiliklarga beriladi* (P. Qodirov. *Uch ildiz, 401-bet*) [12]
- ii. Muqaddas sanamoq – biror shaxs yoki narsani nihoyatda yuksak qadrlamoq, unga chuqur hurmat va e'tiqod bilan munosabatda bo'lmoq.
- f) Insoniy qadriyatlarni ifodalovchi boshqa hodisalar bilan vafoning aloqadorligi (haqiqat, samimiylilik bilan vafoning bog'liqligi)ni obyektivlashtiradigan frazeologik birliklar:
- a. *as good as one's word // so 'zida turish (or good as one's word /promise)* – trustworthy; sure to keep your promise: The coach said he would give the players a day off if they won, and he was as good as his word. We knew she was always good as her word, so we trusted her (CAI 1997: 13-14);
- b. *on the up and up // halol va qonuniy* – honest; trustworthy; sincere: We felt that he was honest and could be trusted. This information is on the up and up (CAI 1997: 293);
- c. *make good // turmoq*– to do what one promised to do; make something come true: Mr. Smith borrowed some money. He promised to pay it back on payday. He made good his promise (CAM 1997: 257);
- d. *man of his word // doim va'dasini bajaradigan erkak*– a man who keeps his promises and does the things he agrees to do; a man who can be trusted: My uncle is a man of his word (CAM 1997: 262);
- e. *open and aboveboard // halol, ochiqchasiga*– honest: Jacob felt that the firm was doing business that wasn't entirely open and aboveboard (CAM 1997: 294);
- f. *good faith // yaxshi niyat* – honest and sincere intentions: He proposed a second meeting as a sign of his good faith (LDCE 2001: 494);
- g. *fair and square // halol va adolatli tarzda*– without cheating; honestly: He won the game fair and square (CAI 1997: 113);

ko'ngl(i) toza - yaxshi niyatli, boshqalarga yomonlikni ravo ko'rmaydigan. Varianti: *yurag(i) toza*; *ko'ngl(i) pok*; *yurag(i) pokiza*; *yurag(i) sof*; *qalb(i) pok*. Sinonimi: *oq ko'ngil* – *ko'ngl(i) oq*; *Xadicha yaxshi ayol*: *ko'ngli toza*, *mard*, *to'g'ri so'z*. Oybek. Oltin vodiya shabadalar. *Zumrad ancha sergap*, *shaddod qiz bo'lsa ham*, *ko'ngli pok*, *do'stlikka dog' tushirmaydigan qizlardan edi*. S.Zunnunova. Gulxan. (285- bet)

Umuman olganda, tahlil qilingan idiomatik iboralar vafoni ijobiy baholashdan dalolat beradi. Bu esa ushbu turdagi xatti-harakatlarga hissiy munosabatda, uni tasdiqlashda aks etadi. Biroq, ingliz xalqida vatanparvarlikning haddan tashqari namoyon bo'lishi, o'z mamlakatiga sodiqlik salbiy baholanadi va hukmning hissiy- baholovchi reaksiyasini keltirib chiqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rahmatullayev Sh. Nutqimiz ko'rki. – Toshkent: Fan, 1970. – B. 51.
2. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Фан, 2002. – Б.124.
3. Бушуй А.М. Библиографический указатель литературы по вопросам фразеологии. Вык. IV-V. – Самарқанд: СамПИ, 1976, 1979. – 300, – 366 с.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари: Филол. фан. д-ри ...дисс. автореф. – Тошкент, 1966. – Б. 46.
5. Бердиев Х., Расулов Р., Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологиясидан материаллар. – Самарқанд: СамДУ, 1976. – 134 б.; Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили фразеологизмларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 408 б.
6. Ефимов А.И. О языке художественных произведений. – Москва: Учпедгиз, 1954. – С. 181.
7. A Third Book of English Idioms / ed. V. H. Collins. – Bristol: Western Printing Services Ltd., 1961. – 205 p.
8. O'zbek tili frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 1978. – 512 b.
9. Concise Oxford English Dictionary. – 11th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 1681 p.
10. Dictionary of English Idioms / ed. A. V. Koonin. – Moscow: Russian Language Publishers, 1997. – 250 p.
11. Longman Dictionary of Contemporary English. – 4th ed. – Harlow: Pearson Education Limited, 2001. – 1944 p.
12. Qodirov, P. Uch ildiz. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988. – 456 b.

UO'K 811.111

OAV DAGI FRAZEOLAGIK LAKUNLAR VA ULARNING AVTOMATIK LAKUNLAR VA ULARNING TARJIMADA YUZAGA KELITRADIGAN QIYINCHILIKLARI

M.Abdullayeva, tadqiqotchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalarida uchraydigan frazeologik lakunlar va ularning avtomatik tarjimada yuzaga keltiradigan qiyinchiliklari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida o'zbek va ingliz tillaridagi qariyb 50 ta OAV maqolasi tanlab olinib, Google Translate va DeepL dasturlari yordamida tarjimalar o'rganildi. Tahlil natijasida avtomatik tarjima tizimlari frazeologizmlarning 60%ini noto'g'ri, 25%ini qisman to'g'ri va faqat 15%ini to'g'ri tarjima qila olgani aniqlandi. Maqolada avtomatik tarjimani takomillashtirish uchun semantik bazalar va madaniy konnotatsiyalarni hisobga oluvchi algoritmlar yaratish zarurligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik lakuna, avtomatik tarjima, OAV, semantik tahlil, idiomalar.

Аннотация. В статье анализируются фразеологические лакуны, встречающиеся в средствах массовой информации, и трудности, возникающие при их автоматическом переводе. В рамках исследования были отобраны 50 статей на узбекском и английском языках и переведены с помощью систем Google Translate и DeepL. Анализ показал, что автоматический перевод неверно передает 60% фразеологизмов, частично корректно - 25% и адекватно - лишь 15%. В работе подчеркивается необходимость разработки семантических баз данных и алгоритмов, учитывающих культурные коннотации.

Ключевые слова: фразеологическая лакуна, автоматический перевод, СМИ, семантический анализ, идиомы.

Abstract. The study analyzes phraseological lacuna in mass media and the difficulties they cause for machine translation. In this research, almost 50 articles in Uzbek and English were selected and translated using Google Translate and DeepL. According to the analysis machine translation systems translated 60% of idioms incorrectly, 25% partially correct, and 15% of cases fully correct.

The article highlights the need to develop semantic databases and algorithms that take into account cultural connotations to improve machine translation.

Key words: phraseological lacuna, machine translation, mass media, semantic analysis, idioms.

Frazeologiya tarjima jarayonida muhim o'rin egallaydi, chunki maqollar va idiomatik ifodalar ko'p hollarda so'zma-so'z tarjimada o'z ma'nosida tashqari chiqadi va xalqning milliy-madaniy dunyoqarashini aks ettiradi (Zuvaytova, 2025). Masalan, ingliz tilidagi "when pigs fly" iborasi aslida "Tuyaning dumi yerga tekkanda" degan ma'noni anglatadi, ammo mashina tarjima tizimlarida u ko'pincha "qachonki, cho'chiqa uchganda" shaklida so'zma-so'z tarjima beradi. Shuning uchun frazeologik birliklar tarjimasida semantik yo'qotishlar uchrab turadi.

Frazeologik birliklar matnga obrazlilik, ifodaviylik va ta'sirchanlik baxsh etgani uchun ommaviy axborot vositalari diskursida ulardan keng foydalaniladi. Internet va gazetadagi maqolalarda "kick the ice", "break the ice", "behind closed doors" kabi idiomalardan keng foydalaniladi. Shu kabi iboralar orqali oddiy so'zlar bilan yetkazib bo'lmaydigan konnotatsiya beradi va o'quvchiga matnni jonliroq qiladi. Biroq avtomatik tarjimada bu iboralar to'g'ri anglay olmay, matnning umumiy mazmunini buzib yuboradi (Baker, 2018).

Masalan, ingliz tilidagi "the ball is in your court" iborasi sport metaforasida "endi qaror sizning qo'lingizda" degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilida esa bu iboraga ekvivalent bo'lmaganligi sababli mashina tarjimasi uni "to'p sizning maydoningizda" deb xato tarjima qiladi. Shuning uchun frazeologik lakunlarni to'g'ri tarjima qilish nafaqat lingvistik, balki madaniy muammo hamdir.

Frazeologiya nazariyasi turli tilshunoslar tomonidan keng yoritilgan bo'lib, u tilning obrazlilik va milliy-madaniy xususiyatlarini o'rganishda muhim sohaga aylanishga ulgiran. Cowie (1998) frazeologiyani tilshunoslikdagi musqtaqil yo'nalish sifatida baholaydi va frazeologik birliklarni nafaqat leksik-semantik, balki pragmatik va stilistik jihatdan ham chuqur o'rganish muhimligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra frazeologizmlar turli madaniyatlarda turlicha ifodalangani sababli tarjimada ular ko'p hollarda muammolarni keltirib chiqaradi.

Shuningdek, Zuvaytova (2025) o'z tadqiqotida frazeologik birliklarning tarjimalarida asosiy muammolarni uch guruhga ajratadi: 1. *Ekvivalentlarning mavjud emasligi* - ma'lum bir tilga xos bo'lgan frazeologizmlar boshqa tilga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilinmaydi; 2. *Madaniy xususiyatlar* – idiomalar xalqlarning urf-odatari, mentalitetiga bog'liq; 3. *Kontekstga bog'liqlik* - ba'zi holatlarda frazeologik birikmalar turli vaziyatda turli xil ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Mana shu nazariy mulohazalardan kelib chiqib, ko'plab olimlarning mashina tarjimalarini takomillashtirishda frazeologik lug'atlar va maxsus korpuslardan foydalanish zarur ekanligini ta'kidlaydi. Aks holda, MT tizimlari faqat literal tarjima darajasida qolib, matnning mazmuniy va stilistik boyligini yetkazib bera olmaydi.

Adabiyot tahlili shuni ko'rsatadiki, frazeologik lakunlar mashina tarjimasi uchun asosiy muammolardan biridir. Bu masalani hal qilish uchun lingvistik yondashuvlar, semantik bazalar va madaniy konnotatsiyalarni hisobga oluvchi algoritmlar ishlab chiqish kerak.

Ushbu tadqiqotda iboralar, frazeologik lakunlar va ularning avtomatik tarjimadagi aksini o'rganish maqsadida sifat va miqdoriy usullar uyg'unlashtirildi. Ushbu tadqiqot quyidagi usullarda amalga oshirildi.

1. **Korpus tanlash.** O'zbek va ingliz tilidagi 50 ta ommaviy axborot vositasi maqolalari tanlab olindi. Ingliz tilidagi materiallar *The Guardian* va *BBC* o'zbek tilidagi maqolalar *Kun.uz* va *Gazeta.uz* manbalaridan olindi. Ushbu saytlardan tanlab olingan maqolalar turli janrlar- yangiliklar, interviuvlar va tahliliy maqolalarni o'z ichiga oladi.

2. **Frazeologik birliklarni ajratish.** Tanlangan korpusdan jami 120ta frazeologik birliklar ajratib olindi. Ushbu jarayonda asosiy e'tibor idiomalar, maqollar va madaniy jihatdan boy bo'lgan iboralarga qaratildi. Har bir frazeologizm alohida ro'yxatga kiritildi.

3. **Mashina tarjimasini qo'llash.** Ushbu frazeologik birliklar *Google translate* va *DeepL* dasturlari yordamida ingliz-o'zbek, o'zbek-ingliz yo'nalishlarida tarjima qilindi. Mashina tarjimalarining natijalari alohida faylda jamlandi.

4. **Baholash mezonlari.** Trajima natijalari tilshunos mutaxassislar tarafidan uchta asosiy mezon bo'yicha baholandi: 1. *To'g'ri tarjima* - ibora ma'nosi kontekstda to'liq va adekvat ifodalangan; 2. *Qisman to'g'ri tarjima* - birikma so'zma-so'z yoki qisman mos kelgan lekin asosiy ma'no to'liq ochilmagan; 3. *Noto'g'ri tarjima* – birikma kontekstdan uzilgan, semantik jihatdan noto'g'ri yoki mutlaqo noto'g'ri berilgan.

5. **Statistik tahlil.** Olingan natijalar miqdor jihatdan hisob-kitob qilinda va foizlarda hisoblandi. Bundan tashqari, birliklar matn konteksti asosida ham tahlil qilindi. Bu usul orqali mashina tarjimalari aynan qaysi turdagi frazeologik birliklarni tarjima qilishda xato qilayotganini aniqlashga yordam berdi.

6. **Sifat tahlili.** Statistik natijalardan tashqari, ayrim misollar chuqur semantik va pragmatik jihatdan tahlil qilindi. Masalan, “kick the bucket”, “break the ice” va “behind closed doors” kabi iboralar alohida o'rganilib, ularning mashina tarjimasi hamda inson tarjimasi o'rtasidagi farqlari solishtirildi.

Tadqiqot davomida o'zbek va ingliz tilidagi 120 ta frazeologik birikmalarning mashina tarjimasi tekshirildi va natijalar quyidagicha bo'ldi:

60% noto'g'ri tarjimalar. Mashina tarjimasi ko'p hollarda birliklarni so'zma-so'z tarjima qildi. Masalan, ingliz tilidagi “kick the bucket” iborasini to'g'ridan to'g'ri “chelakni tepmoq” deb tarjima qildi. Bu esa iboraning asl ma'nosini ochib bermadi. Uning semantik qiymati “vafot etmoq” edi. Shuningdek, “once in a blue moon” iborasi mashina tarjimada “ko'k oynada bir marta” shaklida berildi, aslida esa “juda kamdan-kam hollarda” degan ma'noni anglatadi.

25% qisman to'g'ri tarjimalar. Bunday hollarda mashina tarjimasi iboralarning tashqi shaklini to'g'ri berdi, ammo ma'no kontekstdan uzildi. Masalan, “break the ice” iborasi “muzni sindirish” deb tarjima qilindi. Formal jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, iboraning asl ma'nosi - “suhbatni boshlash, tortinchoqlikni yengish”-yo'qoldi (Zuvaytova, 2025). Shuningdek, “burn the midnight oil” iborasi “yarim tunda chiroq yoqish” deb berildi, aslida esa “kechasi bilan ishlash ma'nosini anglatadi.

15% to'g'ri tarjimalar. Ba'zi hollarda mashina tarjimada ham iboralar adekvat tarjima qilindi. Masalan, “Golden opportunity” iborasi “oltin imkoniyat” shaklida ham o'zbek tilida ham ingliz tilida bir xil ma'noda qo'llaniladi. Bundan tashqari, “black market” iborasi o'zbek tilida “qora bozor” shaklida bir xil ma'noga ega madaniy ekvivalentdir.

Mashina tarjima tizimlari (Google translate, DeepL) tizimli xatolarga ega bo'lib quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ldi: 1. *Kontekstni anglashdagi xatolar.* Iborani qo'llashdagi vaziyat hisobga olinmadi; 2. *Madaniy moslashuvning yo'qligi.* Iboralar va frazeologik birliklar madaniy konotatsiyasiz tarjima qilingan; 3. *Obrazli ma'noning yo'qligi.* Iboralar literal birlikdek qaralgan.

Ushbu natijalar ilgari olib borilgan tadqiqot natijalarini isbotlaydi. Pustovoytova va Shvaikovskiy (2023) mashina tarjimalari figurativ ma'no va madaniy jihatlarni to'liq qamrab olmasligini aytib o'tishgan bo'lsa, ushbu tadqiqot ham ularning xulosalarini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, frazeologik lakunlar tarjimalari mashina tarjimalari uchun eng katta qiyinchiliklardan biri hisoblanadi. Tahlil qilingan 120ta iboralarning 60 foizi noto'g'ri, 25 foizi qisman to'g'ri, faqat 15 foizi adekvat to'g'ri tarjima qilingan. Bu esa hozirgi mashina tarjimalar tizimida kontekstni to'liq anglash, madaniy konotatsiyalarni uzatish va obrazli ifodalash qobiliyati cheklanganligini ko'rsatadi. Shuningdek, tadqiqot Pustovoytova va Shvaikovskiy (2023) hamda Zuvaytova (2025) tomonidan ilgari surilgan nazariy xulosalarni tasdiqlaydi. Demak, mexanik tarjima tizimlarini yanada takomillashtirish uchun frazeologik birliklar uchun alohida korpus va lug'atlar yaratish, kontekstual yondashishni shakllantirish va madaniy moslashuv mexanizmlarini joriy etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. London: Routledge, 2018. 320 p.
2. Cowie A. P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford: Oxford University Press, 1998. 256 p.
3. Melchuk I. Semantics: From Meaning to Text. Vol. 3. Amsterdam: John Benjamins, 2015. 420 p.
4. Pustovoytova A. A., Shvaikovskiy A. Machine translation and phraseological units in online discourse // Journal of Language and Technology Studies. 2023. Vol. 12. No. 4. P. 45–59.
5. Vinay J.-P., Darbelnet J. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Amsterdam: John Benjamins, 1995. 359 p.

UO'K 398.21(=512.133)

O'ZBEK VA INGLIZ SEHRLI ERTAKLARIDA QUSHLAR OBRAZINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

X.N.Abdullayeva, o'qituvchi, Andijon tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek va ingliz sehrli ertaklaridagi qushlar obrazini qisqacha ko'rib chiqilib, ularni qiyosiy hamda tipologik tahli qilingan. O'zbek hamda ingliz sehrli ertaklarining sehrli ertaklarida ham qushlar obrazi sehrli syujetlarni va obrazlarni tashkil qiladi. Qushlar qahramonga ko'makchi obraz sifatida namoyon bo'ladi. Ikki xalq ertaklarida ham qushlar obrazi ko'pincha ijobiy obraz sifatida talqin qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Avesto, anqov qushi, metamorfoza, evrilish, semurg, mifologik, simbolizm.*

Аннотация. *В данной статье кратко рассматривается образ птиц в узбекских и английских сказках, проводится их сопоставительный и типологический анализ. Как в узбекских, так и в английских сказках образ птиц формирует магические сюжеты и образы. Птицы выступают в качестве вспомогательных образов для героя. В обеих народных сказках образ птиц часто трактуется как положительный.*

Ключевые слова: *Авеста, птица-ангов, метаморфоза, эволюция, семург, мифологический, символический.*

Abstract. *This article briefly examines the image of birds in Uzbek and English fairy tales, and makes a comparative and typological analysis of them. In both Uzbek and English fairy tales, the image of birds forms magical plots and images. Birds appear as supporting images for the hero. In both folk tales, the image of birds is often interpreted as a positive image.*

Keywords: *Avesta, anqov bird, metamorphosis, evolution, semurg, mythological, symbolic.*

O'zbek va ingliz xalq og'aki ijodi durdonalaridan biri bo'lgan sehrli ertaklar ikki xalqning boy tarixi, urf-odatlarini, orzu-umidlari, hayoliy tasavvurlari va hayotiy tajribalarini o'zida mujassam etib xalqning o'ziga xos an'analarini ham namoyon etadi. Sehrli ertaklarda insonlar, devlar, parilar bilan bir qatorda hayvonlar, jumladan, qushlar ham muhim o'rin egallaydi. Sehrli ertaklar o'ziga xos obrazlarga ega bo'lib ulardan qushlar xayoliy mifologik obrazi sifatda talqin qilinadi. Mifologik obrazlar insoniyatning ibtidoiy qarashlar tizimi mahsuli bo'lgan miflar zaminida vujudga kelgan bo'lib, bunday obrazlar xalq ertaklari tizimida muhim poetik vazifa bajarib keladi. O'zbek xalq sehrli ertaklarida ko'pincha qahramonlarga yordamchi sifatida zoomorf personajlar, xususan, qushlar qiyofasida tasvirlanadigan g'aroyib jonotlar -bulbuligo'yo, anqo, semurg, murqumomo, baxt qushi kabi xayoliy timsollar ishtirok etadi. Mazkur qushlar xalq tasavvurida g'ayrioddiy qushlar bo'lib, ular insonlarga yordamchi qilib yuborilgan. Mifologik qush obrazining kelib chiqishi haqida folklorshunos olim K.Imomov shu n d a y fikrlarni bayon etadi: "Avesto" kitobida bir qator asotir qushlar olov shaklida naql etilgan. Shuningdek, talqinda har bir qushga mansub qo'shqanotlar ham ilohiylashtirilgan. Shundan bo'lsa kerak, majusiylar quyosh olovini orzu qilishgan va osmon olovidan qo'shqanot qushlarga olib kelishi mumkin, degan qat'iy fikrni ma'qullashgan. O'zgarishsiz mushohadaga idroksiz munosabat mifologiyada ilk bor olov keltirgan qush motivining paydo bo'lishiga olib kelgan. Bu motiv transformatsiyasi jarayonida rivoj topib, taraqqiy etgan. Ammo davrlar davomida diniy funksiyani ado etgan mifologik e'tiqod evolyutsiyasining to'xtab qolib, unut bo'lishi esa yangi hodisa -afsonaga mansub namunaning shakllanishiga olib kelgan. Uning evolyutsiyasida yuz bergan olov olib kelish ehtimol atalgan taxmin e s a olov atalgan asotir qushlar obrazining paydo bo'lishiga imkon bergan" [1].

"Semurg" -qahramon homiysi, g'ayritabiyy qush. U yer usti, osmon, yer osti olamini bir-biri bilan bog'lovchi. U bosh qahramonni osmonga olib chiqib, uzoq manziliga eltadi, ayni paytda osmon dunyosidan olib tushish, u dunyodan bu dunyoga olib o'tish vazifasini ado etadi. U ayni paytda qahramon sarguzashtida faol qatnashib yordam ko'rsatadi va ko'pincha qahramon ham uni bolalarini

dushmandan qutqarib qolish holatlari bam uchraydi” [2]. Maslan “Anqov qushi” ertagida Semurg‘ning bolasini Ma‘rufjon ismli qahramon ajdardan qutqarib oladi, evaziga esa Ma‘rufjonni daryoning uyog‘iga o‘tkazib qo‘yadi. Turkiy xalqlarda semurg‘ning humo, davlat qushi, murqumomo, anqo, baxt qushi, kuntubulg‘on, bulbuligo‘yo kabi variantlari uchraydi. Semurg‘ obrazi o‘zbek xalq ertaklarida faqat ijobiy syujetlarni bajaruvchi qahramon sifatida namoyon bo‘lib, ijobiy qahramonning do‘sti, himoyachisi, hamrohi, uni “yetti zulmat ichidan” olib chiquvchi g‘ayrioddiy qush sifatida namoyon bo‘ladi. Bu qush “Qahramon”, “Yaltillama sopol tovoq”, “Kenja botir”, “Rustam” kabi ertaklarda keng tasvirlangan. “Qahramon” ertagida Qahramon ismli yigit Akvon devni topish uchun yetti zulmatdan o‘tib, Qavs shahriga borishdek murakkab vazifani bajarishida semurg‘ qushi yordamga keladi. Ya‘ni Qahramon har yili bola ochadigan, lekin ajdar tufayli hech bir palaponi omon qolmaydigan semurg‘ga yordam beradi, uning ikki bolasini ajdar hamlasidan asrab qoladi. Bu yaxshiligi evaziga semurg‘ Qahramonni aytgan manziliga eltib qo‘yadi va natijada u ertak so‘ngida barcha maqsadiga erishadi. “Yaltillama sopol tovoq” ertagida ham ertak qahramoni ajdarni o‘ldirib, semurg‘ning bolalarini ajdardan qutqaradi. Buning evaziga esa semurg‘ unga oyinayi jahonnomani topishga yordam beradi. Qushning yordami tufayli oyinayi jahonnomani va voqealar yozib muhr bosilgan voqeanomani qo‘lga kiritgan yigit hayotida tub burilish yasali, murod-u maqsadiga yetadi. “Kenja botir” ertagi voqealari rivojida ham semurg‘ ishtiroki namoyon bo‘ladi. Kenja botirning ko‘rsatgan yaxshiligi, ya‘ni semurg‘ning palaponlarini ajdardan himoya qilishi evaziga qushning ko‘rsatgan yordamiga guvoh bo‘lish mumkin. “Rustam” ertagida esa uzoq yillar farzandsizlik tufayli qiynalgan shohning kuchuk bola tug‘gan malikasi farzandini podshohga ko‘rsatishdan qo‘rqib, o‘z bolasidan voz kechadi va uni daryoyi Nilga tashlab yuborishni buyuradi. Bechora yetimcha Zolga dunyoda bo‘ladigan barcha voqealarni biladigan, qolaversa, Zolning kelajagidan xabardor bo‘lgan afsonaviy semurg‘ qushi yordamga keladi. Zol qush tomonidan parvarish qilinadi, o‘n to‘rt yoshga yetganda ilm o‘rganadi va semurg‘ yordamida ota-onasini topadi. Ushbu ertakda semurg‘ning ertak qahramoniga nafaqat yordamchi homiy, shu bilan birga, davolovchi xususiyati ham ko‘zga tashlanadi: “...Malika og‘li Zolga yadilardan xotin olib beribdi. Xotini homilador bo‘lib yetti oylik bo‘lganda bolaning og‘irligidan xotinning oyog‘i bir enlik yerga kiribdi, sakkiz oylik bo‘lganda besh enlik yerga kiribdi. Malika yura olmay qolibdi...Vaqti-soati yetibdi. Semurg‘ boshliq qirq hukamo jam bo‘lib bolani yorib olishibdi. Rustam dunyoga kelibdi. Semurg‘ boshliq qirq hukamo Malikaning ro‘dasini 5 [3] suti bilan yuvib tikibdi. Semurg‘ qanotidan bir misqol qon oldirib Malikaning dimog‘iga hidlatib, hushiga keltiribdi” [4].

Yuqorida nomi keltirilgan ertak voqealaridan shuni anglash mumkinki, semurg‘ qushi ertak qahramonlarining mushkulini oson qiluvchi homiy vazifasini bajargan. Bundan tashqari, ertaklarda humo qushi ham tasvirlanadi. “Humo -baxt, tole va davlat qushi. U ilohiy qudrat sohibi, yaratuvchilik xususiyati bilan farqlanadi. Semurg‘ va humo qush ma‘nosi, bajarishi lozim bo‘lgan vazifalari tipologik o‘xshashlikka ega. Humo kimga soya solsa, o‘sha baxtli bo‘ladi. U ko‘hna xalq tushunchasida muqaddas, sirli qush, baxt, tole ramzi tarzida ham keladi. Shuning uchun ham bu qush humo atalgan” [5].

“Qorasochxon” ertagida baxt qushi ishtiroki namoyon bo‘ladi. Unda podsho vafot etsa, “baxt qushi”ni uchirib, shu qush kimning boshiga qo‘nsa, o‘sha kishini podsho qiladigan odat tasvirlangan. “Kambag‘al qurandoz” ertagida esa humo qushi tasvirlanadiki, soyasi kimga tushsa, uning avlod-ajdodi podsho bo‘ladi, agar kimda-kim o‘sha qushning tovushini eshitsa, yetti pushti qutli yashaydi. O‘zbek xalq ertaklarida nafaqat bosh qahramonga foyda keltiruvchi, balki zarar keltiruvchi mifologik qushlar ham tasvirlanadi.

O‘zbek va ingliz sehrli ertaklaridagi qushlar obrazini tahlil qilinsa simvolizmik qushlar obrazi ko‘pincha erkinlik, ruhiy ko‘tarilish, xabar yetkazuvchi yoki sehrli vosita sifatida tasvirlanadi. Sehrli ertaklarda qo‘llanilishiga qushlar odatda sehrli xususiyatlarga ega bo‘lib, odamlarga yordam berish, ogohlantirish yoki ba‘zida o‘zgarishlarning vositachisi sifatida chiqadi. Ular ba‘zan ko‘pincha uzoq safarlarga chiqadigan, boshqa dunyolar bilan bog‘lanadigan mavjudotlar sifatida beriladi. O‘zbek sehrli ertaklaridagi qushlar obrazining mifologik asosiga ko‘ra ko‘pincha tabiat bilan bog‘liq, ba‘zan o‘ziga xos ruhiy kuchga ega bo‘lib, odamlarni yomonlikdan himoya qiluvchi yoki hayot yo‘lini ko‘rsatadigan mavjudotlar sifatida ko‘rsatiladi. O‘zbek xalqi sehrli ertaklarda qo‘llaydigan

qushobrazlarini simvolik sifatida masalan: Simurgh, bulbulva shu kabi kabi qushlarni ma'naviy uyg'onish, donolik va go'zallik ramzi sifatida ko'riladi. Sehlri ertaklardagi metamorfoza ya'ni evrilish holatlarida qushlarga aylanish tarzida tilsin syujetlarni ham ko'rish mumkin.

Ingliz sehlri ertaklaridagi qushlar obrazining o'ziga xosligi ularning diniy qarashlari va folklor ta'siri natijasida qushlar ko'pincha ruhiy xabar yetkazuvchilar, farishtalar yoki yovuzlikka qarshi himoya ramzi sifatida beriladi (masalan, burgut). Ingliz sehlri ertaklarida qushlar qahramonlarga yordam beruvchi sehlri mavjudot sifatida ko'rsatiladi. Masalan, "The Nightingale" ertagida qush go'zallik va ilhom ramzi sifatida keltiriladi. Yana qushlar obrazi axloqiy saboq berish uchun ham ishlatiladi, odatda insonning xulq-atvori yoki qahramonning ichki holatini aks ettiradi.

Xulosa. O'zbek va ingliz sehlri ertaklarida qushlar obrazining o'xshashligi ularning sehlri va ramziy mavjudot sifatida namoyon bo'lishida. Biroq, O'zbek ertaklarida qushlar ko'proq tabiat va ruhiy dunyo bilan bog'liq, ko'pincha sehlri kuchga ega bo'lib, qahramonlarning o'zgarishiga vositachi bo'lsa, ingliz ertaklarida qushlar ruhiy xabar yetkazuvchi va axloqiy saboq beruvchi sifatida ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Imomov K. O'zbek folklorida Humo qushi. //O'zbek tili va adabiyoti. 2011-yil, 5-son, 21-bet.
2. Imomov K. O'zbek xalq nasri poetikasi.-Toshkent, 2008, 178-bet.
3. O'zbek xalq ertaklari. 3-jild. Toshkent, 2014, 251-bet55.
4. Imomov K. O'zbek xalq nasri poetikasi.Toshkent, 2008, 179-bet56
5. O'zbek xalq ertaklari. 2-jild. Toshkent, 2014, 250-bet.
6. English fairy tales collected by Joseph Jacobs. – Pennsylvania State University, 2005. – P. 26, 129.
7. English fairy tales. – London, 2005. – 142 p.
8. Jacobs J. English fairy tales and more English fairy tales. – London, 2002. – 408 p. Steel F.
9. Joseph Jacobs. Jack and his Golden Snuff-Box. – London, 1894.
10. Wright Arthur Robinson. English Folklore. 1900.

UO'K 811.111-26

INGLIZ TILIDAGI GAZ SANOATI TERMINLARINING O'ZBEK TILIGA TARJIMASIDA EKVIVALENTLIK VA ADEKVATLIK MUAMMOLARI *M.V.Abduraimova, tadqiqotchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi gaz sanoati terminlarining o'zbek tiliga tarjima qilinishidagi tarjimaviy muammolar tahlil qilingan. Asosan ekvivalentlik va adekvatlik prinsiplariga asoslangan holda terminlar orasidagi semantik tafovutlar ochib beriladi. Terminlarning struktur-morfologik jihatlari va ularning tarjima variantlari solishtirma usulda ko'rib chiqiladi. Kontekstual moslik, funksional moslik va milliy-lug'aviy o'ziga xosliklar asosiy tadqiqot obyekti sifatida belgilanadi. Ba'zi terminlar turg'un ekvivalentga ega bo'lmaganligi sababli kontekstual tarjima usullaridan foydalanish zarurati asoslanadi. Maqolada inglizcha-o'zbek sanoat lug'atlari, texnik matnlar va amaliy tarjimalardan misollar keltirilgan. Tarjimada terminologik birliklarning adekvat aks ettirilishi kasbiy matnlarning aniq va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: termin, gaz, sanoat, tarjima, ekvivalentlik, adekvatlik, ingliz tili, o'zbek tili, kontekst, semantika, texnik matn, funksional muqobil, lingvistik tahlil, terminologik birlik, tarjima strategiyasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются переводческие проблемы при передаче терминов газовой промышленности с английского языка на узбекский. Основное внимание уделяется вопросам эквивалентности и адекватности, а также семантическим различиям между терминами. Термины анализируются с точки зрения морфологической структуры и сопоставляются по переводу. Контекстуальное соответствие, функциональная соотнесенность и национально-языковая специфика определяются как ключевые объекты исследования. Обосновывается необходимость применения контекстуального перевода в случаях отсутствия устойчивых эквивалентов. В статье приводятся примеры из англо-узбекских промышленных словарей, технических текстов и практических переводов. Адекватное отображение терминологических единиц способствует точности и ясности профессиональных текстов.

Ключевые слова: термин, газ, промышленность, перевод, эквивалентность, адекватность, английский язык, узбекский язык, контекст, семантика, технический текст, функциональный аналог, лингвистический анализ, терминологическая единица, переводческая стратегия

Abstract. This article analyzes the translation challenges of gas industry terminology from English into Uzbek. The focus is on the principles of equivalence and adequacy, highlighting semantic differences between terms. The morphological structure of terms and their translation variants are examined through comparative analysis. Contextual appropriateness, functional correspondence, and cultural-linguistic specificity are identified as key objects of study. The necessity of using contextual translation methods is justified when stable equivalents are lacking. Examples are drawn from English-Uzbek industrial dictionaries, technical texts, and real translation practice. Adequate rendering of terminological units ensures clarity and precision in professional texts.

Keywords: term, gas, industry, translation, equivalence, adequacy, English language, Uzbek language, context, semantics, technical text, functional equivalent, linguistic analysis, terminological unit, translation strategy

Globallashuv jarayonida texnikaviy va ilmiy terminlarning xalqlararo almashinuvi tobora jadallashmoqda. Xususan, energetika sohasida, jumladan, gaz va uni qayta ishlash sanoatida xalqaro hamkorlikning kengayishi natijasida, mazkur sohaga oid atamalarining turli tillarga tarjima qilinishi zarurati yuzaga kelmoqda. Ingliz tili bugungi kunda xalqaro ilmiy-texnik til sifatida gaz sanoati bo'yicha yetakchi o'rin egallaydi. Shunday ekan, ushbu sohadagi inglizcha terminlarning o'zbek tiliga aniq, to'g'ri va adekvat tarjima qilinishi nafaqat lingvistik, balki iqtisodiy va texnologik jihatdan ham dolzarb masalaga aylanmoqda. Terminologik birliklar, ayniqsa, texnik matnlarda asosiy ma'lumot tashuvchilar sifatida xizmat qiladi. Ularning noto'g'ri yoki kontekstsiz tarjimasi texnologik jarayonlarda noto'g'ri tushunish, xatoliklar, hatto xavfli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli, sanoat terminlarini tarjima qilishda ikki asosiy mezon – ekvivalentlik va adekvatlik – muhim ahamiyatga ega. Ekvivalentlik terminning lug'aviy yoki funksional jihatdan mos keluvchi o'zbekcha muqobilini aniqlashni nazarda tutadi. Adekvatlik esa terminning kontekstga, milliy-madaniy vositalarga mos ravishda, matnning umumiy maqsadini buzmagani holda tarjima qilinishini ta'minlaydi.

Ko'plab inglizcha gaz sanoati terminlari o'zbek tilida yaqin yoki to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas. Bunday hollarda tarjimon kontekstual moslikni inobatga olib, terminni tushuntirish asosida yoki funksional muqobil orqali aks ettirishi lozim bo'ladi. Shuningdek, ba'zi terminlar o'zbek tilida faqat sohalararo qo'llanilishi tufayli turli talqinda ishlatiladi. Bu esa tarjimada ko'pma'noqlik, semantik siljish yoki noto'g'ri interpretatsiyaga olib keladi. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida gaz sanoatiga oid terminlarning tarjimasida uchraydigan asosiy muammolar, xususan ekvivalentlik va adekvatlik mezonlari, ularning lingvistik va kontekstual xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sanoatga oid amaliy matnlar va lug'atlardan olingan misollar asosida ayrim terminlarning tarjima variantlari solishtiriladi. Maqolaning asosiy maqsadi – tarjimada yuqori darajadagi aniqlik va tushunarlilikni ta'minlash uchun lingvistik asoslangan yondashuvlar taklif qilishdir.

Gaz sanoati va uni qayta ishlash sohasi terminlarining ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinishidagi muammolarni o'rganishda bir qator muhim adabiy manbalarga murojaat qilingan. Xususan, A.V. Fedorovning "Osnovy obshchey teorii perevoda" (1968) asari tarjimashunoslik nazariyasining asosiy tamoyillarini belgilab bergani bilan alohida ahamiyatga ega. Muallif adekvatlik va ekvivalentlik tushunchalarini birinchi bo'lib nazariy jihatdan izohlab, texnik matnlar tarjimasida kontekstual moslik muhimligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv gaz sanoati atamalarini tarjima qilishda juda dolzarb hisoblanadi.

Shuningdek, V.N. Komissarovning "Slovo o perevode" (1973) asarida terminologik birliklarning o'zaro funksional muvofiqligi, madaniy qatlamlar bilan uyg'unligi va kontekst asosida tarjima yo'nalishlarini tahlil qilish orqali tarjima jarayonining lingvistik va pragmatik jihatlari

yoritilgan. Komissarov ekvivalentlikni faqat leksik darajada emas, balki funksional-diskursiv darajada ham ko'rib chiqadi, bu esa texnik va sanoat matnlarida juda muhim hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida bu boradagi izlanishlar soni nisbatan kamroq bo'lsa-da, Sh. Safarovning "Tarjimashunoslikning kognitiv asoslari" (2019) nomli monografiyasi bu sohadagi ilk fundamental ishlar sirasiga kiradi. Muallif til va tafakkur aloqasi asosida tarjima jarayonini tahlil qilib, sohalararo terminlar, jumladan, texnik terminlarning o'zbek tilidagi adekvat variantlarini shakllantirishda kognitiv omillarni hisobga olish zarurligini asoslaydi.

Xorijiy manbalardan biri sifatida Ammer C. tomonidan tuzilgan "The American Heritage Dictionary of Idioms" (2013) asari texnik va terminologik birliklarning ingliz tilidagi leksik tizimdagi joylashuvini ko'rsatadi. Ushbu manbadan foydalanish orqali terminlarning ingliz tilidagi semantik maydonini aniqlash va unga mos o'zbekcha muqobilni topishda samarali usullar ishlab chiqilishi mumkin.

Gaz va energetika sanoatiga oid ikki tilli lug'atlar, jumladan, Nazarov A.A. tomonidan tayyorlangan "O'zbekcha-inglizcha texnik lug'at" (2019) amaliy tarjimada keng qo'llaniladi. Bu lug'at o'zbek tilidagi texnik terminlarga nisbatan mavjud inglizcha ekvivalentlarni taklif etadi, biroq bu ekvivalentlar har doim ham matn kontekstiga mos kelmasligi mumkin. Shuning uchun, ushbu lug'atlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayonida faqat lug'aviy ekvivalent bilan cheklanmaslik, balki matnning umumiy ma'nosiga mos funksional muqobil topish muhimdir.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, gaz sanoati terminlarini tarjima qilishda nafaqat til darajasida, balki kognitiv, madaniy va kontekstual omillarni ham inobatga olgan holda kompleks yondashuv zarur. Shuningdek, ushbu masalaga oid lingvistik tadqiqotlarni kengaytirish, o'zbek tilida soha terminologiyasini standartlashtirish va amaliy lug'aviy bazani takomillashtirish talab etiladi.

Maqolada tanlangan mavzuni o'rganishda sifatli va qiyosiy tahlil metodlariga asoslangan yondashuv qo'llanildi. Asosiy metod sifatida lingvistik taqqoslash va tarjima tahlili usullari tanlandi. Ingliz va o'zbek tillaridagi gaz sanoatiga oid terminlar lug'aviy, semantik va kontekstual mezonlar asosida tahlil qilindi. Tahlil jarayonida A.V. Fedorov, V.N. Komissarov, L.S. Barkhudarov kabi tarjimashunoslarning nazariy yondashuvlariga tayanildi. Maqolada Nazarov A.A. tomonidan tuzilgan texnik lug'atlar va amaliy matnlar asosiy manba sifatida xizmat qildi. Shuningdek, terminlarning kontekstual ekvivalentlarini aniqlash uchun diskursiv tahlil usulidan foydalanildi. Tadqiqot natijalari sifatida inglizcha gaz sanoati terminlarining o'zbek tiliga adekvat tarjima qilishda ekvivalentlik va adekvatlik tamoyillariga asoslangan model ishlab chiqishga harakat qilindi.

Tadqiqot davomida inglizcha gaz sanoati terminlarining o'zbek tiliga tarjima qilinishi jarayonida bir qancha muhim kuzatishlar aniqlandi. Avvalo, terminlarning bevosita lug'aviy tarjimasi ko'plab holatlarda ma'noni to'liq ifodalay olmaydi. Masalan, *gas processing plant* iborasi o'zbek tilida "gazni qayta ishlash zavodi" sifatida tarjima qilinsa-da, bu termin texnologik jarayonlar va funksional ma'noni to'la qamrab olmasligi mumkin. Shuning uchun, tarjimada faqat so'zma-so'z emas, balki semantik yondashuv qo'llanilishi kerak.

Natural Gas Liquefaction Plant iborasi ko'pincha "tabiiy gazni suyultirish zavodi" shaklida tarjima qilinadi. Biroq suyultirish jarayoni nafaqat gazni suyuq holatga o'tkazish, balki uni past haroratda saqlash, tashish va eksportga tayyorlash kabi murakkab texnologik bosqichlarni ham o'z ichiga oladi. Shuning uchun bu terminni "eksportga yo'naltirilgan gazni suyultirish va saqlash majmuasi" deb tarjima qilish tavsiya etiladi.

Gas Flaring System iborasi so'zma-so'z "gaz yoqish tizimi" deb tarjima qilinadi. Ammo bu tizim faqat yoqish emas, balki bosimni nazorat qilish, ortiqcha gazni xavfsiz yo'q qilish, favqulodda holatlarda portlashlarning oldini olish kabi funksiyalarni ham bajaradi. Shu sababli, bu atamani "favqulodda bosimni tushirish va chiqindilarni xavfsiz utilizatsiya qilish tizimi" deb ifodalash ancha to'g'riroq bo'ladi.

Bundan tashqari, ayrim inglizcha terminlar o'zbek tilida mavjud bo'lmagan tushunchalarni ifodalaydi, bu esa kontekstual izohlash yoki funksional ekvivalent topish zaruratini keltirib chiqaradi. Masalan, *compressor station* atamasi "siqish stansiyasi" deb tarjima qilinadi, ammo ba'zi texnik

matnlarda bu ifoda to'liq tushunilmasligi mumkin. Shuning uchun, ushbu terminlar bilan bog'liq izohli tarjimalar yoki ko'plik shakllar bilan qo'shimcha kontekst berilishi zarur.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilingan ayrim gaz sanoati atamalari kontekstda turlicha semantik yuklamalarga ega bo'lishi mumkin. Bu holat tarjimada moslashuvchanlik va matnning umumiy maqsadini hisobga olish zarurligini taqozo etadi. Masalan, *pipeline integrity* atamasi ayrim holatlarda "quvur ishonchliligi", ayrim holatlarda esa "quvur tizimi xavfsizligi" deb tarjima qilinadi. Har ikki tarjima to'g'ri bo'lishi mumkin, ammo matn kontekstiga mos keluvchi variantni tanlash muhim.

Yakuniy natijalarga ko'ra, gaz sanoatiga oid terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda ekvivalentlikdan tashqari, matnning kommunikativ maqsadi, auditoriyasi va janr xususiyatlarini hisobga olgan holda adekvatlik tamoyiliga asoslanish eng samarali yondashuv hisoblanadi. Tarjimada zamonaviy texnik atamalarining funksional muqobillarini aniqlash, kontekst asosida ularni izohlash va yagona tarjima me'yorlarini ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy masaladir.

Yuqoridagi tahlillar asosida aniqlanishicha, inglizcha gaz sanoati terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilishda ekvivalentlik va adekvatlik tamoyillari muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ko'plab atamalar to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmaydi, balki kontekst asosida semantik va funksional moslikni hisobga olgan holda moslashtirish talab etiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida atamalarining texnik mazmuni, matnning kommunikativ vazifasi va auditoriyaga yo'naltirilganligi inobatga olinishi kerak.

Maqolada o'rganilgan misollar shuni ko'rsatadiki, ba'zi terminlar izohli yoki funksional tarjimani talab qiladi. Bu holat tarjimonlardan nafaqat til bilimi, balki sohaning texnik mazmunini ham chuqur tushunishni talab etadi. Tarjimada yagona me'orning yo'qligi, bir xil terminlarning turli matnlarda turlicha tarjima qilinayotgani esa gaz sanoati terminologiyasini standartlashtirish zarurligini anglatadi.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Gaz sanoatiga oid atamalar bo'yicha maxsus ikki tilli (o'zbek-ingliz) terminologik lug'atlar yangilanishi va kengaytirilishi zarur.
2. Tarjimonlar uchun gaz sanoati terminlariga oid maxsus kontekstual qo'llanmalar ishlab chiqilishi lozim.
3. O'zbek tilidagi texnik va sanoat terminologiyasini standartlashtirish va tasniflash bo'yicha lingvistik-tarjimonlik markazlari faoliyatini kuchaytirish kerak.
4. Tarjima jarayonida kontekstual izohli usuldan foydalanish va diskursiv tahlil asosida ekvivalentlikka erishish muhimdir.
5. Tarjimashunoslik sohasida, xususan texnik terminlar bo'yicha sohalararo kognitiv yondashuvni ilmiy jihatdan chuqurlashtirish tavsiya etiladi.

Ushbu takliflar gaz sanoati atamalarini o'zbek tilida aniqlik bilan ifodalash, texnik matnlarning tushunarli va adekvat tarjima qilinishini ta'minlash hamda ilmiy-tarjimonlik amaliyotini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1968.
2. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М.: Высшая школа, 1973.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975.
4. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М.: Наука, 1976.
5. Сафаров Ш. Таржимашуносликнинг когнитив асослари. – Т.: Наврўз, 2019.
6. Юсупов У.К. Теоретик асослари қиёсий тилшунослик. – Т.: Фан, 2007.
7. Назаров А.А. Ўзбекча-инглизча техник луғат. – Т.: Фан, 2019.
8. Ammer C. The American Heritage Dictionary of Idioms. – Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2013.
9. Longman Dictionary of Engineering Terms. – London: Pearson Education, 2005.
10. Oxford English Dictionary of Science and Technology. – Oxford: OUP, 2010.

THE INTERDEPENDENCE OF LINGUISTICS AND SOCIAL IDENTITY

B.Abdurazakov, PhD, Vice-Rector, Samarkand State Pedagogical Institute, Samarkand

Annotatsiya. Til faqat aloqa vositasi emas, balki ijtimoiy identifikatsiyani shakllantirish va ifodalashning muhim omilidir. Ushbu maqolada lingvistika va ijtimoiy identifikatsiya o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Til madaniy mansublikni, ijtimoiy qatlamni, etnik kelib chiqishni va jinsni qanday aks ettirishi ko'rib chiqiladi. Maqola sotsiolingvistik nazariyalar va empirik tadqiqotlarga asoslanadi hamda til tanlovi, variantlilik va kod almashtirish ijtimoiy identifikatsiyaning ongli ifodalari ekanligini ta'kidlaydi. Tadqiqotda tavsifiy va tahliliy metodlar qo'llanib, til birliklarining turli jamiyatlarda shaxsiy va guruh identifikatsiyasining ramziga aylanishi o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, identifikatsiya til orqali yaratiladi va ijtimoiy muloqot davomida qayta shakllanadi. Shu bois tilni o'rganish uni ijtimoiy kontekstdan ajratgan holda to'liq anglab bo'lmaydi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, ijtimoiy o'ziga xoslik, sotsiolingvistika, til o'zgarishi, nutq, kod almashinuvi.

Аннотация. Язык — это не просто средство общения, но и важнейший элемент формирования и выражения социальной идентичности. В статье рассматривается сложная взаимозависимость между лингвистикой и социальной идентичностью, анализируется, как язык отражает культурную принадлежность, социальный слой, этническое происхождение и гендер. Опираясь на социолингвистические теории и эмпирические исследования, автор подчеркивает, что выбор языка, вариативность и переключение кодов не являются случайными явлениями, а представляют собой осознанное выражение социальной идентичности. В исследовании применяются описательные и аналитические методы, показывающие, как языковые особенности становятся символами идентичности в различных сообществах. Результаты показывают, что идентичность конструируется и пересматривается в процессе языкового взаимодействия, а значит, изучение языка невозможно вне социального контекста.

Ключевые слова: лингвистика, социальная идентичность, социолингвистика, языковая вариативность, дискурс, переключение кодов.

Abstract. Language is not merely a tool of communication but also a marker of identity and belonging. The interdependence between linguistics and social identity has become a key focus in sociolinguistics, exploring how individuals express, negotiate, and shape their social positions through language use. This article investigates the dynamic interaction between linguistic structures, social behavior, and identity construction. By analyzing theoretical approaches and empirical studies, it highlights how speech varieties, code-switching, dialects, and discourse styles serve as indicators of group membership and social positioning. The findings reveal that linguistic behavior is not only a reflection of identity but also a means of creating and transforming it within social contexts.

Keywords: linguistics, social identity, sociolinguistics, language variation, discourse, code-switching.

Introduction. The study of language and identity has gained prominence in modern linguistics as scholars increasingly recognize that linguistic behavior reflects the social, cultural, and psychological realities of speakers. Language is one of the most powerful semiotic systems that individuals use to express who they are and where they belong. It constructs group membership, marks boundaries between communities, and indexes social hierarchies.

In traditional linguistics, language was often studied as an autonomous system of sounds, grammar, and meaning. However, the emergence of **sociolinguistics** shifted attention from language structure to language use — from “what language is” to “what language does” in social life. Social identity, on the other hand, refers to the sense of who we are based on group affiliations such as

ethnicity, nationality, gender, profession, or social class. The intersection of these two fields reveals a reciprocal relationship: language both reflects and shapes social identity.

This paper explores that interdependence in depth. It analyzes the role of language in constructing social categories, the influence of society on linguistic behavior, and how identity is negotiated in multilingual and multicultural settings. Through theoretical discussion and practical examples, it demonstrates that linguistic identity is dynamic, context-dependent, and socially meaningful.

Literature review and methodology

Theoretical background. Scholars such as William Labov (1972), Basil Bernstein (1971), and Dell Hymes (1974) were among the first to demonstrate that linguistic variation correlates strongly with social class, gender, and community membership. Later, theorists like Penelope Eckert (2000) and Deborah Cameron (1997) expanded this framework, emphasizing that language is an active means of performing identity rather than passively reflecting it.

The Interactionist perspective (Goffman, 1959; Bucholtz & Hall, 2005) views identity as constructed through everyday linguistic interactions. According to this view, speakers perform identity by choosing specific linguistic forms, such as dialects, slang, or politeness strategies, which position them within a social network.

The Post-structuralist approach argues that identity is fluid and changeable, influenced by power, ideology, and discourse. Michel Foucault's theory of discourse (1972) suggests that language shapes not only communication but also social reality and individual subjectivity.

Methodological approach. The present article employs qualitative analysis of linguistic and sociocultural data. The material is drawn from academic literature, corpus studies, and authentic examples of social interaction — including digital communication, classroom language, and community discourse. The goal is to synthesize key findings from sociolinguistics, discourse analysis, and identity studies to explain how linguistic forms are embedded in social life.

Results. The findings of this research confirm a deep, bidirectional relationship between language and identity. Key observations include:

1. **Language as an identity marker:** Dialects, accents, and lexical choices reveal the speaker's regional, social, or ethnic background. For example, British RP (Received Pronunciation) is associated with prestige, while Cockney or Scouse accents may index working-class identity.
2. **Code-switching and bilingual identity:** In multilingual societies, speakers often shift between languages to express belonging or distance. For instance, Uzbek-English bilinguals may use English in academic contexts to signal professionalism and Uzbek in informal settings to show solidarity.
3. **Gendered language use:** Men and women may employ different linguistic strategies based on cultural expectations. Robin Lakoff (1975) argued that women's speech tends to show more politeness and uncertainty markers due to social roles.
4. **Language and power:** Language reflects and reinforces social hierarchies. Certain dialects or varieties are privileged in education and media, while others are marginalized, affecting speakers' social mobility.
5. **Digital identity:** In online discourse, users express identity through linguistic creativity — emojis, slang, or mixed codes — reflecting hybrid digital identities.

Discussion. The discussion centers on how linguistic behavior both shapes and is shaped by social identity. Identity construction through language involves conscious and unconscious processes. When people adopt specific ways of speaking, they align themselves with certain communities and values. For example, youth slang creates in-group solidarity but may exclude outsiders.

Moreover, linguistic prestige plays a central role. Standard varieties often carry symbolic capital (Bourdieu, 1991), granting access to education and power. Non-standard varieties, however, can carry covert prestige, representing authenticity and resistance to authority. Cultural and historical contexts also influence how language indexes identity. In post-colonial societies, English can function as both a symbol of modernity and a reminder of colonial domination. In contrast, the revival of indigenous languages strengthens national and ethnic identity.

The digital age adds another layer: social media allows users to craft multiple identities across platforms. Linguistic creativity — mixing dialects, using memes, or stylized spelling — becomes a new form of self-expression and group affiliation.

Conclusion. Language and identity are inseparable. Language is not only a means of communication but also a social instrument that defines who we are, where we belong, and how we are perceived. The study confirms that linguistic features such as accent, code-switching, register, and discourse style function as markers of social identity. Understanding this interdependence has practical implications for education, intercultural communication, and language policy. Teachers and linguists should recognize the diversity of linguistic identities and promote inclusivity in language learning. Future research could further explore digital identity construction and its impact on sociolinguistic theory.

REFERENCES:

1. Bernstein, B. (1971). *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*. London: Routledge.
2. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
3. Bucholtz, M., & Hall, K. (2005). Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach. *Discourse Studies*, 7(4–5), 585–614.
4. Cameron, D. (1997). *Performing Gender Identity: Young Men's Talk and the Construction of Heterosexual Masculinity*. In S. Johnson & U. H. Meinhof (Eds.), *Language and Masculinity*. Blackwell.
5. Eckert, P. (2000). *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford: Blackwell.
6. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
7. Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
8. Hymes, D. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
9. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
10. Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.

UO`K 808.5

O`ZBEK ROMANLARIDA UCHRAYDIGAN ARXAIK VA TARIXIY SO`ZLARNING XORIJIY TILGA TARJIMASINING ILMIYLIK DARAJASI

*I.K.Ablakulova, dots., PhD, "Ipak yo'li" Xalqaro turizm va madaniy meros universiteti,
Samarqand*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek romanlarida uchraydigan arxaik va tarixiy so'zlarning tarjima jarayonidagi ilmiylik darajasi tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek adabiyotidagi arxaik va tarixiy birliklarning tarjimadagi o'rni, ilmiylik darajasi hamda ularni adekvat ifodalashdagi muammolar yoritilgan.

Kalit so'zlar: arxaik so'zlar, tarixiy leksika, tarjima, semantik ekvivalent, adekvatlik, milliy ruh, davriy kolorit, leksik transformatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется степень научности перевода архаичных и исторических слов, встречающихся в узбекских романах. Кроме того, рассматриваются место архаизмов и историзмов узбекской литературы в переводе, уровень их научной интерпретации, а также проблемы адекватной передачи этих единиц на другой язык.

Ключевые слова: архаизмы, историческая лексика, перевод, семантический эквивалент, адекватность, национальный дух, эпохальный колорит, лексическая трансформация.

Abstract. This article analyzes the scientific accuracy in the translation of archaic and historical words found in Uzbek novels. It also discusses the role of archaic and historical units in Uzbek literature within translation, the degree of scholarly precision in their rendering, and the challenges of conveying them adequately in another language.

Keywords: archaic words, historical vocabulary, translation, semantic equivalent, adequacy, national spirit, period color, lexical transformation.

Kirish: Til — bu xalq tafakkurining, tarixiy xotirasining va madaniy o'zligining eng muhim aks-sadosidir. Har bir millat o'zining tarixiy taraqqiyoti davomida o'z tilida chuqur qatlamlarni, davrga xos so'z boyligini, diniy va siyosiy terminlarni shakllantiradi. Ana shu jarayonda ayrim leksik

birliklar o'z zamonining ijtimoiy-siyosiy voqeliklari bilan birga hayotdan chekinadi, ammo badiiy adabiyotda, xususan roman janrida o'zining badiiy-estetik kuchini yo'qotmaydi. O'zbek romanlarida uchraydigan arxaik va tarixiy so'zlar ana shunday leksik birliklardir. Ular o'quvchini o'tmish hayotining ruhiy, ma'naviy va ijtimoiy muhitiga olib kiradi, tarixiy davrni realistik tarzda tasvirlashga xizmat qiladi. Adabiyotshunoslikda arxaik va tarixiy so'zlar bir xil ma'noda emas: arxaizmlar — hozirgi til tizimida yangilari bilan almashgan, ammo ma'nodosh shakllari mavjud so'zlardir (masalan, “sipoh” — hozirgi “askar” so'ziga teng). Tarixiy so'zlar esa — faqat o'tmishda mavjud bo'lgan, hozirgi zamon jamiyatida ishlatilmaydigan, shu bilan birga tarixiy tushunchani bildiruvchi birliklardir (masalan, “xon”, “bek”, “mirshab”). Shu bois ularning tarjimasida faqat so'zning lug'aviy ma'nosini emas, balki u orqali berilayotgan **madaniy, tarixiy va ijtimoiy konnotatsiyani** to'liq ifodalash talab etiladi.

O'zbek romanlarida bu turdagi leksik birliklar nafaqat tarixiy sharoitni ko'rsatish, balki **milliy ruh va xalq tafakkurini** ifodalash vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanida “bek”, “amir”, “mirshab”, “dorboz”, “arbob” kabi tarixiy so'zlar o'sha davr ijtimoiy tuzilmasining ramziga aylanadi. Oybek, Cho'lpon, Said Ahmad, O'tkir Hoshimov, Tog'ay Murod kabi adiblarning romanlarida esa arxaik qatlamlar xalq hayotining ichki ruhiy olamini ochib berishda badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli bu leksik qatlamlarni xorijiy tilda adekvat ifodalash o'zbek adabiyotining ilmiy va estetik qimmatini xalqaro miqyosda to'g'ri namoyish etishning muhim shartidir. Tarjima jarayoni faqat til almashtirish emas, balki **madaniyatlararo muloqot** jarayonidir. Har bir so'z o'z milliy konnotatsiyasi bilan boshqa tildagi o'xshash so'zga to'liq mos kelavermaydi. Masalan, “xon” so'zi ingliz tilidagi “king” yoki “ruler” so'zlariga semantik jihatdan yaqin bo'lsa-da, “xonlik tizimi”, “beklar kengashi”, “mirshablar tuzilmasi” kabi tarixiy realliklarni to'liq aks ettira olmaydi. Shu sababli tarjimonlar bunday so'zlarni tahlil etishda **ilmiy asoslangan semantik yondashuv**dan foydalanishlari lozim. Buning uchun ular tarixiy manbalarni, xalq og'zaki ijodi namunalarini, etnografik materiallarni, shuningdek, zamonaviy tarjimashunoslik nazariyalarini o'rganishi kerak.

Adabiyotlar tahlili. Tarjima jarayonida arxaik va tarixiy so'zlarning o'rganilishi tilshunoslikning murakkab, ammo muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu masala nafaqat o'zbek tilshunosligida, balki jahon tarjimashunosligida ham keng o'rganilgan. Ilmiy manbalarda tarixiy leksikaning tarjimadagi adekvat ifodalanishi, madaniy va semantik ekvivalentlik, milliy koloritni saqlab qolish masalalari ko'plab olimlar tomonidan nazariy asoslangan. J. Nida o'zining “Language, Culture and Translating” asarida tarjimani “madaniyatlararo aloqa jarayoni” sifatida izohlaydi va aynan arxaik yoki tarixiy birliklarni tarjima qilishda “dinamik ekvivalentlik” tamoyilini qo'llash zarurligini ta'kidlaydi [1]. Unga ko'ra, tarjimon har bir so'zning semantik ko'lamini emas, balki o'quvchida uyg'otadigan madaniy assotsiatsiyasini to'g'ri yetkazishi kerak. Shunday qilib, “bek”, “mirshab”, “xon” kabi o'zbek tarixiy so'zlarini so'zma-so'z emas, balki madaniy jihatdan mos shaklda tarjima qilish ilmiy jihatdan to'g'ri yondashuv hisoblanadi. P. Newmark esa “A Textbook of Translation” asarida “semantic translation” va “communicative translation” tushunchalarini ajratib ko'rsatgan [2]. Uning fikricha, bunday so'zlarni oddiy zamonaviy ekvivalent bilan almashtirish ularning tarixiy qimmatini yo'qotadi. Masalan, “amir” so'zini ingliz tiliga “ruler” deb tarjima qilish mumkin, ammo bu so'zning diniy-siyosiy konnotatsiyasini to'liq ifodalash uchun “Amir — traditional Muslim ruler” kabi tavsifiy izoh talab qilinadi. L. Venuti o'zining “The Translator's Invisibility” asarida tarjimonning vazifasini madaniyatlararo vositachilik sifatida belgilab, tarjimada “begonalik” tamoyilini saqlab qolish zarurligini ilgari suradi [3]. Unga ko'ra, milliy-madaniy birliklarni to'liq “mahallilashtirish” o'quvchini asliyat ruhidan uzoqlashtiradi. Shuning uchun “madrasah”, “duo”, “sajda”, “taqsir”, “arbob” kabi o'zbek tarixiy birliklarini transliteratsiya yoki izohli shaklda berish eng maqbul ilmiy yondashuv hisoblanadi. O'zbek tarjimashunosligida ham bu masalaga e'tibor qaratilgan. A. Madrahimov o'zining “Tarixiy leksikaning o'zbek adabiyotidagi o'rni” nomli monografiyasida tarixiy so'zlarning adabiy asardagi estetik yukini tahlil qilib, ularning tarjimada yo'qolib ketmasligi uchun kontekstual izchillikni saqlash zarurligini ta'kidlaydi [4]. Uning fikricha, har bir arxaik so'z xalqning tarixiy tafakkuri va ijtimoiy tuzilmasi bilan bog'liq bo'lib, tarjimon bu kontekstni chuqur bilmas ekan, asliyatdagi ma'no qatlamlarini to'liq ochib bera olmaydi.

Tahlil va Natijalar. O'zbek romanlarida arxaik va tarixiy so'zlarning xorijiy tilga tarjima qilinishi masalasi tilshunoslikda, ayniqsa tarjimashunoslikning semantik va stilistik qatlamida alohida o'rin tutadi. Chunki bunday leksik birliklar nafaqat tarixiy davrning tilini, balki xalqning madaniy merosi, urf-odatlar va tafakkur tarzini ham ifodalaydi. O'zbek romanchiligi o'zining ko'p asrlik shakllanish jarayonida tarixiy kontekst bilan bevosita bog'liq bo'lib, unda arxaik so'zlar — ya'ni bugungi zamonaviy o'zbek tilida faol ishlatilmaydigan, lekin o'tmish davr til tizimida keng qo'llanilgan birliklar — muhim badiiy va estetik vazifani bajaradi. Tarixiy so'zlar esa ma'lum tarixiy davrga xos atamalar bo'lib, ular o'sha davrning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini yoritishda vosita sifatida xizmat qiladi. Tarjima jarayonida arxaik va tarixiy so'zlarning to'liq ekvivalentini topish ko'p hollarda qiyin kechadi, chunki bu so'zlar ko'pincha o'zbek xalqining o'ziga xos tarixiy hayot tarziga, urf-odatlariga yoki milliy ruhiyatiga daxldor bo'ladi. Masalan, “bek”, “xon”, “elchi”, “mashvarat”, “mirob”, “otaliq” kabi so'zlarning barchasi o'z davrining siyosiy va ijtimoiy tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lgan birliklardir. Ularni ingliz, rus yoki boshqa Yevropa tillariga tarjima qilishda, agar so'zning asl tarixiy konnotatsiyasi saqlanmasa, asarning badiiy qiymati pasayadi. Shuning uchun tarjimonlar ko'pincha transkripsiya, izohli tarjima yoki kontekstual moslashtirish usullaridan foydalanadi.

Masalan, Abdulla Qodiriyning “O'tgan kunlar” romanida ko'plab arxaik va tarixiy so'zlar ishlatiladi. “Paranji”, “qoshg'ar to'n”, “mirob”, “biy”, “mingboshi”, “beklarbegi” kabi birliklar o'z davrining ijtimoiy tuzilishini aks ettiradi. Ularni ingliz tiliga tarjima qilishda so'zning tashqi shaklini emas, balki uning semantik yukini hisobga olish zarur. “Mirob” so'zini “water master” deb tarjima qilish grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, bu birlikning o'zbek madaniyatidagi o'rnini to'liq ochib bera olmaydi. Shu bois ayrim tarjimonlar so'zni transliteratsiya qilish bilan birga, izoh berish usulini qo'llaydi, masalan, “mirob (a person responsible for water distribution in irrigation systems)” tarzida. Bunday yondashuv ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi, chunki u madaniy semantikaning yo'qolib ketmasligini ta'minlaydi.

Tarixiy so'zlarning tarjimasida yana bir muhim jihat — ularning konnotativ ma'nosi, ya'ni hissiy va madaniy ohangini saqlashdir. Agar “xon” so'zi oddiy “king” yoki “ruler” deb tarjima qilinsa, bu birlikning Sharq madaniyatiga xos siyosiy-falsafiy ma'nosi yo'qoladi. “Xon” so'zi nafaqat hukmdor, balki muayyan ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmaning ramzidir. Shuning uchun ilmiy tarjimalarda bunday so'zlar uchun kontekstual izoh berish yoki madaniy ekvivalent topish muhim. Bu borada semantik sadoqat tamoyili qo'llanadi, ya'ni so'zning shaklini emas, balki mazmunini yetkazish ustuvor hisoblanadi. O'zbek romanlarining xorijiy tillarga tarjimasida arxaik so'zlarning turli darajada saqlanishi tarjimonning maqsadi, o'quvchi auditoriyasi va asarning janriga bog'liq bo'ladi. Masalan, “bek”, “xotin”, “to'y”, “dugona”, “do'ppi” kabi so'zlar ingliz tiliga ham transliteratsiya qilingan holda kirib borgan. Bu esa global miqyosda o'zbek madaniyatining lingvistik ta'sirini oshiradi. Biroq bunday yondashuv doimo ham ilmiy jihatdan asosli bo'lavermaydi, chunki tarjimaning asosiy vazifasi — mazmunni aniq, tushunarli va kontekstual mos shaklda yetkazishdir. Shuning uchun tarjimon muvozanatni saqlashi, ya'ni milliy o'ziga xoslikni yo'qotmagan holda, o'quvchiga tushunarli shaklda tarjima qilishi lozim. Tarjima jarayonida lingvokulturologik kompetensiya alohida ahamiyatga ega. Tarjimon o'zbek tili va madaniyatining o'ziga xos jihatlarini chuqur bilmasa, arxaik so'zlarni to'g'ri talqin eta olmaydi. Masalan, “saroy”, “davlatdor”, “mirzaboshi”, “navkar”, “eshikog'asi” kabi so'zlar nafaqat tarixiy shaxs yoki lavozim nomini bildiradi, balki o'sha davrning ijtimoiy tizimi va qadriyatlari haqida ma'lumot beradi. Shu sababli tarjimon ushbu birliklarni tahlil qilishda semantik tahlil, tarixiy-etimologik izlanish va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanishi kerak. O'zbek romanlaridagi tarixiy so'zlarning tarjimasida, ayniqsa, tarixiy romanlarda yanada muhimroq o'rin tutadi. Chunki bu turdagi asarlar voqealarning tarixiy aniqligiga tayanadi, ularning tilida esa o'sha davr ruhiyatini aks ettiruvchi leksik qatlam ustuvorlik qiladi. Masalan, Pirmat Shermuhamedov, Pirmqul Qodirov yoki Xudoyberdi To'xtaboyev romanlarida tarixiy shaxslar va ijtimoiy munosabatlar til vositasida jonlantiriladi. Agar tarjimon bu so'zlarni zamonaviy ekvivalent bilan almashtirsa, tarixiy muhitning haqqoniyligi yo'qoladi. Arxaik va tarixiy so'zlarning tarjimasida, shuningdek, sotsiokultural tafovutlarni ham aks ettiradi. O'zbek tilida “otaliq”, “avlod”, “zamon”, “saltanat”, “navkar”, “yorqin”, “ko'hna” kabi so'zlar nafaqat leksik

birlik, balki ma'naviy-ma'rifiy tushunchalardir. Ularni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish ma'noni soddalashtirib yuboradi. Shu sababli bunday hollarda konnotativ tarjima yoki semantik moslashtirish usuli eng maqbul variant hisoblanadi. Masalan, "ko'hna Buxoro" iborasini "ancient Bukhara" tarzida berish mumkin, ammo bu tarjima so'zning hissiy-estetik rangini to'liq ochib bermaydi. Tarjimon bu o'rinda "the ancient and noble city of Bukhara" deb tarjima qilsa, asl matnning uslubiy ruhi saqlanadi. Arxaik va tarixiy so'zlarning ilmiy tarjimasi, avvalo, madaniy kompetensiyani talab qiladi. Tarjimon asarning tilini faqat grammatik jihatdan emas, balki ma'naviy-madaniy kontekstda tahlil qilishi zarur. Aks holda tarjima asarning ilmiylik darajasini yo'qotadi. Shu bois zamonaviy tarjimashunoslikda "madaniy ekvivalentlik" tushunchasi muhim o'rin egallaydi. Natijada, o'zbek romanlaridagi arxaik va tarixiy so'zlarning xorijiy tillarga tarjimasi nafaqat lingvistik, balki ilmiy va madaniy hodisadir. Tarjima jarayonining ilmiylik darajasi — bu so'zning tarixiy mazmunini, badiiy uslubini va madaniy asoslarini to'g'ri talqin qila olish bilan belgilanadi. Shu ma'noda, arxaik so'zlarni tarjima qilishda ularning semantik strukturasi, tarixiy kelib chiqishi, madaniy konnotatsiyasi va o'quvchi auditoriyasi darajasi hisobga olinishi zarur. Aks holda tarjima ilmiy aniqligini yo'qotadi va o'zbek madaniyatining boy til xazinasini xorijiy o'quvchi uchun noaniq qoladi. Shunday qilib, tarjimonning asosiy vazifasi — nafaqat so'zlarni o'tkazish, balki ularning orqasida turgan tarixiy, estetik va madaniy merosni ham to'laqonli tarzda ifodalashdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'zbek romanlarida uchraydigan arxaik va tarixiy so'zlarning xorijiy tillarga tarjimasi murakkab, ammo nihoyatda zarur jarayondir. Bunday leksik birliklar asarning badiiy ruhi, tarixiy manzarasi va milliy koloritini shakllantiradi, shu sababli ularni tarjima qilishda har bir so'zning semantik, stilistik hamda madaniy yukini chuqur tahlil qilish lozim. Tarjima jarayonida so'zning faqat grammatik yoki lug'aviy ekvivalentini topish yetarli emas — uning madaniy va tarixiy mohiyatini ham to'liq aks ettirish talab etiladi. Arxaik va tarixiy so'zlarning ilmiy tarjimasi tilshunoslikning faqat bir bo'limi emas, balki madaniyatlararo muloqotning muhim ko'rinishidir. Chunki bunday birliklar o'zbek xalqining tarixiy tafakkuri, urf-odatlarini, davlat boshqaruvi tizimi, ijtimoiy munosabatlari va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Tarjima amaliyotida arxaik so'zlarning ma'nosini to'liq saqlash uchun ko'pincha uchta yondashuv samarali hisoblanadi: transliteratsiya (asl shaklini saqlash), izohli tarjima (qavs ichida tushuntirish berish) va kontekstual moslashtirish (madaniy jihatdan yaqin ekvivalent topish). Har bir usulning qo'llanishi asarning janri, maqsadi va o'quvchi auditoriyasiga bog'liq bo'ladi. Masalan, ilmiy tarjimalarda aniq va izohli yondashuv afzal bo'lsa, badiiy tarjimalarda hissiy-estetik ta'sirni saqlovchi usul muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nida, E. A. Language, Culture, and Translating. Shanghai: Foreign Language Education Press, 1993.
2. Newmark, P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988.
3. Venuti, L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London: Routledge, 1995.
4. Madrahimov, A. Tarixiy leksikaning o'zbek adabiyotidagi o'рни. Toshkent: Fan, 2017.
5. Abdurahmonova, G. O'zbek tilida arxaik so'zlar va ularning semantik tahlili. Toshkent, 2019.
6. Qo'chqorov, M. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2021.
7. Sattorova, S. O'zbek tili leksik qatlamlarining tarixiy shakllanishi. Samarqand, 2020.
8. Bassnett, S. & Lefevere, A. Constructing Cultures: Essays on Literary Translation. Clevedon: Multilingual Matters, 1998.

UO'K 811.133.1'33:398.9

FRANSUZ TILI MENTALITETIDA "AYOL" KONSEPTINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sh.Adambayeva, stajyor-o'qituvchi, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz milliy konseptosferasi va ijtimoiy hayotida "ayol" konseptining o'ziga xos xarakteri va mazmuni haqida so'z boradi. Mavzu doirasida frankofon mamalakati ayollarining xulq-atvori, psixologiyasi hamda jamiyat hayotidagi o'рни turli xil maqol va aforizmlar timsolida yoritiladi.

Kalit so'zlar: Konsept, konseptosfera, konseptual metafora, lingvomadaniyat, kognitiv tajriba.

Аннотация. В статье рассматриваются специфика и содержание концепта «женщина» во французской национальной концептосфере и общественной жизни. В рамках темы в форме различных пословиц и афоризмов освещаются поведение, психология и роль женщин в обществе франкоязычных стран.

Ключевые слова: Концепт, концептосфера, концептуальная метафора, лингвокультура, когнитивный опыт.

Abstract. This article discusses the specific nature and content of the concept of "woman" in the French national conceptosphere and social life. Within the framework of the topic, the behavior, psychology, and role of women in Francophone countries in society are highlighted in the form of various proverbs and aphorisms.

Key words: Concept, conceptosphere, conceptual metaphor, linguistic culture, cognitive experience.

Fransuz milliy konseptosferasida “ayol” nutqining o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga olgan belgilarni obyektivlashtirish, “ayol” tushunchasining o'ziga xos xarakterini ochib beradi. Frankofon mentalitetida “ayol” konsepti turli xil qatlamlar doirasida aforizm va maqollar orqali ochib berilgan. “Parler” hamda “bavarder” leksemalarining aksariyat aforizm va maqollarda qo'llanilishi “ayol” konseptining bir bo'lagi sifatida “so'zlarga bo'lgan ehtiyoj” kabi xususiyatlarini amalga oshiradilar: “On a mille inventions pour faire parler les femmes, mais aucune pour les faire se taire” – “Ayollarni gapirishga majbur qilish uchun mingta hiyla-nayrang bor va hech kim ularni jim qilish uchun ayolning ovozi o'chira olmaydi”. Ko'p ma'noli so'zlarga bo'lgan ehtiyoj, “ayolning ovozi o'chira olmaslik kabi” biroz mubolag'a qilingan xususiyat bilan mustahkamlanadi va kuchayib boradi. Bundan tashqari, “Je souhaite ici mettre en lumière les caractéristiques des femmes, à savoir leur capacité à parler, pleurer et filer”, “parler” leksemasi ayollarning xulq-atvori, odatlari, masalan, yig'lash va tark etish zarurati bilan birgalikda “ayollarning doimiy mulki sifatida baholanadigan ko'p gapirish” belgisini amalga oshiradi. Ayol nutqining xususiyatlaridan birini tashkil etuvchi “ko'p gapirish” belgisi, qoida tariqasida, salbiy baho oladi. Uning faolligini o'ziga xos belgisi istehzo bilan birga keladigan jarayonda namoyon bo'ladi: “Les femmes préféreraient ingurgiter leurs dents plutôt que leur langue” – “Ayollar tildan ko'ra ko'proq tishlarini yutib yuborishadi”, ya'ni ayollar sukut saqlashga rozi bo'lmaydi degan ma'no ifodalangan. Ta'kidlanishicha, so'zlar ko'pligiga qaramay, ayolning nutqi kam ma'lumotga ega: “Beaucoup de femmes expriment peu dans une multitude de mots” – “Aksariyat ayollar ko'p so'zlarni ishlatib, ozgina ma'lumot aytishadi”. Ayollarning nutqi zarur ma'lumotlarning yetishmasligi bilan tavsiflanadi, ya'ni, “Celui qui accorde de l'importance aux paroles d'une femme est véritablement insensé”. “Ayollarning so'zlari e'tiborga loyiq emas, shuning uchun ularni tinglaydigan odam aqldan ozgan bo'lishi kerak” deyilgan. Ayolning sir saqlay olmasligini ko'rsatadigan quyidagi gaplarni ko'rib chiqish mumkin: “Une femme ne cache que ce qu'elle ignore” – “Ayol faqat o'zi bilmagan narsani yashirishi mumkin” - nafaqat ayollarda, balki, erkaklarda ham yuqorida qayd etilgan sifat mavjud, ammo, u o'zini turli yo'llar bilan namoyon qiladi: erkaklar boshqa bironing sirini o'zinikidan ko'ra yaxshiroq saqlaydilar, ayollar esa, aksincha, o'z sirlarini begonanikidan ko'ra yaxshiroq saqlaydilar: “Un homme est plus loyal au secret d'autrui qu'à celui qui le concerne; à l'inverse, une femme tient généralement mieux son propre secret que celui des autres”. Shunday qilib, ayollarning erkaklardan farqli tomoni shundaki, ular boshqalarning sirlarini saqlay olmasliklarida deya ta'kidlanadi.

Ayol uchun uning nutqi bu uning qurolidir: o'zini himoya qilish, hujum qilish, yaralash va boshqalar shular jumlasidandir. Ushbu belgi quyidagi aforizmda tavsiflanadi: «Les femmes manient leur parole comme une épée et ne laissent pas se ternir» – “Ayolning tili - bu ular zanglashiga yo'l qo'ymaydigan qilich”. “Langue de dames – épée” (qilich-ayol tili,) konseptual metaforasi zarbaning o'tkirligini, halokatligini ta'kidlaydi.

Darhaqiqat, ayol o'tkir tilga ega, so'z bilan o'ldirishi mumkin, bundan tashqari, u har doim bu qurolni zanglashiga yo'l qo'ymasdan ishlatadi (ne la laissent pas rouiller). Ayollarning so'zga “egalik qilish” qobiliyati erkaklarning qurolga egalik qilish qobiliyati bilan barobar bo'lib, ayol qiyofasining bu o'ziga xos xususiyati yanada muhimroq hisoblanib, shu sababdan alohida guruhga ajratilgan.

Ushbu konseptual xususiyat mutlaqo salbiy ma'noga ega bo'lib, ayol suhbatdosh atrof-muhitga salbiy ta'sir qiladi deya baholaydi. Ayolning nutqi uni jismonan jim qilmoqchi bo'lgan erkaklarni bezovta qilishi mumkin. “Femme muette, jamais battue”, ya'ni, “Soqov ayolni urish uchun hech sabab yo'q” kabi misolda o'z ifodasini topadi. Ushbu konseptual xususiyatlar guruhiga “jim bo'lishni istamaslik” belgisi kiradi, bu ayol uchun g'ayritabiyy odat sifatida konseptsiyalanadi va beixtiyor amalga oshadi: “La femme se tait rarement ou à contre cœur” – “Ayol ozgina yoki irodasiga qarshi jim turadi” deya qayd etilgan. Dire leksemasi (gapirmoq) o'rganilayotgan konseptning bir qismi sifatida “ayol nutqining cheksizligi” konseptual xususiyatini amalga oshirishda ishtirok etadi, bu vaqtinchalik yoki tematik chegaralarning yo'qligi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, bilgan narsalarini aytadigan erkakning nutqi, albatta, semantik yukni ko'taradi, o'zi yoqtirgan narsani aytadigan ayolning so'zlari har doim ham mazmunli, dialogik, oqilona emas. “L'homme dit ce qu'il sait, la femme dit ce qui plaît”. Ayolning og'zaki nutqqa bo'lgan hohishi ba'zida bema'nilikka olib kelishi mumkin va “hech bo'lmaganda biron bir narsani aytishga ehtiyoj” yoki “hech narsa aytmasdan ahmoqlikni aytish yaxshiroq” shaklini olishi mumkin: “Une femme compétente en cas de surprise doit préférer dire une bêtise plutôt que de ne rien dire du tout, par crainte d'être poussée à bout”. Ba'zida ayolning nutqi uning tashqi ko'rinishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin: “Femme décharnée, femme acariâtre” – “Nimjon ayollarning so'zlari ham nimjon”. Shunday qilib, ushbu kichik guruhda quyidagi belgilar qayd etiladi: ayolning so'zga bo'lgan ehtiyoji shu darajada yuqoriki, sukunat bu tabiiy ayollik sifati emas deya baholanadi.

Ayolning nutqi o'ziga ham, boshqalarga ham zarar yetkazishi mumkin. Ayol uchun uning nutqi uning qurolidir. Ayolning so'zlari axborot manbasi deb qaralmaydi, shuning uchun ular e'tiborga loyiq emas deb hisoblanadi. Konsept markazida joylashgan ayolning yoshi bilan bog'liq xususiyat fransuz millatida ayol yoshi masalasidagi qadriyatlar yo'nalishini va uning periferik zonasida rivojlanishini aniqlashga imkon beradi.

Shuningdek konsept xususida Stepanov 3ta strukturaviy birlik haqida fikr yuritadi:

1. Birinchi darajali (faqat hissiy yadroni o'z ichiga oladi, bu asosiy qatlamdir);
2. Ko'p darajali (bir nechta kognitiv qatlamlarni o'z ichiga oladi, abstraktsiya darajasida farq qiladi, ular tomonidan aks ettiriladi va ketma-ket asosiy qatlamga moslashtirilgan bo'ladi);
3. Segmental (asosiy hissiy qatlamni ifodalaydi, abstraktsiya darajasiga teng segmentlar bilan o'ralgan bo'ladi). [1] Konseptni o'rganishning psixolingvistik nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda, A. A. Zalevskaya uni “kognitiv va o'z-o'zidan ishlaydigan” struktura deb belgilaydi. “Shaxsning kommunikativ faoliyati dinamik xarakterdagi asosiy perseptiv-kognitiv, affektiv shakllanish, bo'ysunish insonning aqliy hayoti qonuniyatlari va natijada bir qator parametrlar ilmiy mahsulot sifatida tushunchalar va ma'nolardan farq qiladigan lingvistik nazariy pozitsiyalar tavsifidir”. [2]

Masalan, fransuz madaniyatida ayolning yoshi uning uchun yomon ko'rinadi: “Le véritable enfer pour les femmes, c'est le vieillissement” – “Ayolning qariligi uning do'zaxidir”. Yuqorida keltirilgan “La vieillesse est un véritable enfer” ya'ni “Qarilik do'zaxidir” metaforasi orqali jamiyat tomonidan ayol yoshining o'tishi (qarishi) salbiy tomondan ochib berilgan. Ayol yoshining salbiy xususiyati hisoblangan “yolg'izlik” (qui est seule au monde) hamda “go'zallikni yo'qotish” (ça devient de la graisse) tushunchalari birgalikda ishlatilganda ma'no doirasi kuchayadi. “Il est nécessaire de perdre du poids pour réduire la consommation alimentaire, cependant c'est extrêmement difficile pour une femme âgée qui se retrouve seule dans le monde. Elle a besoin de s'investir davantage en elle-même qu'en autrui. Quand il n'y a personne qui vous chérit, cela se transforme en graisse” – “Keksa ayollar yolg'iz, chunki atrofda hech kim ularni sevmaydi, natijada ular bu e'tiborsizlikdan keyin semirib ketishadi”. Fransuz tili madaniyatida ayol yoshi uning xarakteri hamda axloqiy fazilatlariga salbiy ta'sir qilishi qayd etilgan: “Le vin qui s'affine avec l'âge s'améliore, tandis que la femme vieillissante devient acariâtre”.

Ta'kidlanishicha, keksa ayol murosasiz bo'lib qoladi, ya'ni yoshi o'tishi bilan uning fe'l-atvori yomonlashadi. Shu bilan birga, ayol nohaqlikka qarshi turadi va bu vaqt o'tishi bilan ko'proq chidamlilikka yoki aksincha, uning fazilatlarini yaxshilashga yordam beradi deya hisoblanadi. Quyidagi misolda ayol obrazi artefakt - sharob orqali tavsiflanadi. Vin - (vino) fransuz madaniyati nutqiy jarayonida ayol shaxsini tavsiflash uchun “sharob” tushunchasiga tez-tez murojaat qilishadi

va bu ijobiy baho berilishi orqali katta ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Ushbu xususiyat doirasida jamiyatning madaniy-axloqiy muhitini yaratishda yoshning ahamiyati muhim hisoblanadi: “Il est imprudent de contrarier les femmes âgées ; elles sont celles qui façonnent la réputation des jeunes”. “Yoshlarning obro'si keksalarning fikriga bog'liqdir, chunki ular hamma haqida barcha narsani bilishadi, g'iybat qilishadi hamma haqida gapirishadi, shuning uchun keksa ayollarni g'azablantirishning hojati yo'q”.

Ayolning yoshi haqida berilgan savol, qanchalik to'g'ri yoki xushmuomalalik bilan so'ralmasin, unda asosan salbiy his-tuyg'ularni keltirib chiqaradi: juda yosh bo'lmagan go'zal ayoldan “sizning yoshingiz nechada” deb so'rashdan ko'ra “men bir keksa odamdan “siz qaysi kuni o'lasiz”? deb so'rashim mumkin. Biroq, ba'zida yoshlik beparvolik bilan (absences de raison): “bu ayol yosh, qiziqqonligi va tajribasizligi tufayli, o'z uyini buzishi mumkin (mettre la maison au desert)” yosh ayol, tajribasizligi sabab o'z oilasini jar yoqasiga keltirib qo'yishi mumkin”.

Shunday qilib, ayolning yoshiga bog'liq bo'lgan quyidagi konseptual belgilar qayd etiladi: qarilik, yoshlik kabi belgilar ko'pincha ayol hayotidagi salbiy hodisalar sifatida namoyon bo'ladi; qarilik ayol uchun yomonlikdir; bu go'zallik va yolg'izlikni yo'qotishga olib keladi hamda ayolning axloqiy fazilatlariga, xarakteriga salbiy ta'sir qiladi. Yoshlik beparvolik va tajribasizlik bilan bog'liq. Qarilik jamiyatning axloqiy va madaniy muhitini yaratishda katta rol o'ynaydi.

“Ayol” madaniy konseptini obyektivlashtiradigan aforistik manbalarni tahlil qilish ayolning psixologik xususiyatlari bilan bog'liq konseptual xususiyatlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi. Ushbu belgilar guruhi ayol his-tuyg'ularini, xarakter xususiyatlarini, ayol sevgisini tavsiflovchi konseptual xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Fransuz lingvomadaniyatida ayol his-tuyg'ularini tavsiflovchi konseptual xususiyatlar, birinchi navbatda, ayolning hissiy kechinmalari, boshqa fazilatlarga nisbatan ustunligi ta'kidlangan, hattoki boshqa sifatleri ijobiy bo'lsa ham ulardan ajralib turishi isbotlangan.[3] Masalan, “ezgulik” sifati “his-tuyg'ularning ustunligi” birikmasiga nisbatlanadi: “Quand il s'agit de persuader une femme, préférez faire appel à ses passions plutôt qu'à ses vertus” – “Ayolni chin dildan nimagadir ishontirmoqchi bo'lsangiz ezgulikdan ko'ra ko'proq his-tuyg'ularga murojaat qiling”. Ayol kishi fazilat bilan emas, balki, his-tuyg'ular, ehtiroslar bilan boshqariladi.

Shuning uchun, ayolni fazilat orqali emas, balki his-tuyg'ular va ehtiros orqali ishontirish mumkin. Frankofon madaniyati vakillari ongida mavjud bo'lgan kognitiv tajribani o'tkazib, quyidagi aforizm, ya'ni, “ayolning o'zini boshqarishi, his-tuyg'ularini yashirish qobiliyati” kabi belgilarini tahlil qilindi: “Toutes les femmes ont le talent de dissimuler leur colère, particulièrement lorsqu'elle est intense”. Tajriba shuni ko'rsatadiki, g'azabni yashirish, ayniqsa kuchli bo'lib, bundan tashqari, bu mahorat hatto, “san'at” deb ham ataladi, chunki uni amalga oshirish ayoldan katta kuch talab qiladi. Ayolning yuragi bilan kurashish befoyda ekanligi uning his-tuyg'ulari shunchalik kuchliki, ularni hech narsa buza olmaydi deya ta'kidlangan: Dengizni ichishning imkoni bo'lmagani kabi, bu ham mumkin emas: “C'est une tâche titanesque que de rivaliser avec la détermination d'une femme”.

Aytish joizki, fransuz mentalitetidagi yurak, odatda, his-tuyg'ular ombori deb qaraladi. Shuning uchun, ayolning yuragi quyosh chiqishidan ko'ra muhimroq va ajoyibroq deb ataladi: “La femme au cœur plus grand qu'un lever de soleil”. Ayoldagi hissiy kechinmalarning namoyon bo'lishidan biri « ayollarning ko'z yoshlariga moyilligi » belgisidir. Odatda, « pleurer » leksemasi (yig'lamoq), yuqoridagi sifatning belgisi bo'lib, uni aforizm va maqollarda amalga oshiradi. «À toute heure, le chien urine et la femme pleure» ya'ni, bu ibora orqali ayolning tez-tez yig'lashiga ishora berilgan. It bilan taqqoslash ayol ko'z yoshlarining qiymatini emas, balki ayolning bu xususiyatiga nisbatan kamsituvchi belgi sifatida ta'sir ko'rsatadi. Ko'z yoshning yengil ekanligi qayd etilgan bo'lib, ya'ni, yig'lash ayol uchun qiyin emas: «Une femme rit quand elle le peut et pleure quand elle le souhaite» - «Ayol imkoni borida kuladi va xohlaganida yig'laydi» deya yuqoridagi iborada tahlil qilingan. « Pleurer » (yig'lamoq) leksemasidan tashqari « ayolning ko'z yoshlarga moyilligi » belgisi deb les larmes (ko'z yoshlari) birikmasi mavjuddir.

Ta'kidlanishicha, ayollarning ko'z yoshlari to'g'ri so'zlar bilan bir xil ta'sirga ega: “Les pleurs sont l'expression éloquente des femmes”. Ba'zida "ikkiyuzlamachilik" va "nosamimiylilik" kabi konseptual belgilar bir o'rinda keladi: “La majorité des femmes ne versent pas tant de larmes pour

la perte de leurs amants, mais plutôt pour sembler plus dignes d'être aimées" - "Ko'pchilik ayollar sevgilisining o'limi uchun emas, balki o'zlarining, ya'ni, (ayollarning) shu sevgiga loyiq ekanliklarini ko'rsatish uchun ko'z yoshi to'kadilar".[4] Ushbu qator konseptual belgilarda ayol ko'z yoshining nosamimiyligi, ayollar tomonidan o'zlarining shaxsiy maqsadlariga erishish uchun, yoki, o'z imidjini saqlab qolish uchun foydalanish g'oyasini aks ettiradi. Bu yerda ayolning ikkiyuzlamachiligi, xususan, sevgida namoyon bo'ladi.

Ayol ko'z yoshlarini o'z vaqtida va ustalik bilan ishlatishi, his-tuyg'ular borasida o'ynashish qobiliyati "ikkiyuzlamachilik" belgisi bilan chambarchas bog'liqdir. "Il existe des vies de femmes qui ne sont qu'une succession de pleurs et dont l'existence, au bout du compte, est une victoire" - "Ba'zi ayollarning hayoti doimiy ko'z yoshlardan iborat bo'ladi, ammo, oxir - oqibat u muvaffaqiyatli tugaydi". Bu yerda qarama - qarshi ko'rinadigan ikkita tushuncha mavjud bo'lib, ko'z yoshlari bir vaqtning o'zida baxtsizlik va baxtning belgisi hisoblanadi. Biroq, ko'z yoshlari ba'zi hollarda baxtning amalga oshishiga ishora qiladi. Nosamimiylilik yoki ikkiyuzlamachilik g'oyasi quyidagi aforizmga ham ta'kidlangan: "Larmes de femme, fumée de malice" – "Ayolning ko'z yoshlari bu ayyorlik tutuni". Pleurs de femme - fumée de malice metaforasi ayollarga, ayniqsa ularning ko'z yoshlariga ishonish mumkin emasligini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, bu metafora ko'z yoshlari, tutun kabi, ba'zida tez tarqalib ketishi mumkin, ba'zida esa uzoq vaqt cho'zilishi mumkin degan fikrga olib keladi. Ko'zga ko'rinmas "ayyorlik" ayol ko'z yoshlarida "pleurs de femme" paydo bo'lgan o'ziga xos aniq belgiga ega bo'lishi mumkin. Tutun olovni paydo qilganidek, "pleurs de femme"- ayol ko'z yoshlari fransuz tili ongida ayollarning hiylanayranglari bilan bog'liq birikmalarni uyg'otadi.

Fransuz tilshunosligida "ayolning ko'z yoshlarga moyillik" nosamimiylilik, ikkiyuzlamachilik, ayyorlik kabi konseptual belgilari mavjudligi sababli, bu xususiyatlar fransuz lingvokulturasida salbiy baho oladi.[5] Jamiyat tomonidan his-tuyg'ularning bunday namoyon bo'lishiga salbiy munosabat, xususan, ayollarning ko'z yoshlari faqat ahmoqqa (le sot) ta'sir ko'rsatishi mumkin degan xulosaga keladi: "Une larme de femme trouble l'esprit du sot".

Ayolning psixologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan belgilar guruhi doirasida ayollarning xatti-harakatlari ba'zan mantiqqa zid ekanligi tushuntiriladi. "Les femmes rougissent à l'idée même de nommer ce qu'elles n'ont absolument aucune peur de faire". «Ayollar qo'rqmasdan, bunday xatti-harakatlarni qiladilar va bu haqida gap ketganda, ular qizil rangga aylanadilar». Ayollar boshqalar kutgan narsani qilmaydi, aksincha, ular kutgan narsaning teskarisini qiladilar. Ular kerak bo'lmagan narsadan uyalishadi va uyalishlari mumkin bo'lgan narsadan uyalmaydilar. Masalan: "Les femmes éprouvent plus de honte à avouer un acte d'amour qu'à le commettre" – "Ayollar ishqiy munosabatlar qurishdan ko'ra, u haqida gapirishdan ko'proq uyalishadi".

Fransuz lingvistik ongida joziba har bir ayolning ajralmas sifati deya qaralgani kabi, noz-u karashma ham uning xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi: "Il faut que la femme la plus honnête ait un soupçon de coquetterie, tout comme une fraise a une touche de piquant". Fransuz lingvomadaniyatida bu fazilat ayolning odob-axloq darajasini, obro'yini pasaytirmaydi, hatto eng odobli ayol ham "la femme la plus intègre" biroz noz-karashma qilishi kerak deya hisoblaniladi. To'g'ri, noz-karashma qilishda ma'lum bir qoidalariga rioya qilish kerak ya'ni, ayol kishi yon-atrofdagilarning fikri bilan ham hisoblashishi lozimligi qayd etiladi "un grain de coquetterie". Umuman olganda, fransuz aforizmida ayollarning psixologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan konseptual belgilar juda keng tarqalgan. Ularda ayolning ichki kechinmalari, boshqa fazilatlardan (aql, mantiq, tafakkur) farq qilishi hamda, ayolning o'zini-o'zi boshqarishi, his-tuyg'ularini yashirish qobiliyati, ayollarning ko'z yoshlarga moyilligi, ularning nosamimiyligi va ko'z yoshlarini o'z maqsadlariga erishish uchun ishlatishi kabi sifatlarining ustunligi ta'kidlangan.

Bundan tashqari, ayollarning ba'zi xatti-harakatlari mantiqqa zid ekanligi ta'kidlanib, noz-karashma qilish bu har qanday ayol uchun zarur bo'lgan xususiyat sifatida qabul qilinsada, ammo bu sifatning namoyon bo'lishida me'yori bo'lishi kerak deb hisoblashadi.

Fransuz tili madaniyatida ayol xarakteri turli xil xususiyatlarning umumlashmasi sifatida qayd etilgan: «La passion représente l'averse qui traverse, mais la femme n'est qu'un simple grain. Tâche de beauté, d'égarement ou de pluie...Graine d'orage ou de sérénité».[6] Ushbu misolda

ta'kidlanishicha, ayol kishi go'zallik, beqarorlik, yomg'ir, momaqaldiroq, kechki shudringning bir qismidir. Yuqoridagi she'riy shaklda konseptual metafora yordamida ayolda ozgina yomg'ir, momaqaldiroq, kechqurungi shudring kabi tabiiy hodisalarning bir qismi mavjud degan ma'no ta'kidlanmoqda. Fransuz tilshunosligida ayol xarakterining xususiyatlarini tavsiflovchi konseptual belgilar ijobiy va salbiy bahoga ega. Birinchisi, quyidagi sifatlarni ta'kidlashi kerak: Jasorat: «On a souvent tendance à minimiser le courage des femmes».

Fransuz madaniyatida ayollar kam e'tirof qilinadi ya'ni, ular axloqiy tomondan boshqalar o'ylaganidan ko'ra ancha kuchliroqdir; - do'stlikdagi birdamlik. Bu sifat, afsuski, ayollarning boshqa xususiyatlaridan farqli o'laroq - sevgidagi beqarorlik deya ta'riflanmoqda: “On affirme souvent que les femmes sont volages en matière d'amour, mais on ne souligne pas assez combien cela peut être le cas. Elles font preuve de constance dans l'amitié”. Yuqorida aytib o'tilgan ijobiy xususiyatlar bilan bir qatorda, fransuz madaniyatida ayol xulq-atvorining salbiy bahoga ega bo'lgan xususiyatlarini tavsiflovchi sifatlarni ham qayd etish mumkin. Quyida salbiy bahoga ega bo'lgan xususiyatlar orasida eng ko'p uchraydiganlari tahlil qilingan: - ikkiyuzlamachilik: «Les femmes sont des anges à l'église, des démons à la maison et des singes au lit» – «Ayollar cherkovda farishta, uyda shayton, to'shakda esa maymun bo'ladilar”. “Ikkiyuzlamachilikka moyillik” konseptual xususiyatini xarakterlashda “farishta” (ange) va “iblis” (diable) kabi qarama-qarshi til birliklaridan foydalanilgan. Yuqorida keltirilgan kontrastlar ayollarning ikkiyuzlamachiligini, o'zini tutish qobiliyatini, uning xatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlari qichqiriq, jilmayish kabi holatlarni yanada to'liq ochib bergan hamda, ayol kishini maymun bilan taqqoslash orqali kuchaytirgan. Odatda eng jozibador, go'zal va farishtaga qiyoslangan ayollar xarakterida ham maymunga (singe) xos bo'lgan belgilar kuzatish mumkin: “Il y a toujours un fameux singe dans la plus belle et la plus angélique des femmes; ikkiyuzlamachilik va hiyla-nayrang kabi, ayollarga xos bo'lgan sifatlar erkaklarga nisbatan ularga ma'lum bir ustunlik beruvchi muhim fazilatlaridir (redutable avantage), ikkinchidan yanada xavfliroq tomoni shundaki, erkaklar ayollarga o'xshab o'zini tutishni (faire semblant) bilishmaydi: “Elles détiennent un atout considérable sur nous : elles ont le talent de simuler - une capacité qui nous fait défaut”. Un redutable avantage – “dahshatli ustunlik” iborasidagi o'xshatish (epitet), ayollardagi salbiy fazilatlar erkaklar uchun xavfli ekanligini, hamda, bu fazilatlardan qo'rqish kerakligini ta'kidlaydi.

Bir qancha qarashlar va nazariyalarda ayollarning o'zgaruvchanligi hamda beqarorligi ularning fikrlari, kayfiyatida kuzatiladi: “Le temps, le vent, les femmes et la fortune changent aussi souvent que la lune” – “Ob-havo va shamol singari, ayol va taqdir ham oy kabi tez o'zgaradi”; “Tout comme la lune change, les pensées de la femme sont changeantes” – “Oy qanday o'zgaruvchan bo'lsa, ayolning fikrlari ham shunday”. “Bien que la mer puisse être capricieuse, les femmes le sont davantage” – “Dengiz o'zgaruvchan bo'lishi mumkin, ammo, ayol dengizdan ham o'zgaruvchan va bo'ysunmasdir”.

Fransuz lingvistik madaniyatida yuqorida qayd etilgan ayolga xos xususiyatlar, ya'ni, “oy”, “ob-havo”, “shamol”, “omad”, “dengiz”, o'zgaruvchanligi ayolning xarakteri bilan mutanosiblikni tashkil qiladi. Ayol kishi harakatlarida qat'iyyatsizlik va qaror qabul qilishda ikkilanishga moyilligi bilan ajralib turadi. Bu xususiyatlar flote, hesite leksik birliklari yordamida ochib beriladi. Qayd etilishicha, yuqoridagi xususiyatlar har bir ayolga xos bo'lgan belgilardir: “Elle est en apesanteur, elle hésite; pour le dire autrement, elle est femme”. O'zgaruvchanlik va ikkilanish - bu sof ayollik fazilatlaridir, chunki ikkilangan kishi ayoldir.

Ayol xarakterining o'zgaruvchanlik tendensiyasini hisobga olgan holda, uning xatti-harakatlari va qarorlar qabul qilishdagi beqarorligi sababli, ayollarga ishonib bo'lmaydi, degan xulosaga kelingan, ularga faqat telbagina tayanishi mumkin: “Il est imprudent de faire confiance à une femme qui change fréquemment” – “Ayollar o'zgaruvchan, kim unga ishonsa, aqldan ozgandir”. Ayol kishining yuqoridagi ijobiy va salbiy xususiyatlar konglomeratiga ega bo'lishi faqat o'limdan keyin “to'xtatishi” mumkin: “Les femmes sont comme des girouettes, elles se stabilisent quand elles se rouillent”.[7] Bu yerda ayollarni ob-havoga taqqoslash qo'llanilgan bo'lib, bu faqat ularning umri poyoniga yetganda to'xtaydi deya ta'kidlangan. Rus tilshunosligida ham aynan shunga o'xshash taqqoslashni uchratish mumkin, ammo bunda biz nafaqat ayol haqida, balki, umuman inson haqida

gap ketganiga guvohi bo'lamiz: "Bukurni qabr tuzatadi". Ayol xarakterining o'ziga xos belgilarini tavsiflovchi konseptual xususiyatlarni obyektivlashtirish fransuz tilshunosligi sohasida ayolning tromper (aldamoq, xiyonat qilmoq), le mensonge (yolg'on) leksik birliklari yordamida ayolning yolg'on gapirishga moyilligi, insofsizligi kabi xarakter xususiyatlarini ochib beradi. "Avec la femme, le mensonge se transforme rapidement en vérité et la vérité en tromperie" – "Ayol bilan yolg'on haqiqatga, haqiqat esa yolg'onga aylanadi".

Yuqoridagi gapda qaysidir ma'noda, bu shafqatsiz haqiqat ekanligi ta'kidlanib, u yoki bu tarzda hamma narsa yolg'on bilan boshlanadi va yolg'on bilan tugaydi degan xulosaga kelish mumkin. Ayolning yolg'on ishlatishi va aldashga moyilligi bu ayyorlik sifati bilan bog'liq: "Le cœur de femme trompe l'univers, car il déborde de malice" – "Ayol qalbi odamlarni aldaydi, chunki, unda ayyorlik ko'p". Ushbu misolda "femme" (ayol) tushunchasining o'rnini bosuvchi "cœur de femme" metonimiyasidan foydalanish orqali yuqorida ta'kidlanganidek, fransuz lingvistik madaniyati yurakni hissiyotlar va emotsiyalar jamlangan joy deya ta'riflashgan. "déborde" (deborder – ustun bo'lmoq) fe'lining qo'llanilishi esa ayyorlik sifatining haddan ortiq ekanligini ta'kidlaydi.

Ayol fe'l-atvorining o'zgaruvchanligi ayolning o'z so'zida turmasligi bilan bog'liq. Bu xususiyat konseptual metafora bilan ifodalanganda: "La femme est une promesse qui n'a pas été respectée" – "Ayol – bu bajarilmagan va'da" deya talqin qilingan. Ayol xarakteriga xos bo'lgan bunday kamchilikni hisobga olsak, ayollarga ishonish mumkin emas, ular yolg'on gapirishi mumkin, ammo haqiqatni gapira olmaydilar degan xulosaga kelishadi: "Croire une femme lorsqu'elle est dans l'incapacité de mentir, c'est croire à la fausse générosité d'un avare" – "Ayol kishining yolg'on gapira olmasligiga ishonish, ziqna odamning yolg'on saxiyligiga ishonish bilan barobardir".[8] Ayolning rost gapirishga bo'lgan da'vosi ziqna erkakning yolg'on saxiyligi bilan qiyoslash bu kamchilikni to'g'rilashning iloji yo'qligidan dalolat beradi – na ziqna erkakni saxiy qilish, na yolg'onchi ayolni rostgo'yga aylantirish imkonsiz ekanligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, ayol har doim yolg'on gapiradi va unga ishonish mumkin emas degan to'xtamga kelish mumkin. Sevgi bobida ayollarga ishonib bo'lmaydi u sizni sevishtga majbur bo'lsa ham, sevmasa ham: "Il ne faut pas toujours croire une femme lorsqu'elle s'engage à vous aimer. Mais quand elle décide de ne pas vous aimer, eh bien ! Il ne faut pas non plus lui faire trop confiance". Ya'ni, ayollar doimo aldashadi, bu ayolga xos bo'lgan doimiy va o'zgarmas bir sifatdir. Ayolning makkorligini ko'rsatuvchi konseptual xususiyatlar (malice f) leksik birligiga qo'shimcha ravishda (ruse f) ot bilan yangilanadi: "Un combat perpétuel entre la vertu masculine et la ruse féminine".

Yuqoridagi fazilatlar fransuz tilshunosligida salbiy baholanadi, shuningdek, ular erkak mehribonligiga – "la bonté d'homme" ga qarshiligi bilan kuchayadi va tabiiy ravishda erkakni ijobiy tavsiflaydi.[9] Agar mantiqan fikr yuritadigan bo'lsak, shubhasiz, ayollarning makkorligi, yolg'onidan katta azob chekayotgan "erkak mehribonligi"ni nazarda tutuvchi "ayol ayyorligi" belgisi doimiy xarakterga ega; ular doimo erkaklar va ayollarda mavjud. Bundan tashqari, bu fazilatlar abadiy, murosasiz va qarama-qarshilikda namoyon bo'ladi – "Un combat perpétuel". Tahlil natijasida biz ayolning qasoskorligi va uni talqin qiluvchi belgilarni ham ko'rishimiz mumkin. Bu belgilar fransuz madaniyati dunyosida salbiy ma'noga ega: "Les femmes ont souvent un penchant pour la rancœur et sont aptes à corriger efficacement" – "Ayollar kek saqlashni va janjalni yaxshi ko'radilar". Shu bilan birga, jazolamoq - punir (xususan, kaltaklamoq - rosser) ayol uchun kechirish, afv etish, rahm-shafqat ko'rsatishdan ko'ra muhimroqdir: "Les femmes ne pardonnent jamais sans d'abord infliger une punition" – "Ayollar jazo qo'llaganlaridan keyin hech qachon kechirmaydilar".

Shunday qilib, ayolni tavsiflashda uning qattiqqo'lligi ko'pincha qayd etilib, bu uning rahm-shafqatidan ancha ustun turadi hamda, jazodan keyin kechirim haqida gapirish ko'pincha mantiqsiz va ma'nosizdir deya qayd etiladi.

Konseptni obyektivlashtirish, shuningdek, ayol hasadi kabi belgini ham ochib beradi. Bu xususiyat, xususan, jalouses (hasad) leksemasi orqali amalga oshiriladi: "Les femmes ressentent de la jalousie pour tout, y compris pour l'infortune" – "Ayol hamma narsaga, hatto baxtsizlikka ham hasad qiladi". Bunday holda, giperbola ayolning yuqori darajadagi hasadini ta'kidlash uchun ishlatiladi.

Bundan tashqari, “ayolning xudbinligi” belgisi ham ajralib turadi va buni quyidagi misolda ko'rish mumkin: “Il n'est pas rare que les femmes désirent que personne d'autre ne tire parti de ce qu'elles ont refusé”. - “Hech narsa adolatli jinsiy aloqa singari ayolni o'zi istamagan narsadan zavqlanishga majbur qila olmaydi”.

Boshqacha qilib aytganda, ayol “oxirdagi it” kabi ko'rinadi - na o'ziga, na odamlarga foydasi tegmaydigan, xudbinlikdan boshqasini tan olmaydigan deya talqin qilingan. Ayollarning bema'niligini ko'rsatadigan belgi bu, ayollar hatto eng qo'pol xushomadgo'ylikka moyil ekanligi bilan bog'liq. Yolg'on qanchalik g'alati bo'lmasin, agar unda ayolni maqtash bo'lsa, ayol bunga ishonadi: “Il n'existe pas de mensonge si absurde que la femme ne l'accepte, s'il lui est favorable”. Ayollar ayniqsa, aql-zakovati to'g'risidagi xushomadgo'ylikdan zavqlanadilar: “Ce qui ravit le plus les femmes, c'est une flatterie subtile de leur intelligence”. Boshqa tomondan qaralganda, ayolning bema'niligi, hatto ochiq-oydin xushomadgo'ylikka ham ishonishi misolida ochib beriladi.

Shunday qilib, ayol xarakterining xususiyatlarini tavsiflovchi konseptual belgilar orasida quyidagilar ajralib turadi: ayol xarakteri bu eng xilma-xil, ba'zan qarama-qarshi xususiyatlarning konglomeratidir; boshqa tomondan esa, ayol xarakteriga ijobiy baho beradigan konseptual xususiyatlarni ko'rishimiz mumkin: irodaning mustahkamligi, jasorat, do'stlikdagi sadoqat kabilar; biroq, eng ko'p uchraydigan konseptual belgilar ayol xarakteriga salbiy baho beradigan belgilardir; masalan, ikkiyuzlamachilikka moyillik, o'zgaruvchanlik, qarashlarda, fikrlarda nomutanosiblik, xulq-atvorning nomuvofiqligi (odamlarga, xususan, erkaklarga nisbatan munosabat), mantiqning yetishmasligi, harakatlarda qat'iyatsizlik, ikkilanish, yolg'on gapirishga moyillik, sevgida ishonchsizlik, ayyorlik, qasoskorlik, ayollarning o'zini o'zi qadrlashi, hasad, bema'nilik kabi qator tushunchalar shular jumlasidandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Le Robert. Dictionnaire du Francais/Rey-Debove. Paris: CLE International, 2004. – 1437 p.
2. Le Robert méthodique: dictionnaire méthodique du français actuel/Josette Rey-Debove. Paris: le Robert, 2001. – 1617 p.
3. Le Robert pour tous. Paris: le Robert, 1994. –1012 p.
4. Le Robert quotidien. Dictionnaire pratique de la langue française.Paris: le Robert, 1996. – 2181 p.
5. Montesquieu Lettres persanes. Paris Editions Gallimard, 1966. – 76 p.
6. Montesquieu Lettres persanes. Paris Editions Gallimard, 1966. – 437 p. 7.Мотескье. Форс номалари. – Тошкент: Қатортол-Қамолот, 1999. – 304 б.
8. Sternin I.A. The concept of “concept” in linguistic research.Voronezh: publishing house of Voronezh State University, 1999. – 40 p.
9. Zalevskaya A.A. “Bilim va tushuncha kabi individning yutug'i bo'lgan konseptlarni va konseptlarning ilmiy tahrifi” Zalevskaya, 2001. – 39 b.

UO'K 808.5

AFSONALAR XALQ O'TMISHINING BADIY TARIXIDIR

O.I.Adizova, prof., DSc, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada folklorshunoslik janri uning tarixi va taraqqiyot tamoyillari, xalq epik janrida rivoyatlarning o'rni yoritilgan. Rivoyatlarning kelib chiqishi, evolyutsiyasi, xususiyati va tuzilishiga oid ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, maqolada xalq og'zaki ijodi, folklorshunoslik va xalq orasidan chiqqan yuksak shaxslarning hayoti, avlodlarning asriy aloqalarini tushunishga yordam beruvchi ma'lumotlar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: folklorshunos, afsona, rivoyat, xalq og'zaki ijodi, epik janr, urf-odat, tarixiy, etnografiya, an'ana, qadriyat, milliylik, hayotiy hikoya, toponimik rivoyatlar, tarixiy rivoyatlar, qo'shiq, geografik joy nomlari.

Аннотация. В данной статье освещаются жанры фольклора, их историческое развитие и основные принципы формирования. Особое внимание уделено роли повествований в структуре народного эпоса. Приводятся сведения о происхождении, эволюции, природе и композиции фольклорных нарративов. Также анализируются аспекты, позволяющие глубже понять устное народное творчество, специфику фольклористики, особенности жизнеописаний выдающихся представителей народа и традиции, отражающие многовековые связи поколений.

Ключевые слова: фольклористика, легенда, повествование, фольклор, этический жанр, традиция, историческая память, этнография, народность, жизнеописание, топонимические повествования, исторические повествования, песенная культура, географические топонимы.

Abstract. The article discusses the genre of folklore, its history and principles of development, the role of narratives in the genre of folk epic. Information is provided on the origin, evolution, nature and structure of narratives. The article also analyzes information that helps to understand folk oral literature, folkloristics, the lives of high-ranking people from the people, and age-old relations between generation.

Key words: folklorist, legend, narration, folklore, epic genre, tradition, historical, ethnography, tradition, meaning, nationality, biography, toponymic narratives, historical narratives, song, geographical place names.

Rivoyatlar xalq o'tmishining badiiy tarixidir. Ularda xalq hayotida uzoq o'tmishda yuz bergan voqealar, qachonlardir yashab o'tgan tarixiy shaxslar faoliyati haqida hikoya qilinadi. Rivoyatlar tarixni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivoyatlar – voqelikni hayotiy uydirmalar asosida aks ettiruvchi, syujet tizimida mifologik obrazlar uchramaydigan, voqelik talqini hududiy –etnografik lokallik kasb etishi bilan xarakterlanadigan, qadimiy asoslarga ega bo'lgan, xalq orasida keng ommalashgan folklor janridir. Ularda hayot voqeligi real aks ettiriladi. Shuning uchun xalq og'zaki ijodining qadimiy, an'anaviy va keng tarqalgan janrlaridan biri bo'lgan va hayotiy voqelikni hayotiy uydirmalar orqali bayon etadigan, biror ma'lumot haqida tinglovchiga xabar berish maqsadida hikoya qilinadigan og'zaki nasriy asarlardir.

Rivoyatlar – xalq og'zaki ijodidagi mustaqil, keng ommalashgan epik janrlardan biri. Ular u yoki bu voqea haqida xabar beradi va uni tasdiqlaydi. Kichik hajmli epik nasr namunasi bo'lgan rivoyatlarda voqelikni bayon qilish usuli retrospektivlikka asoslanadi. Retrospektivlik rivoyat janrining yetakchi xossalardan biridir. Chunki rivoyatlarda tasvirlanayotgan voqelikning zamonaviy yo'nalishi – o'tmishga qaratiladi. Shu sababli rivoyatlar syujetida ko'pincha voqelikning o'tgan zamonda bo'lib o'tganligiga ishora qiluvchi «Qachonlardir», «Qadim zamonda», rivoyat qilishlaricha», «bobolarimizning aytishicha», «Qadimgi rivoyatlarga ko'ra» kabi an'anaviylik uchraydi. Folklorshunos K.Imomov bu haqda «Rivoyatlarda vaqt nisbatan konkretidir» deb yozsa, M.Jo'rayev «Rivoyat janri syujetining vaqt belgisi tarixiy –etnografik aniq muddat ko'rsatkichi bilan ifodalanadi» deya qayd etadi. Xullas, rivoyatlarda tasvirlangan voqealar tarixan aniq vaqt doirasida kechadi.

Rivoyat mavzusi tinglovchilar tomonidan chindan bo'lib o'tgan voqeaning talqini deb qaraladi. Rivoyatlar keng xalq ommasi tomonidan ijro etiladi. Uning asosiy vazifasi axborot berishdan iborat bo'lgani bois, rivoyat aytuvchidan muayyan epik bilim, tajriba, ijrochilik mahorati talab etmaydi.

Rivoyatlarning syujeti sodda, qurilishi oddiydir. Ular ko'pincha bir necha motiv asosiga qurilgan bo'ladi. Ularda badiiy tasvir vositalari juda kam uchraydi. Rivoyatlarda tasvirlangan qahramonlar hayotiyiligi bilan xalq nasrining boshqa janrlaridagi obrazlar tizimidan ajralib turadi. Ularda g'ayrioddiy xususiyatlarga ega mifologik obrazlar uchramaydi. Rivoyatlar badiiy shakli hamda vazifasiga ko'ra afsonalarga juda yaqin turadi. Lekin ularning har biri folklorning ikki mustaqil janri sifatida bir-biridan jiddiy farq qiladi. Jumladan, ular voqelikni bayon etish shakliga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Afsonada voqelik xayoliy uydirma, fantastika, mifologik talqin asosida bayon etilsa, rivoyatda hayotiy uydirma, tarixiy–etnografik aniqlik, reallik asosida hikoya qilinadi. Rivoyatlar g'oyaviy-mavzuiy jihatdan rang–barang bo'lib, quyidagi guruhlariga bo'linadi:

a) toponimik rivoyatlar,

b) tarixiy rivoyatlar,

Toponimik rivoyatlar yana bir necha ichki ko'rinishga bo'linadi:

a) aholi yashaydigan joylar nomining kelib chiqish sabablarini izohlovchi *oykonomik* rivoyatlar;

b) suv havzalari - daryo, ko'l, quduq, soy, chashma, ariq nomining kelib chiqishi bilan bog'liq bo'lgan gidronomik rivoyatlar;

c) tog'u toshlar, tepaliklar, g'orlar, cho'llar to'g'risidagi oronomik rivoyatlar;

d) mozar, qabriston nomlari, ziyoratgohlar va muqaddas qadamjolarining nomi bilan bog'liq nekronomik rivoyatlar.

Toponimik rivoyatlarda muayyan jug'rofiy atamaning paydo bo'lishi aniq faktlar va etnofolkloriy detallar bilan tushuntiriladi, joy nomining vujudga kelish sababi izohlanadi. Tarixiy rivoyatlarda haqiqatda hayotda bo'lib o'tgan voqealar, yashab o'tgan shaxslar to'g'risida so'z yuritiladi. Atoqli va mashhur shaxslarning hayoti va faoliyatini hikoya qilish orqali axloq va odobning ideal normalari tashviq etiladi. Jumladan, To'maris, Shiroq kabi vatanparvarlar, Ibn Sino kabi buyuk tabib, Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi olim va shoirlar, Mashrab singari ilohiy ishq yo'liga kirgan oshiq, Amir Temur kabi jasoratli va dono hukmdor, Imom Ismoil Buxoriy, Xoja Ahmad Yassaviy, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro, Xoja Ahrori Valiy singari din va tasavvuf arboblari haqida qator rivoyatlar yaratilganki, ularni xalq hamisha sevib tinglaydi.

Tarixiy rivoyatlar ko'pincha u yoki bu shaxsni ko'rgan-bilganlarning yoki biror tarixiy voqeaning guvohi bo'lganlarning xotira–esdaliklari asosida yaratiladi. Tarixiy rivoyatlarda tarixiy shaxs nomidan boshqa dalil uchramasligi ham mumkin.

Tarixiy shaxs va tarixiy voqealarga daxldor rivoyatlar yozib olingan davriga qarab, tarixiy faktni talqin qilish xususiyati bilan bir-biridan farq qiladi. Aytaylik, xalq orasida paydo bo'lgan davridayoq yozib olingan rivoyatlarda tasvirlangan voqea va hodisalar o'sha davr shart-sharoiti va ruhiga mos keladi hamda keltirilgan dalillarning to'liqligi yoki aniqligi bilan ajralib turadi.

Ushbu maqolada Gerodotning "Tarix" asari orqali bizgacha etib kelgan "To'maris" rivoyati haqida fikr yuritmoqchimiz. Unda massaget qabilasining oqila va jasoratli hukmdori To'maris ismli ayolning o'z elini hiylakor bosqinchi Eron shohi Kir hujumidan omon saqlab qolganligi haqida hikoya qilinadi.

To'maris beva ayolligi uchun Kir unga uylanish bahonasida sovchi yuborib, Shu yo'l bilan massagetlar erini osongina qo'lga kiritmoqchi bo'ladi. Biroq Kirning bu yovuz rejasini To'maris ilg'ab, uni ochiqdan-ochiq kurashga chorlaydi. Kir Krezning maslahati bilan hiyla ishlatib, To'marisning o'g'li Sparganiz boshchiligidagi massagetlarning bir guruhini qo'lga oladi. Sparganiz o'z ahvolidan orlanib, joniga qasd qiladi. Shundan so'ng ikki o'rtada qattiq jang bo'lib o'tadi. Kir bu jangda sharmandalarcha engilib, halok bo'ladi. Jang tugagach, To'maris uning jasadini murdalar orasidan toptirib, uni qon to'ldirilgan meshga tashlaydi va "Men seni qonga to'ydiraman deb bergan va damning ustidan chiqdim", -deydi.

Rivoyatlar qat'iy kompozitsiyaga ega bo'lmaydi. Ko'pincha ular ikki yoki uch epizoddan tashkil topadi. Ixcham syujetda yaratiladi. Ayrim rivoyatlar go'yo tugallanmagandek, davomi bordek tuyuladi. Rivoyatlarning syujet tizimidagi motivlar yaxlit silsilani tashkil etadi. Ularda ajdodlar kulti, suv kulti, hosildorlik va daraxtlarga aloqador xalq qarashlari, tog', ranglar, dunyo tomonlari, animizm va totemizm bilan aloqador qadimiy tasavvurlarning epik talqinlari o'z ifodasini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adizova O.I. Folklor janrining tarixi va taraqqiyot tamoyillari// Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№4/4 (100), 2023 й. B-260 – 267

2. Adizova O.I. Les contes biographiques et esthétiques// Innovative Development in Educational Activities ISSN: 2181-3523 VOLUME 2 | ISSUE 6 |2023. Scientific Journal Impact Factor (SJIF): 5.938.

3. Adizova O.I. The classification of the plot composition of the prosaic folklore // International Journal of Language Learning and Applied Linguistics For more information contact: <mailto:editor@inter-publishing.com> Volume 2, No 1 | Jan – 2023

4. Adizova O.I. The Essential Function of the Proverb// Best journal of innovation in science, research and development ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:5|2023

4. Adizova O.I. The classification of the plot composition of the prosaic folklore // International Journal of Language Learning and Applied Linguistics ISSN: 2835-1924 Volume 2 | No 11 | Nov-2023 Published

5. Adizova O.I. Les classement des faits folkloriques français// Innovative Development in Educational Activities (IDEA) Published November15, 2023 Version v1 https://zenodo.org/search?q=metadata.creators.person_or_org.name%3A%22

6. Adizova O.I. The exceptional in the works of Van Gennep// Special issue ijssir april 2023 issn 2277-3630 (online), published by international journal of social sciences & interdisciplinary research., comparative study of literature, comparative linguistics, translation studies ,2023,B.121-126.

7. Adizova O. Fransuz va o'zbek to'y marosimlari turlari, mohiyati va xususiyati// Til va adabiyot ta'limi ilmiy jurnal, ISSN 2010-5584, 2023.-№ 12, -B.28-31

8. Adizova O. Topishmoqlarning ijtimoiy-madaniy o'ziga xosliklari// Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, www.interscience.uz 2023.-№ 12, -B.74-79

9. Adizova O. Maqollar xalq ijodiyotining bebaho namunasidir// Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti 2023.-№10. -B. 176-180

10. Adizova O.I. Folklorshunoslikka bir nazar. Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi muammo va yechimlar.Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari to'plamini. Toshkent- 2023.-B 127-131

UO'K 437.5/087

XORAZM VOHASI O'ZBEK SHEVALARINI AREAL TADQIQ QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Sh.M.Alimova, dots., PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm vohasi o'zbek shevalarini areal o'rganishning ahamiyati, shu asosda lingvistik xaritalar yaratish, nafaqat, o'zbek tilining, balki turkiy tillarning dolzarb muammolarini hal etishga yordam berishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: areal tadqiq, areal lingvistika, o'zbek shevalari, Xorazm shevalari, lingvistik xarita, lisoniy-jug'rofiy.

Аннотация. В статье обосновывается важность ареального изучения узбекских диалектов Хорезмского оазиса и то, что создание на этой основе лингвистических карт будет способствовать решению актуальных проблем не только узбекского языка, но и тюркских языков.

Ключевые слова: ареальное исследование, ареальное языкознание, узбекские диалекты, хорезмские диалекты, лингвистическая карта, лингвистико-географическая.

Abstract. This article substantiates the importance of the areal study of the Uzbek dialects of the Khorezm oasis, and the fact that creating linguistic maps on this basis will help solve the current problems not only of the Uzbek language, but also of Turkic languages.

Keywords: areal study, areal linguistics, Uzbek dialects, Khorezm dialects, linguistic map, linguistic-geographical.

Ma'lumki, o'zbek shevashunosligida hozirgi kunga qadar katta ilmiy tadqiqot ishlari qiyosiy-tarixiy metodlar asosida amalga oshirilgan. Ko'pgina o'zbek shevalari yaxlit holda qiyosiy-tarixiy, tavsifiy jihatdan o'rganilib, ularning tasnifi va tavsifi yaratilgan [18, 23, 22, 1, 15, 12]. Bunday tadqiqotlar o'zbek shevalarining arealini belgilash, aniqlash uchun asos bo'la oladi. Umuman, har qanday dialektologik ish ayni zamonda lisoniy-jug'rofiydir. Shuni aytish lozimki, o'zbek shevalari areal yo'nalishda ham o'rganilgan, ba'zi hududlar bo'yicha lisoniy xaritalari yaratilgan. Shunga qaramasdan, o'zbek shevalarining barcha ko'rinishlari areal yo'nalishda yetarli darajada o'rganilmagan. Bu tadqiq etilayotgan Xorazm vohasi o'zbek shevalarini areal o'rganish, ularning xaritalarini yaratish lozimligini belgilaydi.

Mazkur hudud shevalarini lisoniy-jug'rofik tadqiq etish qator dolzarb muammolarni hal etishga yordam berishi, shubhasiz.

Xorazm vohasi shevalarini areal o'rganishning o'zbek tilshunosligida bu sohadagi ishlardan farqli tomoni shundaki, mazkur shevalarda tadqiqot obyekti juda keng hududlarni: Xorazm viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasining ayrim tumanlari, Turkmaniston Respublikasining ba'zi viloyatlarini o'z ichiga oladi. Bu mazkur hudud shevalarining o'ziga xos tomonlarini yuzaga kelishiga asos bo'la oladi.

Tadqiqotimiz obyekti bo'lgan Xorazm vohasi hududini areal yo'nalishda tadqiq etish, shu asosda lingvistik xaritalar yaratish, nafaqat, o'zbek tilining, balki turkiy tillarning dolzarb muammolarini hal etishga yordam beradi.

Tadqiqot obyekti bo'lgan Xorazm vohasi o'zbek shevalarining lingvistik atlasini yaratishda, albatta, jahon tilshunosligidagi samarali yutuqlarga tayandik. Xususan, M.A.Borodinin ta'kidlashicha, areal lingvistika sohasi dialektologiya, lingvistik geografiya va arealogiyaning o'zaro munosabati va mantiqiy davomi sifatida yuzaga kelgan [4]. Bu haqdagi ma'lumotlar A.Jo'rayevning "O'zbek tili hududni areal tadqiq etishning nazariy asoslari" nomli monografik tadqiqotida keng tahlil qilingan.

Darhaqiqat, "hududlarning o'zaro aloqasi lisoniy nuqtai nazardan anchayin dinamik hisoblanadi, bu lisoniy hodisalarning talqini, yo'nalishini aniqlash imkonini beradi. Bu o'zaro aloqalar muqobil shakllar, so'zlarning kirib kelishi, kuchliroq shakllarni kuchsizroq shakllar tomonga qarab siljishi turli lisoniy maqomlar, ya'ni adabiy til va sheva, sheva va hudud shevalari kabilarning o'zaro aloqasida namoyon bo'ladi" [5].

Areal lingvistika sohasi ayrim lisoniy hodisalarning areal tarqalish yo'llarini aniqlash, ularning qayerda shakllanganligi, bu hodisalardan qaysi biri tilning taraqqiy etishida ahamiyatli bo'lganlarini tahlil qilish va ularni xaritalashtirish bilan shug'ullanadi. Shuningdek, "Areal lingvistika muayan hududlarda tarqalgan til xususiyatlarini umumlashtirib, areal umumiylik – tillar ittifoqi, shevalar izoglossalarini aniqlash va ularni xaritalashtirish ishlarini amalga oshiradi" [16].

Aytish lozimki, XX asr jahon tilshunosligida bu soha bo'yicha juda katta ilmiy tadqiqot ishlari yuzaga keldi. Areal lingvistika sohasidagi tadqiqotlar hind-yevropa tillari, slavyan tillari, german tillari, roman tillari, bolqon tillari materiallari asosida kengayib, katta yutuqlarga erishildi [14].

XX asrning boshlarida jahon tilshunosligida eng mashhur va mukammal atlas hisoblangan Jan Jilyeron, Edmonlar tomonidan tuzilgan 12 jildli "Fransuz tili atlas" (1903-1912) hamda, Venkker, Vrede tomonidan yaratilgan "Nemis tili atlas"i (1876-1926) yillarda, shuningdek, Rossiya FA Moskva rus tili institutida R.I.Avanesov, B.A.Larin boshchiligida tuzilgan "Moskva sharqidagi markaziy oblastlar rus xalqi shevalari atlas" (1951), "Shimoli-g'arbiy oblastlar rus xalq shevalari atlas" (1951) yaratildi.

Shuni alohida aytish lozimki, turkiyshunoslikda ham turkiy tillar va shevalarini areal o'rganish bo'yicha ko'pgina tadqiqot ishlari amalga oshirildi [3, 20, 8].

O'zbek tilshunosligida lingvistik xaritalar yaratishning nazariy asoslari dialektolog olimlar A.Shermatov, A.Jo'rayevning ilmiy asarlarida ham keng yoritib berilgan [21, 12].

Dialektolog olim A.Shermatov lingvistik xaritalar yaratish borasida shunday fikrlarni bildiradi: lingvistik atlas – lingvogeografik tadqiqotning asosiy nuqtasidir. Sinxronik tadqiqot natijasi hisoblangan lingvistik kartada til tarixining hamma davri o'z aksini topishi mumkin. Lingvistik kartalar 2 xil metodga asoslanib tuziladi: 1) lingvistik strukturani tadqiq qilish metodi; 2) til landshaftini o'rganish metodi [21]. Bu nazariy qarashlar olimning Qashqadaryo o'zbek shevalari bo'yicha tuzilgan yuzdan ortiq xaritalarida o'z ifodasini topdi.

O'zbek tilshunosligida A.Jo'rayev tomonidan makon va zamon tilshunosligi (areal lingvistika)ning nazariy asoslari, o'zbek tili maydonini mintaqalashtirish, dialektal mintaq (dialektnaya zona) va nomintaqaviy qismlar rivojida tatbiq etish usullari tavsiya etildi [12]. Tadqiqot obyekti bo'lgan Xorazm vohasining dialektal mintaqalari areal yo'nalishda o'rganilib, lingvistik xaritalarini yaratishda jahon tilshunosligidagi yutuqlarga, xarita tuzish tamoyillariga, A.Shermatov, A.Jo'rayevlarning xarita tuzish nazariyalariga tayanildi.

Shuningdek, o'zbek shevalarini areal tadqiq etishda Q.Muhammadjonov, Y.Ibrohimov, N.Murodovlarning monografik tadqiqotlari katta ahamiyatga ega [17]. Bugungi kunda o'zbek shevashunosligida yirik monografik asarlarning yaratilganligi shevalarni qiyosiy-tarixiy va til hodisalarining tarqalishini aniqlab beruvchi areal yo'nalishda o'rganish, shu asosda xaritalar yaratish uchun manba bo'la oladi. Shu bois Xorazm vohasi shevalarining leksik xususiyatlari areal yo'nalishda o'rganilib, uning xaritasini yaratishda jahon tilshunosligining bu sohadagi tajribalariga, yuqoridagi dialektologik, lingvogeografik ilmiy tadqiqot ishlariga tayandik.

O'zbek shevalarida saqlanib kelayotgan o'zbek xalqining etnografiyasi, xalq hayotining muayyan sohalari sheva so'zlarining o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilgan holda ularning areal tarqalishini o'rganish, xaritalar yaratish zarur. Shuni alohida ta'kidlash joizki, "xaritalash uchun ma'lumotlar tanlash umuman olingan lisoniy voqelikka emas, balki kontrast voqelikka tayanishi

lozim, bunda sheva so'zlarini taqqoslash yo'li bilan xaritada ularning sheva hududlari turlari va o'zaro aloqalari, chegara zonalaridagi innovatsiya, markaz va voqelikning tarqalishi kabilar haqida xaritadan ko'rgazmali axborot olish mumkin"[13]. Darvoqe, sheva xususiyatini o'zida aks ettirgan har qanday sheva voqeligi lingvo (lisoniy) jo'g'rofik xaritalash ashyosi bo'lishi uchun aniq imkoniyatiga ega [11].

Akademik Sh. Shoabdurahmonov aytganidek, o'zbek shevalarida yana o'ziga xos leksik guruh borki, ular shu sheva vakillarining moddiy hayot sharoitlari, shu sheva joylashgan xududning ekonomik rivoji bilan bog'liqdir [23]. Shu bois ham har bir hudud, jumladan, Xorazm vohasi shevalarining o'ziga xos xususiyatlari xaritalashtirishda bu inobatga olindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев Ф. Хоразм шевалари.—Тошкент: Ўзакадемнашр, 1961. —347 б.
2. Аванесов Р.И. Выступление подокладом//Вопросы диалектологии тюркских языков. —Баку, 1958. — С.139-141;
3. Баскаков Н.А. Ареалы и маргинальные зоны в развит тюркских языков // Народы и языки Сибири: ареальные исследования. —М., 1978.
4. Бородин М.А. О понятиях "диалектология", "лингвистическая география", "ареалогия", "ареальные исследования"//Типы языковых общностей и методы их изучения тезисы.—М., 1984. —С.79-81.
5. Бородин М.А. Предисловие//Народы и языки Сибири: ареальные исследования. —М., 1978. —С. 3-6.
6. Бородин М.А. Проблемы лингвистической географии. —М., 1966. —220 с.
7. Взаимодействие лингвистических ареалов. —Л.Наука, 1980. —276 с.
8. Гаджиева Н.З. Проблемы тюркской ареальной лингвистики: Среднеазиатский ареал. — М., 1975. —303 с.
9. Десницкая А.В.К вопросу о предмете и методах ареальной лингвистики //Ареальные исследования в языкознании и этнографии. —Л., 1977. — С.22-29.
10. Джураев А. Теоретические основы ареального исследования узбекоязычного массива. —Т., 1991. — С.218.
11. Жирмунский В.М.О диалектологическом атласе тюркских языков// В.Я. 1963. №6.3с.
12. Жўраев Б. Юкори Қашқадарё ўзбек шевалари. —Тошкент, 1969. —168б;
13. Иброхимов Й. Жанубий Оролбуйи ўзбек шевалари тадқиқи: Филол.фанлари д-ри... дис. —Т., 2000. — 274.
14. Макаев Э.А. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. —М.-Л., 1964.
15. Мирзаев М. Бухоро группа шевалари. Фил. фан. д-ри.дисс. —Тошкент, 1965. —461 б.
16. Муродова Н. Ўзбек тили Навоий вилояти шеваларининг лингвоареал талқини: Филол. фанлари д-ри... дис. —Т., 2006. —Б.3.
17. Мухамеджанов К. Ареальное исследование узбекских говоров Южного Казахстана: Автореф.дис...д-ра филол.наук. —Т., 1988. —44 с.
18. Решетов В.В. Маргиланский говоре узбекского языка. В сб. "Академику. А.Гордлевскому". —М.,1953.
19. Толстой Н.И. О соотношении центрального и маргинального ареалов в современной Славии // Ареальное исследования в языкознание и этнографии. —Л., 1977. —С.37-56.
20. Шералиев М.М. Азэрбајчан диалектологический асаслари.—Баку, 1981.
21. Шерматов А. Лингвистик география нима? —Т.: Фан, 1981. —Б.10.
22. Шерматов А. Проблемы исторического развития и современного функционирования узбекских диалектов: Дис....д-ра филол.наук. —Т.,1978. —339 б.
23. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва халқ шевалари: Филол.фанлари д-ри...дис.Т., 1963. — 482 б.

UO'K 81-13

ALISHER NAVOIYNING "XAMSA" DOSTONLARIDA NAFS AXLOQIY MEZONLARDAN BIRI SIFATIDA

*A.A.Almardonova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda Hazrat Alisher Navoiyning "Xamsa" asari tahlilga tortilgan. Dostonlar tarkibida nafsga oid misralar saralab chiqilgan. Maqolada "Xamsa" dostonlari haqidagi aniq ma'lumotlar yoritilgan. Dostonlar tarkibidagi nafsni tiyish, qanoatli bo'lish haqidagi she'riy misralar hayotiy misollar asosida o'rganilgan. Tadqiqotda statistik, qiyosiy-tipologik metodlardan foydalangan holda dostonlarning nafs tushunchasi bilan bog'liq ko'rinishlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Nafs, Axloq, "Xamsa", "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Saddi Iskandariy", "Mahbub ul-qulub", Zuhd, Parhez.

Аннотация. В данном исследовании анализировалось произведение Хазрата Алишера Навои «Хамса». Выделены стихи, посвященные самости, в строфах. В статье представлена конкретная информация о эпосах «Хамса». Стихи о самости и довольстве в эпосах изучались на основе реальных примеров. В исследовании анализировались проявления, связанные с самостью в эпосах, с использованием статистических, сравнительно-типологических и типологических методов.

Ключевые слова: Нафс, Этика, «Хамса», «Хайрат уль-абрар», «Фархад и Ширин», «Садди Искандари», «Махбуб ул-қуллуб», Зухд, Диета.

Abstract. This study analyzes the providences of Khzrat Alisher Navoi "Khamisa". Selected poems about campaigns in epics. The article provides specific information about the Khamisa sagas. Poems about water and satisfaction in pancakes are explored through real life examples. In the study, using statistical, comparative and typological methods, the manifestations of epics associated with the concept of Self were analyzed.

Key words: Nafs, Ethics "Khamisa", "Hayrat ul-Abror", "Farhad and Shirin", "Saddi Iskandari", "Mahbub ul-qulub", Zuhd, Diet

Dunyo yaralibdiki, necha asrlardan buyon insoniyat yaxshi va yomon xulqlar qurshovida yashaydi. Yaxshilik yoki yomonlikni tanlash esa har bir kishining o'ziga, oilada olgan tarbiyasiga bog'liq. Tarbiya deganimizda, avvalambor, **shaxs tarbiyasini**, uning axloqiy sifatlarini, komillikka erishish yo'lini tushunamiz. Bu yo'lda har bir kishiga odob-axloq, shirinso'zlik, kamtarlik, mehribonlik, halollik kabi bir qator sifatlar yordam bergan. Komil inson axloqi masalasi faqatgina bir davrda emas, turli davrda o'zining ahamiyatiga ega bo'lgan. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, mashhur shaxslarning faoliyati tashkilotchilik, ulkan aql bilangina emas, balki ularning axloqiy sifatlarga ega bo'lishi bilan ham xarakterlangan. Payg'ambarimiz(s.a.v.)dan "Din nima?", deb so'raganlarida "Go'zal axloq" deb, javob bergan ekanlar. Demak, islom dinining asosi **Axloq** ekan, Qur'oni Karim esa eng ulug' **Axloq Kitobidir**. Mana shunday muqaddas diniy manbalar bilan oziqlangan mumtoz adabiyotimizning asosini ham odob va axloq tashkil etadi. Yuksak insoniy xususiyatlar egasi Hazrat Mir Alisher Navoiy butun ijodi davomida insonlarni axloqqa, komillikka chorlab kelgan.

Alisher Navoiy o'zining umri davomida bir-biridan teran ma'noga ega bo'lgan asarlar yaratdi. Navoiyni butun dunyoga mashhur qilgan, besh dostonidan iborat asari "Xamsa"da odob-axloq masalalari juda yaxshi ochib berilgan. Asarning asosiy g'oyasi – komil inson. Adib talqinicha, har qanday insonni komillik bosqichidan tubanlik botqog'iga mahkum etadigan eng yovuz dushman – nafs. Hazrat Navoiy "zamondosh hukmdorlar, fuqarolar, olim-u fuzalolarga har doim nafsdan tiyilish, dunyo moliga xirs bog'lamaslik kabilarni uqtiradi. Negaki, inson zoti o'z nafsiga berildimi – iymonini yo'qotadi, iymonini yo'qotdimi – u haqiqiy insonlar safidan chetlashadi" [Зияева,2021:150]. Alisher Navoiyning fikricha, axloqiy sifatlarga erishishning yagona yo'li nafsni mag'lub qilishdir. Ana shunda haqiqiy komil inson darajasiga erishish mumkin.

"Hayrat ul-abror"ning birinchi maqoloti iymon haqida bo'lib, Alisher Navoiy insoniylikning dastlabki belgisi iymon ekanligini ta'kidlaydi. Maqolotdan keyin tasavvufning eng yirik namoyondalaridan biri Boyazid Bistomiy va uning muridi haqida hikoyat keltiriladi. Hikoyatda Boyazid Bistomiy shunday deydi: "...**Bu g'ala-g'ovur bila to'la dunyoda odamlar ko'p-u, ammo hech kim yo'qdek. Har kishining ko'ziga o'zining ishi yaxshi ko'rinib, boshqa bir odamni yo'qlagan haqiqiy bir inson yo'q!**" [Алишер Навоий,1991:91]

Tasavvufning eng buyuk namoyondalaridan bo'lgan Shayx Boyazid Bistomiy ham insonlar orasida iymonning yo'qolib borayotganidan havotirda. Hatto bu kishilar toifasiga o'zi ham qo'shilib qolganini ta'kidlaydi. Iymonli bo'lishning eng birinchi bosqichi nafsni jilovlashdir. Undan keyin esa, nafsni mag'lub etib, iymon sari qadam tashlash mumkin. Bu mashaqqatli ishda har bir kishiga yuksak axloq, kuchli iroda va sabr-qanoat yordam beradi. Ulug' mutafakkir uchinchi maqolotda sultonlar to'g'risida so'z yuritadi. Alisher Navoiy ularning yurt uchun, xalq uchun sidqidildan, halol ishlashlarini istaydi. Bu borada sultonlarga ko'plab maslahatlar beradi:

Anda tuzub masnadi shahanshahi,

Ayshu tarab jomi uchun mushtahi.

Bazmda soqiylar o'lub jilvasoz.

Ahli g'ino har sori doston navoz.

Harneki marg'ubi bo'lub nafsning,

Topilib ul bazmda bir yo'qki, ming. [Алишер Навоий, 1991:105]

Hazrat Navoiy sultonlarni nafsning quliga aylanib qolmaslikka chaqiradi. Agarda nafsning quliga aylanib, ichkilikka ruju qo'ysang, bu ahvolda mamlakat xarobaga, xalq esa och-nahor qolishini uqtiradi. Shu sababli ularni ko'p ham maishatga berilmasliklarini istaydi. Tasavvufda tariqatning bir bosqichi **“zuhd”** deb, ataladi. Bu so'zning lug'aviy ma'nosi esa **“parhez”** demakdir. Bu esa dunyoning barcha noz-ne'mat va ichimliklaridan o'zini tiyishdir. Navoiy **“Mahbub ul qulub”** asarida zuhd haqida quyidagilarni aytadi: **“Zuhd – dunyo va uning lazatlari va uning orzularidan kechib, toat-ibodat bilan mashg'ul bo'lishlikni anglatadi.** Navoiy sultonlarni iymonli bo'lishga chorlab, dunyoning har qanday boylig-u, ne'matlaridan parhez qilish kerakligini uqtiradi.

“Farhod va Shirin” “Xamsa” tarkibidagi ikkinchi doston hisoblanib, unda axloqiy sifatlar, yomon xulqlar ochiq-oydin ifodalanmay, balki majoziy qahramonlar ruhiga singdiriladi. Navoiy Farhod obraziga komil inson g'oyasini yuklaydi. Asarning boshida Ishq dardi bilan tug'ilgan qahramon, doston yakunida haqiqiy kamolotga erishganidan so'ng uzlatga chekinadi. Doston tarkibidagi majoziy obrazlar haqida navoiyshunos Najmiddin Komilov quyidagilarni aytadi : **...Suhaylo – farhodning tariqat yo'lidagi birinchi piri, ajdarho – nafs timsoli, dev – saltanat timsoli, samandar – ishq ramzi, sher – g'azab timsoli, g'azabkorlik esa hokimlar, podsholarga xos.** [КОМИЛОВ, 2005:91] Farhod ajdarhoni yengish uchun Suhaylo bergan samandar yog'idan foydalanadi. Najmiddin Komilov talqinicha, ajdarho – nafs bo'lsa, samandar qushi – ishq ramzi. Demak, Farhod o'zidagi nafs olovini ishq nafasi bilan mag'lub qiladi. **“Farhod va Shirin” dostoni boshqa asarlarga nisbatan ramziylikka egaligi bilan ajralib turadi.** Najmiddin Komilov keltirgan qahramonlar Farhodning ilohiy Ishqqa yetish yo'lidagi to'siqlardir. Bu sinovlarni yengishda unga Suqrot va Suhaylodek pirlar yordam beradi. Suqrot dostonida mukammal komil inson sifatida tasvirlanadi. Shu sababli Farhodga mashaqqatli safarida aynan, Suqrot yordam beradi.

Va lekin saltanat nomusu nomi,

Yana surmak havoyi nafs komi.

Ani insof sari qo'ymayin hech,

Solib ko'ngliga fikri pech-darpech. [Алишер Навоий, 1992:305]

Farhod tariqatning barcha bosqichlaridan o'tib, tilsimli oynada Shirinni, o'zini va boshdan kechiradigan barcha voqealarni ko'radi. Chunki tilsimli ko'zgu komil inson deya, e'tirof etilgan Suqrotning qalbi edi. Farhod turli sinovlardan o'tib, Suqrot bilan suhbatlashib, tariqatning ma'rifat bosqichini mahv etadi. O'sha ondan boshlab, u o'zligini taniy boshlaydi. Va taqdirining nihoyasi qanday bo'lishidan qat'iy nazar majnunsifat Farhod Arman yurtiga yo'l oladi. Arman yurtida kechadigan voqealar tasvirida Alisher Navoiy an'anaviy oshiq-ma'shuq-raqib sujetini qo'llaydi. Ya'ni Farhod-Shirin-Xusrav, huddi Odam ato-Momo havo-Shayton voqeasini yodga soladi. Bu yerda Xusrav – Shayton timsoli bo'lib gavdalanadi. Sababi Farhod va Shirinning bir-birlariga bo'lgan muhabbatini eshitgan Xusrav qanday bo'lmasin ularni bir-birlaridan ayirishga harakat qiladi.

Kelib chun jahl g'olib, nafs tolib,

Bo'lub ul nafs jo'yo'i matolib. [Алишер Навоий, 1992:329]

Yuqoridagi misralarda Xusravning chorasiz qolgan hol-ahvoli tasvirlanadi. Garchi chorasiz qolgan bo'lsa-da, qilgan yovuzliklari to'g'ri ish emasligini bilsa-da, lekin u nafsining buyruqlarini so'zsiz bajaradi. Dostonning oxirida esa, halokatga mahkum bo'ladi. Alisher Navoiy dostonni qahramonlarning o'limi bilan tugatsa-da, biroq Farhod va Shirinning vafoti ilohiy Ishqqa erishganidan so'ng, ya'ni komillik bosqichlarini bosib o'tganidan so'ng yuz beradi. Ammo Xusrav esa qilgan qabih ishlarining hisobidan qo'rqib, nafs aldovlaridan qutula olmay, vafot etadi. Ana shu o'rinda Navoiy nafsni yengish insonlar uchun qanchalar muhim ekanligini uqtirganday bo'ladi.

Shohlarga bag'ishlangan **“Xamsa”ning yakunlovchi dostoni “Saddi Iskandariy” da ham nafs qattiq qoralanadi.** Dostonning nomlanishiga e'tibor bersak, **“sad”** fors tilidan olingan bo'lib, **“devor”** degani, ya'ni **“Iskandar devori”.** Alisher Navoiy turli mamalakatlarni zabt etib, o'sha yurtlarda

tinchlik va osoyishtalik o'rnatgan shoh haqida doston yozishni niyat qiladi. Shu bois adolatli, halol va tinchlikparvar shoh Iskandar hayotini yoritib, "Xamsa"ning eng yirik dostonini yaratadi. Asardagi qahramonlar ramziylikka ega, xususan, Qirvon o'lkasidagi aholiga ozor bergan odamxo'r Yajuj – majujlar zolim **nafs** timsoli. Iskandar xalqqa yordam berish uchun Qof tog'ida ularga qarshi devor qurdiradi. Ramziy ma'noda bu devor yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi to'siq, devorni o'rnatgan shoh esa nafsni mag'lub eta olgan hukmdor. Alisher Navoiy o'z idealidagi adolatli shohni Iskandar timsolida ko'radi. Dostonda Iskandarning ustozlari sifatida mashhur faylasuf Arastu tilga olinadi. Asar voqealari davomida Arastu o'z shogirdiga juda ko'p nasihatlar beradi. Xususan, Arastu nafs haqida quyidagilarni aytadi:

Vale qilmog'i nafsiga shoq erur,

Suhulat sari nafs mushtoq erur.

Qachon nafs o'z komin etti havo,

Qilur elni ko'p nafdin benavo. [Алишер Навоий, 1992:158]

Nafs doimo insonlarga dunyo ne'matlari bo'lib ko'rinadi. Yoshligidan boylikka, mol-u dunyoga berilgan kimsalar nafsiga bir umrlik tobe bo'lib qoladi. Natijada insoniyatning orzu va istaklari emas, nafsning o'ylaganlari amalga oshadi. Odamlar g'aflatda qolganidan ko'p foydali ishlardan bebahra qolishadi. Aynan shu sabab Arastu Iskandarga yoshlik paytlaridan shu nasihatlarini berib boshlaydi. Dostonning XLII bobida Iskandar ustozidan yigitlik davrida kishilar nega mehnatdan nafratlanishi haqida so'raydi. Arastu savolga bergan javobida aql va nafs haqida ham fikr bildiradi: **"O'spirinlik davrining odamlari ikki turga ajraladi: ularning birida aqlning quvvati oshsa, ikkinchisida nafs kuchlanib ketadi. Agar kishining aqli quvvatlanib borsa – o'sib borsa, u yaxshi ishlarga tomon yo'l oladi. Agar nafs aqlidan ustun bo'lsa, uni tarbiya qilmoq kerak."** [Алишер Навоий, 1992:663]

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning butun ijodi odob-axloq va komil inson masalalariga bag'ishlangan. Bunga adibning "Mahbub ul-qulub", "Xamsa" va ayrim to'rtliklari orqali guvoh bo'ldik. Navoiy nafaqat shohlarni balki, butun insoniyatni yaxshilik qilishga, kuchli mehnat qilib nafsini mag'lub etishga chorlaydi. Alisher Navoiy "Xamsa" dostoni orqali nafsni yengishni, dunyo boyliklariga berilmaslikni, adolatli shoh bo'lish kabi sifatlarini yoritib bergan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

- 1.Алишер Навоий.Хайрат ул-аброҳ.-Т.: "Фан",1991.
- 2.Алишер Навоий.Маҳбуб ул-қулуб.-Т.: "Yoshlar",2018.
- 3.Комилов.Н.Хизр чашмаси.-Т.: "Маънавият",2005.
- 4.Алишер Навоий.Фарҳод ва Ширин.-Т.: "Фан",1992.
- 7.Зияева.Ю.Алишер Навоийнинг "Хамса"дostonларида нафс талқини.-Т.: ЎЗА(электрон журнал),2021.
- 8.Алишер Навоий.Садди Искандарий.-Т.: "Фан",1992.

UO'K 811.161.1

BOLALARDA TIL O'ZLASHTIRISH BOSQICHLARI

N.A.Arolova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarda til o'zlashtirish jarayonining bosqichlari haqida fikr yuritilgan. Bu murakkab jarayon bir necha bosqichlardan iborat. Ya'ni nutq tovushlarini farqlash, ilk so'zlarning paydo bo'lishi, leksik portlash, qo'shimchalar va sodda gaplarning kuzatilishi kabi bosqichlardan iborat. Har bir bosqich bolaning til o'zlashtirishida muhim sanaladi.

Kalit so'zlar. Til o'zlashtirish, telegrafik nutq, "leksik portlash" hodisasi, morfologik birliklar, prelingvistik bosqich, metalingvistik bosqich.

Аннотация. В данной статье рассматриваются этапы процесса усвоения языка у детей. Этот сложный процесс состоит из нескольких этапов. То есть состоит из таких этапов, как различение звуков речи, появление первых слов, лексический взрыв, наблюдение за аффиксами и простыми предложениями. Каждый этап считается важным в усвоении ребенком языка.

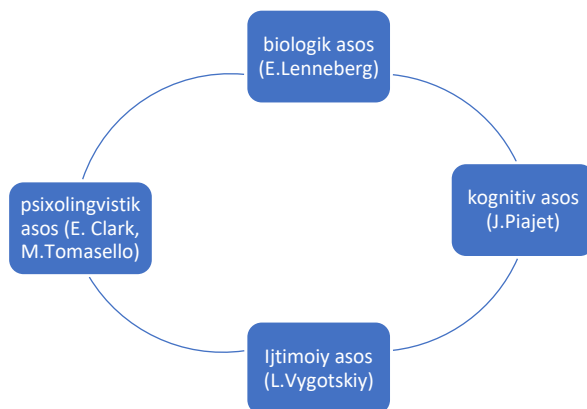
Ключевые слова. Усвоение языка, телеграфная речь, феномен "лексического взрыва," морфологические единицы, прелингвистический этап, металингвистический этап.

Abstract. This article discusses the stages of language acquisition in children. This complex process consists of several stages. That is, it begins with the differentiation of speech sounds, the appearance of the first words in speech, lexical explosion, the observation of suffixes and simple sentences. Each of them is considered important in language acquisition.

Keywords. Language acquisition, telegraphic speech, the phenomenon of "lexical explosion", morph units, prelinguistic stage, metalinguistic stage.

Kirish va dolzarbligi. Til o'zlashtirish jarayoni murakkab psixolingvistik tizimdir. Tilni o'zlashtirgan bola nafaqat muloqot qilish, balki olamni anglash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon tabiiy, kognitiv, ijtimoiy omillar ta'sirida o'zlashtirilib boradi. Bu haqida J.Piajet, L. Vygotskiy, J.Bruner, E. Clark, M.Tomasello kabi tilshunoslarning o'z nazariyalari mavjud. Tadqiqotlarga ko'ra, 2 yoshda bola predmet nomlarini, 3 yoshda grammatik ko'rsatkichlarni, 4 yoshda esa bog'lovchilarni o'zlashtiradi.

Til o'zlashtirish deganda bolaning eshitish, tushunish, so'zlash va grammatik tizimni egallashgacha bo'lgan bir necha bosqichlarni qamrab olgan murakkab psixolingvistik jarayon nazarda tutiladi. Bu jarayonga, albatta, biologik, ijtimoiy va kognitiv omillar ta'sir qiladi.

Metodlar. Tadqiqotda kuzatuv, taqqoslash va bolalar nutqi tahlili metodlariga tayanildi.

Quyida bir necha til o'zlashtirish bosqichlarini ko'rib o'tamizki, ularning har biri bola nutqida sezilarli o'zgarishlar bilan xarakterlanadi.

I. Tilni sezish bosqichi (0-2 oy) – homiladorlik va chaqaloqning yangi tug'ilgan davri. Tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, bola ona qornidayoq tovushlarga javob bera boshlaydi. Yangi tug'ilgan chaqaloqlar ona ovozi tanib, unga ijobiy reaksiya bildiradi. Bu vaqtda bolada bir necha fiziologik o'zgarishlar kuzatiladi. Ya'ni ular tovushlarni eshitish orqali ona tilining intonatsion holatini eslab qoladi. Asta-sekin ohang o'zgarishlari, urg'u, pauza kabi ritmik o'zgarishlarga bolada reaksiya yuzaga keladi. Bu bosqichda bola hali so'z aytmaydi, lekin til tovushlariga biologik sezgirlik paydo bo'ladi.

II. Prelingvistik bosqich (2–12 oy)da bola hali ma'noli so'z ishlatmaydi, lekin tilning fonetik strukturasini g'uldurab, turli tovushlar chiqargan holda o'zlashtirib boradi. Eve Clark bu davrni "fonologik mashq" deb ataydi. Bu vaqtda bolalar artikulyatsiyasi kuzatilsa, odatda, ochiq bo'g'inlar (aa, ba, da, ko, da kabi) talaffuz qilinadi. [Eve Clark. 2009. 68] Tovushlarning bu tarzda takrorlanish jarayoni artikulyatsiyaning mashq qilinishi natijasida uning rivojlanishiga olib keladi. Bola atrofidagi odamlarni eshitish orqali unda "fonetik torayish" kuzatiladi. Bu tushuncha bolaning eshitgan tovushlariga o'zinikini moslashtirish degan ma'noni anglatadi. Bu bosqichda unlilar (a.o.i.u.e.o') va portlovchilar (p.t.k) o'zlashadi.

III. Nomlash bosqichi (12-18 oy)da bola birinchi so'zlarini ayta boshlaydi, ular odatda kundalik hayotidagi aniq predmetlar yoki shaxslar nomidir, Masalan, dada, ana, nanna, asha kabi. Xalqimiz orasida "tili chiqdi" iborasi ko'p ishlatiladi, bu ayni ushbu bosqichdagi jarayonni ifodalaydi.

IV. Leksik portlash bosqichi (18–24 oy)da so'zlar juda faol o'zlashadi. Bola qisqa vaqt ichida o'nlab yangi so'zlarni o'zlashtiradi. 18 oylik bola 50–100 so'z, 24 oylik bola 300–400 so'z,

30 oylik bola 600–1000 soʻz biladi. Bu miqdoriy koʻrsatkich barcha bolada ham kuzatilmasligi tabiiy hol. Chunki har bir bola individual va ularning ijtimoiy hayoti, kognitiv olami bir-biriga oʻxshamaydi.

Bu davrda bola soʻzlarni nutqida idrok qilib, tushunib qoʻllaydi. Va shu holatga yetib kelguncha bir necha oraliq jarayonlarni ham boshidan oʻtkazadi.

1. Fast mapping.
2. Extended mapping.
3. Overextension va underextension.
4. Contextual learning.
5. Repetition va reinforcement.
6. Social interaction.
7. Semantic formation.
8. Conceptual generalization.

V. Grammatik tizimlashuv bosqichi (2–4 yosh)da soʻz birikmasi va sodda gaplar hosil qilinadi. Bu davrda bola soʻzlarni birlashtirish, tartibga solish va grammatik qoʻshimchalarni ishlatishni oʻrganadi.

Eve Clark va Michael Tomasello oʻz tadqiqotlarida bu davr uchun quyidagi holatlarni xarakterli qilib beradi.

- Sintaktik tuzilishning paydo boʻlishi;
- Morfologik qoʻshimchalarning ishlatilishi;
- Zamon, shaxs va egalik shakllarining oʻzlashtirilishi;
- Soʻroq va inkor gaplarning hosil qilinishi;
- Ayrim bogʻlovchi vositalarning qoʻllanilishi.

Bu kabi holatlarni oʻzbek bolalari misolida ham koʻrib chiqish muhimdir. Bu davrning eng ahamiyatli tomoni Telegrafik nutq (Telegraphic speech) (2–3 yosh) jarayonining kuzatilishidir. Telegrafik nutq bu - mazmunga ega, qisqa nutq hisoblanadi. Koʻrinishidan telegrammaga oʻxshaganligi uchun ham shunday nomlangan. Bola xohish-istaklarini atrofidagi insonlarga yetkazishga urinadi. Shu sababdan fikrini yetkazish uchun ikki soʻzdan iborat sodda gaplar tuza boshlaydi. Dastlab uni hech qanday grammatik vositalarsiz faqat mazmuniy birliklardan tuzadi. Quyida Muhammadumar ismli 2yosh 3oylik bola bilan uning onasi oʻrtasidagi yozib olingan suhbatni keltiramiz.

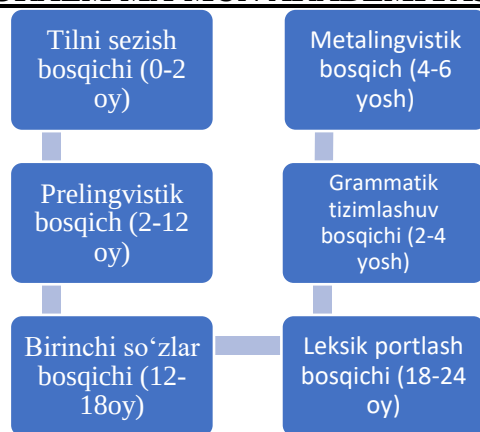
- *Men koptok doʻs*
- *Doʻsting bilan koptok oʻynadingmi?*
- *Haa. Yana erta oʻyin.*
- *Xoʻp, oʻgʻlim, ertaga ham oʻynaysan. Qaysi oʻrtogʻing bilan oʻynading?*
- *Imon. Imon dada doʻs dadam.*
- *Ha. Buni qayerdan bilasan.*
- *Dadam koʻy moshina.*

Bolalar nutqida uchraydigan grammatik xatolar, aslida, mantiqan toʻgʻri. Asta-sekin kundalik muloqotlar natijasida bola sintaktik munosabatlarni ham oʻzlashtirib boradi. Shu joyda oʻzbek tilining agglutinatiliv til ekanligini, yaʼni grammatik maʼno qoʻshimchalar vositasida ifodalanishini hisobga olsak, bolalarda morfologik birliklar flektiv tillarga qaraganda erta oʻzlashadi.

VI. Metalingvistik bosqich (4–6 yosh)da bola soʻz va maʼno oʻrtasidagi munosabatni tushuna boshlaydi va grammatik xatolar deyarli kuzatilmaydi. Gaplar murakkablashadi, sinonim va antonimlarni ham nutqida qoʻllay oladi. Jumlada, bola qoʻliga rasm berib, hayvon nomlarini almashtirib aytilsa, xatoni darrov payqaydi. Kattalarga juda koʻp savol beradi va koʻp bolalar muloqot qilishni yoqtiradi.

Natijalar va muhokama. Bolalarda til oʻzlashtirish bosqichlari quyidagi jadvalda keltirilgan.

Til oʻzlashtirish bosqichlari jadvali

Ushbu til o'zlashtirish bosqichlari bolalar nutqida sezilarli o'zgarish kuzatilganligiga qarab turlarga ajratiladi. Dastlab til o'zlashtirish tabiiy jarayon bo'lsa-da, keyingi bosqichlarda ijtimoiy va kognitiv omillar ta'sirida ham shakllanadi. so'nggi bosqichda esa bola tildan ongli ravishda foydalana boshlaydi.

Xulosa. Bolalarda til o'zlashtirish bosqichlarini o'rganish til tizimi murakkab va bosqichma-bosqich rivojlanadigan jarayon ekanligini ko'rsatadi. Har bir bosqichda yangi psixolingvistik tizim shakllanadi: avval tovush, so'z, keyin gap.

Til o'zlashtirish bosqichlari bolalarning psixolingvistik holatini baholash, maktabgacha yoshdagi bolalarda ona tilini o'rgatish metodikasini ishlab chiqish va logopedik amaliyotda asosiy nazariya bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Clark, E. First Language Acquisition. 2009. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
2. Tomasello, M. Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition. 2003. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Piaget, J. The Language and Thought of the Child. 1959. New York, NY: Routledge.
4. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. 1978. Cambridge. Harvard University Press.
5. Bruner, J. Child's Talk: Learning to Use Language. 1983. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
6. Landau, B., Smith L., B., & Jones, S. The importance of shape in early lexical learning. 1988. Cognitive Development – Elsevier Inc.

UO'K 808.5

STEFAN CVEYG ASARLARIDA AYOL RUHIYATI VA ICHKI MONOLOG

G.A.Asomiddinova, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada Stefan Cveyg ijodidagi ayol obrazi, uning ruhiy kechinmalari va ichki monologi psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Cveyg ayol obrazini nafaqat sevgi va tuyg'u ramzi sifatida, balki ichki iztiroblar, vicdon azobi hamda ruhiy erkinlikka intilish timsolida ko'rsatadi. Maqolada yozuvchining "Ayol hayotidan yigirma to'rt soat" va "Qo'rquv" kabi asarlari asosida ayol ruhiyati chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Stefan Cveyg, ayol obrazi, ruhiyat, ichki monolog, psixologizm, vijdon azobi, erkinlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается женский образ в творчестве Стефана Цвейга, особенности его душевных переживаний и внутреннего монолога с точки зрения психологии. Цвейг изображает женщину не только как символ любви и чувств, но и как воплощение внутренней борьбы, угрызений совести и стремления к духовной свободе. На примере произведений «Двадцать четыре часа из жизни женщины» и «Страх» подробно анализируются душевные состояния героинь.

Ключевые слова: Стефан Цвейг, женский образ, психология, внутренний монолог, психологизм, угрызения совести, свобода.

Abstract. This article analyzes the image of the woman in the works of Stefan Zweig, focusing on her psychological experiences and inner monologue. Zweig portrays women not only as symbols

of love and emotion, but also as figures of inner turmoil, guilt, and a yearning for spiritual freedom. The article provides a deep psychological analysis of female characters in the stories "Twenty-Four Hours in the Life of a Woman" and "Fear".

Keywords: Stefan Zweig, female image, psychology, inner monologue, psychologism, guilt, freedom.

Kirish. Ayol obrazi badiiy adabiyotda doimiy mavjud bo'lgan muhim timsollardan biridir. Qadimiy miflar va eposlarda ayol zoti asosan ona, ilohiy quvvat yoki jozibador ma'shuqa timsolida namoyon bo'lgan. Antik adabiyotda ayollar ko'proq yunon traqediyalaridagi fojiali qahramonalar – Medea, Antigona, Fedra obrazlarida ifodalangan. Ularning xarakterida goh kuch, goh esa ayanchli zaiflik namoyon bo'ladi.[4] O'rta asrlarda ayolga diniy axloq nuqtayi nazaridan yondashilgan bo'lsa, Uyg'onish davrida u insoniylik, mehr va go'zallik timsoliga aylangan. Yangi davr adabiyotida ayol obrazi murakkab psixologik tahlilga tortilib, ijtimoiy o'rni, ruhiy kechinmalari bilan tasvirlana boshlaydi. Ayniqsa, XIX–XX asrlarda badiiy adabiyotda ayol qahramonlar mustaqil fikrli, kuchli irodali shaxs sifatida gavdalanadi.

Gender adabiyotshunosligi so'nggi o'n yilliklarda ayol obraziga nisbatan yangi qarashlarni ilgari surdi. Ayniqsa, feministik nazariya doirasida "kuchli ayol" tushunchasi individual, ijtimoiy va ruhiy mustaqillikka ega bo'lgan obraz sifatida qaraladi. Kuchli ayol — bu an'anaviy "ayolona zaiflik"dan farqli ravishda, ichki tamoyillari, hayotiy pozitsiyasi, tanlovlari bilan ajralib turadigan obrazdir.

Ushbu tushuncha doirasida badiiy personajlarning qaror qabul qilish layoqati, mustaqil hayotiy pozitsiyasi, tashqi bosimlarga qarshi turish qobiliyati kabi mezonlar asos bo'ladi.

G'arb adabiyotida, ayniqsa modernizm davrida, ayol obrazi tobora mustaqil, ichki olami boy qahramon sifatida aks ettiriladi. Stefan Cveyg, Virjiniya Vulf, Simon de Bovuar singari yozuvchilar ayol kechinmalarining murakkab psixologiyasini yoritishga intilganlar. Bu adabiyotlarda ayolning kuchi, avvalo, ichki dunyosi, ruhiy qarorlarida ko'rinadi.[5]

Sharq adabiyotida esa uzoq vaqt mobaynida ayol jamiyatda an'anaviy rolga ega bo'lgan: mehribon ona, sadoqatli rafiqqa yoki sabr-matonat timsoli. Ammo XX asr oxiri va XXI asr boshlaridan boshlab, o'zbek adabiyotida ham kuchli ayol obrazlariga e'tibor kuchaydi.

XX asr nemis adabiyotida inson ruhiyatining chuqur tahlili markaziy o'rinni egallaydi. Bu yo'nalishning eng yorqin namoyandalaridan biri sifatida Stefan Cveygning nomi tilga olinadi. Uning asarlarida inson ichki dunyosi, ruhiy iztiroblari, kechinmalari va tuyg'ulari g'oyat nozik psixologik jihatdan ochib berilgan. Ayniqsa, ayol obrazlarini tasvirlashda Cveygning mahorat darajasi butun dunyo adabiy muhitida katta e'tirofga sazovor bo'lgan.

Cveyg ayollarni nafaqat muhabbat va tuyg'ular ramzi sifatida, balki mustaqil fikrlaydigan, ichki dunyosida kurash kechiradigan, o'z qadrini anglaydigan shaxs sifatida ko'rsatadi. Masalan, "Ayol hayotidan yigirma to'rt soat" asarida muallif bosh qahramon Missis K.ning qalbidagi ehtirosiy burilishni, uning qisqa, ammo butun hayotini o'zgartirgan tuyg'uni ichki monologlar orqali namoyon etadi. Bu asarda Cveyg ayol ruhiyatini shunchalar chuqur his etadiki, o'quvchi qahramon bilan birga har bir iztirob va uyatni his etadi.

Ichki monolog — Cveyg asarlarining asosiy psixologik qurollaridan biri. U qahramonlarning faol harakati orqali emas, balki ularning ongida kechayotgan fikr va ehtiros jarayoni orqali voqelikni ko'rsatadi. Masalan, "Vahima" ("Angst") asarida ayolning ichki qo'rquvi, vijdon azobi va hiyonatdan keyingi ruhiy iztiroblari butun asarning dramatik kuchini belgilaydi. Bu yerda Cveyg inson qalbidagi "yopiq sahna"ni ochadi — ya'ni tashqi voqealardan ko'ra ichki holatlar muhimroq bo'ladi.

Stefan Cveig uchun ayol — inson qalbining eng nozik va murakkab manzaralarini aks ettiruvchi oynadir. Uning "Vahima" ("Angst") novellasi bosh qahramoni Iren Vagner orqali ayol ruhining eng nozik qatlamlari ochiladi. Irenning vijdoni, qo'rquvi, o'ziga nisbatan g'azabi va pushaymonligini ko'rsatadi. Cveig ayol obrazida tashqi xatti-harakat emas, balki ichki ruhiy o'zgarishlarni markazga qo'yadi.

"Noma'lum ayol maktubi" ("Brief einer Unbekannten") asarida esa ayolning cheksiz va fidokor muhabbati tasvirlanadi. Bu ayolning his-tuyg'ulari jamiyat tomonidan e'tirof etilmasa-da, u

o'z muhabbatini hayotining ma'nosi sifatida qabul qiladi. Shu orqali yozuvchi ayol qalbining kuchini, sadoqatini va ayni paytda iztirobini ko'rsatadi.[2]

Cveyg ijodida ayol nafaqat muhabbatning timsoli, balki insoniylikning, vijdonning, axloqiy poklikning ramzidir. Uning har bir ayol qahramoni o'z ichki dunyosida kurashadi — bu kurash tashqi ijtimoiy sharoit emas, balki inson ruhiyatidagi abadiy savollar bilan bog'liq.

Cveyg uchun ayol — bu ijtimoiy qahramon emas, balki ruhiy drama markazidagi obrazdir. U ayollarning jamiyatdagi roli yoki feministik qarashlarni targ'ib etmaydi; u ayolni insonning ruhiy tabiati nuqtai nazaridan yoritadi. Shu jihatdan, uning ayol obrazlari orqali butun inson tabiati tahlil qilinadi.

Shu bilan birga, Cveygning ayol qahramonlari ko'pincha muhabbat va burch o'rtasida, vijdon va his-tuyg'ular o'rtasidagi kurashda namoyon bo'ladi. Ular ichki erkinlikni izlaydi, lekin jamiyat qoidalari va ichki yetishmovchilik ularni azobga soladi. Bu holat Cveyg estetikasi markaziy nuqtasiga aylangan — inson ichki iztirobi orqali umuminsoniy haqiqatni topish.

Cveygning uslubi shunchalik chuqurki, har bir ichki monolog o'quvchini qahramon ongiga kiritib yuboradi. Bu borada u Freyd psixanalizi bilan yaqin aloqada bo'lgan. Adibning inson ongi va ongosti jarayonlariga qiziqishi uning asarlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Shu sababli ham Cveyg asarlaridagi ayol obrazi — bu faqat tuyg'u emas, balki ruhiy falsafiy tajriba hamdir.[3]

Cveyg ayol ruhiyatini ochishda ichki monolog uslubidan samarali foydalanadi. U voqeani tashqi harakatlar orqali emas, balki qahramonning ongida kechayotgan fikrlar va his-tuyg'ular orqali ifodalaydi. Shu bois, o'quvchi ayol qalbining eng nozik qatlamlariga kirib boradi.

Cveyg uchun ayol — bu jamiyatdagi rol emas, balki ruhiy drama markazi. U ayol obrazlarini feministik yoki sotsiologik doirada emas, balki insoniy mohiyat asosida ko'rsatadi. Cveyg asarlarida ayollar sevgi va burch, his-tuyg'u va aql, erkinlik va jamiyat talablari o'rtasida iztirob chekadilar. Shu orqali yozuvchi inson ruhiyatining murakkabligini, ichki ziddiyatlar orqali o'zini anglash jarayonini yoritadi.

Stefan Cveyg ijodi inson ruhiyatini chuqur tahlil qilishga qaratilgani bilan ajralib turadi. Ayniqsa, ayol obrazini yoritishda u psixologik yondashuvdan samarali foydalanadi. Cveyg asarlarida ayollar — bu tashqi go'zallik emas, balki ichki kurash, vijdon azobi va erkinlikka intilish timsoli sifatida tasvirlanadi. Yozuvchi “Ayol hayotidan yigirma to'rt soat” va “Vahima” kabi asarlar orqali ayol qalbining eng nozik va murakkab jihatlarini ochib beradi.[1]

Cveygning ichki monolog vositasida bergan ruhiy tahlillari o'quvchini qahramon ongining ichki qatlamlariga olib kiradi. Bu jihat yozuvchining psixologizmga oid yondashuvining noyobligini ko'rsatadi. Uning asarlarida ayol shunchaki qahramon emas, balki butun insoniyat ruhiy kechinmalarining ifodasidir. Shu bois, Cveyg ijodida ayol obrazining tahlili zamonaviy adabiyotshunoslik uchun dolzarb mavzu bo'lib, inson ruhiy olamini o'rganishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Stefan Cveyg ayol obrazlari orqali inson ichki dunyosidagi noaniqlik, iztirob va orzularni fosh etadi. Uning asarlaridagi ichki monologlar inson ruhiyatini ochishning eng samarali vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan, Cveyg ijodidagi ayol obrazi nafaqat estetik, balki psixologik va falsafiy qadriyatni ham ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sveyg S. Ayol hayotidan yigirma to'rt soat Toshkent, 2013.
2. Sveyg S. Kuygan ko'ngil faryodi Toshkent, 2018.
3. Freud, S. Die Traumdeutung. – Leipzig: Franz Deuticke, 1900.
4. Феминизм в литературе: как изменился образ женщины на страницах книг. Nordic Press. ojs.nordicun.uz
5. Эволюция женского образа под влиянием феминизма в русской литературе. Вестник науки. 2025.

[КиберЛенинка](#)

UDC 316.77

THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON LANGUAGE EVOLUTION AND COMMUNICATION IN THE DIGITAL AGE

N.M.Atajanova, teacher, Urganch innovation university, Urganch

Annotatsiya. *Ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo'lishi va kengayishi zamonaviy jamiyatda muloqot uslublarini tubdan o'zgartirdi hamda til tendensiyalari va nutq uslublarida sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Facebook, Twitter, Instagram va TikTok kabi platformalar geografik va madaniy chegaralarni yengib o'tib, qisqa, multimodal va til innovatsiyalariga boy yangi ifoda shakllarini yaratdi. Ushbu raqamli transformatsiya yangi so'zlar, qisqartmalar, emoji va gibrid til shakllarini yuzaga keltiradi, shu bilan birga inklyuzivlik va madaniyatlararo muloqotni rivojlantiradi. Biroq, bu jarayon rasmiy til standartlarining yemirilishi, noto'g'ri ma'lumot tarqalishi va lingvistik ierarxiyalarning mustahkamlanishi kabi xavotirlarni ham yuzaga keltirmoqda. Ijobiy va salbiy ta'sirlarni tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoqlarning til ijodkorligi katalizatori sifatidagi hamda kommunikatsiya muammolari manbai sifatidagi ikki tomonlama rolini ochib beradi va til xilma-xilligini saqlab qolish uchun raqamli savodxonlik hamda tanqidiy yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy tarmoqlar, til o'zgarishi, raqamli kommunikatsiya, lingvistik innovatsiya, onlayn slang, multimodal diskurs, kod-almashish.*

Аннотация. *Появление и распространение социальных сетей радикально изменило модели общения, вызвав значительные изменения в языковых тенденциях и стилях речи современного общества. Платформы, такие как Facebook, Twitter, Instagram и TikTok, преодолевают географические и культурные границы, создавая новые формы выражения, характеризующиеся краткостью, мультимодальностью и языковыми инновациями. Эта цифровая трансформация способствует появлению неологизмов, аббревиатур, эмодзи и гибридных языковых форм, а также развитию инклюзивности и межкультурного диалога. Вместе с тем она вызывает опасения, связанные с разрушением стандартов формального языка, распространением дезинформации и укреплением языковых иерархий. Рассматривая как положительные, так и отрицательные аспекты, данное исследование подчеркивает двойную роль социальных сетей — как катализатора языкового творчества и как потенциального источника коммуникативных проблем, акцентируя внимание на необходимости цифровой грамотности и критического подхода для сохранения языкового разнообразия в условиях цифровой трансформации.*

Ключевые слова: *социальные сети, изменение языка, цифровая коммуникация, языковые инновации, онлайн-сленг, мультимодальный дискурс, переключение кодов.*

Abstract. *The emergence and expansion of social networks have profoundly reshaped communication patterns, introducing significant changes to linguistic tendencies and speech styles in contemporary society. Platforms such as Facebook, Twitter, Instagram, and TikTok transcend geographical and cultural boundaries, enabling new forms of expression characterized by brevity, multimodality, and linguistic innovation. This digital transformation fosters the creation of neologisms, abbreviations, emojis, and hybrid language forms while promoting inclusivity and cross-cultural dialogue. However, it also raises concerns about the erosion of formal language standards, misinformation, and the reinforcement of linguistic hierarchies. By examining both the positive and negative impacts, this study highlights the dual role of social networks as catalysts for linguistic creativity and as potential sources of communication challenges, emphasizing the need for digital literacy and critical engagement to sustain linguistic diversity in the evolving digital landscape.*

Keywords: *social networks, language change, digital communication, linguistic innovation, online slang, multimodal discourse, code-switching.*

The advent of social networks has fundamentally transformed the panorama of communication, which generates significant changes in linguistic tendencies and speech styles in contemporary society. As digital platforms such as Facebook, Twitter, Instagram and Tiktok proliferate, they facilitate unprecedented roads for interaction between users around the world, transcending geographical, cultural and linguistic barriers. In this digital field, language becomes not only a means of expression, but also a dynamic entity that evolves in response to sociocultural phenomena, technological advances and the various modalities of interaction that promote these networks.

The emergence of social networks has introduced new forms of communication characterized by brevity and immediacy. Platforms that favor concise messages, such as Twitter, with their limit of characters, have popularized the art of succinct expression, which leads to the appearance of linguistic innovations such as abbreviations, acronyms and emojis. These innovations reflect a tendency towards minimalism and visual communication, which often obscure traditional grammatical structures but simultaneously expand the multimodal capacity of language. The phenomenon of "Textese" or the style of abbreviated language frequently used in text messages and online chat, exemplifies this trend, allowing faster exchanges that prioritize speed over formal linguistic conventions.

In addition, social networks have contributed to the democratization of language, in which people of various origins have the opportunity to influence linguistic tendencies. The virality of certain phrases or jargon terms often reflects the collective creativity of users instead of the authority of traditional linguistic guardians. This fluidity encourages linguistic diversity, allowing the expression of several cultural identities and experiences through inclusive vernacles. For example, the combination of different languages and dialects within online communities illustrates how social networks serve as a melting pot for innovation, producing hybrid linguistic forms that can redefine conventional use.

On the contrary, the influence of social networks on communication styles and language development is not universally positive. The speed of information dissemination has given rise to linguistic phenomena such as "viral wrong information", where language can be reused to perpetuate inaccuracies or stereotypes. This has deep implications for speech, since it compromises clarity and encourages misunderstanding. In addition, the prevalence of informal language in online communication contexts has raised concerns regarding its possible invasion of formal language standards, particularly among younger demography. Critics argue that a great participation with social networks can lead to a degradation of linguistic competence, and users increasingly adopt the careless syntax and a limited vocabulary. In addition, the privilege of certain dialects or linguistic styles on others within social networks can create language hierarchies that marginally marginally. This dynamic often reflects broader social power structures, in which the dominant groups dictate the acceptable communication norms while subordinating alternative expressions. Such inequalities not only underline the potential for social networks to perpetuate linguistic prejudices, but also highlight the critical need for awareness about issues of representation and inclusion in digital discourse. In summary, the evolution of social networks has simultaneously facilitated a rich linguistic innovation and has raised challenges to traditional communication standards. To completely understand the nuanced relationship between social networks and the development of language, it is essential to examine both the opportunities they create for linguistic evolution and the negative repercussions that they can generate in contemporary society. Social networks have become important catalysts for language development, promoting an environment conducive to the rapid proliferation of the new vocabulary and innovative linguistic forms. Platforms such as Twitter and Instagram, characterized by their supporter and their visual component, intrinsically encourage users to experiment with language. The character limit imposed by Twitter, for example, puts users in challenge to transmit complex thoughts in condensed forms, often leading to the creation of neologisms, abbreviations and adoption of informal linguistic constructions. Hashtags are another illustrative example,

encapsulating linguistic creativity while facilitating the aggregation of discourse around shared themes. The use of hashtags, often transformed into verbs (for example, "towards hashtag"), means not only lexical expansion but also syntax changes, because users integrate them into standard written communication, thus influencing formal language practices.

In addition, the dynamic nature of social networks allows real-time capture of linguistic trends, allowing users to engage with newly invented terms and expressions as they are gaining momentum. The virality of social media content guarantees that influential statements, often rooted in Internet culture, can be disseminated quickly through various geographic and social borders. The emergence of terms such as "Fomo" (the fear of missing) and "Ghosting" illustrates how social networks have facilitated the incorporation of contemporary cultural phenomena in the lexicon. These terms reflect broader societal changes, illustrating how social networks help reflect and codify the evolutionary nature of social interactions and experiences. Furthermore, the promotion of linguistic diversity is another positive influence of social networks. Platforms often serve as spaces where different languages and dialects can coexist, allowing the speakers of minority languages to find a virtual community which recognizes and appreciates their linguistic heritage. For example, hashtag movements surrounding social justice problems have caused multilingual participation, encouraging users to engage in code change and the mixture of languages in publications and comments. This linguistic hybridity not only promotes the use of under-represented languages, but also catalyzes the development of unique vernacular which reflect the multicultural fabric of contemporary society (Panjaitan & Patria, 2024).

The creative use of emojis and memes also illustrates innovative linguistic practices activated by social networks. Emojis, which can replace the words or increase textual content, enrich communication by adding emotional shades and the context that could otherwise be absent in the written language. This form of visual language helps to transcend linguistic barriers, promoting more inclusive communication in various populations. Likewise, the memes combine visual and textual elements to transmit succinctly and humorous complex ideas, embodying a contemporary linguistic form which resonates with the brevity requested by communication on social networks. The intersection of social networks and the development of language reveals a landscape where linguistic tendencies thrive thanks to the rapid dissemination of the new vocabulary and various communication styles. These platforms reflect not only societal changes, but actively shape the lexicon and communication practices of contemporary society, which means a lasting evolution that aligns with the dynamics of digital interaction. The advent of social media introduced profound changes to communication styles, mainly attributed to the limitations of the character imposed by various platforms, as seen in the case of the bond of 280 characters of Twitter. These limits require a more concise form of expression, compelling to users to transmit their thoughts and emotions in a streamlined way (Akhmedova, 2024). This brevity in communication has not only transformed the structure of language, but has also encouraged the use of informal registers. Phrase, syntax and even vocabulary adopted in these contexts often avoids traditional grammatical conventions in favor of what is considered a more recognizable and accessible language. For example, users often resort to abbreviations and acronyms, such as "Omg", "Lol" and "Brb" - which subsequently permeated the daily discourse, highlighting the significant influence of the methods of digital communication on the spoken language.

In tandem with textual brevity, social media platforms have popularized the use of visual content, including emojis, gifs and images, which have become full components of digital conversations. The inclusion of emojis serves not only as a supplement to the written word, but also as an essential tool to transmit emotional shades that otherwise could be lost in text-based communication. Research indicates that emojis can improve understanding and encourage emotional connection between users, thus filling the gap that often accompanies digital interaction (Walther et al., 2018). The ability to transmit complex emotions through simple graphics reflects a significant change in the way interpersonal relationships are navigated in the digital era. With the proliferation of visual elements, the emphasis on the context and on non-verbal signals has increased, remodeling the dynamics of empathy and emotional intelligence among the communicators.

The evolution of communication styles in social networks has profound implications for interpersonal relationships. Since users increasingly favor asynchronous communication methods, the immediacy often associated with face-to-face interactions decreases. This shift could generate a detachment from traditional conversational rules, promoting an incorrect culture of interpretation in which messages do not have the context relating to verbal dialogues. For example, thin signals such as tone and body language, vital components of effective communication, are reduced or completely absent in text-based exchanges. Consequently, the risk of bad communication increases, which can lead to misunderstandings and conflicts between users, thus altering the basis of interpersonal relationships.

On a more positive note, the rise of digital communication has generated greater inclusiveness, enhancing the groups marginalized to engage in a dialogue more freely than ever. The platforms that highlight several voices allow people who may have been silent in traditional communications to share their narratives and prospects (Baker, 2023). This democratization of communication not only enriches the speech, but also promotes empathy and understanding between disparate social and cultural groups. The online communities formed around interests or shared experiences facilitate connections that may not have been possible in physical spaces, ultimately contributing to a wider spectrum of linguistic evolution. The rapid adaptation of communication styles in response to social media is multifaceted, resulting in both positive and negative repercussions for the development of language and relational dynamics. The interruption of visual media and the need for brevity in digital contexts have remodeled the interactions, promoting a unique linguistic panorama that continues to evolve as the technology advances. The rise in social networks inaugurated an era characterized by rapid linguistic evolution; However, this development is not uniformly beneficial. In digital communication platforms, the prevalence of informal language standards manifests itself in the frequent use of slang, abbreviations and a significant deterioration of traditional grammar and spelling conventions. These changes require a complete analysis of the potential negative effects that social media can have on linguistic competence, especially among young users.

One of the most salient consequences of linguistic trends induced by social media is the omnipresent use of abbreviations and acronyms, which often avoid conventional spelling in favor of efficiency and conciseness. Terms such as "LOL" (laugh aloud) and "BRB" (come back immediately) not only infiltrated the daily vernacular but were also integrated into academic discussions, sometimes eclipses formal lexical choices. Huseynova et al. (2024) underline that this change could potentially hinder the development of robust linguistic skills, because dependence on such a shortcut can discourage learners from engaging with more complex linguistic forms, subsequently limiting their acquisition of vocabulary and global linguistic dexterity. The nuanced understanding of the context, tone and linguistics can also decrease, because the supreme becomes the priority on clarity and depth of expression.

As we look at the future of language development in the midst of ongoing digital transformation, it becomes crucial for researchers, educators and communication professionals to remain aware of these evolving dynamics. The double impact of social networks suggests a complexity that encompasses innovative linguistic phenomena and possible adverse effects. Thus, promoting critical awareness and digital literacy is essential to navigating the ways of contemporary communication. This will involve not only the advantages of linguistic creativity guided by social networks, but also to recognize and alleviate the risks of communication dilution and linguistic inequality.

Overall, social media investigation reveals a scenario where linguistic trends and communication styles are continuously refurbished. The interaction of positive and negative effects requires a vigilant approach to understanding the broader implications for the future development of language on society. As social networks remain essential to our communication practices, the need for awareness and adaptability in linguistic engagement will become increasingly fundamental. Thus, future research should prioritize the examination of sustainable practices that can take advantage of the transforming power of social networks, preserving the integrity and richness of human language.

Through such efforts, we can aspire to a more inclusive and dynamic communicative future, where the benefits of digital connectivity are maximized along with safeguarding linguistic diversity.

REFERENCES:

1. Akhmedova, S. (2024). The influence of social media on language evolution. *Science and innovation*, 3(C10), 51-58. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-influence-of-social-media-on-language-evolution>
2. Huseynova, R., Aliyeva, N., Habibova, K., & Heydarov, R. (2024). The evolution of the English language in the internet and social media era. *Cadernos de Educação Tecnologia e Sociedade*, 17(se4), 299-314. <https://brajets.com/brajets/article/view/1911>
3. Panjaitan, L. L., & Patria, A. N. (2024). Social media and language evolution: The impact of digital communication on language change. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 7(12), 53-57. <https://al-kindipublishers.org/index.php/ijllt/article/download/8296/7068/23553>
4. Umirova, Z. A. (2025). The influence of social media on language evolution. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 44(2), 267-271. <https://inlibrary.uz/index.php/tinnint/article/view/95388>

UO'K 811.111'42

XUSHMUOMALALIK (POLITENESS) NAZARIYASI VA UNING VERBAL IFODALANISHI

S.Ataniyazova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, o'qituvchi, Profi University, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xushmuomalalik nazariyasi va uning verbal ifodalanishi ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Muallif xushmuomalilikning jamiyatdagi ijtimoiy tartibni saqlash, insonlar o'rtasida hamkorlik va o'zaro tushunishni ta'minlashdagi o'rni haqida fikr yuritadi. G'arb tilshunosligida shakllangan "politeness" nazariyasining asosiy tamoyillari o'zbek tilshunosligida qo'llanayotgan "nutqiy etiket", "hurmat" va "xushmuomalalik" tushunchalari bilan solishtirilib izohlanadi. Shuningdek, nutq aktlari nazariyasi asosida xushmuomalilikning grammatik va leksik vositalar orqali qanday voqelanashi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot pragmatlingvistika va sotsiopragmatika nuqtayi nazaridan kommunikativ hamkorlikning muhim jihatlarini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: Xushmuomalalik, nutqiy etiket, hurmat tamoyili, pragmatik tahlil, nutq aktlari, sotsiopragmatika

Аннотация. В данной статье рассматривается теория вежливости и её вербальная реализация с научной точки зрения. Автор анализирует роль вежливости в обеспечении социального порядка, сотрудничества и взаимопонимания между людьми. Основные принципы теории «politeness», разработанной в западной лингвистике, сопоставляются с используемыми в узбекской лингвистике терминами «речевой этикет», «уважение» и «вежливость». Кроме того, на основе теории речевых актов исследуется проявление вежливости посредством грамматических и лексических средств. Исследование раскрывает важные аспекты коммуникативного взаимодействия в рамках прагмалингвистики и социопрагматики.

Ключевые слова: Вежливость, речевой этикет, принцип уважения, прагматический анализ, речевые акты, социопрагматика.

Abstract. This article explores the theory of politeness and its verbal realization from a linguistic and pragmatic perspective. The author examines the role of politeness in maintaining social order, fostering cooperation, and ensuring mutual understanding in communication. The principles of politeness theory, as developed in Western linguistics, are compared with the terms used in Uzbek linguistics such as "speech etiquette," "respect," and "politeness." Furthermore, based on speech act theory, the article analyzes how politeness is expressed through grammatical and lexical means. The study highlights key aspects of communicative interaction within the frameworks of pragmatlinguistics and sociopragmatics.

Keywords: Politeness, speech etiquette, principle of respect, pragmatic analysis, speech acts, sociopragmatics

Xushmuomalalik jamiyatdagi ijtimoiy tartibni ta'minlovchi asosiy tamoyillardan biri bo'lib, u insonlar o'rtasida hamkorlik va o'zaro tushunishni shakllantirishda muhim omil sifatida qaraladi.

Insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarda umumiy insoniy qadriyatlar amal qiladi va ular ijtimoiy mavqe yoki maqomdan qat'i nazar, jamiyatning turli qatlam va guruhlarida o'ziga xos tarzda aks etadi. Xushmuomalalik masalasi ilmiy-nazariy jihatdan XX asrning o'rtalaridan boshlab tadqiq etila boshlagan. Ayniqsa, G'arb tilshunosligida "Politeness" ("Xushmuomalalik") atamasi 1960-yillardan ilmiy adabiyotlarda qo'llanila boshlagan va asta-sekin mustaqil tadqiqot sohasi sifatida rivoj topgan. Mazkur masala jahon tilshunosligida Lakoff, P. Brown va Levinson, G. Leech kabi tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. O'zbek tilshunoslaridan M. Hakimov xushmuomalalik (politeness) strategiyalarini, aniqrog'i Graysning hamkorlik tamoyiliga asoslangan holda, "nutqiy etiket" atamasi bilan ifodalagan. Xuddi shu atama H. Turdiyeva tadqiqotlarida ham uchrab, unda nutqda insonning madaniyati, odobi, bilimi va xulq-atvori namoyon bo'lishi ta'kidlanadi. Unga ko'ra, bu jihatlar tilshunoslikda "nutqiy etiket" ("politeness") tushunchasi orqali ifodalanadi.

Sh. Safarov "Pragmalingvistika" asarida xushmuomalalik strategiyalarini "hurmat tamoyili" deb atagan va uni quyidagicha izohlagan: hurmat tamoyilining keng qamrovli tadqiqi natijasida sosiopragmatika mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Sosiopragmatikada hurmat kategoriyasi an'anaviy talqindan farqli ma'noga ega. Odatdagi tushunishda "hurmat" etiket va odob me'yorlari bilan bog'lanadi hamda bir shaxsning boshqasiga nisbatan e'tibor va izzat ko'rsatishini anglatadi. Biroq xushmuomalalik strategiyalari o'rnida "nutqiy etiket" atamasini ishlatish qanchalik asosli va to'g'ri? Bizning fikrimizcha, xushmuomalalik nazariyasini "nutqiy etiket" deb atash qisman mos keladi, biroq uning mazmunini to'liq qamrab olmaydi. Tilshunoslikda "nutqiy etiket" tushunchasi ijtimoiy munosabatlarda odob-axloq me'yorlariga muvofiq kommunikativ muloqotni amalga oshirish tamoyillarini ifodalaydi. Ushbu atama ma'lum bir madaniyatga xos rasmiy va norasmiy diskurs me'yorlariga amal qilishni bildiradi, bunda hurmat va samimiylilik kabi ijtimoiy qadriyatlar lingvistik vositalar orqali namoyon bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, xushmuomalalik nazariyasi (politeness theory) faqat nutqiy etiket doirasi bilan chegaralanmaydi. U ijtimoiy munosabatlarda tashqi samimiylilikni saqlash, suhbatdoshning ijtimoiy maqomini hisobga olish va kelib chiqishi mumkin bo'lgan ziddiyatlardan qochishga xizmat qiluvchi turli lingvistik hamda diskursiv strategiyalarni ham qamrab oladi. Demak, "nutqiy etiket" xushmuomalalik nazariyasining tarkibiy bo'lagi bo'lsa-da, uning butun mazmunini yoritib bera olmaydi. Ushbu atama nazariyaning faqat ma'lum bir qirrasini — muloqotda odob-axloq me'yorlariga amal qilishga oid jihatni ifodalaydi, xolos. Demak, o'zbek tilshunosligida xushmuomalalik nazariyasi uch xil atama ostida — "nutqiy etiket", "hurmat" va "xushmuomalalik" nomlari bilan o'rganilayotgani aniqlandi. Xushmuomalalik turli xil lingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Muayyan ijtimoiy vaziyatda xushmuomalalikning pragmatik jihatlari pragmalingvistika doirasida o'rganiladi. Pragmatik yondashuv til birliklarining kommunikativ ehtiyojlarni qondirishdagi vazifalarini hamda ularning nutq jarayonida samarali qo'llanishini tahlil qiladi. Xushmuomalalik prinsiplari pragmalingvistika va sotsiopragmatika kesishgan tadqiqot maydonida joylashgan. Uning shakl va strategiyalarini tanlash kommunikativ hamda ijtimoiy kontekst, shuningdek, adresant va adresat o'rtasidagi munosabatlarga bog'liq bo'lib, bu jarayon pragmalingvistika va sotsiopragmatika nuqtayi nazaridan chuqur o'rganiladi.

Xushmuomalalik nazariyasining verbal voqelanishi tilning grammatik va leksik vositalari yordamida so'zlovchi tomonidan kommunikativ maqsadni amalga oshirish jarayonini anglatadi. Ushbu jarayonda J.L. Austin va J.R. Searlning nutq aktlari nazariyasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki har bir grammatik yoki leksik birlik ma'lum bir nutq aktining tashuvchisidir. Masalan, buyruq gaplar, shart mayli yoki yumshatilgan modal konstruksiyalar direktiv nutq aktlarini (so'rov, buyruq, tavsiya) voqelantiradi, minnatdorchilik yoki tabrik bildiruvchi leksik birliklar esa ekspressiv nutq aktlariga xizmat qiladi. Grammatik vositalar nutq aktining illokutsiya kuchini belgilasa, leksik vositalar uning ijtimoiy-hissiy rangini shakllantiradi. Shu bois, verbal voqelanish nutq aktlarining bevosita ifodalanish shakli sifatida qaraladi va ular muloqot xulqining pragmatik mazmunini ro'yobga chiqaradi.

Zamonaviy nutq aktlari nazariyasini ingliz tili falsafasi olimi J. L. Ostin ishlab chiqqan bo'lib, u ushbu nazariyani 1975-yilda chop etilgan mashhur "How to Do Things with Words" ("So'zlar yordamida ishlarni qanday bajarish mumkin") asarida bayon etgan. Keyinchalik, Jon Searle bu

nazariyaning jihatlarini yanada yuqori ilmiy darajaga olib chiqdi. Mazkur nazariya ko'pincha til falsafasi sohasida qo'llanadi. Ostin shunday xulosaga keldiki, odamlar tilni faqat biror narsani aytish yoki tasdiqlash uchungina emas, balki amaliy harakatlarni bajarish uchun ham ishlatadi.

J. L. Ostin til falsafasi doirasida nutq faoliyatining uch asosiy komponentini ajratadi: lokutsion, illokutsion va perlokutsion aktlar. Ushbu uchlik nafaqat tilning strukturasi, balki uning muloqot jarayonidagi funksional mohiyatini ham yoritadi. Ostin fikricha, har bir nutq hodisasi bu uch turdagi aktlarning o'zaro uyg'unlashgan amalga oshirishidan iborat bo'ladi.

Nutq aktlari nazariyasi muloqot jarayonini faqat til vositalarining strukturaviy tomoni bilan emas, balki ularning ijtimoiy va pragmatik funksiyalari bilan ham izohlash imkonini beradi. J. L. Austin va J. R. Searle tomonidan ilgari surilgan yondashuv shuni ko'rsatadiki, har qanday til birliklari — so'z, ibora yoki gap — muloqot jarayonida ma'lum harakatni amalga oshiradi.

Quyida nutq aktlarini jadval shaklida ilova qilamiz:

Akt turi	Ta'rif	Xususiyati	Misol
Lokutsion (Locutionary Act)	Til birliklarini (so'z, ibora, gap) grammatik va semantik jihatdan to'g'ri qo'llab, tushunarli nutq hosil qilish jarayoni.	Denotativ xarakterga ega, "nima aytilmoqda"ni bildiradi.	"Deraza yopiq" – faqatgina derazaning yopiq holatini ifodalaydi.
Illokutsion (Illocutionary Act)	Gapiruvchining maqsadi va niyatini ifodalaydigan bosqich, nutqqa pragmatik kuch beradi.	Buyurish, so'rash, tabriklash, ogohlantirish kabi maqsadlarni bildiradi.	"Deraza yopiq" (buyruq ohangida) → "Derazani och!" degan ma'no kasb etadi.
Perlokutsion (Perlocutionary Act)	Tinglovchida yuzaga keladigan psixologik yoki xulqiy ta'sir.	Natijaviy xarakterga ega, tinglovchini ishontirish, qo'rqitish, ilhomlantirish, xafa qilish mumkin.	"Deraza yopiq" (sovuqdan qiynalayotgan ohangda) → tinglovchi darhol derazani ochadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, xushmuomalalik nazariyasi muloqot jarayonida ijtimoiy hamkorlik va o'zaro hurmatni ta'minlovchi muhim lingvistik-pragmatik hodisa bo'lib, uning verbal ifodalanishi grammatik va leksik vositalar orqali muloqot xulqining madaniy va kognitiv qirralarini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown P. and Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – Pp. 345
2. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: Академнашр, 2013.– Б. 48.
3. Турдиева Х. Нуткий этикет бирликларининг лингвопрагматик тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа док. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2021. – Б. 15.
4. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – Б. 147
5. Wolfram Bublitz Andreas H. Jucker Klaus P. Schneider. Handbooks of Pragmatics, – Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston, 2011. – Pp. 86.
6. Austin, J. L. (1975). How to Do Things with Words (2nd ed.). Harvard University Press.
7. Vanderveken, D. (1990). Meaning and Speech Acts. Cambridge University Press.
8. Bach, K., & Harnish, R. M. (1979). Linguistic Communication and Speech Acts. MIT Press.
9. Austin, J. L. (1975). How to Do Things with Words (2nd ed.). Harvard University Press.
10. Searle, J. R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press.

UO'K 821.512.133.0

JA'HON VA O'ZBEK ROMANCHILIGIDA IDEAL INSON TIMSOLI

Sh.Sh.Ataqulova, o'qituvchi, Samarqand davlat universiteti akademik litseyi, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada romanda ideal odam obrazi masalasi badiiy, falsafiy va ma'naviy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor o'zbek va jahon adabiyoti namoyandalari asarlarida yaratilgan insoniy mukammallik, ruhiy poklik va axloqiy barkamollik timsollariga qaratiladi. Pushkin, Tolstoy, Dostoyevskiy kabi yozuvchilarning qahramonlari bilan bir qatorda, Abdulla Qodiriy, Oybek va Pirimqul Qodirov romanlaridagi ideal inson obrazlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ideal odam obrazi har bir adibda turlicha talqin qilinsa-da, uning asosida insoniylik, sevgi, fidoyilik, vijdon va ma'naviy go'zallik g'oyalari yotadi.

Kalit so'zlar: ideal odam, ma'naviyat, axloqiylik, barkamollik, sevgi, fidoyilik, ruhiy poklik, badiiy obraz, roman.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема образа идеального человека в романе с художественной, философской и духовно-нравственной точек зрения. Основное внимание уделяется символам человеческого совершенства, душевной чистоты и моральной целостности, созданным в произведениях представителей узбекской и мировой литературы. Наряду с героями Пушкина, Толстого и Достоевского, анализируются образы идеального человека в романах Абдуллы Кадыри, Айбека и Пиримкула Кадырова. Согласно результатам исследования, хотя каждый писатель по-своему трактует идеал человека, в основе всех интерпретаций лежат идеи человечности, любви, самоотверженности, совести и духовной красоты.

Ключевые слова: идеальный человек, духовность, нравственность, совершенство, любовь, самоотверженность, душевная чистота, художественный образ, роман.

Abstract. This article examines the concept of the ideal human figure in the novel from artistic, philosophical, and moral perspectives. The study focuses on the representations of human perfection, spiritual purity, and ethical integrity portrayed in the works of Uzbek and world literature. Alongside the characters created by Pushkin, Tolstoy, and Dostoevsky, the research explores the depictions of the ideal person in the novels of Abdulla Kodiriy, Oybek, and Pirimkul Kodirov. The findings reveal that although each writer interprets the ideal human being differently, the underlying themes of humanity, love, selflessness, conscience, and spiritual beauty are universally shared.

Keywords: ideal person, spirituality, morality, perfection, love, selflessness, spiritual purity, literary image, novel.

Kirish. Adabiyot inson ruhiyatining eng nozik qatlamlarini ochib beruvchi san'at turi bo'lib, unda inson kimligi, mohiyati va maqsadi haqidagi abadiy savollar o'z ifodasini topadi. Shu jihatdan qaraganda, **ideal odam obrazi** adabiyotdagi eng muhim tushunchalardan biridir.

Rassomlar, faylasuflar va yozuvchilar asrlar davomida "ideal inson kim?" degan savolga javob izlab kelganlar. Bu izlanishlarning eng yorqin namunalari romanda o'z aksini topgan, chunki roman — inson ichki dunyosini, ruhiy kechinmalarini, axloqiy tanlovlarini to'liq ochish imkonini beruvchi eng mukammal janrlardan biridir [1].

O'zbek va jahon romanchiligida ideal inson timsoli turli tarixiy davrlarda, turli ijtimoiy sharoitlarda har xil shaklda gavdalanadi. Biroq har bir davrda bu obraz orqali yozuvchi o'z davrining ma'naviy qadriyatlarini, insoniylikning yuksak mezonlarini ifodalaydi. Aynan shuning uchun ham ideal odam obrazi nafaqat badiiy timsol, balki **axloqiy va falsafiy g'oya** sifatida adabiyotning markaziy tushunchasiga aylanadi.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda romanda ideal odam obrazining badiiy, falsafiy va ma'naviy talqinlarini chuqur o'rganish maqsadida **kompleks ilmiy yondashuv** qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida **taqqoslamali adabiyotshunoslik metodi, falsafiy-estetik tahlil, badiiy obrazlar tahlili**, shuningdek, **kontent va konseptual tahlil** usullari uyg'un qo'llanildi [2].

Birinchi bosqichda **adabiyotshunoslikning taqqoslamali yondashuvi** asosida jahon va o'zbek adabiyotidagi ideal inson obrazlari o'rganildi. Bu jarayonda rus klassiklari — A.S. Pushkin ("Yevgeniy Onegin"), L.N. Tolstoy ("Urush va tinchlik"), F.M. Dostoevskiy ("Idiot") — asarlaridagi qahramonlar bilan o'zbek romanchiligi namunalariidagi obrazlar — Abdulla Qodiriyning Otabek ("O'tkan kunlar"), Oybekning Navoiy ("Navoiy"), Pirmkul Qodirovning Alisher Navoiy ("Yulduzli tunlar") — qiyoslab tahlil qilindi [3].

Ikkinchi bosqichda **falsafiy-estetik tahlil** usuli yordamida har bir obrazning ichki dunyosi, ma'naviy qadriyatlari, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurashdagi o'rni o'rganildi. Bu metod yordamida yozuvchilar ideal insonni qanday falsafiy asosda yaratganliklari, ularning dunyoqarashida insonning kamolot sari intilishi qanday ifoda etilganligi aniqlab chiqildi.

Uchinchi bosqichda **badiiy obraz tahlili** asosida ideal odam timsolining poetik va kompozitsion shakllanishi, til vositalari orqali ifodalanishi o'rganildi. Yozuvchilar tomonidan

qo'llangan badiiy tasvir vositalari, ramz va metaforalar, shuningdek, qahramonlarning dialoglari va ichki monologlari tahlil qilinib, ularning ideal inson obrazini ochishdagi roli baholandi [4].

Shuningdek, tadqiqotda **kontent-tahlil** usuli yordamida romandagi asosiy axloqiy qadriyatlar tizimi ajratib olindi. Har bir qahramonning xatti-harakatlari, munosabatlari va hayotiy tanlovlari orqali yozuvchining axloqiy pozitsiyasi tahlil qilindi. Bu jarayonda quyidagi konseptual toifalar alohida e'tiborga olindi: **vijdon, fidoyilik, sadoqat, insoniylik, ma'naviy poklik, va ezgulik**.

Metodologiyaaning muhim tarkibiy qismi sifatida **tarixiy-madaniy yondashuv** ham qo'llanildi. Chunki har bir yozuvchi ideal odam timsolini o'z davrining ijtimoiy, madaniy va mafkuraviy muhitidan kelib chiqib yaratgan. Masalan, rus realizmida ideal inson ko'proq axloqiy mukammallik va ruhiy poklik bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek adabiyotida bu obraz milliy g'urur, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik bilan uyg'unlashgan [5].

Tadqiqot davomida manbalar sifatida **asli badiiy matnlar, adabiyotshunoslik tadqiqotlari, falsafiy manbalar**, hamda **zamonaviy ilmiy maqolalar** (Pushkin, Tolstoy, Dostoevskiy, Qodiriy, Oybek va Qodirov ijodi haqida) keng qo'llanildi [6]. Ularning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinib, har bir adibning ideal odam haqidagi qarashlari umumiy g'oyaviy maydonga joylashtirildi.

Tahlil natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida **sistemali yondashuv** prinsiplariga amal qilindi. Bunda har bir obraz o'zining ichki mazmuni, tashqi harakati va ijtimoiy konteksti nuqtayi nazaridan o'rganildi. Shu tarzda romanda ideal odam obrazining shakllanishi nafaqat badiiy, balki ma'naviy, ijtimoiy va falsafiy omillar bilan bog'liqligi isbotlandi.

Umuman olganda, qo'llangan metodlar nafaqat alohida obrazlarni tahlil qilishga, balki romanda ideal inson konsepsiyasining **madaniy-tarixiy ildizlari** va **universallik xususiyatlarini** ochib berishga xizmat qildi. Shu jihatdan, tadqiqot adabiyotshunoslik, falsafa va madaniyatshunoslik kesishgan nuqtada olib borilgan **interdisiplinar** izlanish sifatida ahamiyat kasb etadi [7].

Natijalar. Tahlil jarayonida quyidagi natijalarga erishildi:

1. **Ideal inson obrazi tarixiy taraqqiyot jarayonida o'zgarib borgan.** XIX asr rus adabiyotida u ko'proq xristian axloqi va insoniy muhabbat g'oyalari bilan bog'langan bo'lsa, XX asr o'zbek adabiyotida bu obraz milliy g'urur, vatanparvarlik va ma'naviy poklik g'oyalari bilan uyg'unlashgan [8].

2. **Ideal odamning asosiy sifatleri universaldir.** Har bir yozuvchi ideal insonni o'z davrining axloqiy va ma'naviy talablari bilan bog'lagan bo'lsa-da, ularning barchasida insoniylik, mehr, fidoyilik, halollik, va o'zini boshqalar baxti uchun bag'ishlash g'oyasi markazda turadi.

3. **Romanda ideal obraz har doim jamiyat uchun yo'nalish beradi.** Bu obraz o'quvchini hayotiy sinovlarga bardosh berishga, ma'naviy yuksalishga undaydi.

Tahlil va muhokama. Romanda ideal odam obrazi yozuvchining inson haqidagi qarashlarini ifodalaydi. Masalan, **A.S. Pushkin** "Yevgeniy Onegin"da Tatyana orqali insonning ichki go'zalligi va sadoqatini, hayotda o'z prinsiplariga sodiq qolish zarurligini ko'rsatadi. Tatyana o'z his-tuyg'ularida samimiy, sadoqatli, ammo aql bilan harakat qiladi — bu ideal ayol timsolining asosiy belgisi sifatida talqin qilinadi [9].

F.M. Dostoevskiy "Idiot" romanidagi knyaz Myshkin orqali xristian axloqiy mukammallikni namoyon etadi. Uning halolligi va mehribonligi "jaholatga qarshi go'zallik" g'oyasining ifodasidir. Dostoevskiy ideal insonni nafaqat aql bilan, balki yurak bilan yashovchi, boshqalar dardini his qiluvchi inson sifatida talqin etadi.

L.N. Tolstoy esa ideal insonni izlanish, ichki o'zgarish va ruhiy uyg'unish orqali topadi. "Urush va tinchlik"dagi Pyer Bezuxov — idealga intiluvchi, o'zini, maqsadini va hayot mazmunini anglash yo'lida borayotgan inson.

O'zbek adabiyotida bu g'oya milliy ruh bilan boyitilgan. **Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar"** romanidagi Otabek — halol, vijdonli, xalq manfaatini shaxsiy manfaatidan ustun qo'yuvchi yigit timsolidir. U o'z sevgisi va or-nomusi uchun kurashadi, ammo har doim ezgulik tarafida turadi. **Oybekning "Navoiy"** romanida esa ideal inson — bu bilim, adolat va fidoyilik timsoli bo'lgan buyuk mutafakkir. **Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar"** asarida esa Alisher Navoiy obrazi orqali insoniy kamolot, vatanparvarlik, ilm va sadoqatning yuksak namunasi tasvirlanadi [10].

Bu asarlarning barchasida yozuvchilar bir fikrga keladilar: ideal odam — bu yuragi bilan o'ylaydigan, vijdoni bilan yashaydigan, boshqalar uchun yashashni o'z hayotining ma'nosi deb biladigan insondir.

Xulosa. Romanda ideal odam obrazi masalasi nafaqat adabiy-estetik, balki falsafiy, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan ham dolzarb mavzu hisoblanadi. O'zbek va jahon adabiyoti namunalarini solishtirib o'rganish shuni ko'rsatadiki, har bir yozuvchi o'z davrining axloqiy me'yorlari, ma'naviy qadriyatlari va inson haqidagi tasavvurlarini badiiy ifodalaydi. Abdulla Qodiriyning Otabeki, Oybekning Navoiyi yoki Pirimqul Qodirovning Alisheri singari qahramonlar o'z xalqining ma'naviy komillik idealini mujassamlashtirgan timsollardir.

Ideal odam obrazi o'z mohiyatiga ko'ra, insonning eng oliy fazilatlarini — mehr, vijdon, sadoqat, adolat, mehnatsevarlik va fidoyilikni ifodalaydi. U faqat badiiy qahramon emas, balki jamiyatni ma'naviy yuksalishga da'vat qiluvchi timsol sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu bois, roman janrida yaratilgan bunday obrazlar nafaqat san'at asarining markaziy elementi, balki insonparvarlik g'oyalarini targ'ib etuvchi kuchli tarbiyaviy vosita hisoblanadi.

Bugungi globallashuv va texnologik o'zgarishlar davrida ideal inson obrazining badiiy ifodasini qayta anglash, uni yosh avlod ongiga singdirish dolzarb vazifadir. Chunki bunday obrazlar insonni ichki poklik, ma'naviy mustahkamlik va ezgulikka intilish sari undaydi. Shunday qilib, romanda ideal odam obrazi — bu insonning o'zini va jamiyatni mukammallashtirishga bo'lgan abadiy intilishining badiiy ifodasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pushkin, A. S. (2020). *Yevgeniy Onegin*. Moskva: Eksmo nashriyoti.
2. Tolstoy, L. N. (2021). *Urush va tinchlik*. Moskva: AST nashriyoti.
3. Dostoevskiy, F. M. (2019). *Idiot*. Sankt-Peterburg: Azbuka.
4. Abdulla Qodiriy. (2017). *O'tkan kunlar*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
5. Oybek. (2018). *Navoiy*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
6. Pirimqul Qodirov. (2020). *Yulduzli tunlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
7. Karimov, I. A. (2008). *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
8. Nurmonov, A. (2016). *Romanda obraz va xarakter masalalari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
9. G'ulomov, B. (2022). *O'zbek romani poetikasi*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
10. Qurbonov, A. (2019). *Adabiyot va inson falsafasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.

UO'K 81

GASTRONOMIK ERGONIMLARNING STRUKTUR TAHLILI M.M.Ataxanova, o'qituvchi, Urganch shahar 15-son maktab, Urganch

Annotatsiya. Maqolada shahar onomastik tizimidagi gastronomik ergonimlar struktur jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida Xorazm viloyatidagi restoran, kafe, choyxona va qandolatchilik shoxobchalari nomlari o'rganilgan. Gastronomik ergonimlarning bir komponentli, ikki komponentli, ko'p komponentli hamda abbreviatura asosidagi modellarini aniqlash hamda ularning lingvistik va pragmatik xususiyatlarini tadqiq etish asosiy maqsad etib belgilangan.

Kalit so'zlar: onomastika, ergonim, gastronomik ergonim, struktur model, nominatsiya, marketing.

Аннотация. В статье проводится структурный анализ гастрономических эргонимов в городском ономастическом пространстве. Объектом исследования выступают названия ресторанов, кафе, чайхан и кондитерских заведений Хорезмской области. Основной целью является выявление одно-, двух- и многокомпонентных моделей, а также аббревиатур, и изучение их лингвистических и прагматических особенностей.

Ключевые слова: ономастика, эргоним, гастрономический эргоним, структурная модель, номинация, маркетинг.

Abstract. This study examines the structural features of gastronomic ergonyms within the urban onomastic landscape of the Khorezm region. The research focuses on the names of restaurants, cafés, teahouses, and confectioneries, aiming to identify one-, two-, and multi-component naming models, as well as abbreviations. Particular attention is given to the linguistic and pragmatic aspects of these naming patterns, highlighting their role in the processes of naming and marketing.

Keywords: *onomastics, ergonym, gastronomic ergonym, structural model, naming, marketing.*

Kirish. Shahar onomastik tizimida alohida qatlamni tashkil etuvchi gastronomik ergonimlar: restoran, kafe, choyxona, qandolatchilik shoxobchalari va boshqa ovqatlanish obyektlarining nomlari o'zining xilma-xil tuzilishi bilan ajralib turadi. Bunday nomlar, avvalo, muassasaning mavjudligini belgilash vositasi sifatida namoyon bo'lsa, ularning lingvistik ahamiyati, eng avvalo, struktur qurilishida ko'rinadi. Ergonimlarning shakllanishi bir yoki bir nechta komponentdan iborat bo'lishi, mahalliy va xorijiy unsurlarning kombinatsiyasi, qisqartmalar asosida tuzilishi mumkin. Shu sababli gastronomik ergonimlarni struktur modellar nuqtayi nazaridan tadqiq etish ularning ichki tizimini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning obyekti Xorazm hududidagi gastronomik ergonimlar bo'lib, predmeti ularning struktur qurilishidir. Tadqiqotning asosiy maqsadi — gastronomik ergonimlarning tuzilish modellarini aniqlash, ularni lingvistik jihatdan tizimlashtirish hamda shakllanish xususiyatlarini tahlil qilishdan iboratdir. Natijalar gastronomik obyektlarga nom berishda struktur model tanlash uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Jahon tilshunosligida 60-70- yillarda korxona, tashkilot, muassasa nomlari J.R.Mellor, F.Aurigi, G.Aiyelo, Z.Jones, M.Karrabekning tadqiqotlarida urbonim sifatida o'rganildi[1]. Rus tilshunosligida mazkur yo'nalishga qiziqish M.L.Shetin, B.Z.Bukchina va G.A.Zolotova, A.V.Superanskaya, V.D.Bondaletov [8] kabi olimlar tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan. Ushbu davrda murakkab obyektlarning nomlanish tamoyillari tahlil qilingan bo'lib, dastlab "urbanonim" atamasi qo'llanilgan. Ergonimiya esa korxona, muassasa va tashkilotlarga berilgan nomlarni o'rganadigan onomastikaning alohida sohasi sifatida V.D.Bondaletov, V.A.Nikonov, A.V.Kalinina tadqiqotlarida ham o'z aksini topgan[5]. Tijorat nominatsiyasi masalalari esa N.V.Podolskaya, L.V.Uspenskaya, Y.V.Ivanova ishlari doirasida yoritilib, unda savdo va xizmat ko'rsatish obyektlari nomlarining struktur-grammatik va semantik xususiyatlari tadqiq etilgan[6]. O'zbek tilshunosligida S.Ro'zimboyev va S.Yangibayevlarning "Ergonimlarning ma'no qirralari", A.S.Shcherbakning "Onomastikaning ekologik muammolari" (Samarqand ergonimlari misolida) nomli maqolalari ergonimlarni o'rganishda ilk qadamlar bo'ldi[7]. M.Saparniyazova, D.Xudoyberganova, D.Lutfullayeva, J.O'rozov, R.Davlatovalarning nom yaratishning lingvomadaniy xususiyatlari, lingvistik-me'yoriy asoslari, ergonimik nomlar lug'atini tuzish bo'yicha amalga oshirgan ishlari lingvistik tadqiqotlar olib borish uchun yo'l ochib berdi[2]. O.Shukurov, M.Saparniyozovaning doktorlik ishi yuzaga keldi[4]. Shuningdek, ergonimiya masalalari J.Siddikov, F.Kultayeva, A.Rustamov hamda M.Salohiddinova ilmiy izlanishlarida ko'rib chiqilgan bo'lib, urbanonimiya va tijorat sohasiga oid onomastik birliklarning faoliyati tahlil etilgan[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda gastronomik ergonimlarning tuzilish modellarini aniqlashda asosan tavsifiy va struktur tahlil metodlaridan foydalanildi. Tavsifiy metod yordamida yig'ilgan materiallar tizimlashtirilib, nomlarning tashqi shakli va formal belgilarining o'ziga xos jihatlari qayd etildi. Struktur tahlil esa ergonimlarning tarkibiy qismlarini aniqlash, ularning tuzilish modellarini o'rganishga xizmat qildi. Ushbu maqsadga erishishda tavsifiy, qiyosiy va komponent tahlil metodlari ham qo'llanildi.

Asosiy qism. Gastronomik ergonimlarning o'ziga xosligi ularning ikkilamchi nomlash tizimiga mansubligida namoyon bo'ladi. Bunday nomlar tilning funksional imkoniyatlari, ijtimoiy-madaniy omillar hamda bozor mexanizmlari ta'sirida shakllanadi. Ular boshqa ergonimlarga nisbatan emotsional-baholovchi konnotatsiyalarining ustuvorligi, ta'm, hid va vizual assotsiatsiyalarga tayanishi bilan ajralib turadi. "Novvot", "Nonvoyxona 24", "Vanilla", "Lazzat" kabi nomlar bunga misoldir. Shu bois gastronomik ergonimlar lingvistik birlik sifatida madaniy kodlar va milliy ovqatlanish an'analari bilan uzviy bog'langan. Ularning yaratilishida marketing strategiyalari ham muhim rol o'ynaydi: xalqaro bozorda inglizcha birliklardan foydalanish global imidjni ta'minlasa, mahalliy muhitda o'zbekcha nomlar milliylik va ishonchlilikni kuchaytiradi. Demak, gastronomik ergonimlar til hodisasi bo'lish bilan birga iqtisodiy va sotsiomadaniy birlik sifatida ham qaralishi lozim.

Gastronomik ergonimlar, shakllanishi jihatidan turlicha struktur modellarga ega. Tadqiqot jarayonida Xorazm viloyatida faoliyat yuritayotgan gastronomik ergonimlar quyidagi asosiy tuzilmalarda namoyon bo'ldi:

Bir komponentli nomlar – qisqa va ixcham shaklda bo'lib, odatda bitta so'zdan tashkil topadi. Bunday gastronomik ergonimlar struktur xususiyatlariga ko'ra ixcham va sodda shaklda namoyon bo'ladi. Bunday nomlar ko'pincha umumiste'mol leksikasidan olinadi yoki ma'lum bir obraz va assotsiativ tushuncha negizida shakllanadi. Masalan, *“Xorazm”, “Bahor”, “Shodlik”* kabi ergonimlar semantik jihatdan xalq ongida mavjud bo'lgan madaniy, geografik yoki estetik tasavvurlarni ifodalaydi. Bir komponentli nomlarning asosiy ustunligi ularning ixchamligi, semantik aniqligi va esda qolarli bo'lish xususiyati bilan belgilanadi. Mazkur turdagi ergonimlar jamiyatning madaniy-estetik qadriyatlarini, tarixiy xotirasini ham aks ettiradi.

Gastronomik ergonimlarning struktur tahlilida bir komponentli nomlar o'zining semantik belgisiga ko'ra ma'lum mavzuviy guruhlariga bo'linadi. Ilmiy adabiyotlar va mavjud korpus tahliliga asoslanib, biz ularni quyidagicha guruhladik:

1. Antroponimik asosdagi nomlar. Mashhur shaxslar, tarixiy qahramonlar, bevosita ovqatlanish maskani egasi yoki ajdodining, shuningdek, farzandining nomi asosida yaratilgan. Masalan: *Manguberdi, Ibodullo, Beknazar, Safiya, Dilafruz* kabi.

2. Toponimik asosdagi nomlar. Geografik joylar, shaharlar, mamlakatlar yoki mintaqalar nomidan tashkil topadi. Masalan: *Toshkent, Nyu-York, Xorazm, Urganch, Saxara, Dashyoq, Monoq* kabi.

3. Etnomadaniy mazmundagi nomlar. Millat, urug' nomi yoki milliy ramzlar bilan bog'liq. Masalan: *Arablar, Qoramon, Ofshar, Do'ppi, Cho'girma* kabi.

4. Diniy-mifologik mazmundagi nomlar. Mifologik obrazlar, diniy tushunchalar asosida. Masalan: *al-Halol, Olimp, Simurg, To'maris, Alibobo* kabi.

5. Naturalistik nomlar (flora va fauna). Hayvon, o'simlik yoki tabiat hodisalari asosida. Masalan: *Okean, Ummon, Shams, Gujum, Kashtan, Qamish, Sazanchik, Anjir, Apelsin, Mandarin, Shafran, Jasmin, Rayhon, Mindal* kabi.

6. Taom va mahsulot nomlari. Asosiy ovqat, ichimlik yoki shirinlik nomidan shakllangan. Masalan: *Somsajon, Lag'mon, Shashlik, Gamburg, Xinkalnaya, Palov24, Coffe24, Pizza, Burgerim, Caramel, Do'ngdirma, Tort* kabi.

7. Estetik va assotsiativ nomlar. Mavhum tushuncha, belgi yoki assotsiatsiya beruvchi nomlar. Masalan: *Do'stlik, Baxt, Orzu, Rohat, Navro'z, Pazanda, Saltanat, Saroy, Gavhar, Vanilla, Giotto, Belissimo* kabi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, bir komponentli nomlar o'zida milliylikni ifoda etish, iste'molchida iliq emotsional munosabat uyg'otish, muayyan joy yoki davrni eslatish kabi funksiyalarni bajaradi. Shu jihatdan, bunday nomlarning qo'llanilishi nafaqat tilshunoslik, balki marketing, sotsiologiya va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikki komponentli nomlar – eng ko'p uchraydigan modellardan biri. Struktur jihatdan ular odatda atributiv birikmalar yoki qo'shma birliklar shaklida tashkil topadi. Bunday gastronomik semantik jihatdan ikki komponentli tuzilma asosida shakllanib, tematik yadroni (*ovqat, ichimlik*) va unga bog'langan atributni (*Kafe, Mangal, Tandir, Choyxona*) uyg'unlashtiradi. Shu orqali obyektning funksiyasi va ijtimoiy-madaniy xususiyatlari aniqlanadi. Bunday ergonimlar iste'molchida ijobiy assotsiatsiyalar uyg'otadi, masalan, *Shirin Choyxona* — mehmondo'stlik va shirin taomlar bilan bog'lanadi; *Asl somsa, Tandir go'sht, Ahmad chiz, Suzma palov, Bunyod gamburg, Xon gamburg, Mirzo gamburg, Miskin baliq, Oltin baliq, Gurlan patir* kabilarda esa obyektning qaysi taomga xoslanganligi aks etgan. Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, ikki komponentli nomlarda gibrid shakllar, shuningdek, to'liq o'zlashma shakllar ham bor. Masalan: *Oqtepa Lavash, Javlon kafesi, Hilol foods, Sardor gamburg, Maqsud burger, Gulnora tortlari, Admin palov* kabilarda gibrid shakllarda bo'lsa, *Parij bakery, Premium Bar, Food_time, Street Burger, Garage Burger, Max Burger, Gold Burger* shakllari to'liq o'zlashma so'zlardan tashkil torgan. Bunday ergonimlar milliy brendni global kontekstga olib chiqishga xizmat qiladi.

Ayrim ikki komponentli nomlar juft shaklda uchraydi. Masalan: *Aka-ukalar*, *Farhod-Bekzod*, *Shirin-Sevara*, *Rustam-Shahnoza*, *Layf-Restoran*, *Chicken-Bar* kabi. Ikki komponentli nomlarning asosiy afzalligi shundaki, ular identifikatsion va differensial funksiyani bajaradi: bir tomondan, iste'molchiga, ko'pincha, mazkur muassasa qanday taomlar yoki xizmatlar taklif etishini bildiradi, ikkinchi tomondan esa uni boshqa ergonomlardan farqlashga xizmat qiladi.

Ko'p komponentli nomlar – uch va undan ortiq so'zdan iborat bo'lib, odatda tavsifiy xarakterga ega bo'ladi. Struktur jihatdan ular murakkab atributiv birliklar shaklida namoyon bo'lib, mazkur nomlar tarkibida muassasaning geografik joylashuvi, milliyligi, an'anaviylik darajasi hamda funksional faoliyati kengroq ifodalanadi. Masalan, *Milliy taomlar markazi*, *To'maris Nur milliy taomlari*, *Khiva Coffee House*, *Xorazm baliq taomlari*, *Habibulloh Baraka noni* kabi ergonomlarda dastlabki komponent ko'pincha qadriyat, tarixiy yoki hududiy belgini bildirsa, keyingi qismlar muassasaning asosiy faoliyat turini aniqlashtiradi. Ayrim ko'p komponentli nomlar to'liq o'zlashma so'zlardan tashkil topadi. Masalan: *Offside PlayStation & Lounge Bar*, *Fast Food Express*, *Gold City Building*, *Cafe Number One*, *Gold Lion gamburg*, *BIG-WAN-FOOD* kabi. Bunday nomlar mahalliy kolorit va an'anaviylikka asoslangan ergonomlardan farqli o'laroq, iste'molchi ongida brendning zamonaviy, innovatsion va global qiyofasini shakllantiradi.

Demak, ko'p komponentli ergonomlar tizimi bir tomondan, milliylik va an'anaviylikni aks ettirishning lingvokulturologik vositasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, zamonaviy global brendlashtirish tendensiyalarini namoyon etuvchi pragmatik vosita sifatida maydonga chiqadi.

Abbreviatura va qisqartmalardan tashkil topgan nomlar – nominatsiya tizimida nisbatan kam uchrasa-da, zamonaviy shahar madaniyatida, xususan, fastfud tarmoqlari va kichik kafelar nomlashida faol qo'llaniladi. Masalan, *“KFC”*, *“BBQ burger”* kabi ergonomlarda qisqartma shakllar brendning xalqaro miqyosda tez tanilishiga xizmat qiladi. Struktur jihatdan bunday nomlar ixchamlik, soddalik va global universallik kabi xususiyatlarga ega. Qisqartma asosida yaratilgan ergonomlarning afzalligi, eng avvalo, ularning tez esda qolishi, zamonaviylikni ifodalashi va reklama samaradorligini oshirishi bilan belgilanadi. Shu jihatdan ular ko'proq transmilliy tarmoqlar yoki yoshlar auditoriyasiga yo'naltirilgan muassasalarda qo'llaniladi. Abbreviaturalar global kommunikatsiyada brendning qisqa, qulay va tez taniladigan shaklini yaratishga xizmat qiladi. Masalan: *Sh&B palov*, *Sh&B gamburg*, *KFC_Urgench*, *R&S burger*, *Q&Z somsa*, *GM kafe* kabi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shahar onomastik tizimida alohida qatlamni tashkil etuvchi gastronomik ergonomlar struktur jihatdan rang-barang va ko'p funksiyali birliklardir. Ularning tuzilishi bir komponentli, ikki komponentli, ko'p komponentli hamda qisqartma-abbreviatura asosida yaratilgan modellarini aniqlash imkonini berdi. Har bir modelning lingvistik va pragmatik xususiyatlari o'ziga xos bo'lib, ular milliy madaniyat, tarixiy xotira va global tendensiyalarni ifodalaydi. Shuningdek, bunday nomlar iste'molchida ijobiy assotsiatsiyalar uyg'otish, obyektning differensiallashtirish va brend sifatida mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mellor J.R. Urban Sociology in an urbanized society. – London: Routledge & Kegan Paul, 1977. – 328 p.; Aurigi A. Making the digital city. – Aldershot: Ashgate, 2005. – 236 p.; Aiello G., Tosoni S. Going about the city: Methods and methodologies for Urban Communication Research – Introduction // International Journal of Communication. – 2016. – Vol. 10. 1252-1262 p.; Jones R.H. The city is watching you // City talk: Urban Identities, Mobilities and Textualities. – Bern: University of Bern, – 2017. – 7 p.; Karrebek M. Food, language and the city : Constructing edible ‘Danish-ness’ in Copenhagen // Abstracts of the conference «City Talk: Urban Identities, Mobilities and Textualities». – Bern: University of Bern, 2017. – 8 p. ва бошқ.

2. Saparniyazova M., O'rozov J. O'zbek tilida nom yaratishning lingvomadaniy xususiyatlari. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021; Xudoyberganova D. Tashkilot, korxona va muassasa nomlarining izohli-tavsiyaviy lug'ati. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021; Lutfullayeva D., Saparniyazova M., Davlatova R. O'zbek tilida nom yaratishning lingvistik-me'yoriy asoslari. – Toshkent: Malik Print CO, 2022; Saparniyazova M., Ahmedova N. Hududiy nomlar ko'rsatkichi (Toshkent shahar Chilonzor va Shayxontohur tumanlari). – Toshkent: Malik-Print CO, 2022. – 310-b.; Lutfullayeva D., Saparniyazova M. Neyming: tilda nom yaratish texnologiyasi // O'zbekistonda xorijiy tillar. – 2020. 6-son (35); Lutfullayeva D., Saparniyazova M. O'zbek tilida nom yaratishda antroponimlardan foydalanish amaliyoti // “Tilshunoslikdag muammo va yechimlar” mavzusidagi xalq. ilmiy-amaliy onlayn konf.mat. – Andijon, 2020. 197-b.

3. Siddikov J.N. Ichki imkoniyat asosida yasalgan ergonomlarning lingvistik tadqiqi // Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. – Termiz, 2024. – № 1.; Kultayeva F. Ergonomlarning jahon va o'zbek tilshunosligida o'rganilishi. International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey. Oct. 26th 2022. 131-135-b.; Rustamov A.S. Ergonomlar va ularning zamonaviy shahar onomastikondagi o'rni. Buxoro davlat universiteti ilmiy

axboroti. 2025/2 (119) – Buxoro: 2025. – 44–49-b. Salohiddinova, M. (2025). Ergonimlarning rivojlanishi, shakllanishi va zamonaviy onomastikadagi o'rni. *Наука и технология в современном мире*, 4(16), 44–46.

4. Shukurov O. "O'zbek tili zamonaviy o'zlashmalarining evolyutsiyasi, transformatsiyasi va leksikografik talqini masalalari" (Mustaqillik davri): Filol. fan. d-ri (DSc) ...diss. avtoref. – Qarshi, 2022. 49-b.; Saparniyozova M. O'zbek tili ergonimlarining struktur-semantik, lingvomadaniy va pragmatik tadqiqi: Filol. fan. d-ri (DSc) ...diss. avtoref. – Toshkent, 2023. 47-b.

5. Бондалетов В.Д. *Очерки по русской ономастике*. — М.: Наука, 1983.; Никонов В.А. *Имя и общество*. — М.: Наука, 1974.; Калинина А.В. *Коммерческая ономастика: структура и функции*. — СПб., 2001.

6. Подольская Н.В. *Словарь русской ономастической терминологии*. — М.: Наука, 1988.; Успенская Л.В. *Коммерческая номинация и ее особенности*. — М., 1995.; Иванова Е.В. *Названия предприятий торговли и услуг: структурно-семантический анализ*. — М., 2003.

7. Рўзимбоев С, Янгибаева С. Эргонимларнинг маъно қирралари / Илм сарчашмалари. – 2017. – 11-сон. 92–96 б.; Щербак А.С. Экологические проблемы ономастики. В сборнике: *Экология языка и речи. Материалы X Международной научной конференции*. – Тамбов, 2023. 101-104 с.

8. Щетинин Л.М. Имена и названия. – Ростов-на-Дону, 1968.; Букчина Б.З., Золотова Г.А. Слово на вывеске// *Русская речь*. 1968.; Суперанская А.В. *Общая теория имени собственного*. – М., 1973.; Бондалетов В.Д. *Русская ономастика*. – М., 1983.

UO'K 81`362:811.411.21`373.45:37 (575.1)(043.3)

“TARIXI FARG‘ONA” ASARIDA FORS-TOJIK TILIDAN O‘ZLASHGAN SO‘ZLARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

M.A.Azizov, o'qituvchi, University of Business and Science oliy ta'lim muassasasi, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Ishoqxon to'ra Ibrat qalamiga mansub “Tarixi Farg‘ona” asarida uchraydigan fors-tojikcha o'zlashmalarining leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda ushbu o'zlashmalar o'zbek tili lug'at boyligini boyitish bilan birga, xalqning madaniy, ma'naviy va ijtimoiy hayotini ifodalashda muhim vosita bo'lgani ta'kidlanadi. Asardagi fors-tojik unsurlar ma'no kengayishi, ko'chma ishlatilishi va uslubiy vazifasi nuqtayi nazaridan tahlil etiladi. “Dunyo”, “dard”, “ahvol”, “bozor”, “tartib” kabi so'zlar orqali o'zbek tilidagi semantik o'zgarishlar yoritilgan. Xulosa sifatida, fors-tojik o'zlashmalari madaniy aloqalar va til taraqqiyotining ifodasi sifatida baholanadi. “Tarixi Farg‘ona” esa nafaqat tarixiy, balki tilshunoslik jihatdan ham bebaho manbadir.

Kalit so'zlar: Is'hoqxon to'ra Ibrat, Tarixi Farg‘ona, fors-tojikcha o'zlashmalar, leksik-semantik tahlil, o'zbek tili, tarixiy tilshunoslik.

Аннотация. В статье рассматриваются лексико-семантические особенности персидско-таджикских заимствований в произведении Исхокхона Тура Ибрата «Тарихи Фаргона», написанном в конце XIX – начале XX века. Автор показывает, что эти заимствования не только обогатили узбекский язык, но и стали важным средством выражения культурных, духовных и социальных реалий того времени. Персидско-таджикские элементы анализируются с точки зрения расширения их значений, метафорического употребления и стилистической функции. Отмечается, что такие слова, как дунё, дард, ахвол, бозор, тартиб и другие, приобрели новые оттенки значений в узбекском контексте. Делается вывод, что заимствования из персидско-таджикского языка отражают культурные связи и языковую эволюцию, а само произведение «Тарихи Фаргона» является не только историческим, но и лингвистическим памятником.

Ключевые слова: Исхокхон Тура Ибрат, Тарихи Фаргона, персидско-таджикские заимствования, лексико-семантический анализ, узбекский язык, историческая лингвистика.

Abstract. The article examines the lexical and semantic features of Persian–Tajik loanwords in “Tarixi Farg‘ona”, a historical work written by Is'hoqxon To'ra Ibrat in the late 19th and early 20th centuries. The study reveals that these borrowings not only enriched the Uzbek lexicon but also played a significant role in expressing the cultural, spiritual, and social realities of that era. Persian–Tajik elements in the text are analyzed according to their semantic expansion, metaphorical use, and stylistic function. The article demonstrates how such words as dunyo, dard, ahvol, bozor, and tartib gained new meanings in the Uzbek linguistic context. It concludes that Persian–Tajik loanwords

reflect cultural interrelations and linguistic evolution, showing “Tarixi Farg‘ona” as both a historical and linguistic monument.

Keywords: *Is‘hoqxon To‘ra Ibrat, Tarixi Farg‘ona, Persian–Tajik loanwords, lexical-semantic analysis, Uzbek language, historical linguistics.*

Til – xalqning ma'naviy boyligi, tarixiy tajribasi va tafakkur darajasining ifodasidir. O'zbek tili o'z tarixining turli bosqichlarida ko'plab tashqi tillar bilan muloqotda bo'lgan va bu jarayon natijasida lug'at tarkibi turli manbalardan kirgan so'zlar bilan boyigan. Xususan, arab va fors-tojik tillarining ta'siri Markaziy Osiyo xalqlari tili va madaniyatida juda chuqur iz qoldirgan. Is'hoqxon to'ra Ibratning *“Tarixi Farg‘ona”* asari bu ta'sirni yaqqol namoyon etuvchi tarixiy manbalardan biridir. Asarda o'z davrining siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayoti bilan bir qatorda, o'zbek adabiy tilining shakllanish jarayonini ham kuzatish mumkin.

Fors-tojikcha o'zlashmalar o'zbek tili tarixining deyarli barcha bosqichlarida mavjud bo'lib, ular asosan adabiyot, davlat boshqaruvi, ma'rifat, san'at, savdo va kundalik hayot bilan bog'liq sohalarga kirib kelgan. Fors tili asrlar davomida ilm, adabiyot va madaniyat tili sifatida e'tirof etilganligi sababli, uning leksik unsurlari o'zbek tiliga tabiiy ravishda singib ketgan.

“Tarixi Farg‘ona” asarida bu ta'sir juda sezilarli. Ibrat tarixiy voqealarni, jamiyatdagi o'zgarishlarni va xalq hayotini tasvirlar ekan, u fors-tojikcha o'zlashmalardan faol foydalanadi. Bu so'zlar asarning mazmunini qatlamini boyitadi, matnga nafislik, aniqlik va ifodaviy kuch bag'ishlaydi.

Asarda tez-tez uchraydigan fors-tojikcha o'zlashmalar qatoriga **“dunyo”, “ahvol”, “bozor”, “dehqon”, “savdo”, “tartib”, “odamgarchilik”, “bahona”, “go‘zal”, “dard”, “omad”, “zamon”, “baxt”, “taqdir”, “odamiylik”, “nasib”, “saboq”, “nazar”, “hurmat”, “axloq”, “rohat”** kabi so'zlarni kiritish mumkin.

Bu so'zlar orasida shundaylari borki, ular o'zbek tilida o'z ma'nosini saqlab qolgan bo'lsa-da, ayrimlari semantik jihatdan kengaygan yoki ma'no o'zgarishiga uchragan.

Fors-tojikcha o'zlashmalarni *“Tarixi Farg‘ona”* asari asosida tahlil qilar ekanmiz, ularning bir necha semantik guruhga ajralishini kuzatish mumkin:

1. Maishiy va ijtimoiy hayotni ifodalovchi so'zlar

Bu toifadagi so'zlar asosan xalqning kundalik hayoti, mehnati, savdosi, oila va turmush tarzi bilan bog'liq.

Masalan, **“dehqon”** so'zi nafaqat yer haydovchi insonni, balki mehnatkash, halol inson obrazini ham bildiradi. **“Bozor”** esa to'g'ridan-to'g'ri savdo joyi ma'nosidan tashqari, ijtimoiy muloqot markazi sifatida ham qo'llanadi. Ibrat asarida **“bozor”** so'zi ko'pincha jamiyatdagi harakat, iqtisodiy jonlanish yoki tartibsizlikni ramziy ma'noda ifodalash uchun ishlatiladi.

Shuningdek, **“tartib”** so'zi **“intizom”, “tinchlik”** yoki **“boshqaruv tizimi”** ma'nolarida ishlatilib, jamiyatdagi tartibsizlik va adolatsizlik masalalarini yoritishda muhim vosita bo'lgan.

2. Ma'naviy va ruhiy holatni ifodalovchi so'zlar

Fors-tojik tilidan kirgan **“dard”, “baxt”, “omad”, “rohat”, “taqdir”, “zamon”, “umid”, “nazar”, “dunyo”** kabi so'zlar asarda obrazli va hissiy ma'nolarni kuchaytirgan.

Masalan, **“dard”** so'zi oddiy og'riq ma'nosidan chiqib, **“ruhiy iztirob”, “xalq g'ami”, “milliy og'riq”** kabi ma'nolarda keladi. Ibratning tili orqali **“dard”** xalqning og'ir ahvoli, mustamlaka zulmi ostidagi azob-uqubatlarini ifodalash uchun ishlatilgan. **“Dunyo”** so'zi esa **“olam”** ma'nosidan tashqari **“hayot”, “umr”, “zamon”** kabi falsafiy tushunchalarni ham anglatadi. **“Dunyo o'tkinchi”** iborasi hayotning beqarorligi va inson umrining qiymatini ifodalash uchun ishlatiladi.

3. Madaniyat va axloqqa oid so'zlar

Bu toifaga **“axloq”, “odamgarchilik”, “hurmat”, “odamiylik”, “go‘zal”, “saboq”, “bahona”** kabi so'zlar kiradi.

Masalan, **“odamgarchilik”** so'zi o'zbek tilida **“insoniylik”, “axloqiy poklik”** ma'nolarida ishlatilib, xalqning qadriyatlari va iymon-e'tiqodi bilan bog'lanadi. **“Go‘zal”** so'zi nafaqat tashqi chiroyini, balki ruhiy poklikni, o'dob-axloqdagi nafislikni ham bildiradi. **“Bahona”** so'zi asarda ko'pincha **“vosita”, “sabab”** ma'nosida kelib, harakatga turtki beruvchi omil sifatida ishlatilgan.

4. Ma'no kengayishi va semantik o'zgarishlar

Fors-tojikcha so'zlar o'zbek tiliga kirganidan so'ng, ko'p hollarda ularning ma'nosi kengaygan yoki o'zgargan.

Masalan:

- **“Nasib”** – “taqdir”, “foydali imkoniyat” ma'nosida ishlatiladi, ba'zan “baxt” so'ziga sinonim bo'ladi.

- **“Omad”** – dastlab “baxt”, “muvaffaqiyat” ma'nosida, lekin o'zbek tilida “yo'l ochilish”, “ishning yurishi” mazmunini ham bildiradi.

- **“Zamon”** – “davr”, “vaqt” ma'nolarida ishlatiladi, ammo ko'chma ma'noda “odamlar hayoti”, “davlat holati” kabi tushunchalarni ifodalaydi.

Bu o'zgarishlar o'zbek tilining dinamik rivojlanishidan dalolat beradi. So'zlar xalq tafakkuriga moslashgan va yangi ma'nolar kasb etgan.

Ibratning tili arab va fors tillaridan olingan o'zlashmalar bilan boy bo'lsa-da, ularni me'yorda va o'rinli ishlatgan. U forscha so'zlarni o'zbekcha morfologiya va sintaksisga moslashtirib, milliy uslub yaratgan.

Masalan, *“go'zal axloq”*, *“ahvoli tang”*, *“bozorlar jim”*, *“odamgarchilik yo'qoldi”* kabi iboralarda forscha so'zlar turkiy ildizli so'zlar bilan uyg'unlashgan. Bu hol Ibrat tilining tabiiyligi va o'zbek adabiy tilining shakllanish bosqichidagi jarayonlarni ko'rsatadi.

Fors-tojikcha o'zlashmalar matnning badiiy ifodaviyligini kuchaytiradi, tarixiy voqealarni hissiy tarzda yetkazish imkonini beradi. Ayniqsa, “dard”, “taqdir”, “zamon”, “umid” kabi so'zlar asarda falsafiy mazmunni chuqurlashtiradi.

Fors-tojik tili o'rta asrlarda ilm va adabiyot tili bo'lgani uchun, uning o'zlashmalari o'zbek tili taraqqiyotida muhim manba vazifasini bajargan. Ibratning asari ham shu jarayonning davomi sifatida, forscha unsurlarni madaniy meros darajasiga ko'taradi.

Bu so'zlar orqali muallif o'z xalqining hayoti, qadriyatlari va mentalitetini ifodalaydi. Masalan, “ahvol”, “tartib”, “dehqon” kabi so'zlar ijtimoiy tuzumni, “bahona”, “nasib”, “dard” esa ruhiy holatni ko'rsatadi. Natijada, fors-tojikcha o'zlashmalar nafaqat til birliklari, balki tarixiy voqealar tahlilida ham konseptual vositaga aylanadi.

Shuningdek, asarda forscha unsurlar o'zbek xalqining turmush madaniyati, adabiy didi va estetik qarashlarini aks ettiradi. Ibrat ularni faqat bezak sifatida emas, balki g'oyaviy yuk ko'taruvchi vosita sifatida ishlatgan.

“Tarixi Farg'ona” asarida fors-tojikcha o'zlashmalar o'zbek tilining leksik boyligini, ifodalilik salohiyatini va madaniy qatlamini yanada kengaytirgan. Bu so'zlar orqali muallif o'z davrining ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy manzarasini realistik va chuqur tahlil bilan aks ettirgan.

Leksik-semantik jihatdan bu o'zlashmalar:

- keng ma'nolilik;
- ko'chma va obrazli ishlanish;
- madaniy va tarixiy konnotatsiyaga ega bo'lish xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Demak, fors-tojik unsurlari o'zbek tili tarixida nafaqat lingvistik jarayon sifatida, balki xalq madaniy xotirasining ajralmas qismi sifatida shakllangan. Is'hoqxon to'ra Ibratning *“Tarixi Farg'ona”* asari esa bu jarayonni ilmiy jihatdan o'rganish uchun bebaho manba bo'lib, o'zbek tili taraqqiyoti tarixida muhim bosqichni ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dolimov U. Is'hoqxon to'ra Ibrat. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
2. Dolimov U., Jabborov N. Is'hoqxon to'ra Ibrat. *Tarixi Farg'ona*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
3. Qosimov B. Milliy uyg'unish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2022.
4. Boltaboeva O. Is'hoqxon to'ra Ibrat. Hayoti va adabiy faoliyati. – Namangan: Arjumand media, 2024.

O'ZBEK TILI MILLIY KORPUSIDA PRAGMATIK BIRLIKLARNING AVTOMATIK ANIQLANISH TAMOYILLARI

G.T.Babayeva, o'qituvchi, Termiz shahar 16-sonli informatika va axborot texnologiyalariga ixtisoslashtirilgan umumiy o'rta ta'lim maktabi, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tili milliy korpusi tarkibida pragmatik birliklarni avtomatik aniqlash masalasi nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Avvalo, pragmatik birliklarning lingvistik xususiyatlari, ularning nutqdagi kommunikativ vazifasi hamda kontekst bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, korpus lingvistikasi nuqtai nazaridan pragmatik birliklarni aniqlash uchun zarur bo'lgan algoritmlar, leksik-semantik va sintaktik modellash tamoyillari, shuningdek, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalari asosidagi yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek tili korpusida pragmatik ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirishga, shuningdek, tilshunoslikda pragmatik tahlilning yangi kompyuter modellari va dasturiy vositalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili milliy korpusi, pragmatik birlik, avtomatik aniqlash, NLP, lingvistik modellash, korpus tahlili.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы автоматического выявления прагматических единиц в составе Национального корпуса узбекского языка. Анализируются лингвистические особенности прагматических единиц, их коммуникативная функция в речи и связь с контекстом. С точки зрения корпусной лингвистики обсуждаются принципы построения алгоритмов для распознавания прагматических единиц, методы лексико-семантического и синтаксического моделирования, а также технологии обработки естественного языка (NLP). Результаты исследования направлены на расширение возможностей автоматического анализа прагматических данных в узбекском корпусе и разработку новых компьютерных моделей прагматического анализа.

Ключевые слова: Национальный корпус узбекского языка, прагматическая единица, автоматическое выявление, NLP, лингвистическое моделирование, корпусный анализ.

Abstract. This article explores the theoretical and practical foundations of automatically detecting pragmatic units within the Uzbek National Corpus. It analyzes the linguistic characteristics of pragmatic units, their communicative roles in discourse, and their contextual dependencies. From the perspective of corpus linguistics, the paper discusses algorithms and modeling principles for identifying pragmatic units, including lexical-semantic and syntactic modeling, as well as natural language processing (NLP) techniques. The findings aim to enhance the automatic analysis of pragmatic information in the Uzbek language corpus and contribute to the development of computational models for pragmatic linguistic research.

Keywords: Uzbek National Corpus, pragmatic units, automatic detection, NLP, linguistic modeling, corpus analysis.

Hozirgi davrda korpus lingvistikasining rivojlanishi o'zbek tili materiallarini raqamli shaklda saqlash, tahlil qilish va avtomatik qayta ishlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu jarayonda pragmatik birliklar — ya'ni matnda nutq maqsadi, adresatga yo'naltirilganlik va ijtimoiy-his tuyg'ularni ifodalovchi til vositalarini avtomatik aniqlash masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida maydonga chiqmoqda.

Pragmatik birliklar tabiiy tildagi ma'no qatlamining murakkab tarkibini, kontekstga bog'liq semantik va sotsiolingvistik xususiyatlarni ochib beradi. Shu sababli, ularni milliy korpus tizimida avtomatik ravishda aniqlash uchun maxsus lingvistik modellash tamoyillari zarurdir.

O'zbek tili korpusida pragmatik birliklarni avtomatik aniqlash, avvalo, bu birliklarning nutq aklari, kommunikativ maqsadlar va intonatsion-semantik belgilarini formal model shaklida tasniflashni talab etadi. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, pragmatik birliklarni avtomatik aniqlash uchun matnda adresant–adresat o'rtasidagi munosabat, modal so'zlar, illokutiv fe'llar va diskurs belgilarini algoritmik aniqlash muhim omillardandir [5: 112]. Ushbu yondashuv o'zbek tilida ham dolzarb,

chunki adresant–adresat aloqasi ko‘pincha ijtimoiy maqom, hurmat va milliy nutq madaniyati orqali namoyon bo‘ladi. Shu sababli, avtomatik aniqlash tizimida milliy nutq madaniyatining pragmatik komponentlarini ham hisobga olish lozim.

Pragmatik birliklar, ayniqsa, so‘roq, buyruq, iltimos kabi illokutiv aktlar orqali aniqlanadi. Sh. Safarov o‘z tadqiqotlarida pragmatikaning til tizimidagi o‘rnini nutq jarayoni bilan uzviy bog‘liq holda tahlil etadi va “pragmatik birliklarning ma‘nosi ularni aytilish maqsadi bilan belgilanadi” deb ta’kidlaydi [7: 54]. Sh. Safarovning bu qarashi avtomatik tahlil algoritmlarida kontekstual o‘zgaruvchanlikni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Shunday qilib, algoritmlar faqat grammatik shaklni emas, nutq niyatini ham tahlil qila olishi kerak.

Korpus lingvistikasi doirasida statistik modellash, sun‘iy neyron tarmoqlar va morfologik tahlil asosidagi tizimlar pragmatik birliklarni avtomatik qayd etishda keng qo‘llanilmoqda [2: 214]. Ushbu yondashuv o‘zbek tili uchun ham qo‘llanishi mumkin, biroq o‘zbek tilining aglutinativ tuzilishi va ko‘p shaklli birliklar tizimi algoritmlarni murakkablashtiradi. Shu bois, o‘zbek tili korpusi uchun maxsus morfologik-paradigmatik asosda yaratilgan modellar zarur.

O‘zbek tili korpuslari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda [3: 67–68] pragmatik birliklarni avtomatik tahlil qilish bo‘yicha dastlabki urinishlar qayd etilgan. Unda korpusdagi so‘zlar orasidagi kontekstual bog‘lanish va emotsional-ekspressiv birliklarni statistik metodlar yordamida aniqlash taklif etiladi. Ushbu tadqiqotlar milliy til korpusida pragmatik qatlamni avtomatlashtirishga yo‘l ochadi. Kelajakda ularni chat-botlar, matn tahlil tizimlari va ta’lim korpuslarida amaliy qo‘llash mumkin.

Xorijiy manbalarda esa pragmatik birliklarni avtomatik aniqlash uchun BERT yoki GPT kabi transformer modellaridan foydalanish samarali natijalar bergani qayd etilgan [4: 5]. O‘zbek tili milliy korpusida ham ushbu modellarni moslashtirish orqali pragmatik niyatni tahlil qiluvchi sun‘iy intellekt modulini yaratish imkoniyati mavjud.

O‘zbek tili milliy korpusida pragmatik birliklarni avtomatik aniqlashda matn konteksti, nutq holati va shaxslararo ijtimoiy masofa kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki pragmatik birlikning asl mazmuni u ifoda etilgan til strukturasidan ko‘ra, uning kontekstual qo‘llanishida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, semantik tahlil va diskurs tahlili asosidagi gibril yondashuv samaraliroq hisoblanadi [1: 83]. O‘zbek tilida ham ko‘plab birliklarning pragmatik qiymati faqat kontekst orqali aniqlanadi. Masalan, “borib keling” iborasi odatdagi “xayrlashuv” bo‘lishi bilan birga, ayrim vaziyatlarda “chiqib ketish”ga ishora qiluvchi yumshoq buyruq ma‘nosini bildiradi. Shunday holatlar avtomatik aniqlash tizimida pragmatik ko‘pma’nolilikni modellashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Pragmatik birliklarni avtomatik tahlil qilishda morfologik analizatorning aniqlik darajasi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘zbek tili morfologik jihatdan boy va aglutinativ til bo‘lgani sababli, affiksalar orqali subyektiv baho, modallik va intonatsion ohangni anglatish hollari keng tarqalgan [10: 43]. Shu bois, o‘zbek tili korpusida pragmatik birliklarni avtomatik qayd etish uchun morfologik analizator bilan pragmatik belgi identifikatori integratsiyasi muhim. Ya’ni, morfologik tahlil natijalari asosida pragmatik indikatorlarni aniqlovchi modul ishlab chiqish zarur.

So‘nggi yillarda o‘zbek tili materiallari asosida yaratilayotgan semantik tarmoqlar, ontologik bazalar va chatbot korpuslarida pragmatik birliklarni aniqlashga oid dastlabki amaliy tajribalar to‘plangan. Masalan, A. Abduazizov o‘z tadqiqotlarida o‘zbek matnlarida pragmatik tahlil uchun “illokutiv niyat”, “konativ signal” va “adresat reaksiyasi”ni tahlil mezonlari sifatida qo‘llashni taklif etadi [6: 118–119]. Abduazizovning bu yondashuvi o‘zbek tilida avtomatik pragmatik tahlil tizimini ishlab chiqishda metodologik asos bo‘la oladi, chunki u kommunikativ niyatni formal mezonlar orqali modellashtirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, o‘zbek tili milliy korpusida leksik-semantik maydon nazariyasi asosida pragmatik birliklarni aniqlash ham istiqbolli yo‘nalishlardan biridir. Ushbu nazariyani qo‘llash orqali pragmatik so‘zlar (masalan, “iltimos”, “iltimos qilaman”, “eh”) va ularning kontekstda qo‘llanish chastotasi aniqlanadi [9: 61]. Leksik-semantik maydon tahlilini pragmatik birliklarni avtomatik qayd etishda qo‘llash orqali statistik model va semantik xarita asosida so‘zlarning pragmatik og‘irlik darajasini baholash mumkin.

Umuman olganda, avtomatik pragmatik aniqlash tizimlari tilning faqat lingvistik qatlamini emas, balki inson omilini – ya'ni, tilning antroposentrik mohiyatini ham qamrab oladi [8: 89]. Shu sababli, o'zbek tili milliy korpusida pragmatik birliklarni avtomatik tahlil qilish faqat texnik masala emas, balki tilning milliy madaniy semantikasini ifodalovchi ilmiy jarayon sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. O'zbek tili milliy korpusida pragmatik birliklarning avtomatik aniqlanishi tilshunoslikda yangi bosqichni boshlab beradi. Ushbu yo'nalish o'zbek tilining milliy, madaniy va kommunikativ xususiyatlarini raqamli tahlil doirasida o'rganish imkonini yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pragmatik birliklarni avtomatik aniqlashda nutq aktlari, adresant–adresat munosabatlari, morfologik belgilovchi birliklar va diskurs konteksti asosiy parametrlar bo'lishi lozim hamda o'zbek tili korpusida kontekstual, semantik va formal tahlil modellari birlashtiruvchi gibril algoritmlar samaraliroq natija beradi. Milliy tilga xos pragmatik signallarni avtomatik qayd etish uchun sun'iy intellekt va neyron tarmoqlarga asoslangan modellashtirish tizimi ishlab chiqish zarur. Bu natijalar o'zbek tili milliy korpusini yanada takomillashtirish, tilshunoslikda yangi avtomatik tahlil platformalarini yaratish va pragmatikani raqamli lingvistika bilan uyg'unlashtirishda nazariy hamda amaliy asos bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Biber D. Corpus Linguistics and the Study of Meaning. — Cambridge: Cambridge University Press, 2015. — 312 p.
2. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. — Cambridge: Cambridge University Press, 2012. — 326 p.
3. Tojiboeva M. O'zbek tili milliy korpusi va uning lingvistik imkoniyatlari // Filologiya va tillarni o'qitish. — 2021. — №3. — B. 67–68.
4. Vaswani A., Shazeer N., Parmar N., et al. Attention Is All You Need // Advances in Neural Information Processing Systems. — 2017. — Vol. 30. — P. 1–11.
5. Yule G. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1996. — 141 p.
6. Абдуазизов А. Tilshunoslikning yangi yo'nalishlari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. — 178 b.
7. Сафаров Ш. Pragmatika va tilshunoslik masalalari. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2008. — 172 b.
8. Сафаров Ш. Тил ва инсон омили. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010. — 192 b.
9. Toshpo'latova G. Leksik-semantik maydon va uning korpus tahlilidagi roli // Filologiya masalalari. — 2021. — №2. — B. 61.
10. Эргашева М. O'zbek tilining morfologik analizatori va uni korpus lingvistikasida qo'llash masalalari // Til va jamiyat. — 2020. — №3. — B. 42–43.

UO'K 101.1:316

TIL VA TAFAKKURDA “ODAM” MIFOLOGEMASINING IFODALANISHI

N.X.Babadjanova, mustaqil tadqiqotchi, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Mazkur maqolada “odam” mifologemasining til va tafakkurdagi ifodalanishi chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda asosiy e'tibor xalq og'zaki ijodi, qadimiy va zamonaviy matnlardagi “odam” obraziga, uning kognitiv va semantik xususiyatlariga, shuningdek, u bilan bog'liq ramziy, tarixiy va falsafiy ma'nolar qatlamiga qaratilgan. “Odam” mifologemasi nafaqat biologik, balki sotsial va madaniy ko'rinishda ham tilda keng ifodalangan bo'lib, bu obraz milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimida qanday namoyon bo'lishi ham alohida o'rganiladi. Bundan tashqari, maqolada “odam” atamasining til tizimida shakllanishi, uning mantiqiy va psixologik asoslari, xalq ongidagi universal va lokal tasavvurlari ham etnolingvistik tahlil asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: odam, mifologema, til, tafakkur, ramz, semantika, xalq ijodi, axloq, qadriyat.

Аннотация. В данной статье анализируется выражение мифологемы «человек» в языке и мышлении с использованием различных методов лингвистического и культурологического анализа. Особое внимание уделяется образу «человека» в народном творчестве, древних и современных текстах, а также когнитивным и семантическим характеристикам данного понятия. В статье рассматриваются особенности функционирования мифологемы «человек» в различных сферах коммуникации, ее отражение в пословицах, поговорках, мифах, фольклорных произведениях, а также в художественной и научной литературе. Анализируется связь между языковыми средствами и формированием

мифологического мышления, роль народных представлений о человеке в формировании культурных и моральных норм общества. Мифологема «человек» занимает центральное место и в языке, и в культурном сознании, отображая эволюцию общественных ценностей и мировоззренческих ориентаций в различные исторические эпохи.

Ключевые слова: человек, мифологема, язык, мышление, символ, семантика, фольклор, мораль, ценности.

Abstract. This article presents a comprehensive and detailed analysis of the “human” mythologeme as it appears in various domains of language and thought. The study systematically examines and compares the image of “man” across multiple platforms, including oral folklore, classical literature, and a range of modern texts, thereby highlighting the evolution and persistence of this mythologeme through different historical and cultural periods. Special emphasis is placed on the cognitive and semantic aspects that shape and inform the perception of “man” within different linguistic contexts. Importantly, the article explores how the “man” mythologeme is not limited to representing humanity as a mere biological being, but extends into more complex roles as a social actor and a cultural symbol, reflecting broader social values, beliefs, and cultural narratives embedded in language itself.

Key words: man, mythologeme, language, thinking, symbol, semantics, folklore, ethics, values.

Til va tafakkur har doim insoniyat hayotining markazida turadi. Ularning o‘zaro aloqasi ko‘plab ilmiy sohalarda chuqur o‘rganiladi. Til, inson tafakkurini shakllantirish va uni namoyon etishda asosiy vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqa tomondan, tafakkur ham til orqali o‘z aksini topadi va rivojlanadi. Ayniqsa, “odam” mifologemasi til va tafakkur doirasida o‘ziga xos, murakkab va ko‘p qatlamli semantik qatlamlarga ega bo‘lib, xalq ongida, tasavvurida va ramziy ifodalarda o‘z aksini topgan. “Odam” tushunchasining paydo bo‘lishi, taraqqiyoti hamda til birliklarida namoyon bo‘lishi turli madaniy va tarixiy sharoitlarga ham bog‘liq. Shu bois, “odam” mifologemasi til va tafakkur tizimida mustahkam o‘rin egallab, zamon va makon doirasida turlicha talqin qilinadi hamda boy ilmiy izlanishlarga sabab bo‘lmoqda. Ushbu maqolada “odam” mifologemasi til va tafakkur munosabatida qanday namoyon bo‘lishi tizimli ravishda yoritiladi.

Tadqiqotda struktural-tahlil, lisoniy-tarixiy va kognitiv tahlil yondashuvlaridan foydalanildi. Mazkur yondashuvlar yordamida o‘zbek hamda boshqa xalqlar adabiyotida mavjud bo‘lgan, “odam” mifologemasi ishtirok etgan muhim iboralar, frazeologizmlar va matnlar keng miqyosda tanlab olinib, har tomonlama o‘rganildi. Shuningdek, ushbu ibora va birliklarning tarkibiy tuzilishi, tarixiy shakllanish jarayonlari, shu bilan birga, ularning zamonaviy tafakkur va madaniyatda tutgan o‘rni ham solishtirma tahlil qilindi. Leksik-semantik, sintaktik va pragmatik tahlil asosida, “odam” mifologemasining jamiyat va tafakkurdagi har xil qatlamlardagi ifodasi, uni ifodalovchi ramz va tushunchalarning evolyutsion o‘zgarishlari ham atroflicha hamda chuqur ko‘rib chiqildi. Natijada, “odam” mifologemasining tillar va madaniyatlardagi tarixiy-sotsial dahldorligi, tafakkurga ta’siri, mazkur birliklarning lug‘aviy va semantik xususiyatlari to‘g‘risida mukammal ma’lumotlar tahlil qilindi.

Ingliz tilida: “Man” so‘zi (“man” — odam) ingliz tilida birgina erkakni emas, balki umuman inson zoti, butun insoniyatga nisbat berishda ham ishlatiladi. “Man is the measure of all things” (Odam barcha narsalarning o‘lchovi) kabi maqollar, yoki “No man is an island” (Hech odam orol emas) iboralari orqali insonchilik, yakka-yolg‘izlik, tabiatga yoki jamiyatga munosabat yoritiladi.

Adabiyotda Prometey haqidagi afsona kabi asarlarda insonlik fazilati va nuqsonlari, g‘ururi va fidoyiligi ramz sifatida namoyon bo‘ladi.

Qoraqalpoq tilida:

Qoraqalpoq tilida “adam” so‘zi ham qadimiy e’tiqod va fol’klor manbalarida muhim joy egallaydi. Masalan, “Adam bol” (Odam bo‘l!) degan xalq iborasi orqali insoniylik, jasorat, halollik va jamiyat oldidagi burchlar anglatuvchi ramzga aylangan.

Qoraqalpoq dostonlarida Er-Tostik singari obrazlar bug‘doy inson emas, balki hayot va donishmandlik yo‘lidagi umumiy insoniy talpinishlarni mujassamlashtiradi.

Ingliz madaniy tafakkurida: G'arbiy tafakkurda "odam" ko'pincha aql va iroda sohibi, o'z taqdirini o'zi belgilaydigan mavjudot sifatida namoyon bo'ladi. Bu ayniqsa "self-made man" (o'zi yaratgan odam) idealida va falsafiy qarashlarda namoyon.

Dindagi Adam va Xavo hikoyasida esa inson bir vaqtda gunohkor-yu begunoh, ilohiy va isyoni birlashtirgan mavjudotdek tasvirlanadi.

Qoraqalpoq tafakkurida:

Qoraqalpoq xalq tafakkurida odam — "yer bilan osmon orasidagi ko'prik", haqiqat izlovchi va tiriklik ramzidir. Masalan, "Adam – kōlne bir kemes" (Odam — dengizda yo'lovchi kemaday) maqoli hayot yo'llarining noaniqligi va umidlarini ifodalaydi.

Har ikki madaniyatda "odam" mifologemasi hayot ma'nosi, qadriyatlar, shaxs va koinot o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda markaziy ramz sifatida ishlatiladi. Ingliz madaniyatida ko'proq shaxsiy mehnat, individual qahramonlik va inson kuchiga ishonish ko'zga tashlansa, qoraqalpoq an'analarida esa hamjihatlik, tabiat bilan uyg'unlik.

Tahlil jarayonida ma'lum bo'ldiki, "odam" mifologemasi xalq og'zaki ijodida, maqol va matallarda, qadimiy hamda zamonaviy asarlarda keng ko'lamda uchraydi. Ushbu mifologemaning ko'p qirrali mazmuni qadim davrlardan to hozirgi zamongacha o'z o'rnini saqlab qolgan, har bir davr va madaniyatda o'ziga xos talqinlarda namoyon bo'ladi. "Odam" obrazi nafaqat odamzodning moddiy va biologik mavjudligini, balki uning ruhiy-ma'naviy, sotsial va axloqiy tomonlarini chuqur o'zida jamlagan murakkab ramz sifatida ahamiyat kasb etadi. Masalan, "odam bolasi" iborasida "odam" tushunchasi shu qadar keng ma'noga ega bo'ladiki, u shaxsning biologik xususiyatlarini emas, ayni paytda uning axloqiy-ruhiy tamoyillari, jamiyatdagi mavqei, ma'naviy qadriyatlari va insoniylik sifatlarini ham o'z ichiga oladi. Tahlil natijalariga ko'ra, "odam" orqali turli xil jamiyatdagi rollar, yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash, qahramonlik, fidoyilik, hamda odamga xos axloqiy mezonlar aniq, jonli aks etadi va turli folklor namunalarning asosiy ramzlaridan biriga aylanadi. Bundan tashqari, til strukturasida, ya'ni turli til birliklarida, "odam" so'zi ko'plab metaforik, alegorik, ramziy, hamda emotsional ma'nolarda faol ishlatiladi. Bu esa mazkur mifologemaning uzluksiz ortib borayotgan semantik qatlamlarini, uning madaniy va ijtimoiy ahamiyatini, xalq tafakkuridagi noyob va barqaror o'rni borligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Mifologemaning asosiy xususiyatlaridan biri, u jamiyat uchun muhim ma'no va axloqiy yuklamani o'zida mujassam etadi. Mifologemalar kishilarning ongida, ularning ruhiyati va kundalik hayotidagi qadriyat, ma'naviyat kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular madaniyat taraqqiyotida doimiy muhim rol o'ynab kelgan. Turli madaniy qatlamlarda "odam" turlicha talqin qilinadi: ba'zi madaniyatlardagi ezgulik timsoli sifatida yoki ba'zida odamning zaifligi, g'amginligi, hatto dushmani yoki do'sti sifatida ham ko'riladi. Xususan, qadimiy rivoyatlarda, xalq og'zaki ijodida va yozma adabiyotda "odam" obrazi orqali insoniy fazilat, hatto noaniqlik va ziddiyatlar aks ettiriladi. Masalan, o'zbek tilida keng tarqalgan: "Odam bolasini yomon ko'rgan ellik ilon chaqar", "Odamni odam qilgan tilidir", "Odam shod bo'lsa, joni to'q" kabi iboralar bu mifologemaning boy semantik palitrasini ko'rsatadi. Ushbu frazemalar nafaqat til boyligini oshiradi, balki insonning ijtimoiy va axloqiy pozitsiyalarini, hayotga bo'lgan munosabatini ham ifoda etadi. Kognitiv nuqtayi nazardan esa, "odam" mifologemasi inson tafakkurining ijtimoiy va axloqiy chegaralarini ham belgilaydi va bu chegaralar jamiyat uchun muhim bo'lgan qadriyat va ideal tiplarning shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, "odam" mifologemasi yordamida turli zamon va makonlarda hayot kechirgan xalqlarning dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari, orzu-umidlari va g'amginliklarini ham o'rganish mumkin bo'ladi.

Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, "odam" mifologemasi nafaqat lingvistik, balki umumiy madaniy tafakkur uchun ham markaziy tushuncha bo'lib, zamon va jamiyatga qarab o'zgaruvchi ma'noga ega. Mazkur mifologema turli tarixiy bosqichlarda va madaniy muhitlarda har xil talqin etilib, insoniyatning ijtimoiy, falsafiy va estetik tasavvurlariga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Har bir davr va har bir jamiyatga xos yangi ma'no va tajribalarni o'zida aks ettiradi. Masalan, qadim zamonlarda "odam" ifodasi ko'proq tabiiy va ilohiy kuchlar bilan bog'langani holda talqin etilgan bo'lsa, keyingi asrlarda bu atama insoniy fazilatlar, axloqiy qadriyatlar, jamiyatda tutgan o'rni va shaxsiy kamolot mezonlari bilan boyigan. Xalq tafakkurida "odam" obrazi hayot, jamiyat va axloqqa bo'lgan qarash,

qadriyatlarini yorqin namoyon qiladi. Bu obraz jamiyat ma'naviyati, odob-axloq normalari, insonlar orasidagi o'zaro munosabatlar va bevosita insonning o'ziga xos xususiyatlari, insoniylik belgilarini ochib beradi. Shuningdek, "odam" obrazining xalq og'zaki ijodida, adabiyotda va san'atda ifodalangan ko'rinishlari ham jamiyat rivojlanishining, madaniyat taraqqiyotining muhim belgilaridan biri sifatida ko'riladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qodirov, N. Til va tafakkurning o'zaro munosabati. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Tursunov, B. O'zbek tili leksikasi va semantikasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
3. Humboldt, W. von. Language and Mind: Philosophical Investigations. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
4. Sharipov, A. Milliy ong va mifologiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
5. Propp, V.Ya. Folklor, mif, til: Annotatsiyalangan maqolalar to'plami. – Moskva: Nauka, 1995.
6. Lotman, Yu.M. Kul'tura va axborot. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.
7. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
8. Baymuradov, A. Mifologik obrazlarning til va tafakkurdagi roli. – Toshkent: O'zR FA nashriyoti, 2020.
9. Eco, U. Semiotika nima? – Toshkent: Yangi asr, 2012.
10. Oxford English Dictionary Online. "Mythology" and "Man". – Oxford: OUP, 2024.

UO'K 821.512

QORAQALPOQ NASRIDA TIPOLOGIYA MANBALARI

M.D.Bekbergenova, prof., f.f.n., Nukus Davlat Pedagogika Instituti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada N. Davqarayevning qoraqalpoq nasrining tipologiyasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlari va qoraqalpoq adabiyotshunosligidagi o'rni tahlil qilinadi. Muallif Davqarayevning qoraqalpoq xalqining tarixi, og'zaki va yozma adabiyoti, epik janrlar (miflar, ertaklar, dostonlar va poemalar) haqidagi keng qamrovli ishlari ko'rib chiqiladi. "Qo'blon" va "Alpomish" epopeyalari hamda ularning turli milliy versiyalari tipologik va qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Davqarayevning ilmiy merosi qoraqalpoq adabiyotshunosligida tarixiy, qiyosiy va tipologik metodlarning rivojlanishiga katta hissa qo'shganligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: qoraqalpoq nasri, tipologiya, epik janrlar, folklor, og'zaki adabiyot, qiyosiy tadqiqot, milliy an'ana

Аннотация. В данной статье анализируются научные исследования Н. Давкараева по типологии каракалпакской прозы и его роль в каракалпакском литературоведении. Рассматриваются широкомасштабные работы автора, посвящённые истории каракалпакского народа, устной и письменной литературе, эпическим жанрам (мифы, сказки, поэмы и дустоны). Исследуются эпосы «Коблон» и «Алпомыш» и их различные национальные варианты с типологической и сравнительной точек зрения. Научное наследие Давкараева подчёркивает его значительный вклад в развитие историко-сравнительных и типологических методов в каракалпакском литературоведении.

Ключевые слова: каракалпакская проза, типология, эпические жанры, фольклор, устная литература, сравнительное исследование, национальная традиция.

Abstract. This article analyzes the scientific research of N. Davkarayev on the typology of Karakalpak prose and his role in Karakalpak literary studies. The author's extensive works on the history of the Karakalpak people, oral and written literature, and epic genres (myths, tales, poems, and dastans) are examined. The epics "Qoblon" and "Alpomish" and their various national versions are studied from typological and comparative perspectives. Davkarayev's scientific legacy highlights his significant contribution to the development of historical-comparative and typological methods in Karakalpak literary scholarship.

Keywords: Karakalpak prose, typology, epic genres, folklore, oral literature, comparative research, national tradition.

N.Davqarayev qoraqalpoq adabiyotshunoslik ilmining asosini solgan olim. U birinchi bo'lib qoraqalpoq xalqining tarixi, og'zaki adabiyoti, XVIII-XIX asrdagi qoraqalpoq adabiyoti bo'yicha materiallar to'plab, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bordi va 1946-yili "XIX asrdagi qoraqalpoq

adabiyoti" nomli nomzodlik dissertatsiya ishini, 1951-yili "Qoraqalpoq adabiyoti tarixining ocherklari" mavzusida doktorlik dissertatsiya ishlarini himoya qildi. Qaysi bir tarixchi, tilshunos, adabiyotshunos olim bo'lsin o'z ilmiy ishini yuritganda N.Davqarayevning ilmiy tadqiqotlariga asoslanadi. Sababi, olim N.Davqarayevning qoraqalpoq folklori va adabiyoti bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida qoraqalpoq xalqining xalq bo'lib shakllanishidan boshlab uning qadimgi ota-bobolari pecheneglar, koman, qipchoqlar va h. bu xalqning boshidan kechirgan tarixiy davrlari, turmushi, uning milliy tilining, madaniyatining, adabiyotining paydo bo'lishi, shakllanishi haqida keng ma'lumotlarni o'zining tadqiqotlarida ochib ko'rsatadi va ular xalqning og'zaki adabiyotida saqlanib kelganini tasdiqlaydi.[2.46]

N.Davqarayev qoraqalpoq og'zaki adabiyotini ikki katta lirik va epik janrlarga bo'lib, epik janrlarning turlariga miflarni, ertaklarni, afsonalarni va poemalarni kiritgan. O'z navbatida eposlik poemalarni kelib chiqishi, mazmuni, tuzilishi asosida botirlik qo'shiqlari va dostonlar deb bo'lgan.[2.185] Botirlik qo'shiqlarining rus yilnomalari singari erta qadimgi davrlardan yodgorligi ekanligi, ularni ijro etish xususiyati bilan xarakterli bo'lganini ajratib turadi. N.Davqarayev botirlik dostonlarining ijro etilish xususiyati haqida ta'kidlab ko'rsatadi: "Dastlabki vaqtlarda botirlik dostonlarining barchasi ham qo'shiq bilan-poetik janr bilan aytilgan. Olimning fikri bo'yicha ushbu qoraqalpoq botirlik dostonlarini o'rganishda "qoraqalpoq og'zaki adabiyotining o'ziga xos xususiyatlarini" aniqlash uchun qoraqalpoq xalqi bilan qo'shni bo'lib yashagan qozoq, o'zbek, turkman, qirg'iz, tatar, boshqird, ozarbayjon, no'g'ay, "ayniqsa rus og'zaki adabiyoti, eposlik dostonlari bilan solishtirib" o'rganish zarurligini o'sha XX asrning 50-yillarida-yoq yozgan edi.[2.191] N.Davqarayevning ushbu ilmiy qarashi so'nggi davrlarda adabiyotshunoslik ilmda tarixiy-qiyosiy va tipologik-qiyosiy tadqiqot usullariga asos solib yo'l ochdi. N.Davqarayevning ilmiy tadqiqotlarini davom ettirib rivojlantirgan olimlar I.T.Sag'itov, M.K.Nurmuhammedov, Q.Maqqetov va b. tarixiy genezis, qiyosiy-tipologik aspektida qoraqalpoq folklori bo'yicha tadqiqot ishlarini olib bordi. [7]

N.Davqarayev ilmiy talqinga birinchi "Qo'blon" eposini olgan. Buning sababi, "Qo'blon" eposi "botirlik qo'shiqlari ichida qadimdan kelayotgan va xalq orasida keng tarqalgan" deb hisoblaydi. Eposning ikki varianti birinchisi 1903-yili I.A.Belyaev yozib olgan variantini va 1939-yili Esemurat jirov Nurabilla o'g'lidan N.Japaqov yozib olingan ikkinchi variantini ta'kidlab ko'rsatadi. "Qo'blon" botirlik dostonining mazmunini keltiradi va shu bilan birga "Qo'blon" dostonining qozoq xalqida mavjud bir necha variantlarini ta'kidlaydi va "Qo'blon" dostonining Nurpeyis Bayg'anidan yozib olingan qozoqcha variantini qoraqalpoqcha versiyasi bilan taqqoslaydi.[2.217] "Qo'blon" eposining qozoqcha va qoraqalpoqcha versiyalarining o'ziga xosliklarini ajratib ko'rsatib, N.Davqarayev milliy versiyalarning o'ziga xosliklari bo'lishiga qaramasdan bu eposning asosiy ildizi - tarixiy kelib chiqishi bir deb hisoblaydi.[2.217] Shu yerda aytib o'tadigan narsa: bu qoraqalpoq og'zaki ijodidagi epik janrning turlarining termin bilan atalishi. N.Davqarayev epik poema degan terminni qo'llanilishining sababi, "poema" degan terminning grek "poiein" so'zidan olingan bo'lib, ruscha "tvorit" qoraqalpoqcha "yaratish," "poiroma" esa asar (tvorenie) degan ma'noni anglatgan.[8.286] Asosan poema- bu liro-epik janrning katta shakli va u romantizm adabiyoti davrida Yevropada XIX asrda paydo bo'lgan. Adabiyotshunoslar L.I.Timofeev va S.V.To'rayevlar ba'zida poemalar deb qadimgi va o'rta asrlardagi epik poeziyaning asarlari bo'lgan "Iliada," "Odisseya," "Eneida," "Nibelunglar haqida qo'shiq" va h.k. aytadi, lekin, asosan ular alohida janr xususiyatlariga ega bo'lgan eski qahramonlik epopeyalar bo'lib hisoblanadi deb tushuntiradi.[8.287] Qoraqalpoq tilining tadqiqotchisi N.A.Baskakov "qo'shiq" degan so'zni rus tilida epos, epicheskaya poema, bilina, va botirlar qo'shig'i deganni botirlik eposi deb tarjima qilgan.[3.237] Qoraqalpoq adabiyotshunos olimlari rus bilinalari haqida mana bu tushuntirishni beradi:..."bilina - rus folklorining epik janri... Bilyina IX-XIII asrlarda paydo bo'lgan va shakllangan... Bilinalarning qahramonlari Ilya Muromes, Dobrynya Nikitich, Alyosha Popovich va boshqalar... Bu personajlarning harakat qiladigan maydoni rus yeri, rus dunyosi... Lekin ularni tasvirlashda fantastik, mifologik manzaralar ko'plab uchraydi." [1.31] Shu izohni bera turib, ular keyingi fikrni ham bildiradi: "bilinalar epik qo'shiq, jir shaklida yaratilgan. Buning o'zi rus yilinalarining mazmuni va shakli jihatidan boshqa xalqlarning botirlik qo'shig'iga (qahramonlik dostoniga) yaqinlashishini isbotlaydi." [1.31]

Demak, olim N.Davqarayev poemalar deganda katta epik asarlarni nazarda tutgan. "Alpomish" eposi haqida N.Davqarayev quyidagi fikrni bildirgan edi: ""Alpomish" poemasi faqat qoraqalpoqlarning orasida keng tarqalgan emas, shuning bilan birga O'rta Osiyodagi bir qator boshqa xalqlarning orasida ham keng tarqalgan. Shularning ichidan yozib olish va nashr etish jihatidan eng eskisi qoraqalpoqcha varianti hisoblanadi." [2.233] Shuning bilan birga, N.Davqarayev "Alpomish" eposining qoraqalpoq versiyasini birinchi bo'lib XIX asrning 80-yillarida mashhur shoir va jirov Jiemurat Bekmuhammad o'g'li yozib olganini alohida ta'kidlaydi. Ushbu variantning birinchi qismi 1902-yili qoraqalpoq va rus tillarida birinchi marta Abubakir Axmetjon o'g'li Divayev tomonidan nashr etilganini, nashrning kirish so'zida A. Divayev "Alpomish" eposini qoraqalpoq jirovi Jiemurat Bekmuhammad o'g'lidani yozib olganini va nashrga tayyorlayotganda eposning tilini qozoqlashtirgani haqida yozib ketganini aniqlagan. [2.134]

N.Davqarayev Jiemurat jirovni "Alpomish" eposining faqat ijrochisi emas, balki shu bilan birga u "Alpomish" eposining variantini birinchi yozib olgan va qayta ishlab chiqqan odam deb belgilaydi. [2.234] "Alpomish" eposining Shayqul Islom o'g'li Yusupbek yozib olgan qozoqcha varianti 1905-yili 1916-yil oralig'ida Qozon shahrida yetti marta qayta bosilganini, Jiemurtdan yozib olingan qoraqalpoqcha versiyasi 1922-yili va undan keyingi yillarda qozoq tillarida bir necha marta bosilgani haqida ma'lumot beradi. 1932-yili Q.Ayimbetov Erpolat jirovdan yozib olganining varianti 1937-yili Moskvada, 1934-yili O'giz jirovdan yozib olingan varianti 1941-yili To'rtko'lda qoraqalpoq tilida nashr etilganini yozadi. [2.235] "Alpomish" eposining o'zbek milliy versiyasining birinchi marta Fozil Yo'ldosh o'g'lidani yozib olinib 1939-yili Toshkent shahrida o'zbek tilida nashrdan chiqqanini ta'kidlab o'tgan. Ushbu tadqiqot ishida N.Davqarayev "Alpomish" eposining mazmunini qora so'z bilan ertak shaklida aytuvchi boshqird "Alpomish va Barsin xulu," oyrotlarda "Olip-Manash" milliy versiyalarining borligini va bu versiyalarning O'rta Osiyodagi "Alpomish" eposining versiyalariga yaqin emasligi haqida belgilab yozgan. [2.236] N.Davqarayev o'zining tadqiqot ishida "Alpomish" eposining Q.Ayimbetov yozib olgan variantining mazmuniga to'xtalib, tahlil qilgan.

N.Davqarayevning bu ilmiy tadqiqot ishining ahamiyati shundan iboratki, "Alpomish" eposining milliy versiyalari bo'lgan qoraqalpoq, o'zbek, qozoq turlarini taqqoslab, ularning o'ziga xosliklarini ajratib ko'rsatgan va ilmiy xulosa chiqargan: ""Alpomish" poemasining qozoqcha, o'zbekcha, qoraqalpoqcha variantlarini har tomondan taqqoslab qaraganda qoraqalpoqcha variantining eski ekani va boshqa variantlarga qaraganda tozaroq saqlangani ko'rinib turadi."

Olimlar V.M. Jirmunskiy va X.T. Zarifovlarning "Alpomish" eposining tarixiy kelib chiqishini juda qadim zamonlardan VI-VIII asrlardan oldin bo'lgan va "Alpomish" eposining syujetini yunon ijodkori aed Gomerning eposi bilan solishtirib, bu "og'zaki epik ijodning ikki asarining umumiy bir manbai xalqaro folklorda keng tarqalgan qadimgi ertak syujet," - degan fikrga N.Davqarayev qarshi chiqadi [2.242] va o'zi quyidagi fikrni bildiradi: "Alpomish" poemasining syujeti hech qanday Yaqin sharqdan yoki g'arbiy Yevropadan olingan emas, uning syujeti O'rta Osiyoda yashovchi xalqlarning tashqi dushmanlariga mo'g'ullar adabiyotiga, jung'or (qalmoq) bosqinchilariga qarshi tinmay olib borgan kurashlaridan olingan." [2.243] Eposning versiyalaridagi syujetlarning yaqinligi bu O'rta Osiyoda yashagan xalqlarning turmushining rivojlanish bosqichlarining o'xshashligidan deb tushuntiradi. [2.244]

N.Davqarayev "Alpomish" poemasining nashr etilgan vaqtini XVI-XVII asrlar va voqealarning bo'lib o'tgan joyi Amudaryo, Sirdaryoning bo'ylari, O'rta Osiyo degan xulosaga keladi. [2.244]

Olim N.Davqarayev "Alpomish" eposining qoraqalpoq milliy versiyasining eng qadimiy ekanligini va mazmunining badiiy darajasining yetukligini tipologik taqqoslash asosida isbotlagan. Shuningdek, shu botirlik qo'shiqlarining qatorida "Qirq qiz" eposini ham tahlilga oladi. "Qirq qiz" eposining qahramonlari Guloyim, Oltinoy, Sarbinoz va boshqa ayol-qizlarning obrazlarini "greklarning qadim zamondagi ertaklaridagi amazonkalar, saklarning podsho qizi Zarina, Gerodotning hikoyalaridagi To'maris, shuningdek, "Maspatsha" eposidagi Oyparsha, "Yaskelen" eposidagi Palakey, Shuralay, Ormanbetning to'lg'ovidagi Sarisha oyim" obrazlari bilan taqqoslab "Qirq qiz" eposining tarixiy kelib chiqishi qadimgi matriarxat davri bilan bog'langanini ta'kidlaydi. [2.276-277]

Bu ishida N.Davqarayev eposlik poemalarning ikkinchi bir turini dostonlar deb atagan. Dostonlarga quyidagi ta'rifni beradi: "Doston" degan so'zdan dutor bilan faqat baxshilar aytadigan yoki qissaxonlar o'qiydigan hajmli epik badiiy asarlarni tushunamiz."

N.Davqarayev o'z navbatida dostonlarni 3 guruhga bo'ladi. Birinchi guruhda "Bobo ravshan," "Yusuf-Zulayho," "Zaynal arab," "Bobo Qambar" va h.k. Ikkinchi guruhda "Yusuf Ahmad," "Go'ro'g'li," "Avazxon," "Qirmandali," "Bazirgan" va h.k. Uchinchi guruhda "Oshiq Hamro," "Hurliqo," "G'arib-oshiq Shohsanam" va h.k.[2.322-323]

Taniqli folklorshunos Q.Maqqetov "doston" degan tushuncha qadim zamonlardan kelayotganini, ba'zida u "ertak" degan so'z bilan almashinib turganini va "doston," "qissa" degan so'zlarning orasidagi farqlarni ochib keltirib, doston terminining sharq xalqlari an'anasida yozilgan yirik poetik asarlarga qo'llanilishini ta'kidlab ko'rsatgan.[4.266] Yirik epik asarlarning adabiy terminlar bilan nomlanishi epik asarlarning kelib chiqishi, mazmuni, uslubiy tuzilishi, ijro tartibi va terminlarning funksional vazifasiga ko'ra bo'linadi. N.Davqarayevning ilmiy ishlari kelajak qoraqalpoq adabiyotshunoslik ilmi uchun asosiy manba va mangu buloq bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиеттаның атамаларының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлігі. -Нөкіс: «Билим», 1994.
2. Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы, II том. -Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1977.
3. Қарақалпақша-русша сөзлік. Проф. Н.А.Баскаковтың редакторлауында. -М.: Шет тил хәм миллий сөзликлер мәмлекет баспасы. 1958.
4. Мақсетов Қ. Қарақалпақ әдебиятының тууысқан халықлар әдебиятлары менен байланысы. -Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1987.
5. Мақсетов Қ. Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дөретпелери. -Нөкіс: «Билим», 1996.
6. Нурмухаммедов М.К. Сказки А.С. Пушкина и фольклор народов Средней Азии. -Ташкент: «Фан», 1983.
7. Сағитов И. Қарақалпақ халқының қаҳарманлық эпосы. -Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1986.
8. Словарь литературоведческих терминов. Редакторы-составители Л.И.Тимофеев и С.В. Тураев. -М.: «Просвещение», 1974.

UO'K 81'44

ZAMONAVIY LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQOTLARDA MAQOLLAR TALQINI

Sh.G'.Bo'riyeva, o'qituvchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada maqollarni lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilishning zamonaviy yo'nalishlari yoritiladi. Maqollar xalq madaniyati, tafakkuri va qadriyatlarining obrazli ifodasidir. Ular lingvokulturologiya fanining asosiy ob'ektlaridan biri sifatida til va madaniyatning uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Maqolada korpus lingvistikasi, kross-madaniy tadqiqotlar va diskursiv yondashuvlar doirasida maqollarni tahlil qilish usullari hamda ularning tarjimada talqini ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: maqollar, lingvokulturologiya, semantika, diskurs, milliy tafakkur, tarjima, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация. В данной статье освещаются современные направления лингвокультурологического анализа пословиц. Пословицы являются образным выражением народной культуры, мышления и ценностей. Они рассматриваются как важнейшие объекты лингвокультурологии, демонстрирующие неразрывную связь языка и культуры. В статье рассматриваются методы анализа пословиц в рамках корпусной лингвистики, кросс-культурных исследований и дискурсивного подхода, а также особенности их интерпретации при переводе.

Ключевые слова: пословицы, лингвокультурология, семантика, дискурс, национальное мышление, перевод, межкультурная коммуникация.

Abstract. This article highlights modern approaches to the linguocultural analysis of proverbs. Proverbs are figurative expressions of a nation's culture, mindset, and values. They are considered one of the main objects of linguoculturology, reflecting the intrinsic connection between language and culture. The article examines methods for analyzing proverbs within the frameworks of corpus

linguistics, cross-cultural studies, and discourse analysis, as well as their interpretation in translation.

Keywords: *proverbs, linguoculturology, semantics, discourse, national mentality, translation, intercultural communication.*

Kirish. Tilshunoslikda lingvokulturologiya yoʻnalishi soʻnggi yillarda alohida eʼtibor markazida turibdi. Ushbu fan tili madaniyat bilan oʻzaro munosabatda oʻrganadi va til birliklarini xalqning madaniy-tarixiy tafakkuri mahsuli sifatida talqin etadi. Xususan, maqollar lingvokulturologik tahlil uchun eng sarmazmun birliklardan hisoblanadi. Ular xalq hayoti, qadriyatlari, axloqiy mezonlari, ijtimoiy munosabatlari haqida boy axborot manbaidir.

Zamonaviy lingvokulturologik tadqiqotlarda maqollarni tahlil qilishda bir necha yangi yondashuvlar va metodologiyalar shakllanmoqda. Ushbu maqolada shu yondashuvlar koʻrib chiqiladi.

Lingvokulturologiyada maqollarning oʻrni

Lingvokulturologiyada maqollar quyidagi sabablarga koʻra muhim ahamiyatga ega:

Madaniy axborot tashuvchiligi: Maqollar xalqning ijtimoiy hayoti, eʼtiqodi, qadriyatlari va stereotiplarini oʻzida aks ettiradi.

Obrazlilik va metaforika: Maqollar tilning obrazli qatlamiga mansub boʻlib, oʻziga xos poetik tuzilishga ega.

Nutqdagi funktsionallik: Maqollar kommunikativ vazifani bajaradi – nasihat, tanqid, baholash va boshqalar.

Masalan:

“Er yigit el uchun tugʻilar” — oʻzbek xalqining jamoatchilikka sadoqatli boʻlish gʻoyasini bildiradi.

“Every man is the architect of his own fortune” (Inglizcha) — shaxsiy masʼuliyat gʻoyasini ilgari suradi.

Korpus lingvistikasi asosida maqollarni tahlil qilish

Zamonaviy tilshunoslikda **korpus lingvistikasi** yondashuvi maqollarni katta hajmdagi matnlar asosida statistik va semantik jihatdan oʻrganishni taklif qiladi.

Afzalliklari:

Maqollarning real nutqdagi ishlatilish chastotasini aniqlash;

Soha yoki mavzu boʻyicha tez-tez qoʻllaniladigan maqollarni tahlil qilish;

Tildagi oʻzgarishlarni kuzatish (modernizatsiyalashgan maqollar).

Misol:

British National Corpus (BNC)da *“A stitch in time saves nine”* maqoli koʻp hollarda vaqtni qadrlash yoki masʼuliyat mavzusida ishlatilgani aniqlangan.

Oʻzbek tilida esa *“Kechikkan hayot — oʻtgan omonat”* kabi maqollar kamroq ishlatiladi, lekin yuqori semantik yuklamaga ega.

Kross-madaniy tahlil: Maqollar orqali tafakkur farqlari

Maqollar milliy tafakkur shakllanishida muhim rol oʻynaydi. Kross-madaniy tahlil bu tafovutlarni aniqlashga yordam beradi.

Misol:

Ma'no	Oʻzbekcha maqol	Inglizcha maqol	Ruscha maqol
Ishchanlik	"Mehnat qilgan to'ygan"	— "No pain, no gain"	"Без труда не вытащишь и рыбку из пруда"
Haqiqat	"Rost gap do'st tutar"	"Truth is bitter, but it must be told"	"Горькая правда лучше сладкой лжи"

Ushbu maqollar semantik jihatdan bir-biriga oʻxshash boʻlsa-da, har bir xalqning psixologiyasi va qadriyatlariga mos ravishda shakllangan.

Diskursiv yondashuv va kontekstual talqin

Zamonaviy lingvistikada maqollar mustaqil birlik sifatida emas, balki **diskurs elementlari** sifatida qaralmoqda. Bu yondashuvga koʻra:

Maqollar nutq jarayonida qanday vazifani bajaradi?

Ular kim tomonidan, qanday kontekstda ishlatiladi?

Qanday ijtimoiy vaziyatda foydalaniladi?

Misol:

Siyosiy nutqlarda ishlatilgan maqollar auditoriyaga kuchli ta'sir ko'rsatadi:

"Xalq dardini xalq biladi" — xalq bilan birdamlikni bildiruvchi maqol.

"Ko'pning ko'zi – dono" — demokratik qaror qabul qilishga chaqiriq.

Bunday maqollar faqat ma'naviy g'oya emas, balki strategik kommunikatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi.

Maqollarni tarjimada talqin qilish muammolari

Maqollarni tarjima qilishda lingvokulturologik jihatdan quyidagi muammolar kuzatiladi:

Ekvivalent topilmasligi: Barcha tillarda ayni mazmunga ega maqol bo'lmamasligi mumkin.

Madaniy noaniqlik: Tarjima jarayonida maqol ma'nosi noto'g'ri tushunilishi mumkin.

Konnotatsiya yo'qolishi: Maqolning madaniy rang-barangligi yo'qoladi.

Yechimlar:

Ekvivalent topilmaganda kontekstual izoh berish;

Izohlovchi tarjima usulidan foydalanish;

Kultural ekvivalentni tanlash.

Maqollar orqali madaniyatlararo kommunikatsiya o'rgatish

Bugungi globallashuv sharoitida til o'rgatishda faqat grammatik va leksik bilim emas, balki **madaniyatlararo kompetensiya** ham muhimdir. Maqollar bu borada quyidagilarga yordam beradi:

Milliy va xalqaro qadriyatlarni taqqoslash;

Stereotiplar va ularning kelib chiqishini tushunish;

Chet tilidagi obrazli ifodalarni to'g'ri qabul qilish.

Masalan, ingliz tilini o'rganayotgan o'zbek o'quvchisiga "Time is money" maqolini o'zbekcha "Vaqt – boylik" deb tarjima qilish bilan cheklanmasdan, uning madaniy ildizlarini tushuntirish zarur.

Xulosa. Zamonaviy lingvokulturologik tadqiqotlar maqollarni chuqurroq, kompleks asosda o'rganishga imkon bermoqda. Ular nafaqat tildagi semantik birlik, balki xalq tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy ongining mahsuli sifatida ahamiyat kasb etadi. Korpus lingvistikasi, kross-madaniy tahlil va diskursiv yondashuvlar maqollarni yangicha talqin qilish imkonini beradi. Tarjimada esa maqolning mazmuniy va madaniy qatlamlarini saqlab qolish uchun izohli, kontekstual va funksional yondashuvlar muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov A. "Til va madaniyat", Toshkent, 2010.
2. Kunn H. "Paremiologiya: nazariya va amaliyot". Moskva, 2005.
3. Nida E. "Language, Culture, and Translating". Stanford University Press, 1996.
4. Karimov A. "Maqollar va ularning tarjimasi". O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2012.
5. Internet manbalari: Oxford Dictionaries, Proverb Archives, WikiQuote.

UO'K 81'44

MAQOLLARNI O'RGANISHNING LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUVLARI

Sh.G'.Bo'riyeva, o'qituvchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada maqollarni lingvokulturologik nuqtai nazardan o'rganishning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Har bir xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniyati til birligida, ayniqsa paremiologik birliklar – maqollarda mujassam bo'ladi. Maqol muallifi turli tillarda mavjud maqollarni qiyosiy tahlil qilish orqali ularning lingvokulturologik xususiyatlarini ochib beradi. Shuningdek, maqollar tarjimasi va ularni boshqa madaniyatlar kontekstida to'g'ri talqin qilish muammolari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: maqollar, lingvokulturologiya, paremiologiya, til va madaniyat, tarjima, milliy mentalitet, semantika

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы и практическое значение изучения пословиц с лингвокультурологической точки зрения. Пословицы отражают мировоззрение, ценности и культуру народа. Автор статьи

раскрывает лингвокультурные особенности пословиц на основе сопоставительного анализа, а также поднимает вопросы перевода и интерпретации пословиц в контексте других культур.

Ключевые слова: пословицы, лингвокультурология, паремиология, язык и культура, перевод, национальный менталитет, семантика

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations and practical importance of studying proverbs from a linguocultural perspective. Proverbs encapsulate the worldview, values, and culture of a people. The author reveals the linguocultural features of proverbs through comparative analysis and also addresses issues related to their translation and correct interpretation within different cultural contexts.

Keywords: proverbs, linguoculturology, paremiology, language and culture, translation, national mentality, semantics

Kirish. Til — bu nafaqat aloqa vositasi, balki millat ruhining, tarixining va madaniyatining aksidir. Har bir xalqning tilida uning dunyoqarashi, qadriyatlari, mentaliteti mujassam bo'ladi. Bu jihatlar ayniqsa paremiologik birliklarda, ya'ni maqol va matallarda yaqqol namoyon bo'ladi. Maqollar xalqning asrlar davomida shakllangan tajribasi, donishmandligi va hayot falsafasini o'zida mujassam etgan qadimiy janrdir.

Ushbu maqolada maqollarni lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Xususan, maqollar orqali milliy mentalitetni qanday anglash mumkinligi, ularni boshqa tillarga tarjima qilishda yuzaga keladigan lingvokulturologik muammolar va ularning hal etish yo'llari yoritiladi.

Lingvokulturologik yondashuvning nazariy asoslari

Lingvokulturologiya — bu til va madaniyatning o'zaro aloqasini o'rganuvchi fan. Ushbu fan doirasida til faqat aloqa vositasi emas, balki madaniyatni aks ettiruvchi tizim sifatida qaraladi. Maqollar esa, bu tizimda eng muhim vositalardan biri bo'lib, xalq madaniyatini, qadriyatlarini va tafakkur uslubini ifodalaydi.

Maqollarni lingvokulturologik yondashuvda o'rganish deganda, ularni nafaqat semantik va grammatik jihatdan, balki ularning orqasida turgan madaniy kontekst, tarixiy sharoit, ijtimoiy mentalitet orqali tahlil qilish tushuniladi.

Maqollar va xalq mentaliteti

Har bir xalq o'zining tarixiy tajribasi asosida dunyoni o'ziga xos tarzda idrok qiladi. Bu idrok tilda, ayniqsa maqollarda namoyon bo'ladi. Quyidagi maqollarni ko'rib chiqamiz:

• **O'zbek tilida:** *“Til bilan chiqqan jon bilan chiqadi”* — bu maqolda xalq tilga nihoyatda jiddiy munosabatda bo'lishini, aytilgan so'z uchun javobgarlik tuyg'usining kuchliligini ko'rsatadi.

• **Ingliz tilida:** *“Think before you speak”* — mazmunan o'xshash bo'lsa-da, bu yerda ogohlik va mulohaza qilishga urg'u berilgan.

• **Rus tilida:** *“Слово — не воробей, вылетит — не поймашь”* — bu maqol ham aytilgan so'zning ortga qaytmasligi g'oyasini aks ettiradi.

Ushbu maqollar mazmun jihatidan bir-biriga yaqin bo'lsa-da, har birida xalq tafakkurining o'ziga xos qirralari yaqqol seziladi.

Maqollar tarjimasida lingvokulturologik muammolar

Maqollarni boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida bir qancha qiyinchiliklar yuzaga keladi:

a) Ma'no yo'qotilishi:

Ko'plab maqollarni so'zma-so'z tarjima qilish mumkin emas, chunki ular kontekstual va madaniy jihatdan o'ziga xosdir.

Misol:

• O'zbekcha: *“Yomon yo'ldosh yo'ldan ozdirar”*

• Inglizcha ekvivalenti: *“Bad company corrupts good character”* (mazmun mos, lekin so'zma-so'z emas)

b) Kontekstning noto'g'ri talqini:

Agar tarjimon madaniy kontekstni tushunmasa, maqolni noto'g'ri tarjima qilishi yoki uning asosiy g'oyasini buzib qo'yishi mumkin.

c) Ekvivalentlik muammosi:

Ba'zi maqollar boshqa tillarda umuman mavjud emas. Bunday hollarda tarjimon o'xshash mazmundagi yoki yangi yaratilgan maqolni topishga majbur bo'ladi.

Qiyosiy tahlil: turli tillardagi maqollar

O'zbekcha maqol	Ruscha maqol	Inglizcha maqol
Yaxshilik qil, daryoqa tashla	Сделай добро и брось в воду	Do good and throw it into the sea
Yolg'onning oyog'i kalta	У лжи короткие ноги	A lie has short legs
Har kim o'z savdosini maqtaydi	Каждый кулик свое болото хвалит	Every cook praises his own broth

Bu maqollar misolida ham ko'rinadiki, ba'zi umumiy g'oyalar turli millatlarda turlicha ifodalanadi, ammo mazmun bir-biriga yaqin bo'lishi mumkin.

Maqollarni til o'qitish va tarjimada qo'llash

Til o'rgatish jarayonida maqollar:

- So'z boyligini oshiradi,
- Madaniy kontekstni o'rgatadi,
- Fikrni ixcham ifodalashga o'rgatadi.

Tarjimashunoslikda esa maqollar:

- Kontekstual tarjima qilish ko'nikmasini oshiradi,
- Madaniyatlararo tafovutlarni tushunishga yordam beradi,
- Tilning obrazlilik darajasini ochib beradi.

Maqollar tarjimasini o'rgatish madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda muhim vosita bo'la oladi.

So'nggi yillarda lingvokulturologik tadqiqotlarda maqollarning tahliliga zamonaviy yondashuvlar tatbiq qilinmoqda. Bu yondashuvlar orasida quyidagilar alohida ajralib turadi:

a) Korpus lingvistikasi asosidagi tahlil

Elektron matnlar korpusi asosida minglab maqollar statistik, semantik va kontekstual jihatdan tahlil qilinmoqda. Masalan, ingliz tilidagi "British National Corpus" yoki o'zbek tilida yaratilayotgan zamonaviy korpuslar orqali maqollarni qo'llanish chastotasi, uslubiy xususiyatlari va mavzu doirasi o'rganiladi.

b) Kross-madaniy tadqiqotlar

Maqollarni turli madaniyatlar kontekstida tahlil qilish orqali o'xshashlik va tafovutlar aniqlanadi. Masalan, o'zbek va yapon maqollaridagi "tabiat" obrazlari, yoki rus va arab maqollaridagi "oilaviy qadriyatlar"ning aks etishi.

c) Diskursiv yondashuv

Zamonaviy lingvistika maqollarni mustaqil birlik emas, balki nutq kontekstida, ya'ni diskurs elementlari sifatida o'rganishni taklif etadi. Bunday yondashuvda maqollar qanday holatda, qanday maqsadda va kim tomonidan ishlatilayotganiga alohida e'tibor qaratiladi.

Lingvokulturologik yondashuvda o'qituvchilar va tarjimonlar uchun tavsiyalar

Quyidagi tavsiyalar maqollar bilan ishlayotgan pedagoglar va tarjimonlar uchun foydalidir:

• **Didaktik vosita sifatida maqollar:** Ularni chet tilini o'qitishda muhim madaniy komponent sifatida darslarga kiritish zarur.

• **Tarjimada izohlovchi yondashuv:** Maqollarni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish o'rniga, izohli tarjima (annotatsiyalash) orqali o'quvchiga yoki o'quvchiga ularning madaniy mazmunini tushuntirish foydali bo'ladi.

• **Madaniy tafakkurga urg'u berish:** Maqollar orqali milliy tafakkur shakllanishini tahlil qilib, o'quvchilarda madaniyatlararo kommunikatsiya ko'nikmasini shakllantirish mumkin.

Xulosa. Maqollar xalqning tafakkur tarzi, qadriyatlar tizimi va madaniyatining yorqin aksidir. Ularni lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganish orqali til va madaniyat o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni anglash mumkin. Maqollarni tarjima qilish jarayonida nafaqat lug'aviy, balki madaniy ekvivalentlikka ham e'tibor qaratish zarur. Maqollarni tahlil qilish, ularni boshqa tillar bilan qiyoslash va to'g'ri tarjima qilish — bu nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik vazifasi hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov A. "Til va madaniyat". Toshkent, 2010.
2. Kunn H. "Paremiologiya: nazariya va amaliyot". Moskva, 2005.
3. Nida E. "Language, Culture, and Translating". Stanford University Press, 1996.
4. Karimov A. "Maqollar va ularning tarjimai". O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2012.
5. Internet manbalari: Oxford Dictionaries, Proverb Archives, WikiQuote.

UO'K 894.552-1

ZAMONAVIY SHE'RIYATDA FOKLOR AN'ANALARINING POETIK IFODASI

(Usmon Azim ijodi misolida)

F.Buriyeva, PhD, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Samarqand

Annotatsiya. Usmon Azim umumijodida folklor an'analaridan ta'sirlanish ustuvor jihatlardan biridir. Ijodkor individual uslubida baxshiyona donishmandlik va zukkolik, xalqona soddalik va hajvga moyillik, peyzaj va muhabbat lirikasining uyg'unlashuvi kabi qator sifatlarlar mujassam. Ijodkorning folklor an'alariga yondashuvi uning xalq ertaklari, afsona va rivoyatlar, shuningdek, xalq qo'shiqlari unsurlari, janr xususiyatlaridan turli poetik maqsadlarda foydalanilganligida namoyon bo'ladi. Shoir ijodida folklor asarlarida an'anaviy janriy belgilar, chunonchi, ertaklarning boshlanma va tugallanmalari, epik qoliplar hamda "borsa kelmas", "uch og'a-ini" bilan bog'liq turli motivlarning badiiy tasvir vositasi sifatida namoyon bo'lganligini ko'rish mumkin. Mazkur maqolada shoir ijodining shu kabi o'ziga xosliklari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: xalq qo'shiqlari, ertak, afsona, rivoyat, adabiy an'ana, hajv, badiiy vosita, poetik til, individual uslub.

Аннотация. В творчестве Османа Азима влияние фольклорных традиций является одним из приоритетов. В индивидуальном стиле художника воплощен ряд качеств, таких как бахвальственная мудрость и изобретательность, народная простота и склонность к комизму, сочетание пейзажной и любовной лирики. Подход Творца к фольклорной традиции проявляется в том, что он использовал в различных поэтических целях элементы народных сказок, легенд и сказаний, а также элементы народных песен, жанровые особенности. В творчестве поэта можно увидеть, как в произведениях фольклора как средства художественного изображения традиционных жанровых персонажей, начала и окончания сказок, эпических форм и различных мотивов, связанных с "Борса келмас", "три брата".

Ключевые слова: народные песни, сказка, легенда, повествование, литературная традиция, комикс, художественная среда, поэтический язык, индивидуальный стиль.

Abstract. Influence from folklore traditions is one of the priority aspects in the common community of Usman Azim. In the creative individual style, a number of qualities are embodied, such as bakhshiyaa wisdom and ingenuity, folk simplicity and a tendency to pilgrimage, a combination of landscape and love lyrics. The artist's approach to folklore traditions is manifested in the fact that folk tales, myths and legends, as well as elements of folk songs, genre features are used for various poetic purposes. In the work of the poet, it can be seen that in folkloric works, traditional genre characters, chunonchi, beginnings and endings of fairy tales, epic molds and various motifs associated with "borsa kelmas", "three brothers" are manifested as artistic means of representation

Keywords: folk songs, fairy tale, legend, narration, literary tradition, pilgrimage, artistic medium, poetic language, individual style.

Adabiyot tarixiga nazar tashlansa, ijodkorlarning xalqona poetik usullardan ko'pincha o'z ma'rifiy-didaktik g'oyalarini, qalb tug'yonlarini oddiy xalqnining ong-u shuuriga tezroq va osonroq yetkaza olish maqsadida foydalanilganining guvohi bo'lamiz. Jumladan, Hamza Hakimzoda Niyoziyning folklor qo'shiqlarining barchaga tanish va sodda ohanglaridan o'zining xalqni milliy uyg'otinishga da'vat etishdek buyuk maqsadi yo'lida foydalanganligi bizga ma'lum. Shoir yetti xil gul nomi bilan ataluvchi she'riy to'plamlardan iborat "Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar" majmuasi orqali «Quloq notalari ila eshitilib kelmish milliy tabarruk ashulalarimizning o'rni yo'qolmasun uchun ba'zi qabih she'rlar o'rniga» milliy ruh, millatning istiqlool haqidagi orzu-

intilishlarini ifodalovchi soʻzlar bilan bu xalq kuylarini muzayyan qilish, bu bilan millatni uygʻotish vazifasini oʻz oldiga qoʻydi. Hamza milliy istiqloq gʻoyalarining musiqa, xalq kuylari vositasida, qoʻshiqlar shaklida xalq qalbiga tezroq va taʼsirliroq kirib borishi mumkinligini yaxshi tushungan”[3.249].

Xalqqa sinashta ohanglar orqali maʼrifatparvarlik va uygʻonishga daʼvat etuvchi sheʼrlar jadidchilik davri namoyandasi Abdulla Avloniy ijodida ham uchraydi. Jumladan, shoirning xalq orasida “Reza” deb nomlangan kuy orqali ijro etib kelingan

“Otma mani toshlar bilan, yor-yor, yor-oʻv,

Uchib ketay qushlar bilan, yor-yor-oʻv”[1.141] kabi misralar bilan boshlanuvchi qoʻshiq matni oʻrniga shu vazn va radifdagi “Toʻy haqida” deb nomlangan xalq orasidagi dabdabali toʻy uchun behuda sarf-xarajat qilishdek azaliy muammoga bagʻishlangan hajviy xarakterdagi sheʼrni yozib, kuyga solganligi haqida maʼlumotlar bor. Koʻrinadiki, shoirlarimizning folklor janrlari va ohanglarini ijodlarida qoʻllash orqali aksariyat hollarda xalqni maʼrifatga, milliy uygʻonishga daʼvat etish maqsadlari yotishi ham bir adabiy anʼanaga aylandi hamda 70-yillar avlodi shoirlari ijodida ham oʻziga xos tarzda davom ettirildi.

Darhaqiqat, Usmon Azim umumijodida folklor anʼanalaridan taʼsirlanish ustuvor jihatlardan biridir. Shoir individual uslubida baxshiyona donishmandlik va zukkolik, xalqona soddalik va hajvga moyillik, peyzaj va muhabbat lirikasining uygʻunlashuvi kabi qator sifatlarlar mujassam. Shoirning “Baxshiyona” turkumidan oʻrin olgan asarlar aksariyat xalq dostonlari yoxud ularning parchalari tuzilishida. Hatto berilgan nasriy qismlar ham lugʻat boyligiga koʻra baxshilar nutqi sifatida tasavvur uygʻotadi. Ammo uning ushbu yoʻnalishdagi asarlarini xalq ijodining aynan inʼikosi deb ham boʻlmaydi. Zero, ularda gʻoyaviy maqsadning aniqligi, maʼrifiy-didaktikaning zamon bilan hamnafasligi hamda ijodkor intellektining ishontiruvchi quvvati aniq nomoyon boʻlib turadi. Shaklan xalq dostonlariga juda oʻxshash boʻlsa-da, shoirning baxshiyonalari gʻoyaviylikning kuchli ifodalanganligi, kompozitsion tuzilishi puxta ishlanganligi bilan ulardan farqlanadi va bu turkum asarlarning avvalo oʻzlikni anglash, el-yurt uchun fidokorlik, xalqiga sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarini uygʻotuvchi tarbiyaviy ahamiyatini yuzaga keltiradi.

Shoirning ijodidagi folklor anʼanalari ruhidagi asarlar faqatgina baxshiyonalar bilan cheklanmaydi. Ijodkorning xalq ertaklari, afsona va rivoyatlari, shuningdek, xalq qoʻshiqlari unsurlari, janr xususiyatlaridan turli poetik maqsadlarda foydalanilganligini koʻrishimiz mumkin. Chunonchi, shoir ijodida ertaklarning anʼanaviy boshlanma va tugallanmalari, epik qoliplar hamda “borsa kelmas”, “uch ogʻa-ini” bilan bogʻliq turli motivlarga ijodkorona novatorlik bilan yondashilgan; ijodkor “ertak” soʻzini baʼzi sheʼrlariga sarlavha sifatida berar ekan, ularga ertaklarda ustuvor boʻlgan qaysidir mazmuniy jihatlarga eʼtibor qaratadi. Jumladan, shoirning voqeaband xarakterdagi “Yana bir ertak yoxud mangu haqiqatlardan biri” sheʼrida hayotning davrlar oʻzgarsada, jamiyat bogʻinlari, yaʼni turli toifadagi odamlarning bir-birlariga, qolaversa, hayotga munosabati oʻzgarmasligicha qolaverishi haqida kinoyaomuz tarzda falsafiy xulosalar taqdim etiladi. Ertaklardagi “uch oʻgʻil” “borsa kelmas” motivi badiiy vosita sifatida qoʻllanilgan avtobiografik xarakterdagi hazilomuz sheʼrida “*Bu sheʼrni yozgan men – Usmon Azimov – / uchinchi oʻgʻil*” deya oʻzini ertaklardagi uchinchi oʻgʻilga qiyoslaydi shoir:

Uchinchi oʻgʻil,

akalaring ravon yoʻldan yuradilar,

sening yoʻling –

“Borsa kelmas”[4.80], deydi hamda oʻziga mashaqqatli ijod yoʻli qismat bitigi ekanligini bashorat qiladi. Yana bir sheʼrda esa u “borsa kelmas” asli insonga berilgan umr ekanligi quyidagicha poetik-falsafiy mulohazalar tarzida ifoda etiladi:

RIVOYAT

Bu yoʻl yolgʻiz emas – uchga boʻlindi...

“Borsa, kelmas” oldi mening koʻnglimni.

Garchi “Borsa, kelar” ayladi imo,

Menga buyurmagan qaytmoqni Xudo.

“Yo kelar, yo kelmas” o’yindir mujmal,
Men birdan qismatni etmoqchiman hal.

Taqdirga tik qarash bandasin rasmi:

O’yla, “Borsa kelmas” umrdir asli...[4.489]

Shuningdek, shoir qalamiga mansub ayrim she’rlarda “borsa kelmas” yo’lini o’limga qiyoslanganining ham guvohi bo’lamiz.[5.140]

Umuman, Usmon Azim she’rlarida folklorona motiv va obrazlar, turli voqeliklarga ishoralar hech bir izohsiz badiiy vosita bo’lib kelaverishiga ko’p bora duch kelamiz. Shoir uchun xalq og’zaki ijodi cheksiz bir manba, ilhom chashmasi, o’zligining asosi, ijodining tayanchi hisoblanadi. Shu bois ijodkor qaysidir asarida, falsafiy, hajviy yoxud muhabbat lirikasidami, folklor unsurlarining talmeh, tashbeh, mubolag’a kabi xilma-xil badiiy vositalar sirasida uchratishimiz tabiiy hol hisoblanadi. Ayniqsa, shoir she’riyatining poetik tilini folklor asarlariga bog’lamasdan o’rganib bo’lmayd. Shoir ijodi haqidagi tadqiqotlarda, xususan, uning “So’ngso’zlar” asaridagi adabiy-estetik qarashlarga asoslangan holda aytish mumkinki, ijodkorning individual uslubi va asarlarining badiiy tili o’z-o’zidan shakllanib qolmagan; u xalq og’zaki ijodi, shuningdek, xalq tilidan qulog’iga chalingan, ammo o’ziga notanish bo’lgan har bir so’zga qiziqib qaraydi hamda ularning ma’nosini to’liq anglamaguncha xotirjam bo’la olmaydi. Jumladan, mazkur asarda shoirning xalq tilida mavjud bo’lgan “*mortuv*” so’zining ma’nosini nogahon bir monografiyada uchratganligi va oltoy tilida “*alvasti*” ma’nosida ishlatilishini bilib olganligi voqealarini hayajon bilan qayd etganligini ko’ramiz. Shuningdek, kitobning “*Ilgari erkaklarning allasi bo’lardi*”[6.89], deya boshlangan qismida xalq qo’shiqlarida naqorat sifatida ishlatiluvchi “*hu-yo hu*” so’zi haqida o’z fikrlarini bildirib o’tadi hamda mazkur so’zning boysunlik san’atkorlar repertuarida mavjud xalq qo’shiqlaridagi “*Yaqqu-ya*” bilan bog’liqligini ham aniqlab, pirovard shunday xulosalarga keladi:” Bu jumlaning ma’nosi esa juda teran va uzun. U so’fiylar, darveshlar zikr tushganda aytadigan nash’u namoning naqaroti – Parvardigori olamga murojaatidir. “*Hu*” arabiydan o’zbekchaga ag’darilsa, “u” degan olmoshni bildiradi. Demak, “*hu-yo hu*” “*U, faqat U*”, ya’ni “*Olloh faqat Olloh*” degan ma’noni beradi”[6.90].

Xulosa shuki, har qanday ijod mehnat va tinimsiz izlanishning hosilasi bo’lganidek, tahlillarga tayanilsa, Usmon Azim asarlaridagi xalqona ohanglarning ham ma’lum nazariy asoslariga ega ekanligi oydinlashadi.

Adabiyotdagi an’ana va novatorlik haqida so’z yuritilganda, albatta, adabiy tur va janrlar masalasini yetakchi o’rinlarda turadi. Zero, ijodkorning tur va janrlarga munosabati ijodkor individual uslubini aniqlash eng muhim faktor hisoblanishi dunyo va o’zbek adabiyotshunosligidagi ko’plab tadqiqotlar bilan sobitdir. Xususan, Usmon Azimning rang-barang folklor janrlariga munosabati ham turlichadir. Shoirning ertak, doston, afsona va rivoyat kabi xalq og’zaki ijodiyoti janrlariga murojaat etishining zamirida, avvalo, vatanparvarlik, milliy g’urur, ajdodlar ruhiga hurmat kabi yuksak tuyg’ularini ifoda etish maqsadlari yotsa, uning xalq qo’shiqlari yo’lidagi she’rlarining esa aksincha, g’oyaviylikdan birmuncha xoli ekanligi e’tiborimizni tortadi.

Darhaqiqat, Usmon Azim ijodida xalq qo’shiqlari ta’sirida yaratilgan she’rlar, mazkur janr an’analari aks etgan badiiy vositalar, ifoda-tasvirlar ham keng o’rin egallaydi. Shoir ba’zan bu kabi she’rlarining sarlavha, epifora, refren yoki boshqa badiiy unsurlariga ko’ra xalq qo’shiqlariga monand ekanligiga ishora etsa, ayrim hollarda she’rlarining sodda va ravon ohangi va qalb tezda yetib boruvchi tiniq lirizmi uchun xalqona an’analarni asos bo’liginini she’rxonning o’zi anglab yetadi. Chunonchi, shoirning “Saylanma”sidagi “Chapani yoxud jaydari she’rlar”[7.205] deb nomlangan turkumiga kiritilgan sakkizta she’rning barchasi vazni, qofiya va radiflari hamda mazmuniga ko’ra xalq og’zaki ijodiga mansub lirik qo’shiqlar tipidadir. Ular o’xshatish, qarshilantirish, ko’chimlar, sifatlashlar va boshqa badiiy vositalari bilan, shuningdek, lirik qahramon tasvirlarida individual ijodkorga mansublikni va xalq qo’shiqlariga xos jamoaviylikni uyg’unlikda aks ettirishi bilan xarakterlanadi. Jumladan, mazkur she’rlardagi hissiy kechinmalarning borliq olam, tabiat unsurlari va hodisalariga qiyosan ifodalovchi quyidagicha an’anaviy **antitezalar**:

Chaman ichida o'sib
 Gul bo'lgan omonyorim.
 Bulbulning ovozig
 Qul bo'lgan omonyorim.

...Kunduzlarning qo'ynida
 Tun bo'lgan omonyorim.
 Kulgular jarangida
 Mung bo'lgan omonyorim.[7.329]

Shuningdek, mazkur she'rlarda xalq qo'shiqlari sirasidagi "Galdir"[8.41] kabi qo'shiqlar orqali bevafoqlik ramzi, hijron azobiga qiyoslanuvchi ilon ramziga oid qarashlar badiiy rivojlantirilgan tarzda namoyon bo'lgan:

Shamollar oqib yotar,
 Alam yor,
 Eshikni qoqib yotar,
 Alam yor,
 Hijron degan bir ilon
 Alam yor.
 Yurakni chaqib yotar,
 Alam yor.[7.331]

Jumladan, shoirning "O'ynaguncha o'ynagin"[7.331] she'ri orqali folklorshunos olim Asqar Musaqulov ta'biri bilan aytganda, "qo'shiqlarning tarixan raqs san'ati bilan egizakligi"[2.42] an'analari davom ettirilganining ham guvohi bo'lamiz.

Ammo mazmun va ifoda tarziga ko'ra folkloridagi lirik qo'shiqlarni eslatuvchi ushbu she'rlarning barchasi muhabbat va hijron mavzularida bo'lsa-da, she'riy turkumning "Chapani yoxud jaydari" she'rlar deya nomlangani kishida biroz e'tiroz uyg'otadi. Axir, o'zbek tilining izohli lug'atiga asoslanib aytadigan bo'lsak, xalq tilida mavjud bo'lgan *chapani* so'zi bezorinamo, olifta, yengil-yelpi hayotga o'rgangan[9] ma'nolarini, *jaydari* so'zi esa oddiy, sodda[10] kabi ma'nolarni bildiradigan mazkur so'zlarning badiiy asarga nisbatan qo'llanilishi esa ularning nomukammal, yuzaki yozilganiga ishora etilishi emasmi? Biz ushbu savolga mazkur she'rlarning yozilishiga sabab bo'lgan xalq qo'shiqlari orqali javob topishga urindik. Folklorshunos Ergash Ochilov tomonidan to'plab, nashr etilgan xalq qo'shiqlaridan iborat "Shoda-shoda marvarid" qo'shiqlar to'plamida radif va naqarotlariga va boshqa shakliy xususiyatlariga ko'ra shoirning mazkur she'rlariga o'xshash *omon yor* epiforasi bilan aytiluvchi "Aysh qilamiz, ishrat qilamiz"[8.70], Ul yor qo'lida ko'za"[8.94]; O'yna-o'yna, qora ko'z"[8.116]; *dod-a* so'zi epifora bo'lgan "Bo'g'ma bilagim"[8.136] kabi bir qancha qo'shiqlar borki, ular xuddi yosh va sho'x yigitlarning qichiq hazillari monand bir qadar yengil-yelpi mazmunga egadir. Demak, xalq og'zaki ijodidagi *omonyor*, *dod-a* yoki *o'yna-o'yna* kabi epiforali qo'shiqlarda mazmundan ko'ra ohang xususiyatlari ustuvorlik qilgan va ular asosan raqs uchun mo'ljallangan. Demak, shoir she'riy turkumni nomlashda o'z she'rlarini emas, balki ular asos bo'lgan xalq qo'shiqlarini nazarda tutib, an'anaviylikni davom ettirganligiga ishora etgan ko'rinadi.

Ma'lumki, garchi xalq qo'shiqlari sirasida lirik qo'shiqlar alohida ajratilib o'rganilsa-da, bu juda nisbiydir. Ulardagi insonning his-kechinmalari bilan bog'liq ifodalar harchand berilmasin, ulardagi qalbdan ko'chib qalbga yetib boradigan dard anchayinda sezilavermaydi. Usmon Azim ijodida esa folklor lirik qo'shiqlaridan xalqona ohanglarni olib ularga individual ijodning lirik "men"ini mohirlik bilan uyg'unlashtirilganini ko'rish mumkin.

Usmon Azim ijodidagi xalq qo'shiqlari an'analari faqatgina shoirning "Chapani yoxud jaydari" she'rlar" turkumga kiruvchi asarlari belgilamaydi. Biz ushbu turkumning xalqonaligiga muallifning o'z ishoralari mavjudligi bois dastavval ularga to'xtalishni joiz deb bildik. Shoir ijodiga umuman nazar tashlanganda, xalq qo'shiqlariga xos adabiy an'analari she'rlarning aksariyatida qaysidir jihatdan aksini topganligini ko'rish mumkin. Jumladan, shoirning tabiat bilan bog'liq tushunchalar: yil fasllari, kun va tun, yomg'ir; xilma-xil daraxtlar va gullar, giyohlar; tosh, tog', cho'l va sahro tasvirlari bilan bog'liq badiiy vositalarniing qo'llanilishida ham folklor asarlariga xos adabiy

an'analariga tayanilganligi sezilib turadi. Shuningdek, xalq qo'shiqlarida mavjud bo'lgan oshiq va ma'shuqning intim tuyg'ularining yashirin tarzda, biror bir ramz asosida, masalan, bilaguzuk, ro'mol, olma, marvarid kabi narsa-buyumlar vositasida ifoda etishlari ham an'anaviy bo'lib, bu kabi usuldan Usmon Azimning ham ko'plab ta'sirchan lirik lavhalarni yuzaga keltirishda foydalanganligini ko'rishimiz mumkin. Shu jihatdan qaralganda, shoir ijodidagi quyidagi kabi ko'pgina she'rlar diqqatni tortadi:

Ko'chang boshida bir tol bor edi. Bormi? Xabar bergin.

Meni ko'rmoqqa zor erdi. Hanuz zormi? Xabar bergin.

Holing so'rsam, og'ib qismat xatarlarga ketar bo'ldi.

Faqat tolning holidan, yor, xabar bersang, yetar bo'ldi.

Yashnaganmi? Ko'karganmi? Bo'yi necha quloch o'ldi?

Yoki o'zga imoratga meningdek bir og'och o'ldi.[6.100]

Ko'rinadiki, mazkur she'r kompozitsiyasini tashkil etgan unsurlarda, sarlavhalanish, vazn, qofiya, takror kabilarda folklor an'analariga asoslanilmagan. Ammo qo'llangan *tol detali* hamda *o'zga imorat, og'och* kabi ko'chimlar vositasida she'rda o'zbek xalq lirik qo'shiqlarga xos badiiyat, ya'ni oshiq holati biror bir tabiiy hodisa yoki predmet bilan qiyoslanishi (parallelizm); tuyg'ularning ramziy so'z va pardali jumlarlar orqali andisha va odob doirasida bayon etilishi kabi xususiyatlar namoyon bo'lgan. She'rdagi tolning aslida yor ekanligini, savol-so'roqlar ham uning holini, tuyg'ularini bilish uchun qaratilganini sezish qiyin emas. Ammo oshiq uni to'g'ridan to'g'ri savollarga tuta olmaydi, bu o'zga imoratga o'zidek yog'och-ustun, ya'ni beka bo'lgan ma'shuqa boshiga tashvish keltirishi mumkin.

Hozirgi zamon shoirlari ijodida qo'shiq, ertak, rivoyat, afsona kabi so'zlarning ko'pincha, asar nomi bo'lib kelishi, ammo bunda mazkur so'zlar har doim ham janrg nisbat bo'lmasdan, asar mazmuniga daxldor ma'lum poetiklikni ifodalab kelishi ham ko'p kuzatiladi. Jumladan, Usmon Azim qalamiga mansub "Qishki ertak", "Eski qo'shiq", "Besehr ertak", "Ertak", "Afsona", "Bir satrdan o'sib chiqqan bir juft she'r", "Rivoyat", "Dutor haqida rivoyat[4.704]; "X asr. Saroy shoir haqida afsona", "Ikki rivoyat" kabi she'rlarida *ertak, rivoyat, afsona, qo'shiq* istilohlarining ba'zan lirizm, ayrim hollarda falsafiylik ifodasi uchun qo'llanilganini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, shoirning "Tanlangan asarlar"ida (5-jild) "Qo'shiq" deb nomlangan xalqona uslubdagi she'rida tafakkur bilan kechinmaning uyg'unligi aks etgan:

...Shovullagan yuragim-o, ham quvonch, ham azobim-o,

O'zing qancha sarobim-o, o'zing qancha xarobim-o,

Banda bergan savollarga Xudo bergan javobim-o,

Dunyongda kuz – gulladim-o, dunyongda so'z –gulladim-o,

Dunyongda muz – gulladim-o, dunyongda yuz gulladim-o.

Ko'rib o'tganimizdek, jami to'rt banddan iborat she'rning ikkinchi, ya'ni yuqorida keltirilgan bandida she'r tabiatini belgilab beruvchi his-tuyg'u va fikrlar mujassam. Zero, unda mumtoz orifona she'riyatdagi yetakchi mavzu – qalbning Ollohga daxldorligi haqidagi mulohazalar mavjud.

Xulosa qilib aytganda, Usmon Azim ijodi uchun xalq qo'shiqlari poetik ifoda tarzi uchun boy manba hisoblanadi. Shoir asarlarining qalbga yaqin ohangi, ramzlarga asoslanganligi, tushunarli va ravon, shuningdek, jozibador badiiy tilining shakllanishida, ayniqsa, xalqona lirik qo'shiqlarning ta'siri beqiyos bo'lgan. Shoir ijodi misolida aytish mumkinki, yozma adabiyot bilan folklorning uyg'unlikdagi rivojlanishi badiiy adabiyot qonuniyatlaridan biri sifatida davrlar osha namoyon bo'lib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. К.Имомов, Т.Мирзаев, Б.Саримсоков, О.Сафаров. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Университет ва педагогика институтларининг филология факультетлари студентлари учун дарслик. – Т., "Ўқитувчи" нашриёти. – 304 бет.

2. Т.Мирзаев. халқ бахшиларининг эпик репертуари. – "Фан" нашриёти, 1979. – 152 бет.

3. Турғун.Халилов. Миртемир маҳорати. – Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. – 128 бет.

4. Тохир Шермурод, Илёс Исмоил. Усмон Азим ижодиёти. – Тошкент, 2011– 121 бет.

5. Усмон Азим. Жоду. – Т., "Шарқ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, 2003.– 336 бет.

6. Усмон Азим. Танланган асарлар. Назм, наср, драматургия. – Т., “Шарк” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, 2021. – 704 бет.
7. Усмон Азим. Жимлик. Назм, наср, драматургия. – Т., Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012, – 320 бет.
8. Усмон Азим. Дарс: Шеърлар.-Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – 128 бет.
9. Усмон Азим. Фонус. –Тошкент: Шарк, 2010. – 160 бет.
10. Усмон Азим. Танланган асарлар. 5-жилд. –Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2022. – 488 бет.
11. Усмон Азим. Сайланма. Шеърлар. – “Шарк” нашриёт-матбаа концерни, 1995. – 432 бет.
12. Фахриёр. Аёлғу. –Тошкент: Шарк, 2000, -256 бет.
13. Хуршид Даврон. Тўмариснинг кўзлари. – Тошкент: Ёш гвардия нашриёти, 1987. – 73 б.
14. Эркин Воҳидов. Шоиру шеър ушу. Адабий ўйлар. Тошкент, “Ёш гвардия нашриёти”, 1987. – 223 бет.
15. https://uz.wikipedia.org/wiki/Usmon_Azim. Bu sahifa oxirgi marta 2025-yil 16-aprel, 09:53 da tahrir qilingan.

UO'K 808.5

**VALTER GAZENKLEVERNING “O‘G‘IL” VA IZZAT SULTONNING “IMON”
DRAMALARIDA OTA VA O‘G‘IL MUNOSABATI
O.Z.Dadajonov, PhD, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona**

Annotatsiya. Maqolada Valter Gazenkleverning “O‘g‘il” va Izzat Sultonning “Imon” dramalarida ota va o‘g‘il munosabatlari haqida so‘z yuritilgan. Badiiy tahlillar asosida qahramon xarakterini yorituvchi poetik usullar tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: ota, o‘g‘il, urush, ekspressionizm, qahramon, inson, jamiyat, oila, halollik, adolat, imon, hayot, tomoshabin.

Аннотация. В статье рассматриваются отношения отца и сына в драмах Вальтера Газенклевернинга «Сын» и Иzzата Султона «Имон». На основе художественного анализа исследованы поэтические приемы, раскрывающие характеры героев.

Ключевые слова: отец, сын, война, экспрессионизм, герой, человек, общество, семья, честность, справедливость, вера, жизнь, зритель.

Abstract. The article discusses the father-son relationships in Valter Gazenkleverning’s “Son” and Izzat Sulton’s “Imon” dramas. Based on artistic analyses, poetic techniques that illuminate the characters’ personalities have been examined.

Key words: father, son, war, expressionism, hero, person, society, family, honesty, justice, life, spectator.

Jahon adabiyotida ota va o‘g‘il munosabatlari ko‘p asrlardan beri muhim mavzu sifatida o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelmoqda. Bu obrazlar asarlarda ko‘pincha otalar farzandlariga bo‘lgan mehr-muhabbati, tarbiya, hayotiy tajriba va qiyinchiliklarni ko‘rsatish ruhida tasvirlanadi. XX asr nemis adabiyotida ota va o‘g‘il o‘rtasidagi ziddiyat o‘ziga xos tarixiy mazmunga ega bo‘lib, ota obrazi oddiy oila boshlig‘idan tortib, mehribon tarbiyachi, boshqaruvchi hukmdorgacha talqin etiladi. Ushbu asr nemis adabiyotida avlodlar almashinuvi, qadriyatlar to‘qnashuvi kexsa avlod tomonidan rad etilgan yangi madaniy, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarning paydo bo‘lishi, yosh avlod ba‘zan ushbu qadriyatlarga shiddat bilan kirib borishi va o‘zini haq deb bilishi, ota va farzandlar o‘rtasida ziddiyatlarga sabab bo‘ldi. Bunday keskin munosabatlar otalar va bolalar o‘rtasidagi turli hil muammolarni keltirib chiqara boshladi. Bu esa butun nemis jamiyatini tashvishga solmay qolmadi. Yozuvchilarning jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy qarama-qarshiliklarga munosabati unga qarshi isyonga, turg‘unlik va tanazzulga yosh avlod vakili bo‘lmish “yangi odam” qarshilik ko‘rsata boshladi.

O‘zbek adabiyotida esa ota – oilaning ustuni, farzandlar va ularning kelajagi uchun jonini berishga tayyor bo‘lgan shaxs timsoli sifatida gavdalanadi. O‘zbek milliy mentalitetini bor bo‘y-basti bilan tasvirlash uchun bu obrazdan ko‘p yozuvchilar unumli foydalangan. Masalan: Ulug‘bek Hamdamning “Ota”, Oybekning “Hayot-mamot”, Chingiz Aytmatovning “Oq kema” kabi asarlarni keltirish mumkin. Biroq ushbu asarlar ichida Ulug‘bek Hamdamning “Ota” romani alohida o‘rin

tutadi. Ushbu roman to'g'risida professor U.Normatov "Adabiyotimiz jumladan romanchiligimiz falaj holatga tushib qolgan hozirgi sharoitda bu asar roman janriga qayta jon ato etdi" [1], deya fikr bildirgan edi. Yuqorida nomi keltirilgan asarlar o'zbek badiiy adabiyotidagi otalar obrazining turli jihatlarini ko'rsatadi va ularning farzandlariga bo'lgan munosabatlari, mas'uliyatlari va tarbiyasida alohida o'ringa ega bo'lib, ota obrazlari orqali adabiyotda oilaviy qadriyatlar va insoniy munosabatlar ko'rsatib o'tilgan.

XX asr jahon urushlari, Germaniyada milliy sotsialistik mafkuraning hukmronligi va millionlab odamlarning o'limi fojiasi ostida qoldi. Natijada, otalar va bolalar mavzusi alohida rezonansga ega bo'ldi. Modernizm davri va ekspressionistik harakat zolim deb hisoblangan oila boshliqlariga qarshi isyonni e'lon qildi. Ekspressionizm atamasi birinchi jahon urushi davrida paydo bo'lib, ekspressionizm voqelikni aks ettirishga emas, balki muallifning hissiy holatini ifodalashga intiladi. U tasviriy san'at, adabiyot, teatr, arxitektura, musiqa va raqs kabi turli xil san'at turlarida namoyon bo'la boshladi. Ekspressionizm ziyolilari ota va o'g'il munosabatlariga turlicha fikr, mulohazalar bildirishadi. Otto Grossning so'zlariga ko'ra, "ekspressionistlarning otalarga qarshi isyoni ona huquqi uchun inqilobdir." [2], Jahon urushi qirg'inidan jabrlangan avlod haqiqatni umidsizlik, tashvish va qo'rquv kabi his-tuyg'ular prizmasi orqali o'ta sub'ektiv tarzda qabul qildi. Ular keksa avlodning estetik va naturalizmini jamoatchilikka to'g'ridan-to'g'ri hissiy ta'sir qilish g'oyasiga qarama-qarshi qo'yishdi.

Ekspressionistik dramaturgiya asoschilaridan biri Valter Gasenklever (Walter Hasenclever, 1890-1940) "O'g'il" dramasi ota va o'g'il o'rtasidagi munosabatlar, qahramonlarning ichki ziddiyatlari va ichki kurashlari, o'zligini izlashga bag'ishlangan ichki drama sifatida qarash mumkin. Drama haqida tadqiqotchi olim Gisela Brinker shunday yozgan edi, "Drama otalar avlodining zolim kishanlaridan xalos bo'lish va yangi hayot tongini e'lon qiluvchi hayotiy ta'sirli inqilobiy pafos kontekstiga kiritilgan".[3], Darhaqiqat drama o'g'ilning ichki rivojlanishi, uning kayfiyatlari, his-tuyg'ulari, sog'inishlari haqida balki kamolot jarayonini boshdan kechiradi va keskin o'zgarishga uchraydi. Dramani o'ziga hos tomonlaridan biri shundaki, asarda qahramonlar ismi keltirilmaydi, faqatgina (Klubs zur Erhaltung der Freude) "Quvonchni saqlash klubi" nomli ko'ngil ochar maskanning uch a'zosi va fohisha Adrienni ismlari keltirilgan. Qolgan asosiy qahramonlar ismsiz tarzda beriladi. Bu yozuvchining ongli tanlovi bo'lib, asarda yakka shaxslarning taqdiralarini emas, balki jamiyatdagi avlodlar to'qnashuvi, erkinlikka intilish, hokimiyatga qarshi isyon kabi umumbashariy holatlarni ko'rsatishni maqsad qiladi. Ismsiz qahramonlar shu orqali ramziy tus oladi. Ularning har biri muayyan bir ijtimoiy rol yoki ruhiy holatni ifodalaydi. Masalan: Ota-hokimiyatni, o'g'il isyonni, do'st manipulyatsiyani, uy tarbiyachisi esa hamdardlik bilan chekinishni bildiradi. Shu tariqa asar bir oilaning fojiasi emas, balki butun bir jamiyatdagi keng miqyosli ichki kurashlarning sahnadagi ifodasidir.

XX asr o'zbek dramaturgiyasida ota va o'g'il munosabatlari to'g'risida fikr yurituvchi dramalar qatoriga Izzat Sultonning "Imon" dramasi ham misol qilib ko'rsatish mumkin. Dramada ilgari surgan muhim ijtimoiy-ma'naviy, axloqiy, vijdon, burch, or-nomus, oila va jamiyat muammolari badiiy tadqiq etiladi. S.Mirzayev asar haqida fikr bildirib, "Asarda shu xususiyatlar barcha kishilarning zaruriy insoniy burchi bo'lishi kerak degan muhim g'oya olg'a surilganligi. Shu asnda aqidalardan chekingan kishilar ayovsiz fosh etilganligini"[4], alohida aytib o'tadi. Muayyan jamiyatda ildiz otayotgan ilmdagi nopoklik, qalbaki yo'llar bilan ilmiy darajalarga erishish illati o'zbek dramaturgiyasida birinchilardan bo'lib Izzat Sultonning "Imon" dramasi qalamga olinadi. Hayotdagi salbiy hodisani bir ziyoli oila taqdirida yuksak badiiy aks ettirish katta ijtimoiy mohiyat kasb etdi.

Valter Xasenklever "O'g'il" dramasi haqida so'z yuritar ekanmiz, asar besh aktdan iborat bo'lib, birinchi akt o'gil hamda uy tarbiyachisi o'rtasidagi suhbatdan boshlanadi. Ushbu suhbatda o'g'il matamatika imtihonidan o'ta olmagan uchun otasidan qattiq tanbeh eshitadi. Ota o'g'liga qarab shunday deydi.

Der Vater: Du bist eine Shade für mich [5],

Sen men uchun sharmandaliksan! (Tarjima bizniki – O.D.)

Otaning o'g'liga aytgan ushbu gapi bola psixologiyasiga qattiq ta'sir ko'rsatadi va joniga qasd qilmoqchi bo'ladi. Ota o'g'liga yanada kuchli o'qishi kerakligini, uni doim nazoratda bo'lishini, har bir qadamini kuzatishini aytadi. Va uydan tashqariga chiqishni taqiqlaydi. Ota o'zining qattiq, avtoritar tarbiyasi va hissiy sovuqqonligi bilan o'g'lini umidsizlikda qoldiradi. Aynan asardagi ushbu suhbatdan so'ng ota va o'g'il o'rtasidagi keskin konfliktli munosabatlar boshlanadi. Dramaturg Izzat Sultonning "Imon" dramasi azaliy mavzu — e'tiqod, halollik, sadoqat, diyonat, odob-axloq, poklik, firibgarlik va harom o'rtasidagi kurash aks ettirilgan. Asar to'g'risiga adabiyotshunos olim E. Xudoyberdiyev "Izzat Sultonning "Imon" dramasi Yo'ldosh va Sanjarovlarning asardagi asosiy voqealardan, ziddiyat boshlanishidan avvalgi, ya'ni urush yillaridagi yashash tarzlari, xatti-harakatlari, xulq-atvorlari professor Komilovning hikoyasi orqali ma'lum qilinadi", [6], degan fikrni beradi. Ushbu berilgan fikrlarga to'liq qo'shilmagan holda shuni aytish kerakki, dramada nafaqat Sanjarov va Komilovlar o'rtasidagi konflikt, balki Yo'ldosh Komilov va uning yolg'iz o'g'li Orif o'rtasidagi munosabat asarning markaziy konfliktlaridan biri sifatida ham keltirish mumkin. Bu eng avvalo ikki avlod o'rtasidagi dunyoqarash, e'tiqod va axloqiy qadryatlar to'qnashuvlardan iborat. Ota va o'g'il o'rtasidagi konflikt uyda o'rnatilgan hashamatli qandil tufayli kelib chiqadi. Suhbat davomida Sobirov, Oysha qandilni ajoyib, juda chiroyli ekanligini aytib o'tishadi. Biroq bunga javoban Komilov Yo'q! deya keskin javob qaytaradi. Sobirov esa qandilni butun bir madaniyat saroyiga mos ekanligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, Gazenklever hamda Izzat Sulton dramalarida ota va o'g'il munosabatlari, tarbiya, halollik, g'urur, imon, oriyat va axloqiy qarorlar masalalari ko'tarilgan. "O'g'il" dramasi ota va o'g'il o'rtasidagi murakkab munosabatlarni markaziy mavzu sifatida qaralsa, "Imon" dramasi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga bag'ishlangan zamonaviy drama sifatida talqin etiladi. Imon dramasi ota-o'g'il munosabatlarini faqat oilaviy konflikt sifatida emas, balki axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy-ilmiy ideal va real hayot o'rtasidagi zarb sifatida namoyon qiladi. Ikkala drama ham hozirgi zamon talablari bilan hamohang bo'lib, asarlardagi otalar obrazi ideal sifat, ilmiy va ma'naviy fidoyilik timsoli bo'lsa, o'g'illar esa shu idealga erishishda yuzaga keladigan ijtimoiy bosim, shaxsiy maqsadlar va insoniy zaifliklar bilan kurashadi. Farzandning maqsadi yuqori marralarni zabt etish bo'lishi mumkin, lekin bu yutuq halollik, imon va vijdon o'lchovlari asosida bo'lganda haqiqiy davomli va jamiyatga foydali bo'ladi. kuchli idealga ega bo'lmasligi oilaviy va ijtimoiy muammolarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. U.Hamdani. Ota romani, So'z boshi. -T.: Yangi asr avlodi, 2024, -B.208.
2. Otto Gross: Zur Überwindung der kulturellen Krise. In: Die Aktion 3 (1913), Sp. 384-387. In: Thomas Anz/Michael Stark (Hg.): Expressionismus. Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1910-1920, a.a.O., S. 149-151, hier S. 150.
3. Gisela Brinker-Gabler: »Weiblichkeit und Moderne«. in: Mix 2000. S. 143-256, hier S. 242. zit. nach Anz: Literatur des Expressionismus, -S 98.
4. S.Mirzayev. «XX asr o'zbek adabiyoti. -T., Yangi asr avlodi, 2005-B. 69.
5. Der Sohn. Ein Drama in fünf Akten von Walter Hasenclever. Kurt Wolff Verlag. Leipzig.1913. -S.18.
6. E.Xudoyberdiyev. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2007. -B.61.

UO'K 82:396

ABDULLA ORIPOV SHE'RLARIDA RUHIYAT VA TABIAT TASVIRI

Sh.Davronova, f.f.d., prof., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy o'zbek she'riyatining taniqli vakillaridan biri Abdulla Oripovning inson ruhiyatini va tabiat o'zgarishlarini tasvirlashdagi o'ziga xos mahorati masalasi tahlillar asosida oydinlashtirilgan.

Kalit so'zlar: She'riyat, peyzaj, ruhiyat tasviri, lirik qahramon, Abdulla Oripov she'rlari, badiiy talqin, badiiy mahorat.

Аннотация. В статье на основе анализа раскрывается вопрос об уникальном мастерстве Абдуллы Орипова, одного из видных представителей современной узбекской поэзии, в изображении человеческой психики и природных изменений.

Ключевые слова: Поэзия, изображение природы, изображение психики, лирический герой, стихи Абдуллы Орипова, художественная интерпретация, художественное мастерство.

Abstract. The article clarifies the issue of the unique skill of Abdulla Oripov, one of the prominent representatives of modern Uzbek poetry, in depicting the human psyche and natural changes, based on analysis.

Keywords: Poetry, nature image, depiction of the psyche, lyrical hero, Abdulla Oripov's poems, artistic interpretation, artistic skill.

Zamonaviy o'zbek she'riyatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan, milliy adabiyotimiz xazinasiga bebaho durdona asarlari bilan hissa qo'shgan iste'dodli shoir Abdulla Oripov she'rlarida inson va uning ma'naviy-ruhiy olami tasviriga alohida e'tibor qaratilgan. Shoir odamlarni har tomonlama e'tibor bilan o'rganadi, tahlil qiladi. Ularni o'ylantirgan, tashvishga solgan, quvontirgan yoxud hayratga tushirgan voqea-hodisalar, holatlarning manbaini izlashga va topishga intiladi. Insonni sinchkovlik bilan kuzatgan ijodkor uni yanada teran anglashga, tushunishga harakat qiladi. Natijada shoirning she'rlarida inson nafaqat tashqi ko'rinishi, balki ichki dunyosi, kayfiyati, kechinmalari bilan namoyon bo'ladi.

Abdulla Oripovning lirik qahramon ruhiyatini tasvirlashida ko'zga tashlanadigan juda ko'plab usul va vositalar sirasiga tabiat va inson ruhiyatini mutanosiblikda aks ettirish asosida qo'lga kiritgan yutuqlarini ham kiritish mumkin. Shoir insonning murakkab olami, kechinmalarini badiiy ifoda etish jarayonida tabiat va uning betakrorligi, sirliligi, mo'jizakorligiga ham diqqat qaratadi. Ruhiyat va tabiat tasviridagi uyg'unlik poetik fikrning dalillanishi, asosiligi va haqqoniyligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shoir she'rlarida tabiatning tarovati, o'zgarishlari, tovlanishlari va jozibasi mahorat bilan aks ettiradi. U borliqning go'zalligi, sirliligi va betakrorligidan inson ruhiyatiga yaqinliklarni topadi, tabiatdagi o'zgarishlarni yonma-yon qo'yish orqali lirik qahramon ichki olamidagi murakkabliklarni badiiy asoslaydi. Tabiatning sirliligi insonning ichki olamidagi murakkabliklar bilan muqoyasa qilinadi. Bunday qiyoslar ba'zan parallel tasvirlar, ba'zan o'xshatish, ba'zida esa zidlash asosida yuzaga chiqadi. Inson va tabiat bo'liqligining nozik ifodasi poetik fikrning teran va estetik ta'sirchan tarzda yuzaga chiqarilishiga xizmat qiladi.

Shoirning "Go'zallik" nomli she'rida go'zallik tushunchasi, muhabbat mavzusi qalamga olingan. Asarda insoniy hislar va tabiat hodisalari parallel qo'yilgan. She'r quyidagi satrlar bilan boshlanadi:

Kuzning rutubatli oqshomi edi,
Bog'lar sokingina chekar edi oh.
Ruhimda bir xazon ayyomi edi,
Ajib go'zallikka duch keldim nogoh. [3.138]

Kuzning rutubatli, hazinlikka moyil kayfiyat beradigan kechasida lirik qahramonning ruhiyati ham xazon ayyomiga mos holda g'amgin edi. Uning holatiga mos ravishda bog'lar ham sokingina oh chekardi. Ya'ni shoir bog'larni jonlantirish orqali butun olamning inson kechinmalariga muvofiqligini anglatmoqchi bo'ladi. Aslida ham insonning ruhiyati va kayfiyati uning holatiga, olamga, tabiatga bo'lgan munosabatiga ta'sir ko'rsatadi. Xursand, kayfiyati chog' bo'lgan inson tabiatdagi go'zallikni, yorqin ranglarni ko'rgandek bo'ladi, undan zavq oladi. Buning aksi bo'lgan vaziyatlarda esa o'zini tabiatdan hamdardlik izlagandek his qiladi, ko'proq undagi sokinlik, so'lg'inlikni ilg'aydi. She'rning lirik qahramoni ham ana shu keyingi holatga tushgan. Biroq kontrast ushshu bandning so'ngidayoq yuzaga chiqadi. Tushkun kayfiyatdagi qahramon nogoh ajib bir go'zallikka duch kelganligini bayon etadi. Natijada esa yangi hislar uyg'onib, uning avvalgi ahvoli o'zgaradi. Abdulla Oripovning vatan mavzusidagi she'rlarini tahlilga tortar ekan, adabiyotshunos M.Qo'shjonov, jumladan, quyidagi fikrlarni yozgan: "Qish bor, biz yozni ulug'laymiz, sovuq bor, issiqni yoqtiramiz, kechaning qorong'isi bor, kunduzning yorug'ini istaymiz. Tabiatning bir-birlariga zid shu qonuniyatlari bo'lmasa edi, biz na nurning, na iliqlikning, na bahorning qadriga yetardik. Abdulla hayotni shu xilda ziddiyatda ko'radi" [5.350]. Chindan, shoirning faqat vatan va

vatanparvarlik mavzusidagi she'rlaridagina emas, balki inson ruhiyati talqiniga oid ijod namunalarida ham tabiatga murojaat qilinadi, kishilar qalbidagi sezgi, hayajon, iztirob, beqarorlik, ziddiyatlarni ifoda etishda unga tabiat yordamga keladi.

She'ring keyingi satrlarida lirik qahramonning tabiat in'omi bo'lgan beqiyos go'zallikka oshuftalik hissi aks etadi:

Misli xayol edi u malak siymo,
Chiroy olamining tengsiz sayqali.
Ko'zlarim oldida turardi go'yo
Navoiy g'azalin tirik haykali [3.138].

Ushbu misralarda ta'rifi keltirilgan "Malak siymo", "Navoiy g'azalin tirik haykali" lirik qahramonning ko'nglini bir zumda yorishtirib yuboradi, xayolidan qayg'uni chekintiradi, yuragidan g'am-alamni ketkizadi hamda samoviy hislarga band bo'lib, go'zallikning qarshisida jim qolishga majbur etadi. O'xshatish, mubolag'a, anafora vositasida ifoda etilgan poetik mazmun, ritmik uyg'unlik she'ring ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. Shoirning talqinicha, tabiat shu darajada ulkan kuch va imkoniyatlarga egaki, u bir lahzaning o'zida insonni tamoman o'zgartirib qo'yishi mumkin. Tabiat ta'sirida inson ruhi bir lahzada yangilanishi, hayotga qaytishi, mehr va zavqqa to'lishi kutiladigan hodisa. Shu boisdan ham shoir tabiatga qarata:

O, dono tabiat, o, buyuk hakim,
Hikmat ko'rmadim hech men senga monand [3.138].

deya iqrar bo'ladi. Tabiatdagi turfalik inson tabiatidagi ziddiyatlar bilan parallel qo'yiladi. Inson ruhiyati ham tabiat ham bir zumda o'zgarishi mumkin. Inson – tabiatning bir bo'lagi. Shu boisdan u tabiatning ta'sirida bo'lishi, tabiiy. Kishilarning hayoti, ichki dunyosidagi ziddiyatlar ham aslida tabiat tuhfasidir.

O'zing yuraklarga cho'ktirib kadar,
Xalos ham qilursan rahm etgan damda.
Shunday go'zallarni yaratmasang gar,
Qolib ketarmidik bir umr g'amda [3.138].

Insonning qalbiga mahzunlik soluvchi ham, uni go'zalligidan bahramand etib, bu holatidan olib chiquvchi ham tabiatning o'zidir. Shu boisdan ham lirik qahramon tabiatdan roziligini ifoda etadi. Uning anglashicha, agar tabiat go'zallikni yaratmaganida edi, odamzod faqat g'am-anduh og'ushida qolib ketgan bo'lardi. Tabiat – saxovatli. U inson uchun eng go'zal ne'matlarini hadya etadi, uning qalbiga quvonch, ko'zlariga hayrat, ruhiga taskin bera olish kuchini bir zumdayoq namoyon eta oladi. She'r lirik qahramonning kechinmalari, iqrorlari, minnatdorchilik hissi bayoni bilan yakunlangan. Umuman olganda, shoir insonning ichki olamini tabiat bilan bog'liqlikda tasvirlash orqali poetik fikrni obrazli va jozibali tarzda ifoda etishga erishgan.

Abdulla Oripovning "Sevgi o'limi" she'rida ham tabiat va inson ruhiyatidagi holatlar muqoyasa qilingan holda fikr bayon etilgan. Lirik qahramonning adoqsiz dardlari, armonlari kun bo'yi tinmay yoqqan yomg'irga o'xshatiladi. Shoir inson hissiyotiga tabiatdan yaqinlik, uyg'unlik izlaydi va topadi. Lirik qahramonning yo'qotilgan sevgi ortidan kechirayotgan ruhiy iztiroblari, tushkun kayfiyatiga yomg'irli kun mos keladi. Yaydoq ko'chalar lirik qahramon qalbidagi bo'shliqqa, sevgisizlikka ishora qiladi. Ikkala holat mohiyatida ham sukunat, yo'qlik tushunchalari mujassam. Lirik qahramon sevgan insonining izini axtaradi, ammo topa olmagan tufayli ruhi yanada eziladi, unga shahar sokin, bo'm-bo'sh ko'ringandek bo'ladi.

Ufqlarda esa achchiq bir tuman,
Mening ko'zlarimga quyardi zahar.
Uvishgan qalbimni sokinlik bilan,
Ezar edi bo'm-bo'sh bu shahar [3.140].

Ufqlardagi achchiq tumanning lirik qahramon ko'zlariga zahar quyishi va natijada uning sevgan kishisi izlarini topishiga xalaqit berayotgani bilan bog'liq holatlar tasviri insonning ruhiy tushkunligini yanada chuqurroq anglashga ko'mak beradi. Bo'm-bo'sh shahar ham yaydoq ko'chalar singari qahramonning ko'zlariga sevgan insonidan boshqa hech bir narsaning ko'rinmayotganligidan dalolatdir. Achchiq tuman sevgisidan judo bo'lgan insonning armonlari, iztiroblari ramzi sifatida

poetik mazmuning quyuqlashtirilishi, kuchaytirilishiga olib kelgan. Ko'zlariga quyilgan zahar sevgan insonning ko'zlari sevgilisidan boshqani ilg'amasligidan nishonadir. Uvishgan qalb esa og'riq, iztirob ifodasidir. Ko'rinib turibdiki, tabiat va inson ruhiyatining parallel qo'yilishi insoniy tuyg'ular tasvirining tabiiy va ta'sirchan tarzda yuzaga chiqarilishini ta'minlagan. Natijada yuz bergan sevgining o'limi she'rda ifodasini topgan iztiroblarning yuqori darajasi bo'lib, u inson ruhiyatidagi tushkunlikdan dalolat beradi. Shoirning talqiniga ko'ra sevgi bu tiriklik ramzidir, uning o'limi shunday bir o'limdirki, "Unga na qabr bor va na janoza" [3.140]. Demakki, bu inson tirikligi, hayotining mazmunini ta'minlovchi hisning halokatidir. Bu ulkan yo'qotishning mohiyatini shoir tabiat hodisalari bilan insoniy kechinmalarning parallel tasviri orqali teran yoritib bergan.

"Sog'inch" nomli she'rda ham tabiat tasviri vositasida insonga xos tuyg'u talqin etiladi. "Parchagina bulut, cheksiz osmon, adir ortidagi yolg'iz oyoq yo'l"ni tasavvurida jonlantirgan lirik qahramon qalbini sog'inch hissi qamrab oladi. "Parchagina bulut, cheksiz osmon" [3.217] ruhi erkinlik, osoyishtalik istayotgan insonning kechinmalariga mutanosiblik kasb etadi; "Adir ortidagi yolg'iz oyoq yo'l" [3.217] orzu, izlanish, har bir insonning o'zigagina tegishli bo'lgan taqdiri, sinovlar va intilishlarga to'la, yaqin insoni sari eltadigan hayot yo'lini anglatadi. Acchiq va taxir bo'lgan qismat mayini ichgan, eshtirosning samoviy kuchini tuygan, irodasi sinovlarda toblanayotgan inson o'zligiga, sokinlikka qaytishni istaydi, qadrdon hislarini qo'msaydi. Ammo uch banddan iborat she'rning birinchi va uchinchi bandida satrlarning aynan takrorlanishi va so'nggi satrlardagi birgina farq – "Qaytgim kelayotir" va "Qayta olsam edi" ifodalarida poetik firka aniqlashtirib beriladi. Ya'ni lirik qahramon hayot tashvishlarini butkul tark etib, qadrdon hislari yoki sevimli insoni sari qaytishni naqadar istamasin buning ilojini topib bilmasligini ham anglab turadi. Shoir tabiat va ruhiyat tasviriga falsafiy qarashlarini mohirlik bilan singdiradi. Kishi ulg'aygani sari turmush sinovlari, mashaqqatlari, kundalik muammolar uni shu qadar band etib qo'yadiki, endi uning ortga qaytishi qiyin yoki imkonsiz bo'lib qoladi. Ammo inson samimiy tuyg'ular, shirin xotiralar, aziz insonlar, ardoqli lahzalar sari intilishdan tiyila olmaydi, sog'inch hissi u bilan hamisha birga bo'ladi. She'rning mazmun-mohiyatidan ana shunday hayotiy xulosani chiqarish mumkin.

Umuman olganda, Abdulla Orirov inson ruhiyatini tabiat bilan aloqadorlikda ifodalash orqali badiiy mahoratini namoyon etdi. Shoir lirik qahramonning ichki dunyosi, tuyg'ulari, hissiyoti, ta'sirchanligini tabiatdagi o'zgarishlar, tovlanishlar bilan yonma-yon va bog'liqlikda aks ettirdi. Tabiat va insoniy hisslarning uyg'unlikdagi tasviri ijodkor she'rlarining mazmuniy ko'lamini kengaytirgan va poetik ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davronova, M. I., Kurbanova, C. B., Jabborova, D. E., & Ernazarova, G. (2023). Mythology in Abdulla Oripov's Poetry. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(12), e2665. <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i12.2665>
2. Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдик. Биринчи жилд. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – 432 б.
3. O'roqova Nafosat Yoriyevna Abdulla Oripov lirikasida ramziy-floristik obrazlar ifodasi // CAJMRMS. 2024. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/abdulla-oripov-lirikasida-ramziy-floristik-obrazlar-ifodasi> (дата обращения: 10.10.2025).
4. Қўшжонов М. Ҳаёт ва ватан мадҳи. / Қўшжонов М. Сайланма. Икки жилдик. Биринчи жилд. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. – Б. 345-354.

UO'K 81.23

MEHMONDO'STLIK KONSEPTINING NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA ANTROPOSENTRIK TALQINI

M.X.Djuraboeyeva, mustaqil tadqiqotchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilshunoslikda antroposentrik paradigmaga asoslangan nazariy yondashuvlar tahlil qilingan. Tilning faqat belgilar tizimi emas, balki inson ongiy faoliyati va madaniy tajribasining in'ikosi sifatida shakllanishi falsafiy va lingvistik manbalar asosida izohlandi. Qadimgi yunon falsafasi (Platon, Aristotel), Yangi davr mutafakkirlari (Dekart, Kant) hamda zamonaviy tilshunoslar (Gumboldt, Sapir, Uorf, Lakoff, Johnson, Langacker, Fillmore) qarashlari asosida antroposentrizmning metodologik poydevori ochib berildi. Rus va o'zbek tilshunosligida bu paradigma Vinogradov, Stepanov, Kubryakova, Maslova, Safarov, Nurmonov kabi

olimlarning ilmiy qarashlari orqali yoritildi. Maqola antroposentrizmning zamonaviy lingvistika taraqqiyotidagi nazariy va amaliy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: antroposentrik paradigma, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, mehmondo'stlik konsepti, lingvokulturema, qiyosiy tilshunoslik, nutq aktlari, diskurs, izomorf va allomorf xususiyatlar.

Аннотация. В статье анализируются теоретические подходы, основанные на антропоцентрической парадигме в лингвистике. Формирование языка как отражение не только знаковой системы, но и ментальной деятельности и культурного опыта человека раскрывается на основе философских и лингвистических источников. Методологические основы антропоцентризма раскрываются на основе взглядов древнегреческой философии (Платон, Аристотель), мыслителей Нового времени (Декарт, Кант) и современных лингвистов (Гумбольдт, Сепир, Уорф, Лакофф, Джонсон, Лангакер, Филмор). В российском и узбекском языкознании данная парадигма получила освещение в научных воззрениях таких учёных, как Виноградов, Степанов, Кубрякова, Маслова, Сафаров, Нурмонов. В статье раскрывается теоретическое и практическое значение антропоцентризма в развитии современной лингвистики.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, концепт гостеприимства, лингвокультурема, сопоставительное языкознание, речевые акты, дискурс, изоморфные и алломорфные признаки.

Abstract. This article analyzes theoretical approaches based on the anthropocentric paradigm in linguistics. The formation of language as a reflection of not only a system of signs, but also human mental activity and cultural experience is explained on the basis of philosophical and linguistic sources. The methodological foundations of anthropocentrism are revealed based on the views of ancient Greek philosophy (Plato, Aristotle), New Age thinkers (Descartes, Kant) and modern linguists (Humboldt, Sapir, Whorf, Lakoff, Johnson, Langacker, Fillmore). In Russian and Uzbek linguistics, this paradigm was illuminated through the scientific views of such scientists as Vinogradov, Stepanov, Kubryakova, Maslova, Safarov, Nurmonov. The article reveals the theoretical and practical significance of anthropocentrism in the development of modern linguistics.

Keywords: anthropocentric paradigm, cognitive linguistics, lingvoculturology, concept of hospitality, lingvoculturema, comparative linguistics, speech acts, discourse, isomorphic and allomorphic features.

XXI asr tilshunosligi rivojlanish jarayonida inson omilini markazga qo'yuvchi nazariy paradigmalar tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Tilni faqat belgilar tizimi yoki grammatik struktura sifatida emas, balki inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy tajribasining ajralmas qismi sifatida o'rganish bugungi kunda lingvistikaning yetakchi yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

XX asr boshlarida Sapir–Uorf gipotezasi antroposentrik paradigmaga yangi yo'nalish berdi. E. Sapir har bir til o'z egalarining dunyoqarashini shakllantiradi, deb ta'kidlagan bo'lsa, B. Uorf bu qarashni rivojlantirib, til strukturalari insonning idroki va borliqni tasniflash uslubiga bevosita ta'sir etishini ilmiy asoslab berdi. Ularning lingvistik nisbiylik nazariyasi hozirgacha til va tafakkur munosabatini tushuntirishda metodologik asos sifatida keng qo'llanilmoqda. XX asr oxiri va XXI asr boshida J. Lakoff va M. Johnsonning konseptual metafora nazariyasi, R. Langackerning kognitiv grammatikasi, Ch. Fillmorening freym semantikasi antroposentrik paradigmaga yangi ilmiy bosqich olib kirdi. Bu qarashlarda til insonning konseptual tizimlarini shakllantiruvchi va ongiy tajribani kodlovchi mexanizm sifatida talqin qilindi.

Rus tilshunosligida ham antroposentrizm mustahkam nazariy yo'nalishga aylandi. V. V. Vinogradov, Yu. S. Stepanov, E. S. Kubryakova, V. A. Maslova kabi olimlar tilni madaniy kod, konseptual tizim va shaxs ongining ifodasi sifatida tadqiq etdilar. Masalan, Stepanov konseptlarni "madaniy gen" sifatida baholagan bo'lsa, Maslova lingvokulturemalarni xalqning mentaliteti va milliy tafakkurini kodlovchi birliklar sifatida talqin qildi. O'zbek tilshunosligida esa Sh. Safarov, A. Nurmonov, D. Xudoyberganova, N. Mahmudov kabi olimlar tilni shaxsning ongiy va madaniy

tajribasi bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida tahlil etib, antroposentrizmni mustaqil ilmiy paradigma sifatida shakllantirdilar.

Nemis va o'zbek tillarida mehmondo'stlik konseptini ifodalovchi lingvokulturemalar qiyosiy tahlil qilindi. Bu metod orqali izomorf va allomorf xususiyatlar aniqlandi, ya'ni ikki tildagi o'xshash va farqli jihatlar ko'rsatib berildi. Masalan, o'zbek tilida “dasturxon yozmoq”, “mehmonni kutib olish” kabi birliklar milliy qadriyatlarni ifodalaydi, nemis tilida esa “Gastfreundschaft zeigen” (“mehmondo'stlik ko'rsatmoq”) iborasi o'xshash semantik qamrovga ega.

Frazeologik birliklar, maqollar, marosimiy atamalar morfologik va sintaktik jihatdan tahlil qilindi. Masalan, o'zbek tilida “Mehmon otadan ulug'” maqoli semantik komponentlarga ajratilib, ijtimoiy-huquqiy va diniy-madaniy qatlamlar aniqlashtirildi. Nemis tilida esa “Ein Gast ist ein Geschenk Gottes” (“Mehmon Xudoning sovg'asi”) iborasi struktur-semantik tahlil qilindi. Til birliklari xalqning mentaliteti, urf-odatlar, qadriyatlari bilan bog'liq holda o'rganildi. Masalan, dasturxon tushunchasi o'zbek tilida baraka va birlik ramzi sifatida, nemis tilida esa “Haus” (uy) konsepti xavfsizlik va tartib ramzi sifatida tahlil qilindi.

Mehmondo'stlik konsepti turli nutqiy vaziyatlarda qanday ifodalanishi o'rganildi. John Austin va John Searle nutq aktlari nazariyasiga tayanib, mehmondo'stlikni ifodalovchi illokutiv va perllokutiv aktlar ajratildi. Masalan, o'zbek tilida “Marhamat, dasturxonimizdan oling” iborasi nafaqat taklif, balki do'stona munosabatni mustahkamlovchi pragmatik aktdir. Nemis tilida esa “Seien Sie unser Gast” (“Siz bizning mehmonimiz bo'ling”) iborasi ijtimoiy etiketa skriptiga asoslangan.

Tadqiqot jarayonida nemis va o'zbek tillarida mehmondo'stlik konseptini ifodalovchi birliklarning chastotasi hisoblandi. Korpus materiallari asosida eng ko'p qo'llangan leksemalar va frazeologizmlar ajratildi.

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi lingvistik birliklarni faqat formal tizim sifatida emas, balki insonning konseptual tafakkuri va madaniy tajribasi bilan uzviy bog'liq fenomen sifatida o'rganishga qaratilgan. Shu sababli qo'llangan usullar nafaqat lingvistik, balki kognitiv va madaniy tahlilni ham o'z ichiga oldi. Bu yondashuv nemis va o'zbek tillarida “mehmondo'stlik” konseptining izomorf va allomorf xususiyatlarini aniq ko'rsatishga imkon berdi.

Tadqiqot jarayonida qadimgi yunon falsafasidan boshlab zamonaviy kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya nazariyalarigacha bo'lgan tarixiy taraqqiyot ko'rib chiqildi. Platon va Aristotel qarashlari tilni inson tafakkuri bilan uzviy bog'lagan bo'lsa, Dekart va Kant tilni ongiy faoliyatning tashqi shakli sifatida talqin qildi. V. fon Gumboldt tilni milliy ruhiyatning in'ikosi sifatida izohladi. XX asrda Sapir-Uorf gipotezasi tilning bilish jarayonidagi rolini ilmiy asosda ko'rsatib berdi. J. Lakoff va M. Johnsonning konseptual metafora nazariyasi, R. Langackerning kognitiv grammatikasi va Ch. Fillmorening freym semantikasi tilni insonning konseptual tizimlarini shakllantiruvchi mexanizm sifatida talqin qildi.

Nemis va o'zbek tillarida mehmondo'stlik konsepti asosiy va periferik atributlari bilan tahlil qilindi. O'zbek tilida u baraka, davlat, birlik, hurmat ramzi sifatida ko'rinadi. Nemis tilida esa xavfsizlik, tartib, uy (Haus), ijtimoiy aloqa (Gastfreundschaft) markaziy konseptual birliklar sifatida talqin qilindi. Tadqiqot natijalarida ushbu lingvokulturemalarining izomorf (o'xshash) va allomorf (farqli) xususiyatlari aniqlandi.

Austin va Searle nazariyalariga tayanib, mehmondo'stlik konseptining nutqiy ifodalanishi o'rganildi. O'zbek nutqida “Marhamat, dasturxonimizdan oling” kabi illokutiv aktlar nafaqat taklif, balki ijtimoiy munosabatni mustahkamlovchi aktdir. Nemis tilida esa “Seien Sie unser Gast” ijtimoiy etiketa skriptini faollashtiruvchi lingvopragmatik birlik sifatida qayd etildi.

Tarjima jarayonida skript-ekvivalentlik, realiye-kompensatsiya va izohli moslashtirish usullarining samarali ekani aniqlandi. Masalan, o'zbek tilidagi “Mehmon otadan ulug'” maqoli nemis tiliga “Ein Gast ist ein Geschenk Gottes” ekvivalenti orqali qisman moslashtirildi, chunki ikkala birlik ham mehmonning ilohiy maqomini ifodalaydi.

Olingan natijalarni keng ilmiy kontekstda tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, antroposentrik paradigma tilshunoslikda uch asosiy vazifani bajaradi: tilni inson ongining ifodasi sifatida tahlil

qilish, uni madaniyat va qadriyatlar bilan bog'lash, hamda lingvopragmatik jihatdan diskurs jarayonlarini tushuntirish.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, til nafaqat kommunikativ vosita, balki inson ongini shakllantiruvchi va bilimni tartibga soluvchi mexanizmdir. Kognitiv lingvistika (Lakoff, Johnson, Langacker) nazariyalari tilning konseptual metaforalar, grammatik strukturalar va freym modellari orqali inson tafakkurini modellashtirishini isbotlaydi. Shu bois, antroposentrizm tilni bilimlar tizimining markaziy elementi sifatida talqin qiladi.

Lingvokulturologik natijalar shuni tasdiqladiki, lingvokulturemalar xalqning tarixiy xotirasi, qadriyatlari va mentalitetini kodlaydi. O'zbek tilida mehmondo'stlik qadriyatining asosiy belgisi bo'lgan "dasturxon" birlik sifatida baraka va birlikni anglatadi, nemis tilida esa "Haus" konsepti xavfsizlik va tartibni ifodalaydi. Bu natija Stepanov va Maslova nazariyalarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Nemis va o'zbek tillarida mehmondo'stlik konseptini qiyoslash shuni ko'rsatdiki, ikkala tilda ham mehmon hurmat va ijtimoiy aloqa ramzi hisoblanadi (izomorf belgi). Biroq, o'zbek tilida mehmon davlat va baraka bilan bog'lanadi, nemis tilida esa tartib va intizom qadriyatlari bilan (allomorf belgi). Bu farqlar

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, antroposentrik paradigma zamonaviy tilshunoslikda nazariy-metodologik asos sifatida keng qo'llanilmoqda. "Mehmondo'stlik" konseptining qiyosiy tahlili lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida yangi amaliy natijalar berdi. Ushbu natijalar o'qitish jarayonida, korpus asosidagi tadqiqotlarda va madaniyatlararo muloqotda samarali qo'llanilishi mumkin.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, antroposentrik paradigma zamonaviy tilshunoslikda fundamental ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, tilni inson tafakkuri, ongiy faoliyati va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganishga imkon yaratmoqda. Mazkur yondashuv qadimgi yunon falsafiy qarashlaridan boshlab G'arb, Rus va O'zbek tilshunosligidagi nazariy maktablarga qadar uzluksiz ilmiy rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan. Platon va Aristotelning gnoseologik qarashlari, Dekartning ratsionalizmi, Kantning transsendental falsafasi va Gumboldtning xalq ruhi haqidagi nazariyalari antroposentrizmning poydevorini shakllantirgan. XX asrda Sapir-Uorf gipotezasi til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ilmiy asoslab berdi. XXI asrda esa Lakoff, Johnson, Langacker va Fillmorening kognitiv yondashuvlari tilni ongiy modellashtirish mexanizmi sifatida talqin qilishga zamin yaratdi.

Rus tilshunosligida antroposentrizmning taraqqiyoti Vinogradov, Stepanov, Kubryakova va Maslova nomlari bilan bog'liq bo'lib, ular tilni madaniy kod va konseptual tizim sifatida tahlil qilish orqali lingvokulturologiyaning metodologik asoslarini shakllantirdilar. O'zbek tilshunosligida esa Safarov, Nurmonov, Xudoyberganova, Mahmudov va boshqa olimlarning tadqiqotlari natijasida tilning kognitiv, lingvokulturologik va pragmatik qirralari izchil yoritildi. Shu tariqa, o'zbek lingvistik maktabida ham tilni inson faoliyatidan ajratmagan holda o'rganish konsepsiyasi mustahkamlanib, yangi nazariy va amaliy natijalar yuzaga chiqdi.

Tadqiqotning asosiy natijalaridan biri nemis va o'zbek tillarida "mehmondo'stlik" konseptining lingvokulturema sifatida tahlil qilinishidir. O'zbek tilida mehmondo'stlik qadriyatlari dasturxon, non, davlat, baraka kabi konseptual birliklar orqali ifodalangan bo'lsa, nemis tilida Gastfreundschaft, Haus, Bier kabi lingvokulturemalar markaziy rol o'ynaydi. Bu birliklarning semantik, pragmatik va madaniy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida izomorf (o'xshash) va allomorf (farqli) jihatlar aniqlandi. Masalan, har ikki tilda mehmon hurmat ramzi sifatida ko'riladi, biroq o'zbek tilida u baraka va davlat timsoli, nemis tilida esa tartib va ijtimoiy qoidalar bilan bog'liq.

Diskurs va nutq aktlari tahlili ham tadqiqotning muhim qismidir. O'zbek va nemis tillarida mehmondo'stlik illokutiv va perlokutiv aktlar orqali ifodalandi. O'zbek nutqida "Marhamat, dasturxonimizdan oling" iborasi ijtimoiy birlik va mehr-oqibatni kuchaytiruvchi pragmatik vosita sifatida namoyon bo'lsa, nemis nutqida "Seien Sie unser Gast" etiketa skriptini faollashtiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu farqlar lingvopragmatikaning madaniy kontekst bilan bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot jarayonida qo'llangan qiyosiy, kognitiv-semantik, lingvokulturologik va statistik metodlar lingvistik birliklarni nafaqat formal struktura, balki inson tajribasi va madaniy qadriyatlarni kodlovchi fenomen sifatida o'rganishga imkon berdi. Shu bilan birga, tarjima jarayonida madaniy kodlarni saqlashning ahamiyati ochib berildi. O'zbek tilidagi "dasturxon" konseptini nemis tiliga oddiy "Tisch" shaklida berish ma'no yo'qotilishiga olib keladi, shu sababli realiye-kompensatsiya yoki izohli moslashtirish usullaridan foydalanish zarurligi aniqlandi. Bu esa tarjimashunoslikda antroposentrik yondashuvni amaliy jihatdan qo'llashning samaradorligini ko'rsatadi.

Antroposentrik paradigma tilshunoslikda inson omilini markazga qo'yuvchi metodologik asos sifatida tilning kognitiv, semantik, pragmatik va madaniy qirralarini birlashtirib o'rganishga imkon yaratadi.

Nemis va o'zbek tillaridagi "mehmondo'stlik" konsepti lingvokulturema sifatida universal va milliy xususiyatlarga ega bo'lib, ular tilning madaniy kod sifatidagi mohiyatini ko'rsatadi.

Olingan natijalar qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya, tarjimashunoslik va xorijiy tillarni o'qitish amaliyotida samarali qo'llanishi mumkin bo'lgan metodik asos yaratadi.

Shunday qilib, antroposentrik paradigma zamonaviy tilshunoslikning nazariy va amaliy rivojida asosiy omil sifatida qaraladi. Nemis va o'zbek tillaridagi "mehmondo'stlik" konsepti misolida olib borilgan tahlillar shuni tasdiqladiki, til insoniyatning madaniy xotirasini saqlovchi va avloddan-avlodga yetkazuvchi universal mexanizmdir. Mazkur paradigma kelgusida lingvokognitologiya, lingvopragmatika, diskurs tahlili va tarjimashunoslikda yangi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam пойdevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Platon. *Kratil*. – Afina, mil.avv. IV asr.
2. Aristotel. *Organon*. – Afina, mil.avv. IV asr.
3. Dekart R. *Meditatsiyalar*. – Parij, 1641.
4. Kant I. *Sof aql tanqidi*. – Riga, 1781.
5. Humboldt W. von. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*. – Berlin, 1836.
6. Sapir E. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. – New York: Harcourt, 1921.
7. Whorf B. L. *Language, Thought and Reality*. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956.
8. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
9. Langacker R. *Cognitive Grammar*. – Stanford: Stanford University Press, 1987.
10. Fillmore C. *Frame Semantics*. – In: Linguistic Society of Korea, Seoul, 1982.

UO'K 811.134.2'373.21

JA'HON VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TOPONIMIKA: NAZARIY VA AMALIY YONDASHUVLAR

Z. Do'simov, prof., f.f.d., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon va o'zbek tilshunosligida onomastika va toponimika fenomenlari tadqiqi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Maqolada turli olimlarning nazariy yondashuvlari, metodologik qarashlari hamda toponimik leksikaning fan sifatida rivojlanishiga qo'shgan hissalarini tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot, shuningdek, onomastik tadqiqotlarning ahamiyatini, ularning madaniy va tarixiy kontekstda o'rganilishi zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: toponimika, toponimiya, toponimist, topos, onomastika, lingvistika, leksikologiya, antroponimika, etnonimika, tasviriy toponimika, regional toponimika, onomastik terminologiya.

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация об изучении явлений ономастики и топонимики в мировом и узбекском языкознании. В статье анализируются теоретические подходы, методологические взгляды и вклад различных ученых в развитие лексики топонимии как науки. Данное исследование также показывает важность ономастических исследований и необходимость их изучения в культурно-историческом контексте.

Ключевые слова: Топонимика, топонимия, топонимист, топос, ономастика, языкознание, лексикология, антропонимика, этнонимика, описательная топонимия, региональная топонимия, ономастическая терминология.

Abstract. *The expansion of the scope of onomastic research in Uzbek linguistics has brought significant development, formation and progress to this scientific field. This article provides detailed information on the study of the phenomena of onomastics and toponymy in world and Uzbek linguistics. The article analyzes theoretical approaches, methodological views and the contribution of various scientists to the development of toponymic vocabulary as a science. This study also shows the importance of onomastic research and the need to study it in a cultural and historical context.*

Keywords: *Toponymy, toponymy, toponymist, topos, onomastics, linguistics, lexicology, anthroponymics, ethnonymics, descriptive toponymy, Regional toponymy, onomastic terminology.*

O'tgan asrning o'rtalarida o'zbek tilshunosligining tadqiq doirasi ancha kengaydi va unda an'anaviy grammatika, leksikologiya, semasiologiya sohalaridan o'z maqsad va vazifalariga ko'ra farqlanuvchi yangi yo'nalishlar paydo bo'la boshladi. Mana shu davrda paydo bo'lgan va rivojlanishga yuz tutgan yangi yo'nalishlardan birini o'zbek onomastikasi tashkil qiladi. Ma'lumki, atoqli otlarga qiziqish o'tmishda ham bo'lgan. Kishi ismlari, joy nomlarining paydo bo'lishi, etnografiyasi, ma'no va etimologiyasi haqida tarixiy yozma manbalarda anchagina qiziqarli fikrlar mavjud. Ammo atoqli ot materiallarini sistemali va izchil ravishda to'plash, ularni ilmiy asoslarda keng ko'lamda tahlil qilish o'zbek filologiyasida o'tgan asrning 60-yillaridan boshlandi.

Bu boradagi ilk qadamlar H.Hasanov, T.Nafasov, E.Begmatovlarning tadqiqotlarida o'z ifodasini topdi va o'zlarining tadqiqotlari orqali ko'plab izlanishlar olib bordi. "Toponim deb bir joy nomiga aytiladi: lotincha "topos" – yer, "onoma" – nom, ism. Joy nomlari yig'indisi toponimiya bo'ladi. Joy nomlarini o'rganuvchi fan esa toponimika deb ataladi. Toponimist shu soha bilan shug'ullanuvchi mutahassisdir" [1.:3]. Bunday ilmiy faoliyati bilan O'rta Osiyo, shuningdek, toponimika faniga salmoqli hissa qo'shgan olimlarimizdan biri S.Qorayev "Toponimlar shunday so'zlarki, ular uzoq davr davomida iste'molda bo'lganidan grammatik va fonetik jihatdan o'zgarishlarga uchragan"ligini ta'kidlab o'tgan [2.:251]. Bunday tadqiqotlarni ingliz va o'zbek tilida tahlil qilish bizning asosiy vazifalarimizdan biri bo'lmoqda.

Keyingi yillarda o'zbek nomshunosligi, ayniqsa, uning toponimika, antroponimika, etnonimika sohaları jadal rivojlandi. Endilikda o'zbek antroponimlarining materiallari qoniqarli ravishda to'plangani va tadqiq qilingani, deyarli barcha viloyatlar, bir qator tumanlar toponimiyasi monografik tarzda o'rganilganini qayd etish mumkin. O'zbek tilshunosligida onomastik tadqiqotlar ko'lamining kengaya borishi bu ilmiy sohaning rivoji, shakllanishi va ravnaq topishiga olib keldi. Hozirda kishi atoqli otlari, toponimlari va etnonimiyasiga munosabat tubdan o'zgarganligi sababli, nomlar nafaqat lisoniy material, balki xalq tarixi, madaniyati va ma'naviyatining nodir merosi sifatida ham e'zozlanadigan va o'rganiladigan bo'ldi. Natijada o'zbek onomastikasining tadqiq yo'nalishlari yanada kengaydi va nufuzi oshdi. O'zbek nomshunosligining paydo bo'lishi va zamonaviy ilmiy soha sifatida shakllanishi bu sohaning o'ziga xos ilmiy terminologiyasining yaratilishi hamda uning rivoji va takomiliga sabab bo'ldi.

Atoqli otlarni o'rganish bilan bog'liq tahlil usullari uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Onomastik nazariyalarga daxldor terminlar: ilmiy toponimika, onomastik yo'nalish, onomastik tekshirishlar, tarixiy nomlarni tiklash printsiplari, tarixiy-etimologik yo'nalish, toponimika metodologiyasi, toponimik qonuniyatlar, xususiy toponimika, umumiy toponimika kabi.

2. Atoqli otlarni o'rganishning ilmiy yo'nalishlari: ismlar etnografiyasi, kartografik toponimika, onomastik leksikografiya, toponimik atlas, toponimik leksikografiya, toponimlarni kompleks o'rganish, toponimlarning tarixiy-etimologik tadqiqi, toponimlarning entsiklopedik lug'ati, toponimlarning etimologik lug'ati, toponimlarning etimologik tadqiqi va b.

3. Ilmiy tadqiq usullari: toponimik klassifikatsiya-onomastik tasnif, toponimik klassifikatsiyatoponimik tasnif, toponimik qatlamni belgilash, xronologik tasnif, ekstralingvistik klassifikatsiya, estetik tasnif kabilardir.

Onomastikaning tarmoqlaridan biri toponimikaga o'tgan asrning oxirlaridauning turli masalalariga faol qiziqish va toponimik tizimlarini ko'rib chiqish borasida muntazam ravishda tadqiqotlar olib borildi. Toponimika –jo'g'rofiy nomlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi, o'zgarishi va to'g'ri yozilishini o'rganuvchi fan bo'lib turli izlanishlar va tadqiqotlar olib borilgan. XIX asr

oxirlaridan e'tiboran dunyoda amaliy grammatika, xususan kartografiya ehtiyojlari munosabati bilan toponimikaga qiziqish kuchaydi. Toponimikadan maxsus asarlar paydo bo'ldi. Geografik nomlarni o'rganadigan komissiyalar va jamiyatlar tashkil etildi. Masalan, Angliyada 1923-yilda dunyoda birinchilardan bo'lib mamlakatdagi barcha toponimik ishlarni muvofiqlashtirish uchun "Toponimika jamiyati" tuzildi. Keyinchalik, G'arbiy Yevropa, Fransiya, Germaniya. Po'lisha va boshqa mamlakatlarda ham huddi shunday jamiyatlar yoki guruhlar paydo bo'lgan edi [4.:5]. Bu izlanishlar geografik nomlarning shakllanishi va zamonaviy barqarorligida chog'ishtarima tilshunoslik muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, mamlakatning turli mintaqalari onomastikasini o'rganish muammolari alohida dolzarb bo'lib, bu bir tomondan, til va etnik guruh tarixiga qiziqish ortib borayotgani ikkinchi tomondan bo'lib onomastikaning tarixiy va madaniy hayot bilan o'zaro bog'liqligi bilan izohlanadi.

O'zbekistonda toponimika fanining va geografik atamashunoslikning rivojlanishida professor H.H.Hasanovning xizmatlari katta olimning "Geografik nomlari imlosi" (1962), "O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan" (1965), "Geografik nomlar siri" (1985). "Yer tili" (1977). "Geografiya atamalari lug'ati" (1966). "O'rta Osiyolik geograf va sayyohlar" (1964), "Sayyoh olimlar" (1981) kabi asarlarida, ko'plab risolalari va maqolalarida O'rta Osiyoda, jumladan O'zbekistonda joy nomlarini o'rganishga qadim dahamiyat berib kelingani qayd qilingan. Tilshunos toponimistlardan professorlar T.Nafasov, N.Oxunov O'zbekistonda toponimikaning rivojlanishiga, toponimlarning nominatsion (nomlanish) qonunlarini ochib berishga salmoqli hissa qo'shdi va ko'plab joy nomlarining etimologiyasini aniqlab berdilar. O'zbekistonda toponimika fanining rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan olimlardan biri T.Nafasov O'zbekistonda birinchi bo'lib toponimikadan nomzodlik dissertatsiyasini himoya qildi. Keyinchalik sohaga oid bir qancha risola, maqolalar chop etdi. Uning "O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati"da (1988), asosan, Janubiy O'zbekistondagi mikrotoponimlar etimologiyasi yoritilgan. Shu bilan birga mintaqadagi Boysun, Kesh, Chag'onon, Qarshi kabi ba'zi tarixiy toponimlarga ham etimologik izoh berilgan. Kamina Xorazm toponimiyasini o'rganib, joy nomlarining tarixi va etimologiyasi, ularning lingvistik xususiyatlari, modellari va tiplarini aniqlash sohasida ishladi. "Xorazm toponimlari" monografiyasida (1985) Xorazm toponimlarining shakllanishi va ularning taraqqiyot bosqichlarini tadqiq qildik. Respublika joy nomlarining kelib chiqishi tarixini va millat, qabila, elat, urug'-aymoq nomlarining kelib chiqish tarixini (etnogenezi) hamda geografiyaga oid atamalarni o'rganishda Y.G'.G'ulomov, R.N.Nabiyev, A.R.Muhammadjonov, F.Abdullayev, S.Ibrohimov; O'zbekistonda birinchi toponimik kartoteka tuzishda ishtirok etgan H.T.Zarifov; etnograflar – E.Fozilov, M.Shoabdurahmonov, X.Doniyorov, R.Qo'ng'irov; geograflar – H. H. asanov, S.Qorayev kabilarning ishlari diqqatga sazovordir. Toponimikaning o'zi ham majoziy ma'noda insoniyat tarixining o'ziga xos ko'zgusi sifatida ifodalinishi mumkin. "Geografik nomlar manzilgina emas, balki ko'pdan-ko'p axborot – tarixiy, geografik, lingvistik ma'lumot tashiydi. Har qanday geografik nom muayyan mazmunga ega, ma'nosiz nom bo'lmaydi" deb fikr bildirgan toponimshunoslardan Zohid Madrahimov o'zining o'quv qo'llanmasida [4.:13]. Lekin, bu o'rinda shuni takidlash joizki, olib borilgan izlanishlar faqat bir til uchun hos bo'lib, ingliz va o'zbek tillaridagi toponimlarnazariy va lingvistik jihatdan o'rganish asosiy muammolarimizdan biridir. Toponimikaning nazariy va amaliy asoslari ishlab chiqildi, toponimika sohasida bir qancha tadqiqotlar maydongakeldi. Bunda bir necha tilshunoslar toponimikaning turli xil xususiyatlarini tadqiq qilishgan. Jumladan:

- toponimlarni ilmiy tadqiq etishda ingliz olimlaridan K.Kameron, D.A.Mills, U.Edison, A.Uillyam, T.Bayn, B.Koks, G.Margaret, I.Eylert, M.Kelly shuningdek amerikalik J.R.Styuart, A.Drey, D.P.Jon, S.Ivmalm, A.P.Morgan kabi olimlar katta ishlarni amalga oshirgan;

- toponimikaning nazariy muammolarini ishlab chiqish va toponimik tadqiqot usullarini ko'rib chiqishda V.A.Nikonov, A.V.Superanskaya, A.P.Dulzon, E.M.Murzaye, V.N.Toporov, O.N.Trubachev, N.V.Podolskaya, B.A.Serebrennikov, N.F.Alefirenk, E.Begmatov tadqiqotlar olib borgan;

- tasniflarni tartibga solish, onomastik terminologiyani tizimlashtirishda T.P.Bondaruk, V.A.Kazakevich, L.A.Kapanadze, N.V.Podolskaya, F.P.Savarenskiy, A.I.Sobolevskiy, N.I.Tolstoy, V.B.Shostakovich ilmiy izlanishlar olib borib turli xil kitoblar va monografiyalar yozgan;

- toponimlarning leksikaga ko'ra bo'linishini lingvistik asoslash va semantic xususiyatlarini: V.V.Bartold, S.Berg, Y.A.Karpenko, A.K.Matveev, M.Selishchev, A.V.Superanskaya, O.N.Trubachev;

- regional toponimikaning etnolingvistik tahlil qilishda F.Y.Korsch, F.Y.Kryukov, V.P.Lemtyugov, O.N.Trubachev, M.Selishchev kabi toponimistlar ilmiy izlanishlar olib borgan [5.:23].

Keyinchalik toponimikaga oid bir necha kitoblar, lug'atlar, risola va monografiyalar nashr etildi va boshqa bir qancha toponimshunos olimlar tomonidan toponomik atamalar ustida izlanishlar olib borilib disertatsiyalar himoya qilindi. Toponimikaga yondashuv turlicha bo'lib, mavjud tavsifiy toponimikadan tanqidiygacha rivojlangan toponimikadir. Tasviriy toponimika to'plashga e'tibor beradi. Joy nomlari va ularning ortidagi tarixni tasvirlash va ularni tashkil etuvchi lingvistik tuzilmalar ishlab chiqilgan. Ba'zi tadqiqotlar bilan bog'liq tavsiflovchi toponimika borasida M.Kelli ilmiy izlanishlari bilan ingliz toponimika fanining rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Shuningdek, Lens, Mak. Artur, Makkaferri, Lauder va boshqa shu kabi toponimist olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan. Boshqa tomondan, tanqidiy toponimik tadqiqotlar asosan e'tiborni qaratadi va bu kabi ijtimoiy-madaniy jihatlarining ta'sirini ochib berish, mafkura, motiv va ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy joylarga nom berish amaliyoti bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. O'tkazilgan tadqiqotlar Madden, Jordan, Redwood kabi tadqiqotchilar tomonidan va Alderman va Ndlovu toponimikaning maqsadlari ilmiy fikrlarni ochib berdi va toponimikaning rivojiga ulkan hissa qo'shildi [6.:2]. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu amaliyot joylarni nomlash boshqa ijtimoiy munosabatlar bilan yaqin aloqada millat qurish, hokimiyatni qonuniylashtirish va shu kabi amaliyotlar mafkuralarni shakllantirishda muhim ekanligi bildirdi. Toponimika shulardan biri bo'lgan zamonaviy davrdagi muhim ijtimoiy tadqiqotlar turi hisoblanadi. Bunday qiyosiy tadqiqotlarimiz uchun ingliz olimlarining ishlari lingvistik tadqiqotlari ham ko'plab ma'lumotlar berilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Onomastika va Toponimika" fanidan ma'ruza matnlari. –Nukus. 2012. –B.4.
2. Kelly M.H. Names. (1999); 9. P. Jordan. "Onomastica". A. S. O. 2.2016.
3. M.W.Wanjiru, K.Matsubara, Toponymy and Branding of modern residential sites in semarang. J. Cult. Geo. (2017). B.4.
4. Nurhayati. Toponymy and Branding of Modern Residential Sites in Semarang. E3S Web of Conferences 73, 0 (2018) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/2018730> ICENIS 2018. P,2.
5. Qorayev S. Toponimika. –Toshkent. 2006. – B.251.
6. Zohid Madrahimov. Tarixiy toponimika (o'quv qo'llanma). –Toshkent. 2017. –B.5-13.
7. Васильева Т.О. Лексико-семантический и структурно-грамматический аспекты топонимики. Диссертация. Башкирский государственный университет. – С.23.
8. Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. – Тошкент. 1965. –B.3.

UO'K 159.923.2

ZIDDIYATLARDA GENDERGA OID KINOYA VA ISTEHZOLARNING QO'LLANISHI

X.Sh.Gafforov, v.b.dots., PhD, Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. Hozirgi davr tilshunosligi taraqqiyotida gender lingvistika muhim yo'nalishlardan biri sifatida shakllanib, inson nutqidagi jinsiy farqlarni, ularning kommunikativ jarayonlardagi ta'sirini va ijtimoiy-madaniy stereotiplar bilan o'zaro munosabatini o'rganishga qaratilmoqda. Nutqda yuzaga keladigan ziddiyatlar, ularning ifodalanishida qo'llaniladigan til birliklari, shuningdek, erkak va ayol nutqiga xos kommunikativ xatti-harakatlar ilmiy tadqiqot ob'ekti bo'lib bormoqda. Ayniqsa, ziddiyatli vaziyatlarda qo'llaniladigan til birliklari gender rollarini chuqurroq yoritib berishi bilan ahamiyatlidir. Mazkur maqola gender xususiyatli matnlarda ziddiyatni namoyon qiluvchi lingvistik vositalarni tahlil qilish, erkak va ayol nutqi o'rtasidagi farqlarni ko'rsatish hamda bunday nutqiy birliklarning ijtimoiy va psixologik ildizlarini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: gender lingvistika, ziddiyatli vaziyat, nutqiy birlik, erkak nutqi, ayol nutqi, kommunikativ strategiya, ijtimoiy stereotip, emotsional-ekspressiv vositalar, imperativ shakl, bilvosita va bevosita strategiyalar.

Аннотация. В данной статье с лингвистической и социальной точек зрения рассматривается использование гендерно маркированной иронии и сарказма в конфликтных ситуациях. Показаны различия в речевых стратегиях мужчин и женщин: у мужчин сарказм чаще выступает средством демонстрации превосходства, унижения собеседника или сохранения доминирования, тогда как у женщин он используется как способ выражения косвенного недовольства и защиты собственного положения. Также анализируется влияние культурных стереотипов на формы и степень проявления иронии и сарказма. Результаты исследования показывают, что ирония и сарказм функционируют не только как прагматические средства, но и как механизм выражения гендерных ролей в обществе через язык.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, конфликтная ситуация, речевая единица, мужская речь, женская речь, коммуникативная стратегия, социальный стереотип, эмоционально-экспрессивные средства, императивная форма, косвенные и прямые стратегии.

Abstract. This article examines, from linguistic and social perspectives, the use of gender-related irony and sarcasm in conflict situations. The study highlights differences in the speech strategies of male and female interlocutors: in male discourse, sarcasm is more often employed as a tool for demonstrating superiority, belittling the opponent, or maintaining dominance, while in female discourse, it serves as a means of expressing indirect discontent and self-defense. The paper also explains the influence of cultural stereotypes on the form and intensity of irony and sarcasm. The findings reveal that irony and sarcasm function not only as pragmatic devices but also as mechanisms through which gender roles in society are expressed via language.

Keywords: gender linguistics, irony, sarcasm, conflict communication, speech strategy, social role, communicative superiority, indirect expression.

Ziddiyatli muloqotlarda kinoya va istehzolarning qo'llanishi tilshunoslik va pragmalinqvistika nuqtayi nazaridan o'ziga xos tadqiqot maydonini tashkil etadi. Ayniqsa, gender omili ushbu nutqiy vositalarning tanlanishi va qo'llanishida sezilarli darajada namoyon bo'ladi. Erkak va ayol suhbatdoshlarning kommunikativ strategiyalari bir-biridan farq qilgani bois, ular ziddiyatni kuchaytirish yoki yumshatish jarayonida kinoya va istehzodan turlicha foydalanadilar. Erkaklar orasida istehzo ko'pincha raqibni kamsitish, o'z ustunligini ko'rsatish yoki o'z nuqtayi nazarini keskin shaklda himoya qilish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, ular suhbatdoshning fikrini qasddan noto'g'ri talqin qilish, kulgili ohangda qaytarish yoki istehzo orqali uning obro'sini tushirishga intilishlari mumkin. Bu jarayonda erkaklar nutqi ko'pincha qattiqroq va ironik unsurlarga boy bo'ladi.

Ayollar esa istehzoni ko'proq bilvosita shaklda qo'llaydilar. Ularning istehzosi raqibni ochiqchasiga haqorat qilishga emas, balki o'zining noroziligini yumshoqroq, lekin sezilarli tarzda ifodalashga yo'naltiriladi. Shu bois ayollar nutqidagi kinoya ko'pincha bilvosita ma'nolar, qiyosiy jumlar yoki madaniy stereotiplarga asoslangan obrazlar orqali ifodalanadi. Bu gender tafovuti ijtimoiy rollar bilan bog'liq bo'lib, erkaklarning ijtimoiy mavqei kuch, qat'iyat va hukmronlik timsoli sifatida qabul qilingan bo'lsa, ayollardan ko'proq yumshoqlik, sabr va diplomatiya kutiladi.

Ziddiyatli vaziyatlarda kinoya va istehzoning asosiy vazifasi — suhbatdoshning nutqiy pozitsiyasini zaiflashtirish, uning gaplarini masxara qilish yoki suhbatdagi ustunlikni qo'lga olishdir. Shu bilan birga, bunday nutqiy vositalar ko'pincha vaziyatni yanada keskinlashtiradi, chunki ular suhbatdoshning shaxsiy qadr-qimmatiga bevosita ta'sir qiladi. Gender lingvistikasidagi kuzatuvlarga ko'ra, erkaklar istehzoni ko'proq "qurol" sifatida ishlatasalar, ayollar uni "himoya" vositasi sifatida qo'llashga moyil bo'ladilar. Masalan, erkaklar o'z raqibiga "Sening fikring shunchaki kulgili" kabi to'g'ridan-to'g'ri istehzo bildirishi mumkin, ayollar esa "Qiziq, seningcha, shunday qilish eng yaxshi yo'lmimi?" kabi kinoyali shakllardan foydalanadilar.

Gender omili muloqot jarayonida suhbatdoshlarning tanlagan nutqiy strategiyalarini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Erkaklar, ko'pincha, ochiq va to'g'ridan-to'g'ri uslubni afzal

ko'radilar. Ayollar esa bilvosita ifodalar va yumshoq nutqiy shakllarni ko'proq qo'llaydilar. Bunday farqlar ziddiyatli vaziyatlarda kinoya va istehzoning o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishiga olib keladi.

Insoniy muloqot murakkab jarayon bo'lib, unda nafaqat axborot almashinuvi, balki ijtimoiy rollar, psixologik ustunlik va madaniy qadriyatlar ham ifodalanadi. Ziddiyatli vaziyatlarda tilning vazifasi yanada murakkablashib, suhbatdoshlarning yashirin niyatlari va ijtimoiy maqomlarini ko'rsatishga xizmat qiladi. Shu jihatdan kinoya va istehzo alohida e'tiborga molik bo'lib, ular orqali suhbatdoshlar o'z nuqtayi nazarini bilvosita tarzda yetkazadilar. Gender lingvistikasida ushbu hodisalar til orqali jamiyatdagi erkak va ayol rollarini qayta ishlab chiqish mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, erkaklar ziddiyatlarda ko'pincha ochiq istehzodan foydalanadilar. Masalan, raqibning aytgan gapini qasddan buzib talqin qilish yoki uni mazax qilish orqali suhbatni nazorat ostiga olishga intiladilar. Bu jarayon erkaklarning "ustunlik", "hokimiyat" kabi ijtimoiy rollariga mos keladi.

Ayollar nutqida kinoya ko'proq norozilikni yumshoq ifodalash, bevosita qarama-qarshilikka kirmasdan o'z pozitsiyasini bildirish vositasi sifatida qo'llanadi. Bu holat ijtimoiy-madaniy stereotiplar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ayollarning nutqiy strategiyalari ko'pincha "murosaga moyillik" va "bilvosita ifoda" bilan tavsiflanadi.

Kinoya va istehzoning qo'llanishi milliy madaniyat bilan bevosita bog'liq. Masalan, o'zbek madaniyatida istehzo ko'pincha erkaklar suhbatida ko'proq uchrasa, ayollar suhbatida kinoya yumshoq shaklda ifodalanadi. G'arb madaniyatlarida esa ayollar ham erkaklarga o'xshash darajada ochiq istehzodan foydalanishlari kuzatiladi. Demak, lingvistik vositalarning genderga oid qo'llanishi universallikka ega bo'lsa-da, ularning shakli va darajasi madaniy stereotiplar bilan belgilanadi.

Erkaklar nutqida istehzo ko'pincha hukmronlikni saqlash, raqib ustidan ustunlikni ko'rsatish va suhbatdagi pozitsiyani mustahkamlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Misol uchun, raqibning nutqiy yoki ijtimoiy zaif tomonlarini kamsituvchi kinoyali gaplar qo'llash orqali kommunikativ ustunlikka erishiladi. Shuningdek, qo'pol istehzolar ijtimoiy stereotiplar bilan uyg'unlashib, erkaklarning "kuchli", "hukmron" sifatidagi obrazini mustahkamlaydi.

Ayollar nutqida istehzo ko'proq norozilikni bilvosita ifodalash, o'zini himoya qilish yoki suhbatdoshni yumshoq tarzda tanqid qilish vositasi sifatida qo'llanadi. Masalan, to'g'ridan-to'g'ri qarshilik bildirish o'rniga kinoya orqali norozi kayfiyat yetkaziladi. Bu esa ayollarning ijtimoiy jihatdan "yumshoq" yoki "murosaga moyil" roliga mos keladi.

Kinoya va istehzo faqat lingvistik hodisa emas, balki sotsiokulturologik jarayonlarning ham mahsulidir. Turli madaniyatlarda gender stereotiplari kinoya va istehzoning shakli, darajasi va qo'llanish chastotasini belgilab beradi. Masalan, Sharq jamiyatlarida ayollarning kinoyasi ko'proq yashirin, yumshoq bo'lsa, G'arb jamiyatlarida u ancha ochiqroq va mustaqillikni ifodalovchi shaklda namoyon bo'lishi mumkin.

Shuningdek, istehzo va kinoya tilning madaniy kontekstiga ham bevosita bog'liqdir. O'zbek madaniyatida ayollarning ochiqchasiga istehzoli nutq ishlatishi ko'p hollarda ijtimoiy normalarga zid deb qaraladi, shu sababli ular ko'proq bilvosita va yumshoq shakllarni afzal ko'radilar. Erkaklar esa istehzoni ochiq va keskin qo'llash orqali o'zini ijtimoiy mavqega loyiq ko'rsatishga harakat qiladilar. Shu bois, gender stereotiplari istehzo va kinoyaning qo'llanish darajasi va shakliga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, ziddiyatlarda kinoya va istehzolarning qo'llanishi tilning faqat semantik yoki pragmatik hodisasi emas, balki ijtimoiy va gender tafovutlarining ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayon nutqiy aktlarning ijtimoiy mazmunini yanada boyitadi va muloqotdagi hukmronlik, tengsizlik yoki himoya mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, kinoya va istehzo gender lingvistikasida nafaqat konfliktli vaziyatlarni tahlil qilishda, balki jamiyatdagi erkak va ayol rollarini tadqiq etishda ham muhim vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Litosseliti L. Gender and Language: Theory and Practice. London: Routledge. 2014 – P.132
2. Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. Language and Gender. Cambridge: Cambridge University Press. 2003. – P.783.
3. Cameron D. Feminism and Linguistic Theory. London: Macmillan. 1992. – P.48
3. Holmes, J., & Meyerhoff, M. (eds.). The Handbook of Language and Gender. Oxford: Blackwell. 2003. – P78

4. Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics. London: Routledge. 2008
5. Coates J. Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. London: Routledge. 2013. – P.69
6. Sunderland J. Language and Gender: An Advanced Resource Book. London: Routledge. 2006. – P.93

UO'K 882-1

TILAK JO'RA IJODIDA TABIAT TASVIRI VA RAMZIYLIK

Sh.K.Giyazova, magistranti, Buxoro davlat universiteti, o'qituvchi, Buxoro shahridagi Prezident maktabi, Buxoro

Orsid 0009-0005-0377-409X

Annotatsiya. Maqolada Tilak Jo'ra ijodiga oid she'riy parchalar ramziylik tushunchasi asosida tahlil qilinadi. Tabiat hodisalari va tabiat unsurlari bilan bog'liq ramziy ifodalar tasniflanadi. Ramzlarning uslubiy vazifasi aniq dalillar asosida belgilanadi. An'anaviy va individual ramzlar, ularning lirik qahramonining ichki holatini ifodalashdagi o'rni muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Tilak Jo'ra, ramz, ko'chma ma'no, tabiat hodisalari, an'anaviy ramzlar, individual ramzlar, bahor, yomg'ir, lirik qahramon, barmoq vazni.

Аннотация. В статье анализируются поэтические отрывки, относящиеся к творчеству Тилака Джуря, на основе понятия символизма. Классифицируются символические выражения, связанные с природными явлениями и элементами природы. Определяется стилистическая функция символов на основе конкретных доказательств. Обсуждаются традиционные и индивидуальные символы, а также их роль в выражении внутреннего состояния лирического героя.

Ключевые слова: Тилак Джюра, символ, переносное значение, природные явления, традиционные символы, индивидуальные символы, весна, дождь, лирический герой, силлабическая система.

Abstract. The article analyzes poetic excerpts related to the works of Tilak Jora within the framework of the concept of symbolism. Symbolic expressions associated with natural phenomena and elements of nature are classified. The stylistic function of symbols is determined on the basis of concrete evidence. Traditional and individual symbols, as well as their role in expressing the inner state of the lyrical hero, are discussed.

Keywords: Tilak Jora, symbol, figurative meaning, natural phenomena, traditional symbols, individual symbols, spring, rain, lyrical hero, syllabic meter.

XX asr she'riyatining zabardast vakili Tilak Jo'ra she'riyati 1980-yillardan boshlab o'zining yetuk shaklini topa boshladi. Uning she'rlarida milliy ruh, xalqona obrazlar, zamonaviy inson ruhiyatiga oid ichki kechinmalar o'z ifodasini topgan. U nafaqat mumtoz adabiyot an'alarini chuqur o'rgangani, balki zamonaviy poetik shakl va mazmunga o'z hissasini qo'shgani bilan ham ajralib turadi. Shoir she'rlarida ko'pincha hayot, muhabbat, vatan, tabiat va falsafiy mavzular uyg'unlikda ifodalanadi.

Uning she'rlarida ramziy obrazlar, metaforalar, ruhiy va falsafiy izlanishlar kuchli bo'lib, bu hodisa uning lirikasining badiiy qiymatini oshirgan va shu orqali o'z o'quvchisining qalbiga chuqur kirib boradi. Shoir tabiatga bo'lgan munosabatda shunchaki manzara tasvirini emas, balki mazmun va ruhiyatni, insoniyatning mavjudlik ma'nosini izlaydi. Uning poetikasida tabiat tasviri — bu inson qalbi, ruhining aksidir. Shuning uchun ham Tilak Jo'ra ijodining tabiat tasviri ramziyligi adabiy tahlil va izlanishlar uchun juda boy manba hisoblanadi.

Avvalo, ramz - simvol istilohining lug'aviy ma'nosiga to'xtaladigan bo'lsak, "Adabiyotshunoslik lug'ati" da keltirilishicha, bu atama arabcha so'z bo'lib, imo, ishora, imlash kabi ma'nolarni anglatuvchi ko'chim turlaridan biri, faqat shartli ravishda va shu matn doirasida ko'chma ma'no kasb etuvchi so'z yoki so'z birikmasi; obrazlilik turi. Ramz matn ichida ham o'z ma'nosida, ham ko'chma ma'noda qo'llanadi. Uning ma'nosi kontekst doirasida va shartdan xabardorlik bo'lganda reallashadi". Ya'ni shartdan xabardorlik deganda ijodkorning hayot yo'lini, maqsadlarini,

she'r yozilgan vaqtdagi ruhiy holatini, davr muammolarini juda yaxshi bilgan insonlar she'rda qo'llangan ramziy obrazlarning ham o'z, ham ko'chma ma'nosini to'liq anglaydilar.

Ramziy obrazlarning ham ikki turi bor:

a) **an'anaviy ramzlar** – ko'plab ijodkorlarda bir xil ma'noni ifodalash uchun qo'llanadigan obrazlar hisoblanadi. Ayniqsa, mumtoz adabiyotda bunday ramzlar juda ko'p:

1. Gul – yor, mahbuba; go'zallik, muhabbat, komillik ramzi. Tasavvuf adabiyotida ilohiy go'zallik, Haq taoloning jamoli kabi ma'nolarni ham ifodalaydi.

2. Bulbul – oshiq, gulga (Haq) oshiq bo'lgan dil timsoli.

3. Sham - ma'rifat, yorituvchi haqiqat; jadid adabiyotida ziyo tarqatuvchi. Tasavvufiy ma'nosi: yo'l ko'rsatuvchi, fidoiylilik timsoli. Oshiqlar sham atrofida yongandek Haq yo'lida jon fido qilishadi.

5. May (sharob) - ilhom, ilohiy haqiqat, ruhiy holat. Tasavvufiy ma'nosi - Haq taoloning ishq, ma'rifat mayi. Tasavvufda "mayxona" Haq bilan visol maskani hisoblanadi.

b) **individual ramzlar** – har bir ijodkorning o'zi yaratgan, faqat o'z ijodiga, muayyan she'rigagina xos bo'lgan obrazlar. Bunga misol tariqasida, Rauf Parfi quyidagi she'rini keltirish mumkin:

Yana keldim mahzun go'shaga,

Bunda bir nay yotibdi sinib.

Qo'y, sig'inma ortiq o'shanga,

Qo'y, sig'inma unga, sevgilim.

Bu she'rda "singan nay" faqat shu matndagina lirik qahramonning yo'qotilgan hislari, armonga aylangan orzulari ma'nosini ifodalagan. Bunday ramzlarga yuqorida keltirilgan Cho'lpon ijodida uchraydigan yuqorida keltirilgan "bulut", "ko'lanka" so'zlari – mustamlakachilik tuzumi, "uzilgan binafsha" – erkidan, huquqidan ayrilgan inson obrazini o'zida gavdalantirgan (Quronov D. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2010).

Tilak Jo'ra o'z ijodida ham an'anaviy, ham individual ramzlardan unumli foydalangan. Uning lirikasida tabiat tasviri bilan bog'liq ramziy obrazlarni mohiyatan ikki guruhga ajratish mumkin:

1. **Tabiat hodisalari bilan bog'liq ramziylik;**

2. **Tabiat unsurlari bilan bog'liq ramziylik.**

Tilak Jo'ra ijodida tabiat hodisalaridan bahor, yoz, kuz, qish; yomg'ir, sel, shamol, bo'ron, chaqmoq, toshqin; kun, tun, tong, shom, kecha, subhidam, kamalak chiqishiga murojaat qilingan va ular lirik qahramonning turli holatini ko'rsatishga xizmat qilgan. Shoirning mahorati shundaki, bir hodisadan turli maqsadlarda, lirik qahramonning turfa kechinmalarini ifodalashda foydalana oladi. Quyida bir hodisadagi bir nechta ramziylik ifodalangan tahlillar berilgan.

1. **Bahor** – o'z ma'nosida: tabiatdagi uyg'onish fasli

Ramziy ma'noda: shirin xotiralar ramzi – bunga misol shoirning murg'ak paytidayoq bu dunyoni tark etgan qizi Zulfiya bilan bog'liq xotiralarni ifodalaydi:

Qorli tunlar kabi ko'ksimda og'riq

Tovonim ezg'igan sado bo'g'zimda.

Bahorli kunlarim aylagan tortiq –

Qorachig'im yo'qdir bugun ko'zimda(1,132-b)

2. **Yomg'ir hodisasi bilan bog'liq ramziylik** - baxt, ezgulik ramzi:

Bu elga g'am emas, yomg'irlar yog'sin,

Bahor yomg'irlari, kuz yomg'irlari,

Sevinch yomg'irlari, ishonch yomg'irlari,

Yog'sin-ey, mayliga, sog'inch yomg'irlari(1,40-b)

3. **Dovuchcha** – xushxabar yetkazuvchi:

Astagina egilar shoxcha,

Yigit qalbin quchar hayajon!

Qirsillatib chaynar dovuchcha

Yuzlariga dog' tushgan juvon (1,53-b)

1. **Qorli kunlar** – hijron, ayriliq ramzi

Tilak Jo'ra ijodida ko'p hollarda tabiat detallarida namoyon bo'ladi. Misol uchun, "isiriq", "shox", "novda", "daraxt", "tuproq", "daryo", "dovuchcha", "shabnam", "bug'doy boshog'i", "yaproq", "tog'", "ostona" kabi obrazlar oddiy tabiat manzarasi emas, balki chuqur ma'noga ega ramz sifatida talqin qilinadi. "Isiriq" — o'zbek xalq tasavvurida yovuzlikdan asrovchi, poklovchi o'simlik sifatida qaraladi, shoir esa uni yurakdagi g'ubor, dard, tashvishlardan qutulish ramzi sifatida ishlatadi. Shox yoki novda esa hayotning davomiyligi, hayotiy kuch, bardavomlik ramzidir.

1. **Kaft** – taqdir ramzi:

Kaftingda och,
Unda uch baxt –
Uch chiziq:
Kechang,
Buguning,
Ertang(32-b)

2. **Qush** – begunoh va qadrsiz inson ramzi:

U bir qushcha edi, mittigina jon,
Goh u shoxda, gohi bu shoxda.
Bir kuni o'sha qushcha,
O'sha mitti jon
Ko'ngilning ermagi uchun,
Bir o'q bilan berdi jon.
Hech kim unga tutmadi aza,

Hech kim bunga qilmadi parvo

Bu she'rda tabiatda yuz beradigan oddiy hodisani ham, qatag'on davri, "paxta ishi" siyosatining begunoh qurbonlarini ham tushunish mumkin.

3. **Ot jilovi** – erkinlik ramzi.
4. **Teraklar** – olis xotira
5. **Xazon** – armon
6. **Chirik poya** – mustamlakachilik tuzumi
7. **Shamol** – turlanuvchi inson
8. **Daraxt** – umr
9. **Tong** – umid, baxt, visol ramzi:
10. **To'lqin** – hayotda uchraydigan to'siqlar

Bu obrazlar orqali shoir ichki qarama-qarshiliklar, ruhiy iztiroblarni majoziy tarzda yetkazadi. Shu tariqa ramzlar orqali muallif bitta obraz vositasida ko'p qatlamli ma'no hosil qila olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Тилак Жўра. Сайланма. – Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2011.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2010
3. Султон И. Адабиёт назарияси. –Т.: Ўқитувчи, 1986. 408 б.
4. Расулов А. Структура ва структурализм. Тўпламда: Мустақиллик даври ўзбек адабиёти. –Т.: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2006. – 149 б.

UO'K 801.733:81'373.47

QARG'ISH FENOMENINING TARIXIY ILDIZLARI

R.Gulomova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola qarg'ishlarning qadimgi yozma va og'zaki manbalarda qanday shakllanganini, ularning diniy, siyosiy va ijtimoiy vazifalarini yoritadi. Qadimgi Mesopotamiya, Misr, Yunon, Slavyan, Yahudiya hamda turkiy-o'zbek mifologiyasida qarg'ishlarning davlat hokimiyati, diniy marosimlar va jamoaviy nazorat vositasi sifatida qo'llangani ko'rsatiladi. Shuningdek, og'zaki ijodda, folklorda va zamonaviy nutqda ularning antropologik va sotsiologik ahamiyati tahlil qilinadi. Qarg'ishlar nafaqat sehrli nutqiy akt, balki jamiyatning axloqiy tartibini mustahkamlovchi sanksiya sifatida qaraladi. Zamonaviy ingliz, rus va o'zbek tillarida uchraydigan qarg'ishlarning tarixiy ildizlari ham ochib beriladi.

Kalit so'zlar: qarg'ish, mifologiya, diniy marosim, og'zaki ijod, ijtimoiy sanksiya, antropologiya, folklor.

Аннотация. В статье рассматриваются истоки проклятий в письменных и устных источниках древности, а также их религиозные, политические и социальные функции. Анализируются примеры из Месопотамии, Египта, Греции, славянской и иудейской традиций, а также тюркско-узбекской мифологии. Показано, что проклятия использовались как средство власти, общественного контроля и моральной санкции. Кроме того, исследуется их роль в устной культуре, фольклоре и современной речи. Отмечается, что проклятия представляют собой не только словесный акт магического характера, но и инструмент поддержания нравственного порядка. В работе также прослеживаются исторические корни современных проклятий в английском, русском и узбекском языках.

Ключевые слова: проклятие, мифология, религиозные ритуалы, устное творчество, социальная санкция, фольклор, антропология.

Abstract. This article explores the origins of curses in ancient written and oral traditions and examines their religious, political, and social functions. Examples from Mesopotamia, Egypt, Greece, Slavic mythology, Judaic texts, and Turkic-Uzbek folklore illustrate how curses served as instruments of authority, communal control, and moral sanction. The study also highlights the role of curses in oral culture, folklore, and contemporary speech. Curses are shown to function not merely as verbal acts of magical belief but as mechanisms for reinforcing social and ethical order. Furthermore, the paper traces the historical roots of modern curse expressions in English, Russian, and Uzbek languages.

Keywords: curse, mythology, religious ritual, oral tradition, social sanction, folklore, anthropology.

Qarg'ishlarga oid ilk yozma manbalar qadimgi Mesopotamiya, Misr va Gretsiya madaniyatlariga borib taqaladi. Masalan, qadimgi Mesopotamiyada miloddan avvalgi III mingyillikka oid "Curse of Agade" deb nomlangan akad eposida shahar hokimi Enlil tomonidan dushmanlariga la'natlar yog'dirilishi tasvirlanadi. Bu asarda qarg'ishlar til orqali shaharlarni yo'q qilish, hosilni quritish va naslni yo'q qilish bilan bog'langan (Dalley, 1991). Bu esa shuni ko'rsatadiki, qarg'ishlar dastlab davlat va diniy hokimiyat vositasi sifatida shakllangan.

Qadimgi Misrda "Execration texts" deb nomlanuvchi dushman davlatlar, sarkardalar va alohida shaxslar nomi bilan yozilgan miloddan avvalgi XX–XVIII asrlarga oid papiruslar qarg'ishlar bitilgan qora joduli idishlarga solingan. Ular so'ngra marosim uyushtirilib barchani ko'z oldida sindirilgan – bunday marosimlar esa mifologik va diniy e'tiqodlarning ijtimoiy jazoni ifodalovchi shakli edi (Teeter, 2011).

Yana bir muhim jihat shuki, qadimgi yunon mifologiyasida Hudolar (Zeus, Hera, Hades) odamlarga nisbatan qarg'ishlarni tez-tez aytgan. Masalan, Prometeyni do'zaxga zanjirlash orqali Zeus uni abadiy qiynoqqa mahkum qilgan - bu ilohiy qarg'ish misoli sifatida tushuniladi. Shuningdek, Afina xudosi Meduzani qarg'ab, uni dahshatli basharali maxluqqa aylantiradi. Bunday mifologik motivlar og'zaki madaniyat orqali xalq e'tiqodlariga singib ketgan.

Slavyan mifologiyasida esa qarg'ishlar maxluqlar (Domovoy, Kikimora) yoki tabiat kuchlari orqali amalga oshirilgan. Masalan, bolani kechasi chiroq yoqmasdan uxlatgan ona "uy jinini" g'azablantiradi va "bola og'ir kasal bo'lishi mumkin" degan ishonch paydo bo'lgan. Shunday e'tiqodlarda og'zaki la'natlar - nafaqat aybdorni jazolash, balki tabiat va ruhlar olami bilan aloqa shakli sifatida ham qaralgan (Ivanits, 1989).

O'zbek mifologiyasida "Alvasti", "Dev", "Yalmog'iz" kabi obrazlar ayollarning qarg'ishida ham namoyon bo'ladi. Masalan: "Tushingda dev qopsin", "Gapirgan tilingni alvasti chalsin" kabi iboralar orqali aytilgan. Bunday mifologik holatlar xalq og'zaki ijodi va qadimiy yozma manbalarda (masalan, "Qissai Rabg'uziy" yoki "Dede Korkut dostonlari") (turkiy) ham qayd etilgan.

Shuningdek, qadimgi Yahudiya manbalarida - ayniqsa "Tanax" (Eski Ahdda) - ko'plab qarg'ish iboralari mavjud. "Levitlar kitobi"da Hudoga qarshi chiqqanlar "naslsiz bo'ladi", "yeridan badarg'a

qilinadi” kabi iboralar bilan la’natlanadi (Leviticus 20:9). Bu esa diniy doirada qarg’ishning muqaddas kuchlar tomonidan ishlatilgan sanksiya vositasi bo’lganini ko’rsatadi.

Qadimgi jamiyatlarda qarg’ishlar oddiy so’z akti emas, balki ijtimoiy institut darajasida mavjud bo’lgan. Masalan, qadimgi Misrda shohlar dushmanlariga qarata maxsus qarg’ishlar bitilgan tosh lavhlarni ibodatxonalarga qo’yar edilar. Bunday harakatlar faqat diniy emas, balki siyosiy va huquqiy akt sifatida baholangan (Luck, 2006). Jin, duo va la’nat o’rtasidagi farq ham aynan niyat, semantik yuki va natijasiga asoslanadi. Jin ko’proq shaxsga nisbatan sehrli, irrasional ta’sir orqali zarar yetkazadi, duo esa mehr-muhabbat bilan tilanadigan niyatdir. Qarg’ish esa axloqiy buzilish, xiyonat, zulm yoki ijtimoiy qoidabuzarlikka nisbatan reaktiv javob sifatida ishlatiladi.

Masalan, bugungi hayotda ham ayrim insonlar “Gapimda shunday kuch bordek tuyuladi” deya, qarg’ishni o’ziga xos og’zaki energiya sifatida his qilishadi. Bu esa qadimiy e’tiqodlarning zamonaviy psixologiyada saqlanib qolgan shaklidir. O’zbek tilidagi “Ko’nglingda yomonlik bo’lsa, o’z boshinga ursin” degan ibora ayni shu og’zaki sehrning zamonaviy ko’rinishidir.

Antropologik yondashuvlarga ko’ra, qarg’ishlar jamoaviy tartibni saqlashda axloqiy reguliator rolini o’ynagan. Masalan, Afrikadagi Ibo xalqi orasida kimdir jamiyat qoidalarini buzganda, katta yoshli ayol yoki shamansifat kishi tomonidan jamoa nomidan qarg’ish aytilgan – “Urug’ing kuysin” yoki “Nasling qurisin” (Finnegan, 1970). Bunday ifodalar orqali jamiyat o’z axloqiy chegaralarini belgilab, odamlarga ijtimoiy bosim orqali nazorat o’rnatgan.

O’zbek xalq orasida bugungi kungacha “Ona duosi tog’ni ag’daradi, ona qarg’ishi bolani yondiradi” degan naql bor. Bu shunchaki og’zaki hikmat emas - bu madaniy e’tiqod bo’lib, oilaviy va jamoaviy munosabatlarda axloqiy normalarni mustahkamlash vositasi sifatida ishlaydi. Hatto zamonaviy ayollar, ayniqsa yoshi ulug’lar, “Qarg’ishim uradi deb qo’rqaman” deb aytishadi, bu esa og’zaki nutq orqali axloqiy hokimiyatga ega bo’lishni anglatadi.

Qarg’ishlar ko’pincha og’zaki sehrga aylantirilgan. Deylik, qadimgi slavyan va turkiy xalqlarda shaman marosimlarida dushmanning ismini aytib, uning nomiga maxsus iboralar bilan la’natlar aytilgan. Bu so’zlarning og’zaki kuchiga ishonish orqali jamiyat jinlardan, yovuz ruhlardan yoki ijtimoiy muammolardan himoya topgan deb hisoblangan (Propp, 1968).

Masalan, rus xalq marosimlarida “чтоб ты сдох” yoki “в аду тебе гореть” kabi iboralar shunchaki so’z emas, balki ruhan dushmanning ijtimoiy maydondan yo’q bo’lishiga qaratilgan ijtimoiy hatti-harakat edi. O’zbek xalq og’zaki ijodida esa “O’g’irlagan qo’ling sinsin”, “Xirslanib qaragan ko’zing oqib tushsin”, “Aldab olganing, o’ligingga buyursin” kabi iboralar qarg’ish bilan birga yovuzlikni jilovlash, jamiyatni tozalash harakatini bildirgan.

Bugun ham ayrim joylarda, masalan qishloqlarda ayollar ishtirokida bo’ladigan yig’inlarda “g’azab bilan qarg’ash” ifodasi ko’pincha shaxsiy emas, balki jamoaviy xatti-harakatni muvofiqlashtirish vositasi sifatida ishlatiladi. Bu ijtimoiy lingvistika nuqtayi nazaridan o’zgaruvchan, ammo mustahkam ekspressiv hodisadir.

O’zbek tilida qadimdan ayollar tomonidan ishlatilgan “Ko’zing ko’r bo’lsin”, “Qo’ling sinsin”, “Qirchig’ingdan qarigin” kabi qarg’ishlar zamonaviy emotsional nutqdagi ko’plab iboralarning ildizidir. Chunki, qadimda inson mehnat qila olmasa, yoki mehnatga yordam uchun farzand dunyoga keltira olmasa bu o’limdan og’irroq jazo hisoblangan. Bu iboralar ko’pincha baralla barcha eshitishi uchun, hukm sifatida aytilgan. Ya’ni “face” obro’ va hurmatni tushurish nazariyasiga ko’ra qarg’ishni qabul qilayotgan insonning ana shu jamiyatda xatoga yo’l qo’yganligi yaqqol namoyish qilingan. Bunday holat masalan, janoza yoki yig’inlarda ayollar “Agar xaq bo’lsam qarg’ishim ursin” degan iboralar bilan mustahkamlangan.

Rus xalq madaniyatida qarg’ishlar o’ta kuchli semantik yuklamaga ega bo’lib, ularning ko’pi ona, tan, jins va umr bilan bog’liq. “М*ть твою”, “выродок” yoki “тебе бы сдохнуть” kabi iboralar bugungi kungacha muomala madaniyatida senzura obyekti bo’lsa-da, ular xalq orasida qadimdan kelayotgan sotsial agressiyani ifodalovchi kodlar sifatida yashab qolmoqda. Shu o’rinda rus shoirlari va yozuvchilari - ayniqsa, Yesenin, Mayakovskiy - o’z asarlarida ba’zan qarg’ish yoki la’natni ijtimoiy norozilik tiliga aylantirganligini ta’kidlash mumkin.

Ingliz tilida esa “bloody hell”, “go to the devil”, “damn you” kabi iboralar bugungi kungacha ishlatiladi. Ularning ildizi diniy hokimiyat va Xudoning adolati konsepsiyasiga borib taqaladi. O’rta

asrlar Britaniyasida kimgadir “God curse you” degan ibora cherkov nazorati ostida jinoyat sanalgan. Bugungi zamonaviy ingliz tili, ayniqsa pop-madaniyat, rap va film dialoglarida bu iboralar “stilistik normaning” bir qismiga aylangan bo‘lsa-da, ular hanuz ijtimoiy anglash va baholashda sinfiy, jinsiy va emotsional farqlilikni aks ettiradi.

Tarixiy manbalar, folklor, og‘zaki adabiyot va diniy marosimlarda qarg‘ishlar og‘zaki sehrning, ijtimoiy hokimiyatning va axloqiy sanksiyaning barqaror ifodasi bo‘lib xizmat qilgan. Bugungi kunda ular senzura, estetik tasnif va axloqiy doiralarga bo‘lingan bo‘lsa-da, ularning ildizlari jamiyatdagi kuch muvozanatlari, adolatni tiklashga intilish va ijtimoiy ongni ifodalash vositasi bo‘lib qolmoqda. Qarg‘ishlar - bu jamiyatning “og‘zaki arxividir”; ular orqali biz nafaqat his-tuyg‘ularni, balki tarixiy tafakkur va ijtimoiy tuzumlar haqida ham bilib olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Dalley, S. (1991). *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and others*. Oxford University Press.
2. Finnegan, R. (1970). *Oral literature in Africa*. Oxford University Press.
3. Ivanits, L. (1989). *Russian folk belief*. M.E. Sharpe.
4. Luck, G. (2006). *Arcana Mundi: Magic and the occult in the Greek and Roman worlds*. Johns Hopkins University Press.
5. Propp, V. (1968). *Morphology of the folktale*. University of Texas Press.
6. Teeter, E. (2011). *Religion and ritual in ancient Egypt*. Cambridge University Press.
7. The Holy Bible, Leviticus 20:9 (New International Version).

UO‘K 821.512.133

XOLID SAIDNING “YANGI ALIFBO YO‘LLARIDA ESKI XOTIRA VA TUYG‘ULARIM”I XUSUSIDA

M.U.G‘ulomova, magistrant, O‘zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid adabiyotimiz namoyandasi Said Xolid Xo‘jayev hayoti va ijodi haqida qisqacha ma‘lumot va adibning “Yangi alifbo yo‘llarida eski xotira va tuyg‘ularim” asari xususida so‘z yuritilgan hamda tahlilga tortilgan. Bundan tashqari, maqolada H.Boltaboyev, M.Toker, A.Gubaydullinning asar haqida fikrlari ham keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Inqilob, harf, yangi alifbo, jadid adabiyoti, sayohatnoma, lotin harflar, hay‘at a‘zolari, Turkologiya qurultoyi, arab harflari.

Аннотация. В статье дается краткая информация о жизни Саида Халида Ходжаева, представителя современной литературы, а также анализируется рассказ писателя “Мои старые воспоминания и чувства на путях нового алфавита”. В статье также отражены взгляды Х. Болтабоева, М. Токера и А. Губайдуллина об этом произведении.

Ключевые слова. Революция, письмо, новый алфавит, джадидская литература, путевые заметки, латинские буквы, члены жюри, тюркологический конгресс, арабские буквы.

Abstract. This article provides a brief overview of the life and work of Said Khalid Khojayeve, a representative of our modern literature, and discusses and analyzes the writer's work “My past memories and feelings in the paths of the new alphabet”. In addition, the article also presents the opinions of H. Boltaboyev, M. Toker, and A. Gubaydullin about the work.

Keywords: Revolution, letter, new alphabet, Jadid literature, travelogue, Latin letters, jury members, Turkology Congress, Arabic letters.

Kirish. Jadid adabiyoti vakillarining tadqiqotlari, ilmiy izlanishlari, ijodi va faoliyati nafaqat O‘zbekiston hududida amalga oshirilgan, balki dunyoning qaysi chetida bo‘lishidan qat‘i nazar ular ijoddan hech qachon to‘xtamaganlar. Ayniqsa, XX asr boshlaridagi jadid namoyandalari bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Jumladan, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo‘ja Behbudiyar shular qatoriga kiradi. Bu olimlarimiz umrining yarmini o‘zga yurtlarda kechirgan bo‘lsa-da, vatanimizda ularning faoliyatini katta qiziqish bilan o‘rganishmoqda. Afsus bilan aytish kerakki o‘rganilmagan va asarlari xalqqa yetib bormagan adiblarimiz ham bor. Ulardan biri Said Xolid Xo‘jayevdir. U serqirra ijodkor, shoir, tarjimon, tilshunosdir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Olimimiz turkiy tilimizning asosi, tilshunoslikka tamal toshi qo'ygan "Devoni lug'otit turk" asarini turkiy tilga tarjima qilgan. Bundan tashqari romanchiligimizni yangi bosqichga olib chiqqan Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanini ham ozarbayjon tiliga tarjima qilgan. Shu jumladan, "Usmonli, o'zbek, qozoq tillarining muqoyasali sarfi", "Muhtasar uslubiyyat" (A.Tog'izoda bilan birgalikda), "Ozarboyjon maktablari uchun rus tili", "Uslubiyyat nazariyasi", "Turk tillarining tarixiy grammatikasi", "Chig'atoy adabiyotidan muhozaralar", "Turkiston tarixining ijmo'i", "Turk adabiyoti nazariyasi", "Eron tillarining grammatikasi", "O'rxun obidalarining tarjimasi" nomli asarlar yozgan. [1.41] Bu asarlarning bir nechtasi bizgacha yetib kelmagan ya'ni yo'qolgan.

Hozirga qadar yozuvchining yozgan asarlari o'zbek o'quvchilarga yetib borgani yo'q. Bunday mas'uliyatli ishni birinchilardan bo'lib f.f.d professor H.Boltaboyev "Yangi alifbo yo'llarida eski xotira va tuyg'ularim" asarini o'zbekcha matnini nashrga tayyorlash bilan amalga oshirgan. Yosh tadqiqotchilar, olimlar, shu bilan bir qatorda, kitobxonlarimizga ham bu kitob yangilik bo'ldi. Bundan tashqari, asarning rus va qrim-tatar tillariga tarjimasi mavjud. Qrim-tatar tilidagi tarjimasi 100 yildan so'ng o'z o'quvchilariga yetib bordi, tarjimoni Zera Bekirovadir. Rus tiliga tarjimasini esa Xolid Saidning qizi Baxidja Mamedova amalga oshirgan. Adib hayoti, ijodi va faoliyatiga bir nazar solsak, Xolid Saidxo'jayev 1888-yilda Bo'stonliq tumanidagi Qo'shqo'rg'on qishlog'ida ruhoniyyat said Alixo'ja oilasida tug'ilgan. Dastlab mahalla maktabida so'ngra Toshkent madrasasini tamomlagan. 1914-yilda Istanbulga borib Tibbiyot fakultetiga o'qishga qabul qilingan. Ana shu vaqtda Abdurauf Fitrat Istanbuldagi so'nggi o'quv yilini tamomlagan. Tib fakultetiga kirgan bo'lsada tahsilning 2 yili o'tgach tarix-filologiya fakultetida o'qishni davom ettiradi. Yosh olimning o'z yurti emas balki, Ozarboyjonga ketishida davrining ulkan tilshunosi professor Bakir Cho'ponzodaning ham ta'siri bor deb tahmin qilinadi. Manbalar asosicha, tahsildan so'ng harbiy xizmatga chaqirilgan Xolid Said Turk Usmonli generali Nuri Posho boshchiligidagi armiya safida Bokuga keladi. Bir oz muddatdan so'ng vataniga qaytishni rejalashtiradi, ammo unga 1920-yilgacha Turkistonga qaytish imkoni bo'lmaydi. Dastlab Ganja shahridagi gimnaziyada muallimlik qiladi,[2.1] bir qator asarlar yozgan Bakir Cho'ponzodaning yordami bilan Fanlar akademiyasining Ozarboyjon filialiga jalb qilinadi, isloh qilingan arab yozuviga o'tish jarayonida faol qatnashadi.

Xolid Said o'zga yurtda bo'lishiga qaramasdan O'zbekiston vakillarini doimiy ravishda madaniy rahnamosi bo'lgan. 1922-1926 yillar oralig'ida Xolid Said Bokudagi O'zbekiston vakillarining doimiy yotoqxonasida mudirlik qilgan, bir nechta o'quv yurtlarda ishlagan. Taniqli o'zbek olimi Hodi Zarifning Boku dorilmualliminida tahsil olishiga (1923-1926) sababchi bo'lgan. Ayni vaqtda, Toshkentdan bir guruh san'atkorlarning Bokuga kelib ilm olishiga ko'maklashgan. Xalq artisti Halima Nosirovaning yozishicha, Sayfi Alishov, Hakima Xo'jaeva, Nazira Alieva, Zuhur Qabilov, Rahim Bobojonov, Isrofil Ismoilov kabilar bir vaqtning o'zida Bokuda Teatr texnikumi (1924-28)da o'qishgan. Ularni yotoq va moddiy jihatdan ta'minlash ishlarini ham Xolid Said amalga oshirgan.[3.1] Xolid Said o'z o'rnida siyosiy va madaniy harakatning asosiy boshqaruvchilaridan biri hisoblangan. Bejizga adibni "harf inqilobchisi" deb tarflanmagan. 1926-yil yilda I Boku Turkologiya qurultoyining Bokuda o'tkazilishiga ilk qadam qo'yildi. Xolid Saidning eng buyuk faoliyat jabhasi I Boku Turkologiya qurultoyiga tayyorgarlik – xoh tashkiliy tarafdin, xoh oldga qo'yilgan maqsadlarga uyg'un xilma-xil asarlar, tadqiqot mavzuli kitoblar yozish bo'ldi. Bu qurultoyning asosiy yuki Bakir Cho'ponzodaga tushgan bo'lsa-da tashkiliy va ilmiy masalalar bo'yicha Xolid Said katta amliy yordam beradi. Qurultoyda kun tartibiga chiqarilgan yetti asosiy masala shular bo'lgan edi: 1.Alifbo masalasi; 2.Imlo-orfografiya muammosi; 3.Termin masalasi; 4.Ta'lim-metodika muammosi; 5. Qarindosh va qardosh tillarning o'zaro munosabati; 6.Turkiy tillarning adabiy til muammolari, jumladan, o'rtoq adabiy til masalasi; 7. Buyuk til nazariyasi va turkiy tillarning tarixiy muammolari.keltirib o'tilgan har bir masalalarga oid adibning asarlari mavjud. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, yozuvchi turkologiyaga bebaho asarlar taqdim etdi. Xolid Said 1929-yilda Ozarboyjonda lotin harflarda yozilgan ilk asar "Yangi Alifbo yo'llarida eski xotira tuyg'ularim" asarini yozadi. Bu asar alifbo inqilobi, bilan birgalikda siyosiy va ijtimoiy tusga kirgan turkiy xalqlarni birlashuvi haqida desak ham haqiqatdan holi emas. 1920- yildagi Ozarbayjon ishchi va shaharliklari inqilobidan so'ng inqilobchilar va xalq oldiga muhim masala, ya'ni maorif masalasi

chiqdi. Maorifni yuksaltirish uchun xalqning barcha tabaqasini ilmiy qilish kerak edi, ammo bu harakatga eski arab harflari to'siq bo'layotgan edi. Muallif asarda yangi alifbo inqilobiga har xil tabaqa vakillarining vaziyatga bo'lgan qarashlarini aks ettirgan. Safarda ziyolilar mullalar shaharlilar bilan bahs-munozaralar qayd etilgan. Bu asar "sayohatnoma" va "Xotira" hatto memuar asarlar qatoriga kiradi. Aziz Gubaydullin fikriga ko'ra: "Ozarboyjon turk adabiyotida" "sayohatnoma" yo'qdir demak mumkindir[3.97] deya ta'kidlangan. Shuning uchun bu asarni matbuot maydoniga chiqarish kerakligini va turk adabiyotining ikki navi'da ya'ni sayohatnoma va xotira-memuar jihatdan dastlabki material qilib berish kerakligini aytib o'tadi.

Birinchi bobda hay'at a'zolarining Baku-Qrim-Moskva yo'nalishi bo'ylab beshta shaharlardagi harakatlari aks etgan. Bundan tashqari, muallif o'z o'quvchilarini zeriktirmaslik maqsadida va asar to'lig'icha ilmiy bo'lishini xohlamaganligi sababidan har bir borgan shahar va qishloqlarni go'zal tabiati uning xalqi haqida o'zgacha bir badiiyat bilan yozadi: "Asarni oddiy bir kitob sifatida qabul qilmaslik uchun unga ozmi ko'pmi badiiy va tasviriy rang berishga harakat qildik. Bosib o'tgan yo'llarimizda tasodif kelgan tabiiy manzaralarga doyr kichik-kichik lavhalar ham darj etdik. Bu bilan oquvchilarimizni quruq bir hujjatlar qiroatidan vujudga keladigan qiyinchiliklardan qutqarmoq istadik"[3.8]. Xolid Said asarda har bir shahar hamda qishloqning manzarasini ta'riflab o'tadi. Bu esa kitobxon ko'z oldida tabiat jonlanishiga va tarixiy shaharlar haqida tasavvurga ega bo'lishiga yordam beradi. Asar turli xildagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Yozuvchi tarix, geografiya, etnografiya fanlarini asarda badiiyat bilan mohirona uyg'unlashtiradi. Yangi alifboga o'tish maqsadida va bu alifboni turkiy xalqlar zotan usmonlilar qozonlilar o'zbeklar orasida yangi alifbo tarafdorlarini nufuzini bilish uchun hay'at a'zolari tuzildi. Ular yo'l-yo'lakay juda ko'p tarixiy yerlarni ziyorat etadilar, xususan, jadidchilik harakatining asoschisi, "Tarjimon" gazetasi muharriri Ismoil Gaspiralining uyiga ham hay'at a'zolari bilan birgalikda borishadi. Hay'at a'zolari boshchligida Qrim madaniyat uyida 200 ga yaqin xalqdan va o'qituvchilardan iborat kishilar to'plangandi. Bu majlisda Xolid Said o'z fikrlarini oddiy bir o'xshatish bilan ifodalaydi: "Nasriddin xo'ja bir bir laylak tutibdi. Uzunoyoqlari bichimsiz tumshug'i bilan boshqa qushlarga o'xshamasligini ko'ribdi. Buni qushga o'xshatish istabdi. Tumshug'ini ostidan oyoqlarini ham yarmidan kesibdi, "qarang, endi qushga o'xshading" debdi. Shubhasizki, tumshug'i pastidan va oyoqlari yarmidan kesilgan laylak na laylakdir, na bir boshqa qushdir. U o'lishi mumkin. Qozonlilarning harflari ayni Nasriddin xo'janing laylagi kabi. [3.30] Shuning uchun, Qozon shahri alifbo inqilobidagi o'zgarishlarni ijobiy qabul qildi. Ikkinchi bo'limda inqilob tashabbuskorlari Moskva-Turkiston yo'nalishida yo'lga chiqishadi. Bu bo'limning boshidan muallif geografiyaga urg'u beradi. Turkiston chegaralari va shaharlar tuzilishi va tabiatini batafsil va aniq ma'lumotlarga asosanib bayon etadi hamda Toshkent shahrini batafsil yoritgan. Ya'ni Toshkent tarixi, shaharning ikki qismi, ilm olish maskanlari va ta'lim-tarbiya haqida aniq faktlarni berib o'tgan. Toshkentga safarida yangi alifbo masalasiga o'zbeklar nomidan bir qancha ziyolilar va ularning yetakchisi Munavvar qori jarayonga nisbatan fikr va mulohazalarini bayon etadi. Ushbu asarda yozuvchi ko'plab shaharlarning tarixiy joylari va madaniyat o'choqlari haqida yozadi. Xususan, ikkinchi bo'limda Toshkent tomon yo'lida dasturxonchi madrsasiga oid faktlar va Xo'ja Ahror madrasasi haqida ma'lumotlarni qayd etib o'tadi. Asarning "Toshkent qishloqlarida bir kezinish" qismida Toshkent qishloqlaridan biri Chirchiq soyi atrofida Sho'rtepa haqida yozarkan, muallif joyga xos urf-odatlar haqida ham ma'lumotlar keltirib o'tadi. Unga ko'ra, Yalang'och otaning yashash joyi, insonlar nima uchun kelishi, u qanday rutbadan ekanligi haqida qayd qilib o'tilgan. Shuni nazardan chetda qoldirmaslik lozimki, adib asarda badiiyatni siyosatga yo'griltira olgan. Ya'ni inqilobdan so'ng xalqning holati, inqilobni qishloq xalqiga ta'sirini yozib o'tadi.

Uchinchi bo'lim Bokuga qaytish bilan boshlangan. Bundan tashqari, safar xulosasi qaysi jumhuriyatlar yangi alifboga ro'yxushlik bergani va qurultoy chaqirilishidan iboratdir. Qurultoy chaqirilishi munosabati bilan hay'at a'zolari usmonli va chig'atoy turk adabiyotini sinchiklab o'rganib chiqishadi. Bu qurultoy sharq xalqlaridagi madaniy inqilobning eng asosiysi bo'lgan alifbo inqilobini rasmiy tarzda tamal toshini qo'ygani kabi asrlar davomida davom etib kelgan arab yozuvi murakkabligi va islohotlar natijasidagi chalkashliklar ostida ezilgan xalqdan eski alifboni inkor etib ilmiy va fanniy asoslarga qurilgan bir alifbo masalasini olg'a surdi.

Asarda XX asrning muammoli nuqtalari ya'ni tilshunoslikdagi so'zlar talaffuzi va adabiyotshunosligimizdagi terminlarning arabiylikiga e'tiroz bildiriladi. Jumladan, "jumhuriyat", "hay'at", "teng" kabi so'zlarni nima uchun jumhuriyat, jamhavriyat, hiyat, hit, burobar, birobar deb o'qilmasligi vazn, asl, bob arabcha so'zlarni qo'llashimiz kabi bir necha xatoliklar sanab o'tilgan. Yuqorida aytib o'tganimizdek, uchinchi bo'limda ham yozuvchi siyosatni kundalik syujet bilan bir qatorda yoritib ketmoqda. Bu Krasnovodsk ostonasidagi eronlik xammol bilan suhbat jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi (Bu yillarda ya'ni XIX asr oxiri - XX asr boshlari Eron inqilobi bo'layotgan edi, bosh ko'targan xalqqa shox ayovsiz chora ko'rayotgan edi). Shuni ta'kidlash lozimki, asarni mutolaa qilgan kitobxon Turkiston shaharlarining tarixidan tortib u yerda iste'molda bo'lgan alifbolarga qadar ma'lumotlarga ega bo'ladi. Asarda Tukyu yoki O'rxun harflari qo'llanilgan asrlar va bu yozuvning Turkistonda yoyilishi haqida bizga mufasssal ma'lumot berilgan.

Natijalar va muhokama. Yuqorida tahlil etilgan Xolid Said Xo'jayevning "Yangi alifbo yo'llarida eski xotira va tuyg'ularim" asari orqali adibning badiiy mahoratini kuzatish mumkin. Adibning asari o'quvchi uchun juda ko'p ma'lumot va yengiliklarga boydir. Bu asar nafaqat xotira va sarguzasht asari, balki real tarixiy voqealarni badiiyat bilan bir yerda uyg'unlashtirgan ijod mahsuli demaktir.

Xulosa. Umumiy qilib aytganda, asar sharq xalqlarini birlashtirishda yordam beradigan unsur alifbo inqilobini amalga oshirishdagi qiyinchiliklar va inqilobiy harakatning tarixiy lavhalarini yoritib bergan. Asar ham siyosiy, ham tilshunoslik nuqtayi nazaridan bir qancha ma'lumotlarni o'zida jamlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ulvi Almaz. Özbək ədəbiyyatı (ədəbi portretlər, araşdırmalar, söhbətlər, qeydlər). Bakı: Elm və təhsil, 2016. - S.41.
2. Bünyadov Ziya. Xalid Səid Xocayev. İstintaq işi №12493// Azərbaycan müəllimi, 1990, 10 yanvar. - S.1.
3. Hamidulla Boltaboyev. "Yangi alifbo haqida eski tuyg'ularim". -S. 1,97,

UO'K 82.0(075)

HIKOYA STRUKTURASI VA UNING ASOSIY KOMPONENTLARI – VAQT, TARTIB, FOKALIZATSIYA

F.F.Hamroyeva, PhD, v.b. dots., Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada hikoya qilish jarayonida yuzaga keladigan strukturalar, ayniqsa matn, fabula va voqea tushunchalari orasidagi farqlar va ularning o'zaro munosabatlari tahlil qilinadi. Asosan, hikoyaning qanday qilib o'quvchiga subyektiv tarzda taqdim etilishi, focalizatsiya, vaqt strukturalari va voqealar tartibi orqali qanday estetik va semantik effektlar yaratilishi muhokama etiladi. Misollar orqali hikoyaning ichki vaqt tizimlari, anaxroniyalar, va o'quvchi bilan bo'ladigan semantik "o'yinlar" tahlil qilinadi. Bu maqola hikoya nazariyasining chuqur qatlamlarini ochib berishga qaratilgan bo'lib, adabiy tahlil, semiotika va narratologiya sohalariga tegishlidir.

Kalit so'zlar: hikoya, fabula, matn, focalizatsiya, anaxroniya, vaqt strukturalari, narratologiya

Аннотация. В данной статье анализируются структуры, возникающие в процессе повествования, особенно различия и взаимосвязи между понятиями текста, фабулы и сюжета. Основное внимание уделяется тому, как повествование субъективно представляется читателю, а также тому, каким образом фокализация, временные структуры и порядок событий создают эстетические и семантические эффекты. На примерах рассматриваются внутренние временные системы повествования, анахронии и семантические «игры» между текстом и читателем. Статья направлена на раскрытие глубоких слоёв теории повествования и относится к областям литературного анализа, семиотики и нарратологии.

Ключевые слова: повествование, фабула, текст, фокализация, анахрония, временные структуры, нарратология

Abstract. This article analyzes the structures that emerge during the process of storytelling, particularly the differences and interrelations among the concepts of text, fabula, and story. It mainly

discusses how a narrative is subjectively presented to the reader, and how focalization, temporal structures, and the order of events create aesthetic and semantic effects. Through examples, the article explores the inner temporal systems of narratives, anachronies, and the semantic “games” between the text and the reader. The paper aims to uncover the deeper layers of narrative theory and contributes to the fields of literary analysis, semiotics, and narratology.

Keywords: story, fabula, text, focalization, anachrony, temporal structures, narratology

Hikoya inson tafakkurining eng qadimiy va muhim ifodalaridan biri hisoblanadi. U nafaqat adabiy asarlarda, balki kundalik hayot, tarixiy hujjatlar, madaniy uzatmalar va media vositalarida ham mavjud. Hikoya qilish jarayonida matn, fabula va voqea tushunchalari alohida rol o'ynaydi. Matn — til vositalari orqali yozilgan shakl bo'lsa, fabula — voqealarning mantiqiy, xronologik ketma-ketligidir. Hikoya esa bu ikki qatlamning subyektiv tarzda uyushtirilgan formasi bo'lib, fokalizatsiya va boshqa estetik manipulyatsiyalar orqali o'quvchiga taqdim etiladi. Ushbu maqolada hikoya strukturasi va uning asosiy komponentlari — vaqt (temporallik), tartib (sequencing), fokalizatsiya kabi unsurlar tahlil qilinadi. Hikoya qilish jarayonida qanday semiotik va estetik strategiyalar qo'llanilishini, o'quvchining qabul qilish jarayoniga qanday ta'sir qilinishini ko'rsatish asosiy maqsaddir.

Hikoya qilish san'ati, o'zining murakkab strukturalari bilan, o'quvchini chuqur fikrlashga va hissiyotlarga chorlaydi. Bu jarayonda vaqt (temporallik), tartib (sequencing) va fokalizatsiya (focalization) kabi unsurlar muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, ushbu komponentlarning har biri inglizcha adabiyotlarda qanday qo'llanilishi va o'quvchining qabul qilish jarayoniga qanday ta'sir qilishi tahlil qilinadi.

Vaqt, hikoya qilishda voqealarning qanday ketma-ketlikda taqdim etilishini belgilaydi. Gérard Genette tomonidan ilgari surilgan “fibula” va “syujet” tushunchalari bu borada muhim ahamiyatga ega. “Fabula” — bu voqealarning kronologik ketma-ketligi bo'lib, “syujet” esa ularning hikoya ichida qanday taqdim etilishidir. Misol uchun, Jeyms Joys ning “Ulysses” asarida vaqtning elastikligi va voqealarning ichki vaqt bilan bog'liqligi ko'rinadi. Asarda bir kun ichida yuz berayotgan voqealar, o'quvchiga vaqtning o'tishi sezilmasdan, chuqur tasvirlanadi. Bu, o'quvchining vaqtni his qilishini o'zgartiradi va hikoyaning ritmini belgilaydi. Bundan tashqari, “reverse chronology” (orqaga qarab hikoya qilish) usuli ham mavjud. Bu usulda, hikoya oxiridan boshlab, voqealar orqaga qarab taqdim etiladi. Masalan, “Memento” filmida asosiy voqea oxirida ko'rsatiladi va keyin o'sha voqeaga olib kelgan sabablar orqaga qarab ochiladi.

Tartib, voqealarning qanday ketma-ketlikda taqdim etilishini belgilaydi. Bu, o'quvchiga hikoyaning qanday rivojlanishini va qanday ma'lumotlarni qachon olishlarini aniqlaydi. Vladimir Proppning “Morphology of the Folktale” asarida, u xalq ertaklaridagi voqealarning ma'lum bir tartibda joylashganligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, voqealar ma'lum bir struktura asosida rivojlanadi va bu struktura hikoyaning asosiy qismlarini tashkil etadi. Bundan tashqari, “flashback” (orqaga qaytish) va “flashforward” (kelajakni ko'rsatish) kabi usullar ham mavjud. “Flashback” usulida, hozirgi voqealar orasida o'tgan voqealar ko'rsatiladi, bu o'quvchiga voqealarning sabablarini tushunishga yordam beradi. “Flashforward” usulida esa, kelajakdagi voqealar ko'rsatiladi, bu esa o'quvchining qiziqishini oshiradi.

Harakatlanuvchi fokalizatsiya – bu adabiyotda muallif hikoya qilingan nuqtai nazarni o'zgartiradigan usul. Qisqa hikoyada, boshqa janrlarda bo'lgani kabi, harakatlanuvchi fokalizatsiya hikoyada rang-baranglik va chuqur ma'noni yaratish uchun ishlatilishi mumkin.

Romanda muallif o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va ichki dunyosini ko'rsatish uchun turli personajlar o'rtasida almashinishi mumkin. Bu o'quvchiga voqealar va qahramonlarning hissiy holatini to'liqroq tushunish imkonini beradi. Misol uchun, qisqa hikoyada vaziyatni birinchi navbatda bir qahramonning, keyin esa boshqasining ko'zi bilan ko'rsatish uchun harakatlanuvchi fokalizatsiyadan foydalanish mumkin. Bu o'quvchiga turli nuqtai nazarlarni ko'rishga va turli belgilar bir xil voqeani qanday qabul qilishini tushunishga yordam beradi.

Fokalizatsiyani o'zgartirish hikoyada ajablanish va keskinlikni yaratish uchun ham ishlatilishi mumkin. Muallif turli nuqtai nazarlar o'rtasida almashish va asta-sekin hikoya tafsilotlarini ochib berish orqali o'quvchidan ma'lumotni qasddan yashirishi mumkin.

Umuman olganda, romandagi harakatlanuvchi fokalizatsiya muallifga chuqurroq va ko'p qirrali hikoya yaratish imkonini beradi, bu esa o'quvchiga voqealar va personajlarni turli nuqtai nazardan ko'rish imkonini berish bilan birgalikda, o'qishni qiziqarli va hayajonli qiladi. Shuningdek, muallifga o'z g'oyalari va his-tuyg'ularini yanada samaraliroq yetkazishga yordam beradi.

Narratologiya sohasidagi yangi filologik bilimlar tahlil jarayonida biz qo'llaydigan terminalogiyani belgilab berdi. Birinchi navbatda, bu fokalizatsiyani V. Shmid o'z "nuqtai nazari"ga ko'ra "narratologiyani markaziy kategoriyasi" deb ataydi. J. Jennetning (1972-yilda "fokalizatsiya" istilohining muallifi) ishlariga tayangan holda quyidagi tasnifni kiritgan V. Shmid quyidagi fikrlarni bildiradi:

1. "Nolli fokalizatsiya": bunda hikoya hamma narsadan xabardor narrator nuqtai nazaridan olib boriladi;

2. "Botiniy (ichki) fokalizatsiya": hikoya personaj nuqtai nazaridan olib boriladi.

3. "Zohiriy (tashqi) fokalizatsiya": hikoya personaj ongiga kira olmaydigan (yoxud unga kirib borishga o'quvchiga yo'l qo'ymaydigan) obyektiv narrator nuqtai nazaridan olib boriladi

Hikoya qilishda semiotik (belgilar tizimi) va estetik (go'zallik va san'at) strategiyalar ham muhim rol o'ynaydi. Bu strategiyalar, voqealarni qanday taqdim etish, qanday til vositalaridan foydalanish va o'quvchining hissiyotlarini qanday shakllantirishni belgilaydi. Masalan, Jeyms Joysning "A Portrait of the Artist as a Young Man" asarida, ichki monologlar va tilning noan'anaviy ishlatilishi orqali personajning ichki dunyosi tasvirlanadi.

Hikoyaning tuzilishi, uning tempi va voqealar ketma-ketligi ham o'quvchining reaksiyasini boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Hikoya tuzilmasida manipulatsiya — bu muallif yoki hikoyachining voqealar, tafsilotlar va personajlarning harakatlarini ehtiyotkorlik bilan tartibga solish orqali o'quvchining hikoyaga qanday tushunishini va unga qanday munosabatda bo'lishini ta'sir qilish usulidir. Bu texnika o'quvchining hissiy jihatdan hikoya va personajlarga bog'lanishida muhim rol o'ynaydi. Masalan, hikoyada oldindan ogohlantirish ishlatilishi, bu kelajakdagi voqealarga ishora qilib, o'quvchini oldindan tayyorlab qo'yadi. Bunday manipulyatsiyaning klassik misoliga Romeo va Juliet romani kiradi, unda taqdir va bir-biriga mos kelmagan sevgililar haqida dastlabki eslatmalar, o'quvchiga tragediyaning tugashini boshlanishidan oldin his-tuyg'ularni shakllantiradi.

Oldindan ogohlantirishdan tashqari, yana bir manipulatsiya turi - bu kutilmagan tugashni diqqat bilan yaratishdir. Bu texnika o'quvchining kutilgan holatni boshqacha qabul qilishini ta'minlash va butun hikoyani qayta baholashlariga olib keladi. Bunday manipulyatsiyaning ajoyib misolini Oltinchi hissiyot filmida ko'rish mumkin. Filming boshida, tomoshabin asosiy personaj bolaga psixologik muammolarni hal qilishda yordam berayotganini o'ylaydi, ammo kutilmagan tugashda, aslida, personajning o'zi o'lganligi ochiladi, bu tomoshabinni barcha avvalgi tushunchalarni qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi.

Narrativ tuzilma, yoki hikoya qurilishi, adabiyot va kino san'ati kabi sohalarda muhim o'rin tutadi. Bu tushuncha hikoyaning qanday shakllanishi va uning o'quvchisi yoki tomoshabini bilan qanday aloqada bo'lishini belgilovchi tamoyillarga asoslanadi. Har qanday hikoya, film yoki asar o'z tuzilmasi orqali o'quvchining voqealar bilan hissiy bog'lanishiga, ular haqida yangi tushunchalar hosil qilinishiga va oxir-oqibat voqealarni anglashiga yordam beradi. Hikoya tuzilmasi bilan ishlashda har bir elementning o'rni va muammolarni qanday ochib berilishi, asosiy tushunchalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Narrativ tuzilmani tushunish uchun, birinchi navbatda, uning asosiy tarkibiy qismlarini bilish muhim. Har bir hikoya boshlanish, rivojlanish, kulminatsiya va yakun bo'lishi kerak. Boshqacha aytganda, hikoya tuzilmasi, odatda, o'ziga xos bir strukturaga ega: kirish, voqealar rivoji, to'qnashuvlar, qiyinchiliklar va oxirgi hal bo'lishi. Hikoya tuzilmasining bu elementlari nafaqat o'quvchiga voqealarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi, balki o'quvchining voqealar va personajlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lishini ham shakllantiradi. Bundan tashqari, hikoya tuzilmasidagi manipulatsiyalarni tahlil qilish nafaqat hikoya mazmunini, balki o'quvchi yoki

tomoshabin bilan aloqani ham o'zgartirishga yordam beradi. Manipulyatsiya adabiyotda voqealar, personajlar va xarakterlar orasidagi aloqalarni nozik tarzda boshqarish va his-tuyg'ularni aniqlashni anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, hikoya tuzilmasi faqatgina voqealar ketma-ketligini tashkil etishdan iborat emas. Bu, albatta, voqealarni o'quvchiga qanday yetkazishni va ularni qanday tushunishni boshqaradigan murakkab bir tizimdir. Manipulyatsiya texnikalari yordamida, masalan, oldindan ogohlantirish va kutilmagan yakunlar orqali hikoyalar o'quvchini yangi nuqtai nazar bilan tanishtiradi. Bunday tuzilma, hikoya va voqealarni faqatgina o'quvchiga aniq etkazish emas, balki uni hissiy jihatdan jalb qilish va fikrlarni qayta ishlashga majbur qilishga imkon beradi. Bu esa adabiyot va kino san'atining kuchli tomonlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Chatman S. Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film. – NY.: Cornell University Press, 1986. – 277 p.
2. Тюпа В.И. Нарратология как аналитика повествовательного дискурса. – Тверь: ТГУ, 2001. – 58 с.
3. Mink L. O. Narrative Form as a Cognitive Instrument. The Writing of History Literary form and Historical Understanding. Madison, 1988 – 240 с.
4. Ryan M. L. Routledge Encyclopedia of Narrative. – Oxfordshire: Routledge, 2004. – 752 p.
5. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003 – 270 с.

UO'K 811.111'342.61 + 821.111-343.4

BADIIY TASVIRDA FONOSTILISTIK VA FONOGRAFIK VOSITALARNING KONNOTATIV MA'NOLARI

A.A.Haydarov, prof., f.f.n., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy tasvirda fonostilistik va fonografik vositalarda ifodalangan konnotativ ma'nolar haqida fikr yuritilgan bo'lib, misollar badiiy asarlardan tanlangan.

Kalit so'zlar: fonostilistik, fonografik, denotative, konotativ, so'z semantikasi, sintaktik valentlik, pragmatika, diskursiv.

Аннотация. В данной статье рассматриваются коннотативные значения, выраженные фоностилистическими и фонографическими средствами в художественном изображении. Примеры взяты из художественных произведений.

Ключевые слова: фоностилистика, фонография, денотативный, коннотативный, семантика слова, синтаксическая валентность, прагматика, дискурсивный.

Abstract. This article discusses connotative meanings expressed through phonostylistic and phonographic devices in artistic depiction. Examples are selected from works of fiction.

Keywords: phonostylistic, phonographic, denotative, connotative, word semantics, syntactic valency, pragmatics, discursive.

Jahon tilshunosligida til birliklaridagi denotativ ma'no keng va atroflicha o'rganilgan. Bunga barcha tillarda yaratilgan lug'atlar misol bo'la oladi. Ammo til birliklaridagi konnotativ ma'no va uning nutqda voqelanishi, turli tillar misolida konnotativ ma'noning qiyosiy tahlili hamon dolzarbligicha qolmoqda. Shu sababdan ingliz va o'zbek tillarida e'tibor qaratilmoqda. Biz ushbu maqolada qardosh bo'lmagan ikki til - ingliz va o'zbek tillarida fonostilistik va grafostilistik vositalarda konnotativ ma'noning qiyosiy tahlili masalalariga e'tibor qaratamiz.

Konnotatsiya til birliklari semantikasiga kiruvchi semantik mavjudlik bo'lib, u nutq subyetining borliqqa emotiv baholash va uslubiy belgilangan munosabatini ifoda etadi [1;15].

Konnotatsiya so'zi dastlab XIX asrning o'rtalarida sinonimik lug'atlar nazariyasi va ularni yaratish amaliyoti bilan bog'liq bo'lgan ingliz leksikografik adabiyotida qo'llanilgan. O'sha davrda konnotatsiya terminining ikki xil ma'nosi shakllangan. Birinchidan, konnotatsiya so'zning izohiga bevosita kiritiladigan leksik ma'nolarning "qo'shimcha" modal emotsional –ekspressiv elementlari deb qaralgan. Ikkinchidan, konnotatsiya narsa va borliqning boshqa obyektini qonuniy baholash, deb tushunilgan. XX asrga kelib, konnotatsiya so'zining yuqoridagi ma'nolaridan tashqari yana bir necha ma'nolari borligi aniqlandi. Chunonchi, konnotatsiya denotatsiyaga qarama-qarshi ma'no (logik falsafiy qarash); konnotatsiya –so'zning sintaktik valentligi (psixolingvistik qarash); konnotatsiya –

majoziy unsurlarga asoslangan ko'chma ma'no; konnotatsiya ma'noning majburiy bo'lmagan, qo'shimcha ikkinchi darajali unsuri (elementi) ekanligi qayd qilingan.

Yevropa va rus tilshunosligida konnotatsiya, konnotativ ma'no terminlari I.A.Melchuk, L.I.Iordanskaya, A.K.Jalkovskiy, K.Byuler ishlarida uchraydi. Konnotatsiya so'zining evolutsiyasi va uning turlicha qo'llanilishi haqidagi fikrlar A.V.Barovskaya ishlarida to'liq yoritilgan. Konnotatsiya tushunchasi turli fan doirasida turlicha talqin etilmoqda. Jumladan, uslubshunoslikda konnotatsiyaga uslubiy ma'no sifatida qaralib, emotsional buyoq bilan bog'lab o'rganiladi. Tarjimashunoslikda konnotatsiyaga pragmatik ma'no sifatida qaraladi. Manoni sistem o'rganuvchi semasiologlar konnotatsiyaga ekspressiv buyoq, emotiv ifoda deb baholaydilar. Psixologik yo'nalishdagi tadqiqotlarda esa konnotatsiyaga semantik assotsiatsiyalar sifatida yondashiladi. [3;44]

Ushbu terminga qanday baho berilmasin, baribir uning asosiy vazifasi nutq pragmatikasi bilan bevosita va uzluksiz boglangan ta'sir etish funksiyasidir. Konnotatsiya hozirgi davrda uch yo'nalishda o'rganilmoqda. Birinchi yo'nalish - semantik yo'nalish bulib, R.Bart ishlarida kuzga tashlanadi.

Ikkinchi yo'nalish psixolingvistik yo'nalish bulib, bu yo'nalishga xos fikrlar A. Leontev, L. Zalevskaya ishlarida olg'a surilgan. Uchinchi yo'nalish sof lingvistik yo'nalish bo'lib, Sh.Balli, V.Teliya kabi tilshunoslarning ishlarida qayd etiladi.

Stilistika sohasidagi yetuk olimlar, jumladan I.V.Arnold, G.M. Vishnevskaya, S.M.Gayduchik, V.I.Goverdovskiy, M.P.Senkevich kabi olimlar konnotativ ma'no boshqa til birliklariga qaraganda fonetik vositalar orqali kuchli ifodalanishini qayd qiladilar (4;209) O'zbek tilshunosligida A.Abdullayev, F.Abduraxmonov, M.Sodiqova, B. Umurkulov, Z.Tohirova, Sh.Raxmatullayev, E.Begmatov, A.Shomaqsudov, B. O'rinboyev, E.Qilichev, A.Mamatov, S.Karimov, M.Mamadaliyeva, N.Axmedova, G.Yaxshieva, A.Haydarov: kabi olimlarning ishlarida konnotatsiya, konnotativ ma'no haqida qimmatli fikrlar bayon qilingan. (5;19)

Til tadqiqotchisi M.Mamadaliyevaning "O'zbek tilida nominativ birliklarning konnotativ aspekti" nomli" ilmiy tadqiqotida ot leksemalarining morfologik shakllari o'z grammatik manosidan tashqari, qo'shimcha ifoda ma'nosita ham ega ekanligi ochib berilgan. M. Sodiqova esa o'zbek tilidagi fel turkumi konnotativ ma'nolarini semantik stilistik xususiyatlarini, tahlil va tadqiq qilgan N. Axmedova o'zining "O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ aspekti" nomli ilmiy ishida konnotatsiya semantikaning ekspressivlikni belgilovchi makrokomponenti bo'lib, nomlash jarayonida voqelikni baholash sifatida paydo bo'ladi, deb ta'riflaydi[6;12]. G. Yaxshieva o'zinnig "O'zbek tilida fonografik uslubiy vositalar" nomli ilmiy ishida fonografik uslubiy vositalar va ularda ifodalangan konnotativ ma'nolar haqida fikr yuritgan. Shuningdek, fonografik stilistika terminini tilshunoslikka olib kirgan. Fonografik stilistika talaffuzning uslubiy imkoniyat va xususiyatlarini yozma nutqda aks ettirish yo'l va usullarini, shuningdek yozma. nutqning grafik (imloviy) uslubiy imkoniyat va xususiyatlarini dialektik borliqda o'rganuvchi va o'rgatuvchi umumiy uslubiyatning bir bo'limidir" deb ta'rif beradi. [7;8]

A. Haydarov o'zining "Konnotativ ma'noning fonetik vositalarda ifodalanishi" nomli tadqiqotida konnotativ ma'no va uning fonetik vositalarda kuchli ifodalanishi hamda bunday ma'nolarning turli nutq uslublari emotsional-ekspressiv xususiyatlarini tahlil va tadqiq qilgan. K. Saparova o'zining doktorlik dissertatsiyasida "Rus va o'zbek tillari misolida fonostilistika hodisasining qiyosiy tahlil qiladi. M. Norova o'zining ilmiy tadqiqotida fonostilistik va grafostilistik vositalarda konnotativ ma'noning ifodalanishini tadqiq qilgan bo'lsa, D.Islomov dissertatsiyasi "Fransuz va o'zbek tillarida fonostilistik vositalarning diskursiv va pragmatik xususiyatlari tahlil va tadqiqiga bag'ishlangan. Yuqorida nomlari zikr etilgan olimlarning fikrlariga tayangan holda ingliz va o'zbek tillari fonostilistika va grafostilistikasida ifodalangan konnotativ ma'nolarini bir necha misollar asosida yoritishga harakat qilamiz.

Badiiy tasvirda personaj nutqida unli tovushlarning turlicha talaffuzi bir qator konnotativ ma'nolar hosil qiladi:

Hayratlanish: Ellie: Are you very ri:ch?

Cap.shotore: No, Living from land to mouth! (B. Shaw)

Taajjub: Augustus: Tush! Where are the others?

The clerk: At the front

*Augustus: Quite right. Why aren't **y:ou** at the front?*

The clerk: over age Fifty seven. (B.Shaw)

Unli tovushlarga, bo'lganidek, undosh tovushlarda ham bu hodisani ko'rish mumkin. So'zdagi bir undoshning takrori, so'zdagi bir undoshning ikkilanishi u ifodalayotgan ekspressiv bo'yoq miqdori darajasini belgilaydi.

Masalan: What ever have you get there?

Chocolate creams and English toffee

*Who this is **I-luxury** for a king?*

***R-r-really?** Well you must get him.*

***S-s-some** more tomorrow and give Me these to take with me. No, let me **P-P-put** the toffee in my pocket*

Shuningdek, qo'rqish, dovdirash yoki kuchli g'azab kabilarni to'la aks ettirishda ham unli tovushlarni cho'zish yoki undosh tovushlarni personaj nutqida ikkilantirish mumkin:

*Masalan: Suddenly he cried; **Santyago-o-o!** (I.Voynich)*

*Pete suddenly surprised and said: **-G-g-good** morning! **C-C-come** in!*

Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinadiki, badiiy tasvirning ta'sirchanligini, asar jozibadorligini ta'minlashda tovushlarni cho'zish, ikkilantirish muhim fonostilistik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, grafostilistik vositalarda ham konnotativ ma'no kuchli ifodalanadi. Grafik ekspressiv vositalarning maqsadi og'zaki nutqda intonatsiya va urg'u orqali ifodilangan hissiyotlarni yozma shaklda yetkazishdan iborat.

Grafik ekspressiv vositalar kitobxon diqqatini tortishning boshqa bir vositasi bo'lib, sherryatda maxsus qiziqish uyg'otadi. Bu matnlarning tashqi ko'rinishi ulardagi mavzu va ma'nosiga hamohang bo'ladi.

Alliteratsiya fonetik stilistik vosita bo'lib, nutqqa melodik ta'sir beradi. Masalan birin-ketinkidagi so'zlar boshida turgan ma'lum undosh tovushlarning takrori bo'lib hisoblanadi.

Masalan: The possessive instinct never stands still

Secret and self-contained and solitary as an oyster. (Ch.Dickens)

Alliteratsiya nutqning umumiy estetik ta'sirini kuchaytiradi. Bu vosita she'riyatda, prozada, gazeta sarlavhalarida, asar nomlarida, yodnoma, maqol va matallarda keng qo'llaniladi. • **Tit** for **tat** (zub za zub). It is **neck** or **nothing** (libopal, libopropal) **Sense** and **sensibility**. **School** for **scandal**.

Shunday qilib, fonostilistik va grafostilistik vositalarda konnotativ ma'no kuchli ifodalanadi. Nafaqat unli tovushlar va undosh tovushlar talaffuzi, balki tovush o'zgarishlari, so'z va grammatik shakllarda, punktatsion va turli ishora belgilar orqali ham konnotativ ma'nolar ifodalanadi. Bular haqida keyingi ishlarimizda batafsil fikr yuritamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamadaliyeva M. O'zbek tilida nominativ birliklarning konnotativ aspekti. Fil.fan.nom.diss.avtoreferat - T.1998. -22 b.
2. Konnotatsiya. www.Krugosvet. (Articles) 82 (1008276).
3. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. -М: Наука. 1974.-С44.
4. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. М.: Просвещение. 1990. С-209-221.
5. Хайдаров А. Коннотатив маънонинг фоностилистик воситаларда ифодаланиши. Филол.фан.номзоди.дисс... -Т:2009, -Б.19.
6. Ахмедова Н. "Ўзбек тилида мурожаат бирликларининг семантик - коннотатив аспекти" филол.фан.номз.дисс...автореферати. -Т.2008.-25 б.
7. Yaxshieva G. "Uzbek tilida fonografik uslubiy vositalar".- Т.: Fan 1996. -Б.5.-8

CROSS-CULTURAL COMPARISON OF ENGLISH AND UZBEK LULLABIES: A LINGUOCULTURAL PERSPECTIVE

Sh.E.Husanova, EFL teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. *Allalar xalq og'zaki ijodining eng qadimiy janrlaridan biri bo'lib, tilda va madaniyatda mujassam bo'lgan qadriyatlar uyg'unligini namoyon etadi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek allalari lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda har ikki xalqning allalarida mehr, himoya va axloqiy qadriyatlarning poetik ifodasi o'rganilib, ularning leksik, stilistik va pragmatik xususiyatlari solishtirildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki tildagi allalarda umumiy emotsional ritm va ohang mavjud bo'lsa-da, tasviriy timsollar milliy dunyoqarash va madaniyatga xos farqlar bilan belgilanadi.*

Kalit so'zlar: *ingliz allalari, o'zbek allalari, lingvomadaniy tahlil, folklor, til va madaniyat, og'zaki an'ana.*

Аннотация. *Колыбельные песни, являясь древнейшим жанром устного фольклора, отражают гармоничное единство языка и культуры. В статье проведён лингвокультурный сравнительный анализ английских и узбекских колыбельных песен. Исследуются их лексические, стилистические и прагматические особенности, через которые выражаются материнская любовь, защита и нравственные ценности. Результаты показывают как универсальные черты — эмоциональный ритм и интонация, так и национально-специфические образы, связанные с мировоззрением и культурной традицией каждого народа.*

Ключевые слова: *английские колыбельные, узбекские колыбельные, лингвокультурный анализ, фольклор, язык и культура, устная традиция.*

Abstract. *Lullabies, as one of the oldest forms of oral folklore, represent a unique intersection of linguistic creativity and cultural values. This article presents a linguocultural comparison of English and Uzbek lullabies, examining how each culture encodes affection, protection, and social norms through poetic language. Drawing on a corpus of traditional lullabies from both cultures, the study analyzes lexical, stylistic, and pragmatic features that convey maternal love, moral guidance, and spiritual belief. The findings reveal both universal patterns—such as the soothing rhythm and emotional tone—and culture-specific imagery rooted in each nation's worldview and environment.*

Keywords: *English lullabies, Uzbek lullabies, linguocultural analysis, folklore, cross-cultural comparison, language and culture, oral tradition.*

Lullabies, as one of the most intimate and emotionally charged forms of verbal art, embody the deep interconnection between language, emotion, and cultural worldview. They function not merely as soothing songs sung by mothers to calm their children, but as subtle linguistic instruments through which societies transmit moral values, social norms, and collective experiences from one generation to another. In every culture, the mother's voice becomes both a source of emotional security and a medium of early linguistic and cultural education, shaping a child's first perceptions of the world.

The comparative study of English and Uzbek lullabies, therefore, holds significant scholarly value, as it allows for the exploration of how distinct linguistic systems and poetic traditions encode universal human emotions—love, care, fear, and hope—within culturally specific frameworks. English lullabies often reflect a worldview rooted in nature, imagination, and gentle affection, while Uzbek lullabies express profound spirituality, moral didacticism, and familial devotion. Through their linguistic form, rhythm, and imagery, both traditions reveal how verbal expression functions as a mirror of national mentality and emotional culture.

Thus, the analysis of lullabies as linguistic and cultural phenomena contributes to understanding how language operates as a symbolic bridge between the individual and the collective, emotion and ideology, the past and the future. In this sense, lullabies are not only artistic creations but also powerful repositories of national identity and cultural continuity.

The purpose of this research is to explore and compare the linguocultural characteristics of English and Uzbek lullabies. The research aims to identify the main lexical and stylistic patterns of both English and Uzbek lullabies and to analyze how cultural concepts are linguistically encoded, revealing key similarities and differences in their imagery, functions, and values. The study relies on linguocultural theory (Vereshchagin & Kostomarov, 1990), folklore linguistics (Thompson, 2007), and anthropological poetics (Carter, 2009).

Lullabies are not merely songs but condensed cultural texts that encapsulate beliefs, traditions, and emotional codes. According to Alan Dundes (1980), lullabies are “cultural mirrors” reflecting collective psychology. Linguocultural analysis views language as a carrier of culture and emotional worldview (Wierzbicka, 1997).

In English tradition, lullabies often originated from rural folklore, using metaphors from nature and domestic life (“**Rock-a-bye baby on the treetop**”).

Uzbek lullabies, meanwhile, are deeply embedded in family ethics, spirituality, and moral didacticism (“**Alla, alla, bolam alla, Robbim seni asrasin**”).

Both traditions rely on prosodic repetition, diminutive forms, and affectionate vocabulary. However, their symbolic codes differ: English lullabies tend toward nature and myth, while Uzbek ones emphasize spirituality and parental duty.

This research employs comparative linguistic and cultural analysis based on qualitative textual interpretation. Primary data were collected from:

English sources: The Oxford Book of Nursery Rhymes (Opie, 1997), Davis (2003), Thompson (2007), and digital folklore archives.

Uzbek sources: “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi” (Karimova, 2021), Shahrisabz regional folklore collections, and archival lullabies recorded by the Academy of Sciences.

Analytical methods include semantic field analysis, metaphorical mapping, and pragmatic function analysis.

English lullabies often employ nature-based metaphors, such as stars, moon, and wind, which function as symbols of protection and comfort. The imagery of sleep as a journey (“sailing to dreamland”) is frequent, reflecting a peaceful transition from wakefulness to rest.

Lexically, the use of diminutives (**baby, little one, darling**) and repetition creates rhythm and intimacy. Pragmatically, English lullabies fulfill two functions: soothing and moral instruction. Some lullabies, such as:

e.g., “**Hush-a-bye baby**”

*Hush-a-bye, baby, on the tree top,
When the wind blows, the cradle will rock;
When the bough breaks, the cradle will fall,
And down will come baby, cradle and all.*

This English lullaby contains warnings about danger, introducing early moral lessons within emotional context. The tone of English lullabies often combines tenderness with subtle melancholy, echoing historical realities of hardship, loss, and hope. Their aesthetic is simple yet emotionally rich, emphasizing sound harmony and rhyme.

Uzbek lullabies, known as *alla*, are culturally multifunctional. They reflect the mother’s emotional world, her hopes, and her moral wishes for the child. The frequent invocation of God (Yaratgan, Olloh), fate (taqdir), and protection (panoh) shows the deep integration of spirituality into everyday life. The lexical field of affection in Uzbek lullabies includes words like **bolajon, gulim, jonim, shirinim**, expressing warmth and belonging. Symbolism is also strong: flowers, light, cradle, and moon are metaphors for purity and future success. Unlike English lullabies, Uzbek ones often contain moral and social guidance,

e.g., “*O‘g‘lim katta bo‘lib,
Yurtga xizmat qilsin,
Alla polvonim, alla,
Mardi maydonim alla*”

This lullabay expresses hopes for national loyalty and moral strength. Structurally, Uzbek lullabies are rhythmically flexible, with frequent use of alliteration and internal rhyme, reflecting the musicality of the Uzbek language.

Both traditions use music-like prosody and repetitive rhythm, but their cultural messages differ: English lullabies tend to individual emotion, while Uzbek ones express collective moral ideals. The comparison demonstrates how language embodies worldview (linguistic relativity). *English lullabies mirror an outward, nature-oriented imagery, while Uzbek lullabies internalize emotional warmth through spiritual vocabulary.*

The present study is designed to provide a detailed and multidimensional exploration of the lexical, stylistic, and pragmatic features characteristic of English and Uzbek lullabies, viewed through the lens of linguocultural theory. The primary aim of the research is to identify and interpret the fundamental linguistic patterns and stylistic mechanisms that shape the structure and communicative essence of lullabies in both traditions. These include lexical fields of affection and protection, metaphorical representations of motherhood and childhood, and the stylistic devices that convey tenderness, rhythm, and emotional intensity.

In a broader sense, this study seeks to investigate how cultural concepts—such as family, spirituality, morality, and the mother–child bond—are encoded within the linguistic system of lullabies, thereby transforming ordinary language into a medium of cultural transmission. The research emphasizes that lullabies, despite their simplicity, are deeply symbolic linguistic artifacts that encapsulate a nation's worldview (linguistic picture of the world), moral values, and emotional norms. Through comparative linguistic and cultural analysis, the study aims to uncover the degree to which these oral texts reflect both universal human experiences and nationally specific patterns of thought and expression.

Furthermore, the research aspires to reveal how the linguistic and stylistic architecture of lullabies functions as a repository of collective consciousness and social memory. In this regard, English lullabies are examined for their nature-oriented imagery, rhythmical softness, and emotional minimalism, which mirror the secular and imaginative worldview of Western culture. Uzbek lullabies, on the other hand, are analyzed as a reflection of spiritual devotion, moral upbringing, and familial solidarity, where language performs not only an aesthetic but also a didactic and protective function.

By highlighting the intersection between linguistic form, cultural meaning, and social function, this study contributes to the broader field of linguocultural research. It demonstrates that lullabies are more than mere folk songs—they are semiotic systems that preserve and transmit the emotional, ethical, and cultural heritage of a people. Consequently, the research underscores the importance of examining lullabies as complex cultural texts that unite the domains of language, identity, and tradition within both English and Uzbek contexts.

Conclusion. The comparative study of English and Uzbek lullabies highlights both universal and culture-specific linguistic features. Both traditions share the emotional purpose of soothing and nurturing, yet they differ in symbolic content and cultural orientation.

English lullabies emphasize natural imagery and gentle emotional rhythm, while Uzbek lullabies convey moral, social, and spiritual ideals through affectionate and culturally bound language.

This research contributes to the growing field of linguocultural studies, demonstrating how lullabies function as living linguistic artifacts preserving emotional and moral heritage. Further research may explore the impact of digital media and AI-based preservation on traditional lullabies.

REFERENCES:

1. Baker, C. "Language, music, and emotion in English lullabies", London: Routledge, 2005.
2. Carter, R. "Linguistic and cultural transmission in English folklore", Cambridge University Press, 2009.
3. Davis, A. "Cultural dimensions of English lullabies", Oxford Folklore Studies, 2003.
4. Karimova, F. S. "O'zbek va ingliz allalarida tarixiy shaxslar tasviri", Tashkent: Fan nashriyoti, 2021.
5. Opie, I., & Opie, P. "The Oxford book of nursery rhymes", Oxford University Press, 1997.
6. Thompson, J. "Language and culture in English folk songs", Edinburgh University Press, 2007.
7. Vereshchagin, E. M., Kostomarov, V. G. "Language and culture: linguocultural theory", Moscow University Press, 1990.

EXPRESSION OF EXPRESSIVENESS THROUGH AUTHORIAL PUNCTUATION IN
ENGLISH AND UZBEK LITERATURE

L.F.Islomova, teacher, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek adabiy matnlarida punktuatsiyaning ekspressiv funksiyasi, xususan, muallif punktuatsiyasi o'rganiladi. Punktuatsiya grammatik qoidalar tizimi sifatida qabul qilinsa-da, u shu bilan birga muallifning his-tuyg'ulari, uslubi va individualligini ifoda etuvchi vosita hisoblanadi. Qiyosiy-tahliliy usul orqali ingliz adabiyotidagi Virdjiniya Vulf, Jeyms Joys va Uilyam Folkner asarlari o'zbek yozuvchilari Abdulla Qodiriy, Cho'lpon va O'tkir Hoshimov asarlari bilan qiyoslanadi. Tahlil natijalariga ko'ra, uch nuqta, tire, hayrat belgisi va meyoriy punktuatsiyadan chetlanishlar hissiyot va individuallikni ifoda etishda muhim o'rin tutadi. Ingliz modernistik adabiyotida punktuatsiya bilan keskin tajribalar kuzatilsa, o'zbek nasrida dialog va lirik parchalarda nisbatan meyoriy, ammo ta'sirchan qo'llanish ustun turadi. Xulosa qilib aytganda, har ikki adabiyotda muallif punktuatsiyasi grammatik aniqlik va badiiy ekspressivlik o'rtasidagi ko'priklar vazifasini bajaradi.

Kalit so'zlar: punktuatsiya, ekspressivlik, muallif uslubi, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti, stilistika.

Аннотация. В данной статье рассматривается экспрессивная функция пунктуации в английских и узбекских литературных текстах, в особенности авторская пунктуация. Хотя пунктуация традиционно воспринимается как система грамматических правил, она одновременно является стилистическим инструментом, выражающим эмоции, ритм и индивидуальность автора. На основе сравнительно-аналитического подхода произведения английских писателей, таких как Вирджиния Вулф, Джеймс Джойс и Уильям Фолкнер, сопоставляются с произведениями узбекских авторов Абдуллы Кадыри, Чулпана и Уткира Хошимова. Результаты исследования показывают, что многоточие, тире, восклицательный знак и отклонения от нормативной пунктуации играют ключевую роль в выражении эмоциональности и субъективности. В английской модернистской литературе наблюдаются радикальные эксперименты с пунктуацией, тогда как узбекская проза отличается более сдержанным, но не менее выразительным использованием, особенно в диалогах и лирических отрывках. В заключение отмечается, что авторская пунктуация в обеих литературах выступает в качестве моста между грамматической точностью и художественной выразительностью.

Ключевые слова: пунктуация, экспрессивность, авторский стиль, английская литература, узбекская литература, стилстика.

Abstract. This article explores the expressive function of punctuation in English and Uzbek literary texts, with a particular focus on authorial punctuation. While punctuation is often perceived as a set of grammatical rules, it is also a stylistic tool that conveys emotions, rhythm, and individuality of the author. Through a comparative-analytical approach, the works of English writers such as Virginia Woolf, James Joyce, and William Faulkner are compared with those of Uzbek authors including Abdulla Qodiriy, Cholpon, and Utkir Hoshimov. The findings show that ellipses, dashes, exclamation marks, and deviations from conventional punctuation play a central role in expressing emotionality and subjectivity. English modernist literature demonstrates radical experimentation with punctuation, while Uzbek prose reflects more restrained but equally expressive uses, particularly in dialogue and lyrical passages. The study concludes that authorial punctuation in both literatures functions as a bridge between grammatical precision and artistic expressiveness.

Keywords: punctuation, expressiveness, authorial style, English literature, Uzbek literature, stylistics.

Introduction. In literary texts, punctuation is not limited to its grammatical or syntactical function; it frequently serves as a powerful expressive tool that conveys the emotional and aesthetic intentions of the author. This phenomenon, often referred to as *authorial punctuation*, reflects the

writer's individual style and artistic strategy. Both English and Uzbek literatures demonstrate how punctuation marks—such as the dash, ellipsis, exclamation mark, or unconventional spacing—are consciously employed to enhance rhythm, dramatize emotions, and guide the reader's perception of the narrative. Comparative analysis of these literatures reveals similarities in their expressive use of punctuation, while also highlighting cultural and linguistic particularities that shape such stylistic choices (Crystal, 2019; Karimov, 2016).

Methods. The study employs a comparative-analytical method, focusing on selected works from prominent English and Uzbek writers. English sources include the novels of Virginia Woolf, James Joyce, and William Faulkner, while Uzbek examples are drawn from the prose of Abdulla Kodiriy, Chulpon, and Utkir Khoshimov. Passages where punctuation is deliberately manipulated are identified, and their semantic, emotional, and stylistic effects are analyzed. Attention is given not only to conventional usage but also to deviations from normative punctuation that reflect the author's creative intent (Hasanova, 2020; Leech & Short, 2007).

Results. The analysis demonstrates that both English and Uzbek authors utilize punctuation to intensify emotionality and expressiveness, though they do so with distinct stylistic tendencies:

Ellipsis (...): In English modernist texts, ellipses often convey hesitation, fragmented thought, or psychological turmoil (e.g., Joyce's *Ulysses*) (Attridge, 2004). Similarly, in Uzbek prose, ellipses are used to dramatize silence or emphasize emotional pauses, particularly in dialogues (Karimov, 2016).

In James Joyce's *Ulysses*, ellipses signal fragmented thought:

"...O that awful deepdown torrent O and the sea the sea crimson sometimes like fire and the glorious sunsets and..." (Joyce, 1922, p. 731).

Here, the ellipsis mirrors the character's stream of consciousness, portraying the unending flow of thought and emotion.

In Abdulla Kodiriy's *Utkan kunlar*, ellipses dramatize silence in dialogue:

"— Sen... sen nega kechqurun kelding? — dedi Kumush, ko'zida yosh bilan." (Kodiriy, 1926, p. 214).

The ellipsis conveys hesitation and suppressed emotion, intensifying the dramatic effect of the moment.

Dash (—): English authors employ the dash for abrupt shifts in tone and narrative breaks, while in Uzbek literature it frequently highlights emphasis, unfinished statements, or emotional outbursts (Hasanova, 2020). Virginia Woolf frequently employs the dash to reflect abrupt shifts in consciousness:

"It was as if the house had shut its eyes, as if the house had fallen asleep—" (To the Lighthouse, 1927, p. 134).

The dash prolongs the rhythm, capturing the fluidity of perception and the incompleteness of thought.

Similarly, in Chulpon's *Kecha va kunduz*:

"Uning ko'ngli g'ash edi — ammo baribir jilmayishga majbur bo'ldi." (Chulpon, 1935, p. 88).

The dash emphasizes the inner conflict, contrasting emotional pain with external behavior.

Exclamation mark (!): While both traditions use this mark to express heightened emotions, Uzbek literature often relies on multiple exclamation marks to amplify intensity, whereas English authors tend toward a restrained use, emphasizing subtlety over excess (Leech & Short, 2007). William Faulkner uses exclamation to convey overwhelming emotion in *The Sound and the Fury*:

"Caddy! Caddy!" (Faulkner, 1929, p. 47).

The repetition combined with exclamation points illustrates raw urgency and obsession.

In Utkir Khoshimov's *Dunyoning ishlari*:

"Eh, bu dunyo!.. Qanday tez o'tib ketadi!" (Khoshimov, 1982, p. 156).

Here, the exclamation underscores philosophical lament, creating heightened pathos.

Non-standard punctuation: Experimental English prose, such as that of Faulkner and Joyce, disrupts conventional punctuation to mirror the flow of consciousness. Uzbek writers, though less

experimental, also bend punctuation norms to capture folk speech rhythms and emotional immediacy (Crystal, 2019). Faulkner deliberately disrupts punctuation to capture fragmented consciousness:

“and I could hear them all hollering and I could hear the clock too and then I couldn't hear them and I couldn't hear the clock either...” (Faulkner, 1929, p. 76).

The lack of commas produces breathlessness, aligning the reader with the character's disoriented perception.

Uzbek writers rarely abandon punctuation rules, but they creatively stretch them. In Kodiriy's narrative:

“Kumush yuragini bosib... jim qoldi. Jim... uzoq jim qoldi.” (Kodiriy, 1926, p. 219).

Here, repetition of ellipses breaks narrative flow, creating dramatic suspense and highlighting silence as an expressive device.

Discussion. The findings suggest that authorial punctuation functions as a stylistic marker that bridges grammar and aesthetics. In both English and Uzbek contexts, punctuation contributes significantly to narrative rhythm and emotional coloring. However, cultural traditions and linguistic structures influence the degree of experimentation. English modernist literature exhibits radical innovation, often abandoning conventional punctuation to foreground psychological depth (Attridge, 2004). Uzbek literature, while respecting normative rules more strictly, demonstrates expressive punctuation in dialogues and lyrical passages, where emotional intensity and orality are most visible (Hasanova, 2020).

Thus, the comparative study highlights the dual function of punctuation: it remains a technical tool of textual organization while simultaneously serving as a medium of artistic expression. Authorial punctuation, therefore, embodies the intersection of linguistic form and literary creativity across both literatures.

References:

1. Attridge, D. (2004). *Joyce effects: On language, theory, and history*. Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2019). *Making a point: The persuasive case for punctuation*. Profile Books.
3. Hasanova, D. (2020). The stylistic functions of punctuation in Uzbek literary texts. *Philological Studies Journal*, 12(2), 45–57.

UO'K 82.882

RAHMAT FAYZIYNING “HAZRATI INSON” ROMANLARIDA URUSH BOLASI OBRAZI VA UNING BIOGRAFIK OMILLARI

Yo.Ismonova, PhD, o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada urush bolalari, ularning taqdiri, qiyinchiliklari, turmush tarzi haqida Rahmat Fayziyning “Hazrati inson” romanidagi yetim bolalar qismati misolida tahlil qilinadi. Shuningdek, romanning biografik xususiyatlari, asar qahramonlarining taqdiri biografik metod orqali tahlil qilinib, asar voqealarining ayrim hayotiy jihatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: urush, urush bolalari, obraz, roman, front, front orti, insonparvarlik, muallif, psixologizm.

Аннотация. В данной статье анализируется судьба детей войны, их судьба, трудности и быт на примере судьбы сирот в романе Рахмата Файзи «Хазрати Инсон». Также с помощью биографического метода анализируются биографические особенности романа, судьбы героев произведения, раскрываются некоторые существенные стороны событий произведения.

Ключевые слова: война, дети войны, образ, роман, фронт, тыл, гуманизм, автор, психологизм.

Abstract. This article analyzes the fate of war children, their fate, difficulties, and lifestyle using the example of the fate of orphans in Rahmat Fayziy's novel "Hazrati Inson". Also, the biographical features of the novel, the fate of the heroes of the work are analyzed using the biographical method, and some vital aspects of the events of the work are revealed.

Key words: war, children of war, image, novel, front, rear, humanism, author, psychologism.

Kirish. Bolaligi urush yillarida o'tgan bir avlod borki, ularni urush bolalari deb atashadi. Bu atama esa urushdan keyingi yillarda shiddat bilan adabiyotga kirib keldi. Bu bizga urush bolasi obrazi nomi bilan ma'lum. Bu obrazning adabiyotga kirib kelishi Ikkinchi Jahon urushi haqidagi asarlarda bolalarning jasorati va vatanparvarligining namoyon bo'lishini ko'rish, muallifga urushning dahshatli qiyofasini bola nigohi bilan tasvirlab berish imkonini berdi. Vaholanki, urush haqidagi asarning yanada ishonchli va ta'sirli chiqishida bola obrazining ahamiyati katta bo'lgan.

O'zbek adabiyotida urush yillari va undan keyingi yillarda urush mavzusi, undan aziyat chekkan insonlar qismati, front va front orti jarayonlarini o'zida aks ettiruvchi asarlar soni sezilarli darajada oshdi. Ularning har birida urush manzaralari, uning jamiyatga, umuman olganda, insoniyatga, butun dunyoga ko'rsatgan ta'siri o'z ifodasini topdi. Qaysidir birida jangchi hayoti, yana qaydinisida front ortida kechani kecha, kunduzni kunduz demagan insonlar faoliyati, yana birida esa urushdan aziyat chekkan, bolalik, sho'xlik, o'yin-kulgi nimaligini bilmagan bolalar qismati yoritildi. Mana shunday asarlardan biri Rahmat Fayziyning "Hazrati inson" romani bo'ldi.

Asarda urush tufayli bolaligidan ayrilgan, yetim qolgan bolalar qismati, ularga bosh bo'lib, har biriga o'z farzandidek mehr ko'rsatgan, chinakam insoniy fazilatlariga ega bo'lgan Mahkam Ota va Mehrinisa obrazlari yoritilgan. Asarning bosh qahramonlari Mahkam ota va uning rafiqasi Mehrinisa opa bo'lib, asar nomi ham aynan ularning sharafiga, og'ir sharoitda hech kim qila olmagan jasoratni ko'rsatganliklariga qaratilgan.

"Hazrati inson" romanida juda muhim va g'oyat katta hayotiy hodisa epik shaklda qamrab olingan" [8], - deydi adabiyotshunos olim Vohid Zohidov. Demak, ushbu roman ham biografik xususiyatga ega asardir. Chunki roman adib tomonidan hayotiy voqealar ta'sirida yozilgan. Vaholanki, "asarda tasvirlangan badiiy reallik voqelikning ijodkor tomonidan ko'rilgan, ideal asosida g'oyaviy-hissiy baholangan va muayyan mazmunni ifodalashga mos tarzda ijodiy qayta ishlangan aksidir" [2].

Shomahmudovlar oilasi insonparvarligi, mehr-muruvvatda cheksiz ekanligi bilan tanilgan toshkentlik oila bo'lib, Ikkinchi jahon urushi yillarida temirchilik bilan shug'ullanuvchi Shoahmad Shomahmudov va uning rafiqasi Bahri Ikramovalar turli millatdan bo'lgan urush tufayli yetim qolgan bolalarni farzandlikka olib, ularga ta'lim-tarbiya beradi. Ular boshpanasiz qolgan 13 bola va urushdan so'ng yana 3 nafar bolani o'z tarbiyalariga olishgan. Bular, rus millatiga mansub Habiba, Vova, Shuhrat, ukrain Hamidulla, tatar bolachalar Rafiq va Rahmatilla, moldovan Hilola, chuvash Samug', yahudiy bo'lgan Yo'ldosh va Ergash, qozog'istonlik Halima va o'zbek bolalari Qoravoy, Ne'mat, Muazzam, Hakima va Ulug'beklardir. Ma'lumotlarga ko'ra asrab olingan bolalar ichida 5 oylik chaqaloq ham bo'lib, unga Shoahad Shomahmudovning o'zi Ne'mat deb ism qo'yadi. Shuningdek, ukrainalik yahudiy Fyodr Kulchanovski yangi oilada Yo'ldosh ismini olgan bo'lsa, Moldovalik Olga Timonina Hilola deb atalgan.

Biografik asar qahramoni haqiqatda yashagan, o'z xarakteri, dunyoqarashi bilan jamiyat hayotiga ta'sir ko'rsatgan, real shaxs sifatida gavdalandiriladi. "Hazrati inson" romani biografik xususiyatga ega ekanligi uning real voqeaga asoslanganligidadir. Lekin muallif romanni ta'sirli chiqishi uchun albatta, badiiy psixologizmdan ham foydalangan.

Ma'lumki, psixologizmlar inson obrazini yaratishda muhim unsurlardan biri bo'lib, qahramon ruhiyatining ochib berilishi, uning xatti-harakatlari, gap-so'zlarining psixologik jihatdan asoslanishiga xizmat qiladi. Psixologizmlar turli badiiy usullar va vositalarni o'z ichiga oladi. Shulardan biri *ichki monolog* bo'lib, muallif bunday vositani qo'llash orqali qahramonning ichki dunyosiga kirib, uning kechinmalarini izchillikda kuzatadi.

Rahmat Fayziy ham asar qahramoni Mahkam otaga o'z his-tuyg'ulari, ichki kechinmalarini ko'chiradi. O'z so'zlarini Mahkam ota tilidan bayon qiladi: *"Hozir uning surati ishlab o'tiribdi. Butun vujudi xayol daryosida. Urushning hamma mashaqqatlarini tasavvur eta olardi-yu, ammo dushman bosib olgan yerlardagi, front yaqinidagi go'daklarning ahvoli hammasidan ham dahshatli ekanini bunchalik bilmasdi. Nahot chumolichalik qadri bo'lmasa, shu norasidalarining?"*.

Muallif qahramon ichki olamidagi his-tug'yonlar tasvirini berar ekan, inson tabiatidagi besaranjomlikni, nohaqlikka qarshi ichki kurashni, zillat va zalolatga bo'lgan nafratni tahlil va tanqid

qiladi. Mahkam otaning ruhiy holatini, ko'nglida kechayotgan qarama-qarshi kechinmalarni tashqaridan turib muvaffaqiyat bilan ko'rsatib beradi.

Asarda o'zbek xalqiga xos mehr-muhabbat va ochiqko'ngillik, mehmondo'stlik keng epik planda tasvirlangan. O'zbek adabiyotining insonparvarlik mohiyati o'zining yorqin ifodasini topgan. Shuningdek, romanda qo'shni xalqlar bilan samimiy do'stlik, dinlararo bag'rikenglik g'oyalari ham aks ettirilgan. Buni yozuvchi shunday ifodalagan:

“... *Ukrain bolasini bag'rimizga olsak, qavm-qarindoshlarimizga quchoq ochgan bo'lamiz. Rus o'g'lonini erkalasak, aziz do'stlarimizga mehr-sadoqatimiz bo'ladi. Moldovan go'dagini voyaga yetkzsak, vatandoshimizning yarasiga malham qo'ygan bo'lamiz...*”.

Romanning ikkinchi bobida shunday syujet bor: “*Boqqa joylashgan bolalar shifoxonasidan tutayotgan xarobayu pachaqlangan karavotlar, daraxt shoxlariga ilinib qolgan go'daklar poyafzallarining parchalari qoldi, xolos*”.

“*Front doirasidagi H-rayonda bombardimon natijasida halok bo'lgan qurbonlar ro'yhatga olindi: Galya Enyukova – ikki yoshu olti oylik, Shura Repentyan – bir yoshu to'rt oylik, Lyuba Shchepakova – bir yoshu ikki oylik, Yura Smirnov – bir yashar, Volodya Kornev – bir yashar... Fashist uchuvchilari parkda joylashgan bolalar shifoxonasini bombardimon qildi. Bemor bolalar bilan birga navbatchi hamshira student Safonova ham halok bo'ldi*”. Bu norasida go'daklar ham urush qurbonlari ya'ni urush bolalari edi.

Adib urush hududidan kelgan bolalarni qahramon tilidan shunday tasvirlaydi: “– *Bolalar chekkan azobni tasvirlab o'tirmayman. O'zlaring ko'rib turibsizlar. O'n yetti kun yo'lda bo'ldik. Birontasining kulganini, sho'xlik qilganini ko'rmovdim. Ular kulish nimaligini bir umr unutib qo'yishganday tuyulgandi menga*”.

Adib urush daxshatlarini tasvirlar ekan, bunda albatta, bola tilidan ham foydalangan. Masalan, chamasi olti yoshar bo'lgan Vityaning bomba haqidagi gaplarini olaylik:

“– *Bombaning tushishi judayam qiziq bo'ladi. Vizillagani-chi, odamning ichidayam bilinib turadi, boshdan boshlanib, qoringacha tushib, oyog'ingizgacha eshitiladi. Juda g'alati. Innaykeyin, gum etib...*”.

Bu yerda bolalarga xos soddalik, qiziquvchanlik va go'llikni anglash qiyin emas. Vitya bomba tushish jarayonini ham qiziqtirib ham nima ekanligini yaxshi tushunmaganday tasvirlab bermoqda. Vaholanki, buni eshitib turgan Mehrinisa va Mahkam otalar daxshatli manzarani tasavvur qilib, butun badani titrab ketgandi. Bola uchun esa buni aytib berish shunchaki qiziqarli. Aynan shu narsa ham bolaga xos bir xislatdir. Buni bilgan yozuvchi aynan bola qanday bo'lsa shunday, o'z tilida tushuntiradi.

Urush va bola – bular bir-biriga mos kelmaydigan tushunchalar. Bolalar urushni qanday qabul qilishdi? Urush ularning ruhiyatiga qanday salbiy ta'sir ko'rsatdi? Shaxsiy hayotida qanday muammolarga uchradi va buni yengib o'ta oldimi, degan savollar tug'iladi. Axir urush oqibatida eng ko'p aziyat chekkan bolalar bo'lmadimi?

Xulosa. Urush butun insoniyat uchun juda og'ir va dahshatli sinov bo'ldi. U hamma uchun – keksa-yu yoshmi, frontda jang qilgan askarlarmi, ularning yaqinlari – hamma hammasi uchun chidab bo'lmas darajada qiyin bo'ldi. Urush oqibatidan ayniqsa, bolalar ko'proq aziyat chekdi. Ular ochlik va sovuqdan, portlash jahannamidan, yetimlikning qo'rqinchli sukunatidan va eng achinarlisi bolalikka qaytolmaslikdan azoblanishdi. Urush bolalardan bolalikni tortib oldi. Urush davri bolalari o'sha dahshatli, qayg'uli yillarda tez ulg'aydilar. Mamlakat uchun og'ir bo'lgan bir paytda, ular ham o'z taqdirlari Vatan taqdiriga daxldorligini anglab yetishdi, o'zlarini xalqining bir qismi deb bilishdi. Urush tufayli qanchadan qancha bolalar yetim bo'lib qoldi. “Urushdan jabr ko'rgan 1,5 mlndan ortiq keksalar, ayollar va bolalar respublikamizga ko'chirib keltirilgan. Ularning 250 mingdan ziyodi otonasidan ayrilgan bolalar edi” [1]. Manashu 250 mingdan ziyod yetim bolalar qismatini Rahmat Fayziy “Hazrati inson” romani orqali ko'rsatib berishga harakat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Urush qatnashchilari haqidagi ma'lumotlarning to'liq elektron bazasini yaratishning vaqti-soati keldi // Gazeta-uz. 2021.
2. Qurinov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
3. Stoun I. Biografik qissa haqida // Jahon adiblari adabiyot haqida. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.

4. Xajiyeva F. Biografik roman janri xususiyatlari (I.Sulton, M.Qoriyev va N.Normatov asarlari qiyosida): Filol. fan. d-ri ... diss. – T., 2021.
5. Анастасия Ж. «На войне детей не бывает» (детская тема в произведениях Великой Отечественной войны), 2020.
6. Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980.
7. Умуров Х. Бадиий психологизм ва ҳозирги ўзбек романчилиги. – Тошкент: Фан, 1983.
8. Файзий Р. Ҳазрати инсон. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978.

UDC 808.3

STATISTICAL APPROACH TO THE FREQUENCY OF NON-FINITE FORMS IN TRANSLATIONS

M.Izzatulloeva, master's student, Asia International University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada sonli bo'lmagan fe'l shakllari - infinitivlar, kesimlar va gerundlar - tarjima qilingan matnlarda miqdoriy lingvistik yondashuvdan foydalangan holda chastota va foydalanish usullari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: cheksiz fe'llar, infinitiv, kesim, gerund, tarjimashunoslik, korpus lingvistikasi, sintaktik tahlil.

Аннотация. В этой статье исследуются частота и закономерности использования нефинитных глагольных форм — инфинитивов, причастий и герундиев — в переведенных текстах с использованием количественного лингвистического подхода.

Ключевые слова: нефинитные глаголы, инфинитив, причастие, герундий, переводческие исследования, корпусная лингвистика, синтаксический анализ.

Abstract. This article explores the frequency and usage patterns of non-finite verb forms—infinitives, participles, and gerunds—in translated texts using a quantitative linguistic approach.

Keywords: non-finite verbs, infinitive, participle, gerund, translation studies, corpus linguistics, syntactic analysis.

Introduction. This study intends to statistically assess the usage of non-finite forms in translated English texts in comparison to original English texts, so stressing trends that may affect clarity, naturalness, and authenticity in translation. In the field of translation studies, the frequency and function of these forms can reveal much about the translator's choices and the influence of the source language.

Literature Review. Numerous research have studied the syntactic changes between original and translated texts (Baker, 1996; Laviosa, 1998). Non-finite verb forms have been identified as a major area where translations may depart from native constructs (Toury, 2012). According to Johansson and Ebeling (2003), translations generally simplify or rewrite non-finite phrases to minimise ambiguity. Granger (2013) underlined the relevance of learner corpora and translation corpora in discovering such patterns. However, limited research has focused primarily on the frequency and statistical behavior of non-finite verbs in translations, leaving a vacuum this work tries to solve.

Methodology. Comprising 100,000 words of original English texts and 100,000 words of English translations from languages including Russian, German, and Uzbek, a 200,000 word bilingual parallel corpus was assembled. The books addressed intellectual, literary, and journalistic works among other disciplines. Gerunds, present and past participles, and infinitive occurrences were found and tallied using the AntConc program. Chi-square tests were used in statistical analysis to find appreciable variations in usage frequency.

One interesting feature of English is its inclination towards essentially expressed predications. Many linguists, including G. O. Curme in his 1931 grammar book, have observed and investigated this occurrences closely. Czech linguists, particularly V. Mathesius, have debated the subject extensively; Vachek, Dušková, and others have followed suit. Vachek notes in his work that "Mathesius repeatedly emphasised the significant role of a finite verb in effective Czech style and highlighted that this style is characteristically resistant to intricate nominal constructions, which are

rather common in proficient English style" [1, pp. 63]. This problem indicates a significant structural difference that can cause problems during translating between the two languages. A study project sponsored by the Internal Grant of TUL resulted from the natural curiosity in inequalities and the wish to see how current opinions of the problem show among future English teachers.

The study was obliged to be carried out in several phases in line with the above described goals. First, it was crucial to pinpoint the areas of trouble; then, their classification for analytical needs came second. Results of analysis helped to pinpoint error causes, hence enabling the idea of right translations and remedial actions. The first phase of work has finished with the choice of the theme: the focus on non-finite verb phrases. This choice was based on the already stated notable differences between the two languages and the realisation that modern Czech does not actively use non-finite verb forms apart from the infinitive. Students are also expected to struggle in other areas.

External factors, which include sender, intention, recipient, medium, time, motive, and text function; and internal factors, which include subject matter, content, presupposition, nonverbal elements, lexis, sentence structure, and suprasegmental features, Nord defines two categories of factors relevant to text analysis for translation. Comprising three items first published by BBC News in November 2014, the bundle had seven standard pages. Students were not expected to translate everything; only the sentences including the pertinent grammatical features were underlined and copied. The left material provided coherence and backdrop. The students were thus given instructions to translate around three standard page of text. The subjects of this study were registered in a required optional course called "Translation Seminar."

As said before, non-finite verb phrases were arranged based more on their form than on their purpose in a given sentence environment. Still, their purpose was underlined throughout the transliteration study and the reasons of the mistakes were looked at. Incorporating all students' translations for every pertinent structure was impractical given spatial limitations. As seen here, only the samples displaying the highest information value were chosen. The source sentence is first shown in bold type, then student translations stressing the translation of the non-finite verb phrase. The whole item ends with a suggested accurate translation created during a "feedback and discussion" class with the students, bold letters and placed in brackets. Together with 5 perfect forms likewise in a nominal role, the book included 11 present infinitives: 6 serving an adverbial function (infinitive of intent) and 5 serving a nominal function (as objects). Neither a passive nor a progressive form was included. Although infinitive forms posed the fewest difficulties overall, the lone issue was the improper choice of temporal reference—that of using the present tense rather than the past tense in Czech. There were seven present forms of the gerund in the book—two in the passive voice, three in perfect form. Every gerund functioned as object. When the non-finite noun clause acting as an object was not followed by a preposition, students seemed to have few trouble (He claimed having seen him before.). Given the generally temporal character of the relationship, the preposition seemed to be somewhat obvious. Problems developed in the buildings where the preposition suggested a range of possible connections. The situation grew more difficult for the students if Czech lacked a word matching the meaning expressed by a gerund form. The book included 11 past participle forms and 12 active present participle forms. As adjectives in an attributive form—that is, related to the growing number of Europeans fighting in Syria—they presented no problems. Furthermore defining their use in the framework of coordination are Quirk [3] and Dušková [4]. For advanced English students, this relationship should thus be the main focus since it may be unknown to them. A related problem is shown by the following case. Either by explicitly expressing a relationship that was nonexistent (*skupinu povstalců, jak se připravují k boji*) or by using literal translation with participles, which are now regarded archaic and thus unnatural, most students tried to preserve the source structure to the greatest extent possible. A committed discussion may be devoted to translating the phrase "shakly," which would, however, exceed the scope of this work.

Results. The study turned out the following distribution trends: Original writings (12.3%) included infinitive somewhat more often than translations (10.8%). Original texts included 9.5% participles, but translations only had 6.7%. Participles shown a clear disparity. Gerunds showed up in originals at 5.4% compared to translated works at 3.1%. Chi-square analysis verified that these

variations ($p < 0.01$) were statistically significant. Genre also affected usage; academic books exhibiting the most frequency of non-finite forms in both categories.

Discussion. The lower incidence of non-finite forms in translated books could point to a taste for more clear or finite constructs to maintain clarity across languages. This fits Baker's (1996) observation of simplicity as a universal translational tool. Syntactic restrictions or stylistic traditions of the source language can cause translators either consciously or unconsciously to avoid non-finite forms.

Conclusion. This study shows that, statistically speaking, translated English books show a lower incidence of non-finite verb forms than original English works. The results highlight the syntactic changes in translation and suggest more general consequences for language processing and translator preparation. More investigation could look at how certain language pairs influence these patterns and increase the corpus to encompass digital and spoken interactions. This article attempts to shed light on non-finite verb phrase translating ability of in-service teacher trainees in the Department of English at FP TUL.

Usually, outside of non-finite structures constituted the main cause of great difficulty. The main problem was disobedience with the FSP resulting from poor knowledge of article functions and the use and goal of the passive voice. Forms with a rising-to--subject verb presented another challenge for students. Understanding the areas that students struggle with is priceless since it helps teachers to focus on these issues and work with the students to solve them. Essential sources of progress and improvement are these group studies and searches for suitable answers.

REFERENCES:

1. Vachek, J.: Some Thoughts on the So-Called Complex Condensation in Modern English. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1955, Volume 4, pp. 63-77.
2. Leech, G.; Swartwik, J.: A Communicative Grammar of English. Pearson Education Limited, 2002. ISBN 0-582-50633-6.
3. Quirk, R.; Greenbaum, S.; Leech, G.; Svartvik, J.: A Comprehensive Grammar of the English language. Longman, 1985. ISBN 0-582-51734-6.
4. Dušková, L.: Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny. Praha, Academia, 1994. ISBN 80-200-0486-6.
5. Sparling, D.: English or Czenglish. Praha, SPN, 1990. ISBN 80-04-25969-3. [6] Adam, M.: The Riches of Students' Mistakes Rediscovered

UO'K 82(07)

IJOD MAKTABLARIDA MUMTOZ NASRIY ASARLAR USTIDA ISHLASH

I.A.Jumaniyazova, o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ijod maktablarida mumtoz nasriy asarlarni o'qituvchilarga o'rgatish asosida ularda odob-axloq va insoniy fazilatlarini rivojlantirish davr talabidir. Mazkur maqolada "Sharhli o'qitish usulining samarasi, mumtoz matnni o'qitishda qo'llanilishi, "Boburnoma" asarining ijod maktablari darslarida o'qitilishiga oid taklif va tavsiyalar berilgan. O'quvchilarga ushbu asarni o'rganishda qo'l keladigan "Tizimli topshiriqlar" metodi va matnni qiyoslab o'rganishga doir ma'lumotlar o'rin olgan.*

Kalit so'zlar: *Sharhli o'qish, nasr namunalari, "Boburnoma", tizimli topshiriqlar, QR kodlar, matnni qiyoslab o'rganish, Kobul, Andijon va Hindiston kichik guruhi*

Аннотация. *В современный период преподавание классических прозаических произведений в творческих школах способствует развитию у учащихся моральных качеств и человеческих достоинств. В данной статье рассматривается эффективность метода комментированного чтения, его применение при обучении классическим текстам, а также даны предложения и рекомендации по преподаванию произведения "Бабуhr-наме" на занятиях в творческих школах. Для учащихся представлены метод "Систематические задания", помогающий при изучении данного произведения, и информация по сравнительному анализу текста.*

Ключевые слова: *комментированное чтение, образцы прозы, "Бабуhrнаме", систематические задания, QR-коды, сравнительное изучение текста, группы из Кабула, Андигжана и Индии.*

Abstract. *In creative schools, teaching classical prose works to students plays a crucial role in fostering morality and human values, which is a demand of the time. This article presents the effectiveness of the “annotated reading” method, its application in teaching classical texts, as well as suggestions and recommendations regarding the teaching of Boburnoma in creative school lessons. The article also introduces the “systematic tasks” method, which helps students study the work more effectively, and provides information on comparative text analysis.*

Keywords: *annotated reading, prose samples, Boburnoma, systematic tasks, QR codes, comparative text study, Kabul, Andijan, and the India subgroup.*

O'rta Osiya xalqlari ta'lim tizimida mumtoz nasr namunalaridan keng va samarali foydalanilgan. Chunki asrlar davomida ta'limdan ko'zlangan pirovard maqsad tarbiya edi. Nasriy asarlar, ayniqsa, mumtoz hikoya janrining bu boradagi imkoniyatlari, samara va natijalari asrlar osha sinovdan o'tgan edi. Shu bois Sharq adabiyotida “Qobusnoma”, “Guliston”, “Bo'ston”, “Bahoriston” kabi qissa va hikoyatlardan unumli foydalanilgan didaktik asarlar yaratish an'anasi yuzaga kelgan. Ayni paytda bu asarlardan ta'lim-tarbiya tizimida ko'lamli foydalanilgan.

Mumtoz nasr namunalarini o'rganishda bizda juda ko'plab olimlar tadqiqotlar olib borishgan. Olim V.Qodirovning dissertatsiyasi [1] ta'lim tizimida mumtoz adabiyotni o'qitishning ahvoli, murakkablik darajasi, adabiy tur talablaridan kelib chiqib mumtoz namunalarni o'qitishning o'ziga xos jihatlari o'rganishga bag'ishlangan. Metodist olimlar Q. Yo'ldoshev, O.Madayev, A.Abdurazzoqov, V. Qodirov, M.Saribayeva, I.Ishonxanova tadqiqotlari o'zbek adabiyotini maktablarda bugungi kun talabi darajasida o'qitish muammolarini hal qilishga bag'ishlangan. Mumtoz nasr namunalarini o'qitish borasida so'z ketganda, albatta, “Boburnoma” chetlab o'tilmaydi. Sho'ro zamonidan to bugungi kungacha bu asar “Adabiyot” dasturi va darsliklaridan muqim joy olib kelmoqda. Ijod maktablari uchun 2023-yilda nashr etilgan 10-sinf “Adabiyot” darsligida mavzuni o'rganish davomida quyidagilarni o'rganishga e'tibor qaratilgan va to'rt soat berilgan.

O'quvchilarda “Boburnoma” asari haqida tasavvur uyg'otilgach, “Boburnoma” asaridan olingan 1502-1503-yil voqealari, 1506-1507-yil va 1526- yil voqealarini tahlil qilish uch guruhga bo'lib beriladi. Har bir kichik guruhga asar voqealari kechadigan hududlarga dalolat qiladigan nom beriladi: *Andijon, Kobul va Hindiston* guruhi. Ular o'zlariga berilgan parchalarni o'qib tahlil qiladilar. **“Tizimli topshiriqlar”** metodi memuar namunasini o'rganish va o'zlashtirish samaradorligini ta'minlaydi. Bunda guruhlariga bir xil umumiy savol va topshiriqlar beriladi, obyektlar turlicha bo'lgani uchun javoblar xar xil bo'lishi tabiiy. Savol va topshiriqlar quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Guruhingizga havola qilingan “Boburnoma”dan parchaning tabdili asl matn bilan solishtirib o'qing. Farqli va o'xshash jihatlari tahlil qiling.

2. Sizning guruhingiz nomi bilan ataladigan joy (hudud) haqida “Boburnoma”dan kelib chiqib ma'lumot bering.

3. Berilgan parchada Zahiriddin Muhammad Bobur xarakteri, shaxsiyatiga xos qaysi jihatlar namoyon bo'lgan? Matnga tayanib fikringizni asoslang.

4. Ushbu parchada Boburga qarshi qo'yilayotgan shaxs (obraz)larni aniqlang. Ular nimalarga ko'ra qarshilantirilayotganini kuzating.

5. Boburning ijodi uning qismati, biografiyasining ko'zgusi ham deyiladi. Berilgan parchaga muvofiq keladigan she'rlardan topa olasizmi?

Ijod maktabi o'quvchilari o'zining bilimi va iqtidori, salohiyati bilan oddiy maktab o'quvchilaridan ajralib turadi. Yuqorida berilgan savollarga o'z bilim va ko'nikmalariga tayangan holda javob beradilar.

Birinchi savolga o'quvchilar darslikda berilgan QR kodlardan foydalangan holda “Boburnoma” asarining asl variantini topib o'qiydilar va tabdili bilan qiyoslab javob beradilar. Masalan:

Matnni qiyoslab o'rganing

Asliyatda	Tabdili
Ulug' xon dodam ham Toshkanddin uch-to'rt yig'och yo'l o'tru chiqib, keldi. Bu yerda shomiyonalar tikib, ulug' xon o'tirdi.	Ulug' xon dodam ham Toshkanddan uch-to'rt yig'och yo'l yurib, qarshimizga chiqib keldi. Bir yerda katta chodirlar tikib, ulug' xon o'tirdi.

Birinchi jumla asliyatda “Ulug‘ xon dodam ham Toshkanddin uch-to‘rt yig‘och yo‘l o‘tru chiqib, keldi” tabdilda, bizning nazarimizda, shunday bo‘lishi kerak: “Ulug‘ xon dodam ham Toshkanddan uch-to‘rt yig‘och yo‘lda qarshilashga chiqib, keldi”. O‘qituvchi muammo qo‘yib, mazkur noziklikni ilg‘ashga o‘quvchilarni yo‘llashi lozim. Shunday tushunilsa, xonning ko‘rsatilgan masofani niyat qilib, ya‘ni qarshilash uchun kelganligiga urg‘u berilgani oydinlashadi. Asliyatdagi “yukundi” tabdilda “egildi” deb berilgani ham ma‘noni tushunarsiz qilgan. Aslida uni tabdilda ham o‘zgarishsiz (ya‘ni tabdil qilmay) qoldirilishi maqsadga muvofiq bo‘lardi, chunki bu so‘z nafaol bo‘lsa-da, adabiy tilda qo‘llanadi va “ehtiroim ko‘rsatib va o‘zini kichik olib ta‘zim qilish” ma‘nosini beradi. Bu yerda ushbu ma‘no nozikligini anglatish o‘qituvchi mas‘uliyatida bo‘ladi.

Darslikdagi boshqa parchalar ham shu taxlit tahlilga tortiladi.

Ikkinchi topshiriqqa ko‘ra Andijon, Kobul va Hindiston kichik guruhlari bu hudud nomlari memuar asarni o‘rganishda qanday ahamiyat kasb etayotgani haqida fikr yuritishlari kerak.

“Andijon” kichik guruhi (o‘qituvchining yo‘naltiruvchi savoli va izohlari yordamida) shunday izohlaydi: Andijon “Boburnoma”da muallifning tug‘ilgan, bolaligi o‘tgan, ilk saboq, cheksiz taassurotlar va ayni paytda ilk fojialarni boshdan o‘tkazgan, hukmdorlikning birinchi mag‘lubiyat va zafarlarini totgan hudud – ona-Vatani. Buni tafsilotlari bilan kengaytirib aytish mumkin.

“Kobul” kichik guruhi: Bobur Vatandan bosh olib chiqib ketgach, zo‘r mashaqqat, ko‘p xorlik va zorlikdan keyin o‘ziga makon deb bilgan Kobul shahridir. Boy berilgan ota meros taxtidan keyin o‘z kuchi, kurashi, shijoati bilan o‘zi tomonidan mustaqil ravishda “qo‘llari bilan” barpo qilgan mamlakatning poydevori shu yerda tiklandi. Shoh va sarkarda sifatida dastlabki tajribalar, bilim va malakalar hamda g‘alabalarni qo‘lga kiritgan.

“Hindiston” kichik guruhi: Hindiston – Bobur hayoti, murakkab taqdirining so‘nggi – uchinchi davri. U shoh va sarkarda sifatida tengsiz bilim va tajribaga, buning natijasida ulkan g‘alabalarga erishdi. Bu hududda u dunyoga mashhur Boburiylar imperiyasini tugal shakllantirdi. Asrlar mobaynida bu hududda ko‘rilmagan mislsiz bunyodkorliklar yaratildi. Har sohada ulkan islohotlar amalga oshirildi.

3-savol yuzasidan. “Boburnoma” asarini o‘qir ekanmiz, Boburning do‘st va dushmanga munosabati, insoniy va olijanob fazilatlarini ko‘ramiz. Har qanday og‘ir vaziyatlarga, xiyonatlarga duch kelishi uning irodasini buka olmaydi. Eng yaqin beklaridan Ahmad Tanbalning xiyonati, Xon dodasidan yordam so‘rashi, lekin eng yaqin qarindoshlarining ham Boburga yordam bermaganligiga guvoh bo‘lamiz.

O‘quvchilar ushbu parchani topib o‘qiydilar va tahlil qilishlari mobaynida quyidagi muammoli savollarga yechim topishlari kerak bo‘ladi.

Muammoli savollar yordamida Bobur shaxsiyatiga o‘z munosabatlarini bildiradilar. Keyingi parchalarda ham Boburning Humoyunga munosabati, otalik mehri ham tahlil qilinadi. O‘quvchilar asardan misollar keltirib izohlashga harakat qiladilar.

4-savol yuzasidan. “1502-1503-yil voqealari” parchasida o‘quvchilar Boburga qarshi qo‘yilayotgan shaxs (obraz)larni aniqlashi, ular nimalarga ko‘ra qarshi qo‘yilayotganini aniqlashlari kerak.

Boburning Ahmad Tanbal bilan munosabatlarini izohlang?

5-savol yuzasidan. Bobur yaratgan g‘azallarning aksariyati “Boburnoma”da keltirilgan bo‘lib, hasbi hol usulida yaratilgan. Ya‘ni ularda o‘z boshidan kechirgan voqealar bayon qilinadi. Masalan, 907 (1501–1502)-yillar voqealari bayonida Toshkentga borib xon qoshida bir ruboiy o‘qigani eslanadi:

Yod etmas emish kishini mehnatda kishi,
Shod etmas emish ko‘ngulni g‘urbatda kishi.
Ko‘nglum bu g‘aribliqta shod o‘lmadi hech,
G‘urbatda sevunmas emish, albatta, kishi.

Xuddi shu yilda ro‘y bergan voqealar haqida Bobur quyidagi g‘azalni yozgan:

Jonimdin o‘zga yori vafodor topmadim,

Ko‘nglumdin o‘zga mahrami asror topmadim, degan yetti baytdan iborat g‘azalni tugatganligini ham aytadi.

Xulosa. Ushbu topshiriqning didaktik ahamiyatini quyidagicha izohlash mumkin:

1. O'quvchilarda matnni qiyosiy o'rganish, asl mumtoz matnni tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi. Ijod maktabi aksariyat o'quvchilarida tabiatan ichki sezgi qobiliyati borligi uchun bu topshiriqni uddalay oladilar.

2. Qo'yilgan muammoga matndan javob izlash orqali tadqiqotchilik qobiliyati rivojlanadi.

3. Asar qahramonlari xarakteri, ruhiyatiga xos chizgilarni ularning xatti-harakati, qaltis hayotiy vaziyatlarda olgan qarorlarini tahlil qilib kashf qilish malakalari mustahkamlanadi.

4. "Boburnoma"ni boshqa ijod namunalari bilan bog'liqlikda o'rganilishi o'quvchilarda muallifning ijodini yaxlit ko'rish, sistem tahlil ko'nikmasini shakllantiradi.

"O'qituvchi hamma va har bir o'quvchini birday eshita va tuya bilishi kerak. Darsda o'qilgan asarlarga yangicha yondashuv tufayli o'quvchi bilimlarini tayyor holda olishday yaroqsiz amaliyotdan saqlanadi. Shunda o'quvchilar asardan jonli taassurot oladilar va o'zlari mustqil mulohaza yuritib, o'z xulosalarini chiqaradilar".[5] Demak, "Boburnoma" asarini hamkorlik asosida guruhlarda ishlash jarayonida o'quvchilar o'zlari topgan haqiqatlar, kashfiyotlarni yanada his etadilar. Asar tahlili davomida Bobur shaxsiyatiga nisbatan yanada munodabatining tiniqlashishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Қодиров В. Умумтаълим мактабларида ўзбек мумтоз адабиёти намуналарини ўқитишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. докт... дисс. – Наманган, 2019. – 261 б.

2. Dolimov S., Ubaydullaev H., Ahmedov Q. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1967. – 448 b; To'xliyev B. Badiiy asarlarni sharhlab o'rganish. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013. – 147 b.

3. Қодиров В. Умумтаълим мактабларида ўзбек мумтоз адабиёти намуналарини ўқитишнинг илмий-методик асослари. Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Наманган, 2019. – 190 б.

4. Yusupova D., Nurmuhhammadov J., Do'smatova Y., Olimjonov O. Adabiyot 10-sinf (1-qism) darslik. – Toshkent: Yosh avlod matbaa, 2023. – 176 b.

5. Husanboyeva Q. Adabiyot o'qitish metodikasi va muammoli ta'lim. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – B. 50.

6. Saribayeva M. Umumta'lim maktablarida Alisher Navoiy epik asarlarini zamonaviy usullarda o'rgatish. ped. fan. nom. diss. – Toshkent, 2011. – B. 31.

7. Ишонханова И. Таълим тизимида Алишер Навоий ҳаёти ва ижодини ўрганишга инновацион ёндашув Пед. фан. бўй. фал.док. дисс. – Toshkent, 2022. –B. 60.

UO'K 808.3

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA KVANTITATIVLIKNING O'RGANILISHI VA KVANT LINGVISTIKA

Sh.B.Karimova, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida kvantitativlik hodisasining o'rganilish jarayoni va uning kvant lingvistika nazariyasiga asos bo'lishi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda kvantitativlikning grammatik, semantik va leksik xususiyatlari, shuningdek, ularning til tizimidagi miqdoriy modellashtirishga ta'siri yoritiladi. Maqolada o'zbek va xorijiy tilshunos olimlarning qarashlari solishtirilib, kvantitativlikning kvant lingvistik tahlil uchun nazariy zamin yaratishdagi o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: kvantitativlik, kvant lingvistika, grammatik kategoriya, semantika, leksik birlik, miqdoriy modellashtirish.

Аннотация. В статье рассматривается процесс изучения категории квантитативности в узбекском языкознании и её значение как основы квантовой лингвистики. Анализируются грамматические, семантические и лексические особенности выражения количества, а также их роль в формировании количественных моделей языка. Особое внимание уделено сравнительному анализу взглядов узбекских и зарубежных лингвистов, что позволяет определить квантитативность как теоретическую базу для квантолингвистических исследований.

Ключевые слова: квантитативность, квантитативная лингвистика, грамматическая категория, семантика, лексическая единица, количественное моделирование.

Abstract. *This article explores the study of quantitateness in Uzbek linguistics and its role as a theoretical foundation for quantum linguistics. The research analyzes the grammatical, semantic, and lexical features of quantitateness and their influence on quantitative modeling within the language system. The views of Uzbek and foreign linguists are compared to show how the study of quantitateness provides a conceptual and methodological basis for quantum linguistic research.*

Keywords: *quantitateness, quantum linguistics, grammatical category, semantics, lexical unit, quantitative modeling.*

Kirish. O'zbek tilshunosligida kvantitativlik muhim tadqiqot mavzularidan biridir. Ushbu mavzuda samarali izlanishlar, ilmiy xulosalar mavjudligi, turli davrlarda olimlarni qiziqtirib kelgan, munozarali holatlarni keltirib chiqargan va ma'lum yondashuvni talab etganligi bois, bu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar birmuncha va yana ko'plab tadqiqotlar markazida turishi mumkinligini ta'kidlab o'tishimiz kerak. Shuni qayd etish lozimki, kvantitativlik atamasi o'zbek tilshunosligida kam uchraydi. Son kategoriyasi, miqdor tushunchasi, miqdor maydoni kabi nomlash usullari birmuncha ko'p uchraydi. Lekin bularning barchasi tilda miqdorning ifodalanishi bilan bog'liqdir. Tilshunoslikda kvantitativlik kategoriyasi til tizimidagi miqdor, son, hajm va ko'lamni ifodalovchi vositalar tizimini bildiradi. O'zbek tili grammatikasi va semantikasida bu hodisa qadimdan mavjud bo'lib, u nafaqat son kategoriyasi, balki ko'plik affiksatsiyasi, miqdor bildiruvchi so'zlar va leksik birliklar orqali ham ifodalanadi. [3,35]

So'nggi yillarda tilshunoslikda bu tushuncha kvant lingvistika bilan bevosita bog'liq tarzda qayta talqin qilinmoqda. Chunki zamonaviy kvant lingvistika tildagi birliklarning miqdoriy, [9,45] ehtimollik va statistik xususiyatlarini tahlil qilishni maqsad qiladi. Shu nuqtayi nazardan, kvantitativlik kategoriyasi – o'zbek tili grammatik tizimidagi tabiiy “kvant asos” bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot tarixiy-taqqoslovchi, sistem-struktur va semantik tahlil usullariga asoslanadi. O'zbek tilshunosligi klassik namoyandalari kvantitativlikka oid dastlabki tadqiqotlardan, Mahmud Koshg'ariy [5,51] ot turkumiga oid so'zlarda son kategoriyasining birlik va ko'plik shakllari mavjud ekanligi, birlik “shaklsiz”, ko'plik esa “shaklli” qismlardan tarkib topishi, fe'l birlik va ko'plik shakllarida tuslanishi haqida ma'lumot berib, grammatik shakllarni arab tili bilan solishtirgan. A.Fitrat [2,151] sonlarning sifat so'z turkumi ichida o'rgangan, lekin sonlarni sifat bilan taqqoslash xato ekanligini ta'kidlagan. A.G'ulomovning “O'zbek tilida ko'plik kategoriyasi” asari olim o'zbek tilidagi ko'plik shakli, asosan, morfologik usul yordamida amalga oshirishini ta'kidlagan. Shuningdek, o'zbek tilshunoslaridan Y.Zulfiyev jamlik kategoriyasi [4,79], M.Mirtojiyev kvantitativlik urg'usi [6,86], F.Safarov son-miqdor mikromaydoni [7,32], E.Fayzullayeva va M.Mamajonova [12,46], B.Kimsanboyevlar kvantitativlikni kategoriya sifatida o'rganganlar [10,83].

Kvant lingvistika — til hodisalarini miqdoriy (sonli) jihatdan o'rganadigan soha bo'lib, uning metodologiyasi statistik, matematik va kompyuter yondashuvlarga asoslanadi. Metod sifatida, miqdoriy birliklarning semantik va morfologik tahlili bilan bir qatorda, kvantitativ modellashirish (ya'ni son birliklari chastotasi va ularning grammatik roli) ham e'tiborga olinishi mumkin [8, 125-150].

Natijalar. A. G'ulomov va E. Fayzullayeva o'zbek tilida vantitativlikni ikki darajali tizim sifatida ajratadi: 1. Grammatik daraja – son kategoriyasi, ko'plik qo'shimchasi (-lar, -larim, -lari). 2. Leksik-semantik daraja – “ko'p”, “oz”, “bir necha”, “bir talay”, “minglab” kabi miqdor bildiruvchi birliklar (o'lchov birliklari).

Ularning fikricha, til birliklarida miqdor faqat matematik tushuncha emas, balki semantik intensivlikni ham bildiradi.

O'zbek tilidagi kvantitativlik hodisalari kvant lingvistika uchun empirik asos yaratadi. Chunki kvant lingvistikada tildagi so'z chastotalari, qo'llanish ehtimolligi va ma'no dinamikasi tahlil qilinadi. Masalan, Zipf qonuniga ko'ra [13,89], so'zning qo'llanish chastotasi uning tartib raqamiga teskari proporsionaldir.

Shuningdek, Altmann til tizimlaridagi miqdoriy qonuniyatlarni “statistik simmetriya” orqali izohlaydi. O'zbek tili misolida ham miqdoriy birliklar (sonlar, ko'plik qo'shimchalari, sanash

birliklari) o'zaro tizimlilik asosida ishlaydi – bu kvant tilshunoslikning tabiiy xususiyatidir. U til birliklarining chastotasini, uzunligini, o'zaro bog'liqligini aniq o'lchash orqali til qonuniyatlarini modellashtirishni maqsad qiladi. Asosiy metodlari: Statistik tahlil: so'z va birliklarning takrorlanish darajasi (Zipf, Heaps, Menzerat–Altmann qonunlari). Matematik modellash: til hodisalarini ehtimollik, korrelyatsiya va entropiya orqali ifodalash. Kompyuter tahlili: korpus lingvistika, mashina o'rganish va big data yordamida avtomatik tahlil. Bu metodologiya obyektivlik, ishonchlilik va universallik tamoyillariga tayanadi hamda tilni ilmiy modellashtirish, avtomatik tarjima, stilometriya, va til o'zgarishini bashorat qilishda qo'llaniladi.

Muhokama. Tilshunoslikda son kategoriyasi, o'lchov so'zlari va miqdorni bildiruvchi ifodalar barchasi miqdor (quantification) tushunchasi bilan bog'liq. Son kategoriyasi grammatik vosita orqali miqdorni bildiradi (masalan: *kitob – kitoblar, book – books*).

O'lchov so'zlari son bilan birga miqdorni aniqlashtiradi (*bir stakan suv, two liters of milk*). Miqdor ifodalovchilar esa sub'yektiv yoki umumiy miqdorni leksik yo'l bilan ifodalaydi (*ko'p odam, many people*). Ularning umumiyliigi – miqdor ma'nosini ifodalash, farqi esa grammatik, leksik yoki semantik darajada yuzaga chiqishidadir.

O'zbek tilidagi kvantitativlik kategoriyasi o'z rivojlanish tarixida grammatik, semantik va madaniy bosqichlarni bosib o'tgan. U dastlab grammatik ko'plik va son kategoriyasi sifatida shakllangan bo'lsa, keyinchalik leksik va semantik darajaga kengaygan.

Bugungi kunda esa bu tushuncha kvant lingvistikasi bilan aloqador tarzda qayta talqin qilinishi mumkin. Zero, hozirgi zamonaviy jaxon tilshunosligida ma'lum so'zlarning kontekstga ko'ra ma'no ehtimolligi yoki nutqdagi chastota taqsimoti kvant modellar orqali tahlil qilinmoqda [9,45].

Shunday qilib, kvantitativlik – o'zbek tilining grammatik tizimida nafaqat miqdorni, balki til tafakkurining matematik asosini ifodalovchi qadimiy va zamonaviy tushunchasi sifatida ahamiyatlidir.

Xulosa. O'zbek tilshunosligida kvantitativlik tushunchasi uzoq tarixiy jarayon mahsuli bo'lib, hozirda u kvant lingvistika nazariyasi bilan bevosita bog'liq tushunchaga aylanib bormoqda. Kvantitativlik dastlab miqdor atamasi orqali ifodalangan bo'lsada, uning ifodalovchi birliklari tadqiq etilganda tushunchalarning mushtarak ekanligini guvohi bo'lamiz.

Kvantitativlikning o'zbek tilshunosligida o'rganilishi bevosita son kategoriyasi, miqdor ifodalovchi birliklar, hisob so'zlar va frazeologizmlarda inamoyon bo'lishi bilan bog'liqdir. Kvant lingvistikasi borasidagi qarashlarning ilgari surilishida bu boradigi bilimlarga ehtiyoj seziladi. Shunday qilib, kvantitativlik – kvant lingvistikaning asosiy semantik negizi sifatida talqin qilinadi va an'anaviy grammatik yondashuvni kvant yondashuvi bilan bog'lab beradi. Kvant lingvistikasining asosiy xususiyatlari miqdorni grammatik, leksik va semantik darajalarda ifodalash, til birliklarining son va chastota asosidagi tizimliliigi, ma'noning ehtimollik asosida o'zgaruvchanligidan iboratdir. Shu jihatdan, kvantitativlik o'zbek tilshunosligida matematik modellashtirishga asos bo'luvchi muhim bosqich bo'lib, u kvant lingvistik tadqiqotlar uchun nazariy tayanch vazifasini bajaradi. Xulosa qilib aytganda, kvantitativlik til tizimidagi miqdoriy munosabatlarni chuqur tahlil etish imkonini berib, o'zbek tilining zamonaviy ilmiy talqinida yangi metodologik yondashuvlar uchun zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Файзуллаева Э. Категория квантитативности и разноуровневые средства ее выражения в узбекском и английском языках: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1986. – С.12;
2. Фитрат А. Танланган асарлар. 4-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2012. – Б.151;
3. Гуломов А. Ўзбек тилида кўплик категорияси. – Тошкент: Ўздавнашр, 1944. – Б.35;
4. Зулфиев Я. Жамлик категориясининг ўзига хос хусусиятлари. Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1975. – Б.79;
5. Кошғарий М. Девону луғотит турк. Т. 1-3. – Тошкент: Фан, 1960. – Б.51.
6. Миртожиев М. Ўзбек тили фонетикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – Б.86;
7. Сафаров Ф.С. Ўзбек тилида сон-миқдор микромайдони ва унинг лисоний-нутқий хусусияти: Филол. фанл. номз. ...дисс. – Самарқанд, 2004. – Б.32.

THE INFLUENCE OF INTERFERENCE ON TRANSLATION ERRORS AND WAYS TO PREVENT THEM

S.S.Khodjaeva, senior teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. Tarjimada interferensiya hodisasi eng barqaror muammolardan biri hisoblanadi. Bu holat manba tilining (SL) tuzilmalari, ma'nolari yoki uslubiy me'yorlari tarjima tiliga (TL) singib kirganda namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada interferensiyaning tarjima xatolariga qanday ta'sir ko'rsatishi, ikki tilli tarjimonlar va tarjimonlik yo'nalishidagi talabalarda uchraydigan asosiy xatolik naqshlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ularni kamaytirish yo'llari taklif etiladi. Tadqiqotda tavsifiy va qiyosiy tahlil usullari qo'llanilgan bo'lib, natijalar leksik, sintaktik va pragmatik interferensiya xatolarning eng keng tarqalgan manbalari ekanini ko'rsatadi. Ushbu muammolarni kamaytirish uchun kontrastiv tahlil, tarjima kompetensiyasini shakllantirish va raqamli korpuslardan o'quv jarayonida foydalanish tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: interferensiya, tarjima xatolari, ikki tillilik, kontrastiv tahlil, tarjima kompetensiyasi, raqamli korpus.

Аннотация. Интерференция остаётся одной из наиболее устойчивых проблем в переводе, проявляясь тогда, когда структуры, значения или стилистические нормы языка-источника (SL) проникают в язык перевода (TL). В данной статье рассматривается, каким образом интерференция приводит к переводческим ошибкам у билингвов и студентов-переводчиков, выявляются типичные закономерности в разных языковых парах и предлагаются пути их предотвращения. Используя описательный и сравнительный методы, исследование выделяет лексическую, синтаксическую и прагматическую интерференцию как наиболее частые источники ошибок. В качестве профилактических мер предлагаются контрастивный анализ, развитие переводческой компетенции и внедрение цифровых корпусов в учебную практику.

Ключевые слова: интерференция, переводческие ошибки, билингвизм, контрастивный анализ, переводческая компетенция, цифровой корпус.

Abstract. Interference remains one of the most persistent challenges in translation, manifesting when structures, meanings, or stylistic norms of a source language (SL) intrude upon the target language (TL). This study examines how interference contributes to translation errors among bilinguals and trainee translators, identifies common patterns across linguistic pairs, and proposes strategies to minimize such errors. Using descriptive and comparative methods, the study highlights lexical, syntactic, and pragmatic interference as the most frequent sources of error. Preventive measures include contrastive analysis, translation competence training, and the integration of digital corpora into classroom practice.

Keywords: interference, translation errors, bilingualism, contrastive analysis, translation competence, digital corpus.

Introduction. Translation is a complex cognitive and linguistic process that requires transferring meaning across languages while preserving intent, tone, and context. However, bilingual competence alone does not guarantee accuracy. One of the central challenges is *interference*, which occurs when the norms of one language influence the production of another. Such interference is particularly pronounced among novice translators whose linguistic intuition is shaped by their first language (L1).

Previous research (Vinay & Darbelnet, 1995; Catford, 1965) has shown that interference can appear at all linguistic levels: lexical (word choice), syntactic (sentence structure), and pragmatic (cultural or discourse conventions). The current study explores how interference leads to translation errors, with a special focus on Uzbek-English-Russian language pairs, and suggests pedagogical solutions for reducing its negative effects.

Methods

Research Design. This study adopts a qualitative descriptive design supplemented by error analysis, which allows a detailed examination of interference patterns in student translations. The descriptive approach was chosen because it captures the nature and frequency of errors without imposing experimental constraints. By focusing on real translation output rather than artificial testing tasks, the research provides an authentic reflection of how interference emerges in natural translation performance.

The study integrates principles of contrastive linguistics and translation studies to identify structural, lexical, and pragmatic mismatches caused by cross-linguistic influence. Each translation was analyzed not only for surface-level accuracy but also for underlying transfer tendencies, revealing how first-language habits shape decision-making during translation. The emphasis on qualitative interpretation ensures that each error is understood in its linguistic and cognitive context, rather than merely counted as a mechanical mistake.

Additionally, the research design involved triangulation of methods – combining textual analysis, expert evaluation, and statistical summaries – to increase the reliability and validity of findings. This mixed-method orientation ensures that both quantitative evidence (error frequency) and qualitative insights (error reasoning) contribute to the overall interpretation.

Participants and Materials. The study sample consisted of 40 undergraduate students majoring in translation studies at the Faculty of English Applied Translation, Uzbekistan State University of World Languages. Participants were selected based on their intermediate or upper-intermediate proficiency in English and bilingual competence in Uzbek and Russian. Their academic background ensured that they possessed basic theoretical knowledge of translation but still demonstrated natural interference patterns typical of developing translators.

To examine how interference manifests across different genres and registers, students were instructed to translate three short texts from English into Uzbek and Russian. The texts included:

1. A literary passage – rich in figurative language and idiomatic expressions.
2. A journalistic article – representing semi-formal discourse with cultural references.
3. A technical excerpt – containing specialized terminology and rigid syntactic structures.

These materials were deliberately selected to expose participants to varying syntactic complexity and cultural specificity, ensuring that both linguistic and pragmatic levels of interference could be observed. Each translation task was completed individually within a controlled classroom setting, allowing researchers to maintain uniform conditions and reduce external influence.

Results. Analysis revealed that lexical interference accounted for 42% of total errors, primarily due to false cognates (e.g., *actual* → *aktual*). Syntactic interference made up 36%, often resulting from word order mirroring and literal rendering of English passive constructions into Uzbek or Russian. Pragmatic interference represented 22%, typically involving misjudgment of formality levels or idiomatic expressions.

Students with stronger awareness of cross-linguistic contrasts committed fewer syntactic errors but remained vulnerable to pragmatic misjudgments. Conversely, those relying on literal translation strategies showed high rates of lexical transfer errors.

Discussion. The findings confirm that interference is not simply a result of poor linguistic competence but rather a *default cognitive strategy*—a translator's tendency to rely on L1 structures under time or comprehension pressure. The dominance of lexical and syntactic errors reflects the typological distance between analytic (English) and agglutinative (Uzbek) or synthetic (Russian) languages.

To mitigate interference, translation training should:

1. Integrate contrastive analysis in curricula, allowing students to consciously compare structures.
2. Emphasize target-language norms through corpus-based exercises and back-translation tasks.
3. Encourage metalinguistic reflection, helping trainees identify when an L1 pattern distorts TL fluency.
4. Use technology, such as bilingual concordances, to expose authentic TL usage.

This study supports the view that translation competence develops through *interlanguage awareness*, where translators learn to navigate between linguistic systems consciously rather than intuitively. Interference becomes less an obstacle and more a diagnostic tool for teaching.

Conclusion. Interference, though inevitable in bilingual cognition, can be managed through systematic training and conscious awareness. Most translation errors arise not from ignorance or lack of linguistic competence, but from the unconscious transfer of L1 structures, norms, and semantic patterns into the target language. Such transfer occurs because translators, especially at the early stages of professional development, tend to rely on familiar linguistic mechanisms when faced with ambiguity or cognitive overload.

To overcome this challenge, translation pedagogy must emphasize *metacognitive awareness* – the ability of translators to recognize and monitor interference as it occurs. Preventive strategies such as contrastive linguistics, corpus-based comparison, and the use of parallel texts allow trainees to observe structural and stylistic differences between languages more objectively. Furthermore, integrating authentic input exposure – reading and analyzing genuine target-language texts – helps internalize natural patterns and idiomatic expressions that cannot be learned through literal translation exercises alone.

Another crucial aspect is reflective practice, which encourages translators to review their own work critically, identify interference traces, and develop strategies to correct them. This reflective dimension should be supported by collaborative workshops and peer evaluation, where common patterns of L1 transfer can be discussed openly.

In a broader context, technological tools such as digital corpora, concordances, and translation memory systems provide valuable resources for minimizing interference. By comparing multiple examples of professional usage, translators gain empirical evidence of target-language norms. Such tools, combined with guided contrastive analysis, can form the foundation of an interference-aware translation curriculum.

Future research should expand beyond descriptive error analysis and adopt **experimental methods**, including corpus-driven studies and **eye-tracking experiments**, to observe how interference manifests in real-time translation processing. These approaches will allow researchers to identify which linguistic levels – lexical, syntactic, or pragmatic – are most vulnerable during translation tasks. Ultimately, developing a comprehensive model of cognitive interference can lead to more effective translator training, fostering precision, fluency, and intercultural competence.

REFERENCES:

1. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – Oxford: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
2. Vinay J.P.; Darbelnet, J. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1995. – 345 p.
3. Gass S., Selinker L. Second Language Acquisition: An Introductory Course. – London: Routledge, 2008. – 497 p.
4. Hatim, B.; Munday, J. Translation: An Advanced Resource Book for Students. – London: Routledge, 2019. – 399 p.
5. Newmark, P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – 292 p.

UO'K 808.5

O'ZBEK VA G'ARB MADANIYATIDAGI SMALL TALK: KOGNITIV VA PRAGMATIK JIHATLAR QIYOSI

S.Madaminova, assistant o'qituvchi, Farg'ona davlat texnika universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va g'arb madaniyatidagi small talk hodisasi kognitiv va pragmatik nuqtai nazardan qiyosiy tahlil qilindi. O'zbek tilida small talk asosan samimiyat, birdamlik va diniy-axloqiy qadriyatlarni aks ettirsa, g'arb small talki neytrallik va shaxsiy hududga hurmat konseptlariga asoslanadi. Paralingvistik vositalar ovoz ohangi, tana tilidagi signallar, salomlashuv va xayrlashuv an'analari ikki madaniyatda turlicha namoyon bo'lishi ko'rsatildi. Tadqiqot small talkning milliy-madaniy kognitiv modellardagi o'rnini yoritadi.

Kalit so'zlar: O'zbek madaniyati, G'arb madaniyati, small talk, kognitiv yondashuv, pragmatik jihatlar, madaniyatlararo muloqot, nutq odobi, til va madaniyat, ijtimoiy kommunikatsiya, diskurs tahlili.

Аннотация. В данной статье проведён сравнительный анализ феномена small talk в узбекской и западной культурах с когнитивной и прагматической точек зрения. В узбекской коммуникации small talk преимущественно отражает искренность, солидарность и религиозно-нравственные ценности, тогда как в западной традиции он основан на концептах нейтральности и уважения к личному пространству. Паралингвистические средства интонация, язык тела, традиции приветствия и прощания проявляются по-разному в двух культурах. Исследование раскрывает место small talk в национально-культурных когнитивных моделях.

Ключевые слова: Узбекская культура, западная культура, смолл-ток, когнитивный подход, прагматические аспекты, межкультурная коммуникация, речевой этикет, язык и культура, социальная коммуникация, дискурс-анализ.

Abstract. This article provides a comparative analysis of small talk in Uzbek and Western cultures from cognitive and pragmatic perspectives. In Uzbek communication, small talk primarily reflects sincerity, solidarity, and religious-ethical values, while Western small talk is grounded in the concepts of neutrality and respect for personal space. Paralinguistic means such as intonation, body language, and greeting/farewell traditions manifest differently across cultures. The study highlights the role of small talk in shaping national-cultural cognitive models.

Key words: Uzbek culture, Western culture, small talk, cognitive approach, pragmatic aspects, intercultural communication, speech etiquette, language and culture, social communication, discourse analysis.

Kirish. Small talk, ya'ni mayda suhbat, tilshunoslik tarixida nisbatan yangi tadqiqot obyekti bo'lsa-da, uning ildizlari qadimiy ijtimoiy munosabatlarga borib taqaladi. XX asr boshlarida antropolog B. Malinowski (1923) bu hodisani fatik kommunikatsiya tushunchasi orqali ilmiy adabiyotga olib kirdi. Unga ko'ra, bunday muloqotning asosiy vazifasi ma'lumot uzatish emas, balki insonlar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va mustahkamlashdir.

Adabiyotlar tahlili. Keyinchalik, mashhur tilshunos R. Jakobson (1960) kommunikatsiyaning olti funksiyasidan biri sifatida fatik funksiyani ajratib ko'rsatdi. U small talkni suhbatdoshlar orasidagi muloqotni yo'lga qo'yish, davom ettirish va tugatish jarayonida muhim vosita sifatida talqin etdi. Shu tariqa, "mayda suhbat" lingvistik hodisa sifatida mustaqil tadqiqot sohasi shakllana boshladi.

1970-yillardan boshlab, small talkga sotsiologik va madaniyatlararo nuqtai nazardan ham e'tibor kuchaydi. Masalan, J. Laver (1975) small talkni shunchaki vaqt o'tkazish yoki sukunatni bartaraf etish vositasi emas, balki ijtimoiy strategiya sifatida baholadi. Unga ko'ra, small talk suhbatdoshlar orasidagi ijtimoiy masofani aniqlash, birdamlikni kuchaytirish yoki neytrallikni saqlash kabi vazifalarni bajaradi.

Bugungi kunda esa small talk faqat kundalik hayotdagina emas, balki biznes uchrashuvlari, diplomatik muloqot, xizmat ko'rsatish sohasi va hatto til o'rgatish metodikasida ham kommunikativ kompetensiyaning muhim qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois small talkni universal kommunikativ hodisa sifatida o'rganish, uning tarixiy taraqqiyotini anglash ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarbdir.

Metodlar. Tadqiqotda o'zbek va g'arb madaniyatlarida kichik nutqning kognitiv va pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish uchun qiyosiy va sifatli tadqiqot usuli qo'llaniladi. Metodologiya bir necha asosiy bosqichlarga asoslanadi:

1. Adabiyotlar tadqiqi: Nazariy asos yaratish uchun pragmatika, kognitiv lingvistika va madaniyatlararo muloqotga oid tegishli ishlar tahlil qilindi. Xushmuomalalik strategiyalari, nutq tahlili va madaniy muloqot normalari bo'yicha tadqiqotlarga alohida e'tibor berildi.

2. Ma'lumotlarni yig'ish:

O'zbek konteksti: Kichkina nutq namunalari kundalik suhbatlar, ommaviy axborot vositalaridagi eshittirishlar va ona tilida so'zlashuvchilar bilan suhbatlardan to'plangan.

G'arb konteksti: Ingliz tilidagi filmlar, haqiqiy dialoglar va tasodifiy suhbatlarning transkripsiyalaridan namunalar olindi.

3. Analitik asos:

Kognitiv yondashuv: Ma'ruzachilar turli xil madaniy sharoitlarda kichik nutqni qanday kontseptsionalash va tuzilishini o'rganib chiqdi.

Pragmatik yondashuv: nutq harakatlariga, xushmuomalalik strategiyalariga, suhbatning ta'siriga va navbatni qabul qilish mexanizmlariga qaratilgan.

4. Qiyosiy tahlil: Kichkina nutqdan foydalanishdagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash uchun har ikkala madaniyat ma'lumotlari muntazam ravishda taqqoslandi, ayniqsa madaniy qadriyatlar, o'zaro ta'sir me'yorlari va kommunikativ niyatlarga e'tibor qaratildi.

Muxokama. Small talk (ing. “mayda suhbat”) tilshunoslik va sotsiolingvistika doirasida fatik muloqot kategoriyasiga kiradi. Uning asosiy vazifasi informatsion almashuvdan ko'ra, ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish, saqlash va mustahkamlashdan iboratdir (Malinowski, 1923; Jakobson, 1960). Har bir madaniyatda small talkning shakllanishi o'ziga xos kognitiv model va paralingvistik vositalar bilan uyg'unlashadi. Ushbu maqolada o'zbek va g'arbiy (asosan ingliz) small talk an'analari qiyosiy tahlil qilinadi.

O'zbek madaniyatida small talk

O'zbek muloqot an'alarida small talk ko'pincha salomlashuv, ahvol so'rash va duo bilan yakunlash shaklida namoyon bo'ladi.

Salomlashuv va ahvol so'rash: “Assalomu alaykum, ishlaringiz joyidami?”, “Oila-izlaringiz sog'-salomatmi?” kabi savollar muloqotning zaruriy elementi bo'lib, ular axborot olishdan ko'ra hurmat va e'tibor ifodasi sifatida ishlatiladi.

Duo va tilaklar: “Baraka toping”, “Yo'llaringiz bexatar bo'lsin” kabi iboralar suhbat yakunida ijobiy psixologik fon yaratadi.

Paralingvistika: ohangdagi samimiyat, qo'l berib ko'rishish, yuzdagi tabassum va ko'z bilan aloqa — bular small talkni yanada iliq qiladi.

O'zbek small talkining kognitiv asosida ijtimoiy birdamlik, mehr va samimiyat konseptlari yotadi.

G'arb madaniyatida ‘small talk’ ingliz va boshqa g'arbiy jamiyatlarda small talkning asosiy vazifasi sukunatni bartaraf etish va ijtimoiy aloqani neytral tarzda o'rnatishdir.

Neytral mavzular: eng ko'p qo'llaniladigan mavzu — ob-havo (“It's a lovely day today”). Shuningdek, sport, kundalik transport yoki ishdagi holatlar haqida gapiriladi.

Shaxsiy chegarani saqlash: oilaviy ahvol, sog'liq yoki moddiy masalalar haqida to'g'ridan-to'g'ri savollar berish noo'rin hisoblanadi.

Paralingvistika: ovoz ohangining balandligi, tana masofasi (personal space), jilmayish muhim kommunikativ vositalardir.

G'arb small talkining kognitiv asosida neytrallik va shaxsiy hududga hurmat konseptlari mavjud.

Qiyosiy tahlil.

Jihat O'zbek small talk G'arb small talk

Asosiy maqsad birdamlikni saqlash, ilqlik ulashish, sukunatni bartaraf etish, aloqa boshlash.

Salomlashuv, ahvol so'rash va duo qilish . Oddiy salomlashuv (“Hi”, “Hello”)

Mavzular: Oila, sog'liq, yo'l, ish, ob-havo, sport, kundalik voqealar

Xayrlashuv “Baraka toping”, “Yo'llaringiz bexatar bo'lsin”, “See you”, “Take care”.

Paralingvistika: Qo'l berib ko'rishish, samimiy ohang, duo jilmayish, neytral ohang, tana masofasi

Xulosa. O'zbek va g'arb small talklari bir qarashda umumiylikka ega: ular muloqotni boshlash va ijtimoiy aloqani qulay shaklda o'rnatish uchun xizmat qiladi. Biroq mazmuniy va kognitiv jihatdan farqlanadi:

O'zbek small talki samimiyat, diniy-axloqiy qadriyat va birdamlikni aks ettiradi.

G'arb small talki esa neytral, shaxsiy hududni hurmat qiluvchi, ijtimoiy masofani saqlovchi shaklda namoyon bo'ladi.

Demak, small talk universal kommunikativ hodisa bo'lsa-da, uning shakl va mazmuni milliy madaniyatning kognitiv modellarini bevosita ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. Supplement I in C. K. Ogden & I. A. Richards, The Meaning of Meaning. London: Routledge.
2. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge University Press.
3. Nurmonov, A. (2021). O'zbek tilida paralingvistik vositalarning lingvokognitiv tahlili. "Filologiya masalalari" jurnali, №3.

UO'K 811.161.1

OZIQ-OVQAT PRAGMATONIMLARINING TAMOIYILLARI VA ULARGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Z. Madrimova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada oziq-ovqat mahsulotlari nomlari (pragmatonimlar)ni yaratishda amal qilinadigan ayrim lingvistik tamoyillar tizimli tarzda tahlil qilindi va ular asosida pragmatonimlarning struktur-semantik va funksional xususiyatlari ochib berildi. Turli misollar orqali ularning fonetik, stilistik, madaniy va psixologik ta'siri tahlilga tortildi.

Kalit so'zlar: pragmatonim, lingvistik tamoyillar, fonetik tamoyil, psixolingvistik tamoyil, leksik tamoyil, leksikografik tamoyil, grammatik tamoyil, orfografik tamoyil, onomasiologik tamoyil

Аннотация. В данной статье системно анализировались лингвистические принципы, применявшиеся при создании названий продуктов питания (прагматонимов), и на их основе раскрывались структурно-семантические и функциональные особенности прагматонимов. На основе различных примеров рассматривалось их фонетическое, стилистическое, культурное и психологическое воздействие.

Ключевые слова: прагматоним, лингвистические принципы, фонетический принцип, психолингвистический принцип, лексический принцип, лексикографический принцип, грамматический принцип, орфографический принцип, ономасиологический принцип

Abstract. This article systematically analyzed the linguistic principles applied in the creation of food product names (pragmatonyms), and revealed their structural-semantic and functional features. Through various examples, the phonetic, stylistic, cultural, and psychological impacts of such names were examined.

Keywords: pragmatonym, linguistic principles, phonetic principle, psycholinguistic principle, lexical principle, lexicographic principle, grammatical principle, orthographic principle, onomasiological principle

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda tovar belgilarining lingvistik o'rganilishi dolzarb ilmiy masalalardan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Ayniqsa, global brendlashtirish jarayonlari kuchaygan hozirgi davrda tovar nomlarining til, madaniyat va psixologiya bilan uzviy bog'liqligi ularni nafaqat iqtisodiy, balki lingvistik fenomen sifatida tahlil qilishni taqozo etmoqda. Tovar belgisi nafaqat nomlash vositasi, balki til orqali iste'molchiga ta'sir etuvchi, mahsulotning kommunikativ obrazini yaratishga xizmat qiluvchi kompleks birlikdir. Uning asosiy vazifasi mahsulot yoki xizmatni boshqa o'xshashlaridan farqlash, identifikatsiyalash va u orqali iste'molchiga ta'sir o'tkazishdir.

So'nggi yillarda oziq-ovqat brendlari va mahsulot nomlarini tahlil qiluvchi ishlar ko'paygan bo'lsa ham, oziq-ovqat pragmatonimlari, ya'ni iste'molchini ishontirish, madaniy identifikatsiyani ifodalash hamda huquqiy me'yorlarga mos nomlash amaliyoti tilshunoslik, marketing va huquqiy tahlil chorrahasida hali yetarli darajada tadqiq qilinmagan. Ko'plab tadqiqotlarda oziq-ovqat mahsulotlari nomlari oddiy tovar belgisi yoki leksik birlik sifatida talqin qilinadi, biroq ularning lingvopragmatik vazifasi, madaniy xosligi va xalqaro bozorda transliteratsiya yoki tarjima muammolari, ko'pincha, chetlab o'tiladi. Ayniqsa, O'zbekiston va butun Markaziy Osiyo kontekstida madaniy, qonunchilik va bozor talablari uyg'unligi bo'yicha empirik dalillar yetarli emas. Bu esa mavjud tamoyillar va talablarni yagona nazariy-amaliy modelda birlashtirish uchun yangi tadqiqot olib borish zaruratini ko'rsatadi.

Tovar belgilarining shakllanishida fonetik, semantik, psixolingvistik, madaniy va kommunikativ omillar muhim rol o'ynaydi. Shu bois ularni mukammal nomlash uchun tizimli

yondashuv zarurdir. Jahon va o'zbek tilshunosligida tovar belgilarining nominatsiya jarayonlari qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, rus tilshunosligida L.P.Kazanskaya [1, 94], V.Y.Kojanova [2, 13], o'zbek tilshunosligida esa D.Lutfullayeva, M.Saparniyazova [5], R.Davlatova [6], muxbir F.Ashurova [11], [12] hamda internet manbalarida [13] tovar belgilarini nomlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining amaldagi huquqiy-me'yoriy hujjatlarida [7] tovar belgisi sifatida ro'yxatdan o'tkazilmaydigan nomlar ham alohida qayd etilgan.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda oziq-ovqat pragmatonimlarini nomlashda amal qilinadigan lingvistik tamoyillar tahlil qilindi. Tadqiqotda bir nechta lingvistik metodlardan foydalanildi. Avvalo, deskriptiv (tasviriy) metod yordamida brend nomlarining shakli, tarkibi, fonetik qurilishi, semantik yuki hamda estetik ko'rinishi tavsiflandi. Analitik (tahliliy) metod asosida stilistik, orfoepik, iqtisodiy, tarixiy, ekologik va ma'naviy tamoyillar bo'yicha nomlar tahlil qilinib, har bir tamoyil misollar bilan yoritildi. Kompilyativ metod orqali o'zbek va xorijiy olimlarning qarashlari solishtirilib, umumlashtirildi. Tadqiqotda pragmatik yondashuv asosida nomlarning iste'molchiga ta'siri, ularning xotirada saqlanishi va auditoriyaga mosligi ko'rib chiqildi. Lingvokulturologik metod orqali milliy qadriyatlar va tarixiy obrazlar asosidagi pragmatonimlar o'rganildi. Semantik tahlil yordamida nomlardagi ma'no va assotsiativ qatlamlar aniqlandi. Shuningdek, huquqiy-normativ metod asosida tovar belgilariga oid qonun mezonlariga e'tibor qaratildi. Xullas, ushbu metodlar uyg'un qo'llanilib, pragmatonimlarning struktur-semantik, funksional va estetik xususiyatlarini umumiy holatda ochib berishga xizmat qildi.

Muhokama va natijalar. So'nggi yillarda tovar belgilari nafaqat identifikatsion vosita, balki madaniy, iqtisodiy va kommunikativ birlik sifatida qaralayotgani ularni yaratishda izchil tamoyillar majmuasiga tayanishni taqozo etmoqda. Brend nomlari bo'yicha olib borilgan lingvistik tahlillar ushbu soha tasodifiylikdan yiroq ekanini, har bir pragmatonim ostida chuqur asoslangan tamoyillar yotishini ko'rsatmoqda. Shundan kelib chiqqan holda, biz tovar belgilarining tamoyillarini chuqur o'rganishga va tahlilga tortishga qaror qildik. Tovar belgilarining shakllanishi va ularning samarali ishlashi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

I. **Fonetik tamoyil** – nom muayyan tilning fonetik qonuniyatlariga, tovush tizimiga mos kelishi kerak. Nom sifatida tanlangan so'z oson talaffuz qilinishi, eslab qolishga, o'qishga va talaffuz qilishga qulay bo'lishi, melodik va chiroyli jaranglashi, ikki xil ma'noli fonetik assotsiatsiyalarni hosil qilmasligi, muayyan va aniq urg'uga ega bo'lishi kerak [3, 54].

Qisqacha aytganda, tovar belgilarining fonetik tamoyili ularning tovush tarkibi, uyg'unligi, talaffuzi, talaffuzdagi yengillik, urg'usi, ohangdorligi va esda qolish qulayligi bilan bog'liq. Optimal fonetik tuzilishga ega tovar belgilarini tanlash muhim, chunki ularning oson talaffuz qilinishi va tushunarli bo'lishi iste'molchi xotirasida uzoq saqlanishiga xizmat qiladi. Masalan, *“ZiZi”* (saqich) – qisqa, oson talaffuz qilinadi, fonetik uyg'unlik mavjud, chunki ushbu nom tarkibidagi takrorlanuvchi fonemalar (*“z”* va *“i”*), o'zaro ohangdoshlik, urg'uli talaffuz tufayli fonetik jihatdan esda qolarli va yoqimli talaffuzga ega bo'ladi.

Fonetik tamoyil quyidagi talablarni o'z ichiga oladi:

- 1) yengil talaffuz: *“Xon”* (un);
- 2) to'g'ri talaffuz: *“Mars”* (shokolad);
- 3) jarangdorlik: *“Joziba”* (un), *“TO'YONA”*, *“Lazzat”* (paxta yog'i);
- 4) 2 xil ma'noli fonetik assotsiatsiyalarni hosil qilmaslik: *“Sadaf”* (un);
- 5) aniq urg'uga ega bo'lishlik: *“Asl”* \ *“Sof”* (osh tuzi);
- 6) ritmlilik: *“KARS-KURS”*, *“HAM HAM”* (makkajo'xori qalamchalari), *“Zam-Zam”* (ma'danli suv nomi), *“Chupa chups”* (tayoqchali konfet);
- 7) qofiyadoshlik: *“Kiki riki”* (saqich);
- 8) ovoz ifodaliligi va akustik uyg'unlik: *“Baraka”* (un, osh tuzi, kolbasa), *“KAPABAH”* (un, konfet, kukuruz), *“SARA”* (un, sosiska);
- 9) nomning fonosemantik xususiyatlari talabi: *“HAM HAM”* (makkajo'xori qalamchalari); *“HORDIQ”* (suxarik, semichka);
- 10) sonorlarga asoslanish: *“MAMPAR”* (mampar), *“Unum”* (tuxum).

Ma'lumki, unlilar yoki undoshlar simmetriyasi, ya'ni takrori asosida hosil bo'lgan nomlar **fononeymlar** deb ataladi. Fononeymlarda, aksariyat hollarda, informativlik asosiy maqsad sanalmaydi, balki nomning jarangdorligi, musiqiyligi, tovushlar uyg'unligi, talaffuzidagi jozibadorlik asosiy maqsad sanaladi [4, 4-14]. Bu holatni tilshunoslikdagi assonans va dissonans fonetik hodisalariga bog'lash mumkin, ular tovushlar uyg'unligi yoki qarama-qarshiligi bilan bog'liq:

Assonans: *"BARAKA"*, *"SHOXOBOD"* (un), *"Chortoq"*, *"Milliy"* (mineral suv), *"TOKZOR"* (tomat pastasi), *"Milliy shirinlik"* (pishiriq).

Dissonans: *"JAYXUN"*, *"Diyor"*, *"ASL BILLUR"* (osh tuzi), *"QIROL"*, *"HORDIQ"*, *"BISYOR"* (qovurilgan kungaboqar urug'lari). Odatda, bunday nomlar dinamik, kuchli, e'tiborni tortuvchi bo'ladi.

II. Psixolingvistik tamoyil – bu tamoyil tovar belgilarining inson ongida hosil qiladigan assotsiatsiyalari bilan bog'liq. Tovar belgisi iste'molchida ijobiy emotsiyalar uyg'otishi, mahsulotga nisbatan ishonch hosil qilishi lozim. Shuningdek, til egalarining milliy-madaniy qarashlari, milliy odob-axloq me'yorlari, mentaliteti, dunyoqarashi, psixologiyasiga mos bo'lishi kerak. Masalan, *"Shirintoy shirinliklari"* (pishiriqlar) – shirinlik uchun mos assotsiatsiya. *"Oreo"* – yumshoq talaffuzi va qulaylik hissini beradi. *"Dove"* (shokolad, muzqaymoq) brendi tinchlik va poklikni anglatuvchi qush tasviri bilan ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi. *"Kinder"* (bolalar uchun shokolad) brendi ingliz tilida "mehribon" degan ma'noni anglatib, psixologik jihatdan iliq tuyg'ularni uyg'otadi. "Psixolingvistik nuqtayi nazardan nom yaratish va uning mazmuniy idroki individning nutqiy tafakkuri mahsuli, obyektiv borliqni til tizimi vositasida aks ettirish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. Nom voqelik – ong – olam manzarasi – til – nom yaratuvchi – retsiyent (idrok qiluvchi) – nom tarzidagi proyeksiyadan iborat tizim unsuri hisoblanadi. Har bir tilda muayyan millatga mansub nom yaratishning psixolingvistik qonuniyatlari amal qiladi. Nomlarda til egalarining obyekt haqidagi tasavvurlari, milliy-madaniy qarashlari aks etar ekan, ularni uni idrok etuvchi inson omili bilan bog'liq holda o'rganish har bir tilda nomlash mexanizmining o'ziga xos milliy jihatlarini aniqlashga yordam beradi [4, 55]".

Psixolingvistik tamoyil quyidagi talablarni o'z ichiga oladi:

1) nutqiy ta'sir ko'rsatish: *"Zam Zam"* (mineral suv), *"MAZAL"* (kolbasa), *"Ofarin"* (konfet), *"ERMAK"* (ermak mahsulotlari);

2) milliylik: *"O'zbekim"*, *"Tandir"* (un), *"LAZGI"* (kolbasa);

3) jozibadorlik: *"Lazzat"* (paxta yog'i), *"FAZO"* (lag'mon);

4) tasavvur va o'xshatish: *"Asl billur"*, *"Marjon"* (osh tuzi);

5) ijtimoiy-siyosiylik: *"Yurtim"* (milliy sharbat), *"TURKISTON"*, *"OLTIN DIYOR"* (un mahsulotlari), *"YANGI AVLOD"* (funchoza);

6) original (asl) obraz yaratishi: *"TILLO DOMOR"* (sut mahsulotlari), *"TO'XTANIYOZ OTA"* (kolbasa mahsulotlari);

7) kommunikativlik: *"Jigar"*, *"Diabet"* (jigarni, diabetni davolovchi giyohli choy), *"QAYMOQ"*, *"KO'ZA QATIG'I"* (sut mahsulotlari);

8) oson yodda qolishlik: *"Pepsi"* (rangli suv), *"Voha"* (osh tuzi);

9) boshqa tillarda ko'ngilsiz assotsiatsiyalarni hosil qilmasligi: *"HIVA"* (shokolad) – HIV (Human Immunodeficiency Virus) // OIV (odam immun tanqisligi virusi)ning inglizcha qisqartmasi;

10) ishonchlilik: *"GAP YO'Q"* (paxta yog'i), *"POKIZA"* (un), *"SOF"* (osh tuzi), *"XOPAZM NI BOJII"* (asal), *"Musaffo"* (sut mahsulotlari);

11) etnolingvistik moslik: *"SHARQ"* (paxta yog'i), *"JAYXUN"* (pishiriq), *"TURKISTON"* (un), *"CHIG'ATOY"* (mayanez, ketchup). Bu holat yevropacha nomlashda ham kuzatiladi: *"Mānuka honey"* [8, 75];

12) simvolik ma'no va metaforiklik: ingliz nominatsiyasidagi *"Jaguar"* (tezlik va kuch ramzi) [9, 489-490] nomi kabi. O'zbek pragmatonimlari: *"MAGNIT"* (muzqaymoq), *"MARJON"* (osh tuzi), *"OLTIN FERMA"* (sosiska);

13) madaniy va milliy moslik: “LAZGF” (kolbasa), “ЖИЗ”, “ЧУПОНЧА”, “Узбекский ПИЛОТ” (konservalangan ovqatlar);

14) hissiy brend yaratish / hissiyotga asoslangan brendlashtirish: “SHODLIK” (un), “Mazza Lag‘mon” (lag‘mon), “Mahbub” (makaron);

15) ijtimoiy-madaniy moslik: “HALOL” (kolbasa) “Oila funchozalari” (makaron mahsulotlari), “IYMON” (un), “OILA TANLOV” (tuz, yog‘...);

16) **ijtimoiy mas’uliyat:** “Nestlé” (O‘zbekistondagi vakillari orqali). Ayrim xorijiy tovar mahsulotlari: “Fair Trade Coffee”, “Give Back Snacks”;

17) sensor va assotsiativlik talabi: “Baq-baq” (tovuq go’shti mahsulotlari), “TOTLI” (kolbasa), “NAFIS”, “ROHAT” (paxta yog‘i);

18) **semiologik talab:** “SOF”, “Musaffo” (sut mahsulotlari).

III. Leksik tamoyil – brend nomining lug‘aviy jihatlarini, ya’ni so‘z tanlash, ularning semantik xususiyatlari, lug‘aviy mosligi va kommunikativ samaradorligini tahlil qilishga asoslanadi. Unga ko‘ra, tovar belgisi sifatida tanlangan so‘z yoki ibora tilning lug‘aviy qoidalariga mos kelishi, ya’ni mavjud so‘z boyligidan foydalanishi yoki yangi so‘z yasalishi orqali yaratilishi kerak. Bunda so‘zning ma’nosi va uning iste’molchiga ta’siri muhimdir. Masalan, “Jaguar” – hayvon nomi sifatida tezlik va kuchni ifodalaydi, energetik ichimlik sifatida iste’molchiga kuch va energiya berishini anglatadi, avtomobil brendi uchun esa dinamiklikni aks ettiradi.

Leksik tamoyil quyidagi talablardan iborat:

1) nominativlik: “SARYOG”, “SUZMA”, “SUT” (sut mahsulotlari);

2) informativlik: “MUHAYYO SHIRINLIKLARI”, “BAYRAMONA” (pishiriqlar), “Barakali” (un), “TEZ TAOM” (ketchup);

3) aniqlik: “TOVUQ GO’SHTI” (muzlatilgan tovuq go’shti), “Bobur chuchvaralari” (yarim tayyor mahsulotlar), “Tuxumli SPAGETTI” (makaron);

4) tushunarliklik: “Milliy Cola” (ichimlik), “Tok bargi” (tok bargi);

5) qisqalik, lo‘ndalik: “SOTTI” (yarim tayyor ovqatlar), “Dovcha” (sharbat);

6) tanlangan nomning boshqa tillarga tarjima qilinganda nomaqbul yoki kulgili ma’noga ega bo‘lmashligini tekshirish: tajribamizda bunday pragmatonimlar oziq-ovqat mahsulotlarida deyarli uchramadi;

7) 2 xil talqin qilinmaslik: “Turon” (un), “Yurtim” (milliy sharbat);

8) ma’nodorligi: “SARA UN” (bug‘doy uni), “IRFON” (pishiriq);

“JD”, “J7” (sharbat) nomlarida ushbu talab buzilgan, chunki iste’molchilar bu pragmatonimlardan mahsulot haqida hech qanday ma’lumot ola olmaydi.

9) ijobiylik: “XOSIYATLI” (un), “OMAD” (funchoza), “Sevgi-ila...” (yarim tayyor ovqatlar), “TANTANA” (parranda go’shtidan qazi);

10) noyoblighi: “TILLO DOMOR” (sut va sut mahsulotlari), “VOLIDAM” (un), “SOTTI” (yarim tayyor ovqatlar), “LAZGF” (kolbasa), “Adras” (adjika);

11) haqqoniylik: “Tabiiy ASAL” (asal); “Kafolat” (osh tuzi);

12) hududiylik: “Humson” (mineral suv), “GURLAN TUZ” (tuzi);

13) globalizatsiya va lokalizatsiya: “KFC”, “McDonald’s” – tez tayyorlanadigan ovqatlar (fast food) tarmog‘i;

14) yorqinlik darajasi: “NAVQIRON” (un), “APICTOKPAT” (kolbasa), “Sultan” (muzqaymoq), “PRESIDENT” (kofe); “Red Bull” [10, 143];

15) bog‘liqligi: “Uy Qatig‘i”, “Banka Qatig‘i” (qatiq), “MANGAL BURGER” (kotleti mangalda pishiriladigan burger), “БЕЗ ДРОЖЖЕЙ” (qora non);

16) natijaviylik: “MADOR” (makaron), “TEZ TAOM” (ketchup), “Rohatijon” (paxta yog‘i), “SANAM” (ozish uchun giyohli aralashma);

17) universallik / **universal tushunarliklik:** “Mars” (shokolad), “Chempion” (shakar), “Aprel” (kakao kukuni), “PARLAMENT” (kofe);

18) ishoraviylik: “Musaffo”, “Нежний” (yogurt);

19) mantiqiylik: “Oliy Ne’mat” (un), “Milliy shirinlik” (pishiriqlar);

20) jo‘yalilik: “Shirintoy shirinliklari” (pishiriqlar);

21) soflik: “*SHODLIK*”, “*O‘ZBEGIM*” (kolbasa mahsulotlari);

22) ta’sirchanlik: “*FARAX*”, “*Sarafroz*” (go’sht mahsulotlari).

Shuningdek, oziq-ovqat pragmatonimlarining leksikografik, grammatik, orfografik, pragmatonimlar onomasiologiyasi — nominatsiyasi // onomasiologik, uslubiy, iqtisodiy, tarixiylik, ekologik, ma’naviylik kabi tamoyillari ham mavjud bo’lib, jurnal talabi va hajmi hisobga olgan holda, keyingi maqolalarimizda yoritishni maqsad qildik.

Xulosa. Oziq-ovqat mahsulotlari uchun pragmatonim yaratishda lingvistik tamoyillarga amal qilish, nafaqat brendning yodda qolarli va jozibali bo’lishini, balki uning madaniy, iqtisodiy va kommunikativ samaradorligini ham ta’minlaydi. Tadqiqotda ko’rib chiqilgan fonetik, psixolingvistik, leksik tamoyillar, shuningdek, nominativ, uslubiy, orfoepik, iqtisodiy, tarixiy, ekologik va ma’naviy tamoyillar har bir pragmatonim ortida chuqur mantiqiy, ijtimoiy va estetik asos yotishini ko’rsatadi. Ayniqsa, xalq tiliga yaqin, fonosemantik jihatdan yoqimli, milliy qadriyatlarni ifodalovchi nomlar auditoriyada ijobiy assotsiatsiyalar uyg’otadi. Shu bois brend nomlarini yaratishda til me’yorlariga, madaniy moslikka, estetik idrok va auditoriya ehtiyojlariga e’tiborli yondashish hozirgi globallashuv davrida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Казанская Л.П. Лингвистические проблемы нейминга. // *Linguistica Bidgostiana*. – Bydgoszcz, 2012.
2. Кожанова В.Ю. Лингвистические основы наименований брендов (на примере английского и русского языков): Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Краснодар, 2007.
3. Saparniyazova M., O’rov J. O’zbek tilida nom yaratishning milliy-madaniy xususiyatlari. Monografiya. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021.
4. Saparniyazova, M. Fononeymlar: tilda nom yaratishning fonetik xususiyatlari. O’zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya. – 2022. – №1(5).
5. Лутфуллаева Д., Сапарниязова М. Ўзбек тилида ном яратиш муаммолари. // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2019. – №10.
6. Davlatova R. Nom yaratish yuzasidan uslubiy tavsiyalar. // “Globallashuv sharoitida o’zbek tili va o’zga tillar munosabati: muammo va yechimlar” mavzusidagi xalqaro konferensiya materiallari. – Navoiy, 2019.
7. O’zbekiston Respublikasining “Tovar belgilari, xizmat ko’rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to’g’risida”gi Qonuni, 10-modda. URL: <https://lex.uz/docs/-24925?ONDATE=03.02.2022>
8. Bil G. Between Māori and Modern? The Case of Mānuka Honey. // *Appreciating Local Knowledge*. – Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016.
9. Piller I. Extended Metaphor in Automobile Fan Discourse. // *Poetics Today*. – Durham: Duke University Press, 1999. – Vol. 20. № 3. – URL: <http://www.jstor.org/stable/1773276>
10. Wheeler A. Designing Brand Identity. – New Jersey: Wiley, 2013.
11. Kompaniyaga yoki mahsulotga nom qanday tanlanadi. // Norma.uz. URL: https://www.norma.uz/oz/bizning_sharhlar/kompaniya_eki_mahsulotga_nom_qanday_tanlanadi (murojaat qilingan sana: 05.07.2025).
12. Nom yaratish uslubiyati // Norma.uz. URL: https://www.norma.uz/oz/bizning_sharhlar/nom_yaratish_uslubiyati (murojaat qilingan sana: 05.07.2025).
13. Marketopedia. Онлайн энциклопедия маркетинга // <http://marketopedia.ru/114-naming.html> (murojaat qilingan sana: 05.07.2025).

UO’K 808.5

“BILGA XOQON” OBRAZINING TURKIY XALQLAR ADABIYOTIDA IFODALANISHI

D.Sh.Mahkamova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o’zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Bilga Xoqon obrazi turkiy xalqlar adabiyotida qanday ifoda etilgani tahlil qilinadi. Butun turkiy dunyodagi qadimgi turkiy bitiklar va og’zaki ijod namunalarida uning shaxsiyati, sarkardalik mahorati, inson sifatida xalqiga ko’rsatgan ibrati va jasorati ifodalanadi. Shuningdek, Bilga Xoqon obrazi tarixiy haqiqat va badiiy talqin nuqtayi nazaridan ko’rib chiqilib, uning turkiy xalqlarning adabiy merosidagi o’rni ochib beriladi.

Kalit so’zlar: Bilga Xoqon, qadimgi turkiy adabiyot, tarixiy obraz, davlat boshqaruvi, epik an’ana, turkiy xalqlar.

Аннотация. В данной статье анализируется образ Бильге-кагана и его отражение в литературе тюркских народов. В древнетюркских письменных памятниках и образцах устного народного творчества всего тюркского мира раскрываются его личность,

полководческое мастерство, человеческие качества, проявленные в служении своему народу, а также мужество и пример для потомков. Кроме того, образ Бильге-кагана рассматривается с точки зрения исторической достоверности и художественной интерпретации, раскрывается его роль в литературном наследии тюркских народов.

Ключевые слова: Бильге-каган, древнетюркская литература, исторический образ, государственное управление, эпическая традиция, тюркские народы.

Abstract. This article analyzes how the image of Bilga Khagan is represented in the literature of Turkic peoples. In the ancient Turkic inscriptions and oral traditions throughout the Turkic world, his personality, military leadership, exemplary qualities as a human being, and his bravery are depicted. Furthermore, the study examines the image of Bilga Khagan from both historical and literary perspectives, revealing his place in the literary heritage of the Turkic peoples.

Keywords: Bilga Khagan, Isajon Sulton, historical novel, idea of unity, spirituality, leadership culture, justice, Turkic peoples.

Turkiy xalqlar tarixida davlat arboblari va sarkardalar orasida xalq xotirasida chuqur iz qoldirgan shaxslar ko'p. Ularning orasida Bilga Xoqon alohida o'rin tutadi. U nafaqat siyosiy arbob va lashkarboshi sifatida, balki adabiy-badiiy manbalarda ham ibratli shaxs, donishmand hukmdor sifatida tasvirlangan. Qadimgi turkiy bitiklarda, og'zaki ijod namunalari hamda keyingi davrlarda yaratilgan adabiy asarlarda Bilga Xoqon obrazi xalqning birlik, jasorat va ezgulik timsoli sifatida gavdalanadi. Mazkur mavzuni o'rganish turkiy xalqlar adabiy merosidagi tarixiy obrazlarning shakllanish jarayonini anglash, shuningdek, adabiyot va tarix o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni chuqurroq tadqiq etish imkonini beradi. Shu jihatdan, Bilga Xoqon obrazi nafaqat tarixiy shaxs sifatida, balki turkiy adabiyotning badiiy-estetik merosida muhim fenomen sifatida ko'rib chiqiladi.

Bilga Xoqon - qag'an, asl ismi Mo'g'ilon (684 — 734) — Turk xoqonligi xoqoni (716 — 734). Ikkinchi turk xoqonligining asoschisi Eltarish (asl ismi qutlug', Xitoy obidalarida Gudulu) xoqonning o'g'li, Kulteginning akasi 693-yil Eltarish xoqon vafot etgach, turkiy xalqlarning udumiga ko'ra taxtga ukasi Mo'chur, ya'ni Qapag'an xoqon o'tiradi. U jiyani Mo'g'ilonni xoqonlikning g'arbiy hududlarida yashovchi tardushlar hukmdori — shadi etib tayinlaydi hamda uning zimmasiga muhim harbiy masalalarni hal etish vazifasini yuklaydi. 701-yil Mo'g'ilon 16 yoshli inisi Kultegin bilan birgalikda Chuy vodiysiga yurish qiladi va u yerdagi qabilalarni bo'ysundiradi, Sharqiy Baykalortidagi Bayirqu qabilasi isyoni bostiriladi (705-yil). Dono To'nyuquqning qiziga uylangan Mo'g'ilon 704-yil G'arbiy xoqonlik qo'shinlari bilan Yenisey (Enasoy) daryosining yuqori oqimidagi Chik hamda Az qabilalarini mag'lub etadi. Ma'lum fursatdan so'ng u hozirgi Tuva yerlarini ham qo'lga kiritadi. 716-yil Qapag'an xoqon Bayirqu qabilasi vakillari tomonidan o'ldirilgach, Mo'g'ilon ukasi Kulteginning sa'y harakatlari tufayli xoqonlik taxtiga o'tiradi va Bilga xoqon laqabini oladi. Bilga xoqon Kulteginni bosh qo'mondon, To'nyuquqni esa bosh maslahatchi etib tayinlaydi. Bilga xoqon Qapag'an xoqon davrida ma'lum darajada yo'qotilgan imkoniyatlarni qayta tiklashga, turkiy qabilalar o'rtasidagi o'zaro janjal va nizolarga chek qo'yishga, ularni yagona davlat tevaragida birlashtirishga, tashqi hujumlarni daf etishga qodir harbiy kuchlarni, qisqa muddatga bo'lsa-da, barpo etishga erishadi. Bilga xoqon 734- yil zaharlab o'ldirilgan.[1]

Bilga Xoqon obrazi dunyoda hamisha o'rganilib, u haqida ko'plab ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar olib borilgan. Bu sohada chuqur izlanishlar olib borgan olimlardan biri xitoylik olim Chen Hao hisoblanadi. Uning turkiy bitiktoshlarga bag'ishlangan *“Qadimgi turkiy bitiktoshlarda mualliflik masalasi haqida”* tadqiqoti diqqatga sazovor.[2] Mazkur tadqiqot muallifning doktorlik dissertatsiyasi — *“Ikkinchi Turk imperiyasi tarixi: turkiy bitiktoshlar va xitoy manbalari asosida”* (Berlin Erkin universiteti, 2016) asarining bir bobiga asoslangan. Mavzu yuzasidan xitoy tilida ham bir necha maqolalar e'lon qilingan. Jumladan, Chen Hao. *“Kul Tegin bitigtoshi janubiy tomon yozuvining muallifi va bitilish davri masalasi”*, Akademik oylik (Academic Monthly), 2017-yil iyun soni, 148–154-betlar. Chen Hao.[3] *“Tenri Teg Tenri Yaratmish Turk Bilge Xoqon va Tenri Teg Tepride Bolmish Turk Bilge Xoqon”*, G'arbiy mintaqalar tadqiqotlari (The Western Regions Studies), 2016-yil, 4-son, 33–40-betlar.[4] Mazkur maqola Xitoy davlat ijtimoiy fanlar fondining yosh tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan ilmiy loyihasi — *“Turklar”* tushunchasi tarixini tadqiq etish

(18CSS001) doirasidagi oraliq ilmiy natija sifatida chop etilgan. Ushbu maqolada qadimgi turkiy bitiktoshlardagi yozuvlar chuqur tahlil qilinib, ularning yaratilish jarayoni, mualliflari hamda yozilish davri haqida xulosalar berilgan. Muallifning ta'kidlashicha, Kül Tegin bitiktoshi janubiy qismi va Bilga Xoqon bitiktoshi shimoliy qismidagi yozuvlar Bilga Xoqonning kichik o'g'li tomonidan milodiy 740-yilda yozdirilgan. Bu davrda uning akasi vafot etgan bo'lib, xitoy imperatori yangi hukmdorni tasdiqlash uchun elchilar yuborgan. Shu jarayonda matnlar xitoy ustalari yordamida bitiktoshlarga o'yib yozilgan. Qozoq olimlari tomonidan ham qadimgi turkiy yodgorliklar yaxshi o'rganilgan bo'lib, Sh. Ualixonov nomidagi Kokshetau universiteti olimlari, xususan, Molg'ajdarov Qasiyet Kakenuly, Shayahimov Daulet Quandikuly, Tansiqbay Adilet Qidirbekulylarning *“O'rxun-Enasoy yodgorliklaridagi yordamchi so'zlar: rivoji va konsepsiya masalalari (tarixiy-qiyosiy tahlil)”* maqolasi mavjud. [5] Maqolada qadimgi turkiy runik yodgorliklar tilida qo'llangan yordamchi so'zlar (shakllar, yordamchi otlar, yordamchi fe'llar, modal birliklar) ilk bor tarixiy-qiyosiy asosda o'rganilib, ularning turkiy tillar taraqqiyotidagi o'rni aniqlangan. Tilshunoslik jihatidan bu yordamchi so'zlar grammatik qurilmaning shakllanishida asosiy vosita sifatida xizmat qilgan bo'lsa, adabiyot nazariyasi nuqtayi nazaridan ular badiiy nutqni tashkil etuvchi estetik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Zero, O'rxun-Enasoy yodgorliklari faqat tarixiy hujjat emas, balki qadimgi turkiy xalqning badiiy tafakkurini ifodalovchi yodgorlik hamdir. Undagi yordamchi so'zlar qahramon nutqining ohangini, hissiy mazmunini, matnning ritmik va uslubiy yaxlitligini ta'minlaydi. Adabiyot nazariyasida badiiy matn strukturasini tashkil etuvchi unsurlar alohida ahamiyatga ega. Shu ma'noda, yordamchi so'zlar matnning ichki ohangdorligini, qayta-qayta takrorlanish orqali yaratilgan stilistik figuralarni hosil qiladi. Bu esa qadimgi turkiy yozma yodgorliklarni nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan ham tadqiq etish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada keltirilgan statistik va qiyosiy tahlillar yordamchi so'zlarning qadimgi turkiy matnlarda o'ziga xos “poetik tizim”ni shakllantirganini isbotlaydi. Yordamchi fe'llar, modal birliklar va qo'shimcha shakllar qadimiy epik bayonning uslubiy qirralarini belgilagan. Bu holat adabiyot nazariyasida ko'p uchraydigan “poetik til” tushunchasi bilan uzviy bog'liqdir. O'rxun-Enasoy yodgorliklaridagi yordamchi so'zlarni faqat grammatik birlik sifatida emas, balki badiiy matnning estetik va stilistik qatlamini tashkil etuvchi vosita sifatida ham o'rganish zarur. Bu esa qadimgi turkiy bitiktoshlardagi til hodisalarini adabiyotshunoslik nazariyasi bilan uyg'un holda talqin qilish imkonini beradi.

Qozog'istondagi L.N. Gumilyov nomidagi Yevroosiyo Milliy Universiteti (ENU) bu borada yetakchi markazlardan biri hisoblanadi. Universitet kurslarida O'rxun, Enisoy va Talas yodgorliklari, shuningdek, qadimgi runik alifbo va matnlar maxsus o'quv modullari orqali o'rgatiladi. Bu yondashuv epigrafik tahlil, yozuv tizimini o'qish va qadimiy turkiy tilning fonologik hamda morfologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, Bilga Xoqon bitiktoshlari mintaqaviy ilmiy an'anada muhim manba sifatida baholanadi (ENU kurs katalogi, 2025). Turkiyaning Anadolu Universitetida esa O'rxun matnlariga yondashuv ko'proq filologik va grammatik tahlil yo'nalishida olib boriladi. Bu yerda “Orhon Türkçesi” kabi kurslarda O'rxun matnlarining tovush tizimi, so'z yasash jarayonlari, fe'l va ot kategoriyalari hamda sintaksis masalalari alohida o'rganiladi. Shuningdek, “Analysis of the Old Turkic Texts” fanida Kul Tegin va Bilga Xoqon bitiktoshlari bo'yicha aniq parchalarning tilshunoslik va adabiy tahlili amalga oshiriladi. Demak, Anadolu Universiteti talabalari qadimiy matnlarni bevosita o'qish va ularning ichki til qatlamlarini ochishda tayyor metodologiyaga ega bo'ladi. Qirg'izistondagi Manas Universiteti Turkologiya bo'limida esa O'rxun Enasoy yodgorliklarini o'qitish majburiy modul sifatida kiritilgan. “Old Turkic (Language of Orkhon-Yenisey Inscriptions)” fani orqali talabalar bitiktoshlarni asl yozuvda o'qish, transliteratsiya qilish, grammatik tahlil va tarjima bilan shug'ullanadi. Bu yondashuv ilmiy tadqiqotdan tashqari amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi va talabalarga Bilga Xoqon matnlarini manbaviy asosda o'zlashtirish imkonini beradi. Taqqoslash shuni ko'rsatadiki, ENUda bitiktoshlarni o'rganish ko'proq tarixiy-lingvistik va epigrafik jihatga yo'naltirilgan bo'lsa, Anadolu Universitetida filologik va grammatik tahlil ustuvorlik qiladi, Manas Universitetida esa matn bilan bevosita ishlash va amaliy transliteratsiya asosiy yo'nalish sifatida qaraladi. Shu orqali Bilga Xoqon bitiktoshlari turli mintaqalarda turlicha metodologiya asosida tadqiq qilinmoqda, ammo ularning barchasi qadimgi turkiy adabiyot, til va tarixni o'rganishda bir xil ahamiyat kasb etadi.

Bilga Xoqon bitiktoshlari turkiy xalqlarning qadimiy yozma merosida alohida o'rin tutadi. Ushbu yodgorliklarda turkiy xalqlarning davlat tuzilishi, ijtimoiy hayoti va tarixiy voqealari o'z aksini topgan. Xususan, Bilga Xoqonning "Tangri kabi Tangridan tug'ilgan turk Bilga Xoqon..." deb boshlanuvchi so'zlari turkiy xalqlar davlatparvarlik tafakkurining eng qadimiy ifodalaridan biridir. Bugungi kunda ushbu bitiktoshlarning asl matni, transliteratsiyasi va tarjimalari zamonaviy ilmiy portallarda keng yoritilgan. Masalan, **TURKBITIG** loyihasida bitiktoshlarning eski turk tilidagi matni hamda inglizcha tarjimasi taqdim etilgan.[11] Shu bilan birga, O'rxun bitiktoshlari bo'yicha klassik tadqiqotlar to'plami – **Vilgelm Tomsen tarjimasi** "Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering" nomi bilan nashr etilgan bo'lib, unda Bilga Xoqon matni ham batafsil tahlil qilingan. [12] Shuningdek, Kul Tegin va Bilga Xoqon bitiktoshlari haqida filologik sharhlar Li Yong-Song tomonidan tayyorlangan ilmiy maqolada ham berilgan. [13]

Isajon Sulton nasriy ijodi ichida "Bilga Xoqon" romani turkiy xalqlarning o'tmishdagi qahramonlik, birlik va madaniyat g'oyalarini badiiy tafakkur uzra jonlantirishda muhim adabiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu asar, "Sharq Yulduzi" jurnalining 2019-yil 9- hamda 10-sonlarida bosma shaklda e'lon qilingach, o'zbek nasri tarixida qadimgi turkiy hayot manzaralarini romanda aks ettirishga intilgan ilk urinishlardan biriga aylandi. [19] Romanda muallif qadimgi turkiy bitiktoshlar va tarixiy manbalarni batafsil tahlil qilib, ularning ramziy imkoniyatlaridan foydalanadi. Qahramonlar tabiati, kurashlar sahnasi va turkiy qadriyatlarga sadoqat roman matniga estetika va tarixiylik baxsh etadi. Xususan, rostgo'ylik, fidokorlik, birlik va milliy iftixor tushunchalari asosiy motiv sifatida ko'tariladi. Shuningdek, romanning badiiy qurilishi poetik tuqimaga boy bo'lib, tasviriy manzara, timsollar va dialoglar orqali tarixning jozibasi yoritiladi. Isajon Sulton tarixiylik va reallik o'rtasidagi muvozanatni saqlagan holda o'quvchini vaqt va makon orqali qadimgi turkiy dunyosiga olib kiradi. [20] "Bilga Xoqon" romani nafaqat adabiy asar, balki milliy xotira va tarixiy ong shakllantirish vositasi sifatida ham ahamiyatlidir. Bugungi kunda, milliy adabiyot, turkiy meros va tarixiy voqeliklar bilan uyg'unlikda ijod etilgan asarlar ichida bu roman yosh avlod uchun o'zligiga ishonch bag'ishlovchi manba sifatida qaraladi. Isajon Sultonning "Bilga Xoqon" romani o'zbek adabiyotida tarixiy shaxs va qadimiy yodgorliklarni badiiy obraz orqali qayta jonlantirishga qaratilgan yirik asarlardan biridir. Romanda qadimiy turkiy dunyoqarash, davlatparvarlik va birlik g'oyalari asosiy badiiy motiv sifatida ilgari suriladi.

Mazkur asar haqida ilmiy mulohazalar va bir qator tadqiqotlarda yaratilgan. Masalan, M. Xolmuratova o'z maqolasida Isajon Sulton tarixiy romanlarining poetik struktura va badiiy to'qima uyg'unligini tahlil qiladi. Unga ko'ra, "Bilga Xoqon" romani tarixiy voqealarning badiiy timsollar orqali jonlantirilishi, tasviriy detallar va poetik to'qima orqali o'quvchini o'ziga jalb etishi bilan alohida ajralib turadi M. Ergashev esa "Bilga Xoqon" romanida motiv va roviylik usullarining o'ziga xos tarzda qo'llanishiga e'tibor qaratadi. Uning ta'kidlashicha, romanda tarixiy faktlar bilan bir qatorda rivoyat va og'zaki ijod elementlari uyg'unlashtirilgan bo'lib, ular o'quvchiga qadimiy turkiy ruhiyatni chuqur his etishga yordam beradi. Shuningdek, romanning o'zi haqida qisqacha ma'lumot "UzPedia" elektron ensiklopediyasida ham berilgan bo'lib, unda asarning asosiy syujeti, tarixiy manbalarga tayanishi va badiiy xususiyatlari haqida umumiy tushuncha keltiriladi. [21] Bundan tashqari, asarning to'liq matni "Mutolaa.com" elektron kutubxonasida joylashtirilgan bo'lib, keng kitobxon ommasi uchun qulay tarzda taqdim etilgan [22]

Xulosa. Bilga Xoqon" romani nafaqat badiiy hodisa, balki ilmiy-nazariy jihatdan ham keng muhokama qilinayotgan asardir. Uni o'rganish jarayonida turli tadqiqotchilar romanning tarixiylik va badiiylik uyg'unligini, roviylik va motivlar tizimini alohida ta'kidlab o'tishmoqda. Shu boisdan, ushbu obraz adabiyotshunoslikda qadimiy turkiy merosni talqin etish yo'lidagi muhim adabiy izlanish sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qo'shjonov, M. *O'zbek adabiyoti tarixi*. — Toshkent: Fan, 1976.
2. Qosimjonov, Sh. *Turkiy xalqlar adabiy merosi va qadimiy yodgorliklar*. — Toshkent: Universitet, 1998.
3. Ergashev, A. *Orxon-Enasoy bitiktoshlari: matn, tarjima va tahlil*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
4. Yo'ldoshev, Q. *Qadimiy turkiy adabiy manbalar*. — Toshkent: Akademnashr, 2012.

ANTROPOTSENTRIZMNING O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDAGI TATBIQLARI

R.Mahmudov, f.f.d., dots., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva
G.Azatova, tayanch doktorant, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida antropotsentrizmning o'rni, bugungi kunda antropotsentrik paradigma asosida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar va xalq og'zaki ijodi namunalarini mazkur paradigma asosida tadqiq qilish istiqbollari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: antropotsentrik paradigma, leksik qatlam, so'z ma'nosi, tilshunoslik paradigmalari, kognitiv tilshunoslik

Аннотация. В данной статье анализируется роль антропоцентризма в узбекском языкознании, научные исследования, проводимые сегодня на основе антропоцентрической парадигмы, и перспективы исследования образцов устного народного творчества на основе данной парадигмы.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, лексический слой, значение слова, лингвистические парадигмы, когнитивная лингвистика.

Abstract. This article analyzes the role of anthropocentrism in Uzbek linguistics, scientific research conducted today on the basis of the anthropocentric paradigm, and the prospects for studying samples of oral folk art based on this paradigm.

Key words: anthropocentric paradigm, lexical layer, meaning of a word, linguistic paradigms, cognitive linguistics.

O'zbek tilshunosligida antropotsentrik paradigma shakllanishi

O'zbek tilshunosligi dastlab fonetika, morfologiya, sintaksis kabi strukturaviy yo'nalishlarga asoslangan edi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, inson omilini inobatga oluvchi **sotsiolingvistika, pragmatika, lingvomadaniyatshunoslik** kabi yangi yo'nalishlar rivojlandi. Mustaqillikdan keyin esa antropotsentrizm paradigmasi yanada mustahkamlanib, tilning **inson tafakkuri va madaniyatining oynasi** ekaniga alohida e'tibor qaratildi.

1. O'zbek xalq og'zaki ijodi materiallari asosida antropotsentrik tadqiqotlar

O'zbek xalq ertaklari, maqollari, topishmoqlari va dostonlarida inson omili markaziy o'rin tutadi. Antropotsentrizm tamoyillari quyidagi jihatlarida ko'rinadi:

- **Ertaklarda** qahramonlarning nomlari va xatti-harakatlari insonning qadriyatlarini, orzu-umidlari va ijtimoiy xulqini aks ettiradi. Masalan, "Ochilbek", "Botir", "Oymomo" kabi antroponimlar xalqning ideal inson haqidagi qarashlarini ifodalaydi.

- **Maqollar** inson tajribasining umumlashgan ifodasidir: "Yaxshi ot — insonning qanoti", "Ko'ngil ko'zi ko'r". Bu kabi iboralar antropotsentrizmni til orqali ifodalashning yorqin namunasidir.

- **Topishmoqlar** esa bolalarning tafakkurini shakllantirish vositasi sifatida insonning bilish faoliyatini ko'rsatadi.

2. O'zbek tili leksikasida antropotsentrizm

O'zbek tilida insonning ichki dunyosiga oid boy lug'at qatlamlari mavjud:

- **Ko'ngil** (xotirjamlik, mehr, g'am) — insonning hissiy-psixologik holatini ifodalaydi.

- **Yurak** (botirlik, sevgi, vijdon) — fiziologik organ bilan birga metaforik ma'noda ham ishlatiladi.

- **Ko'z** (idrok, qarash, nazar) — ko'pincha insonning dunyoqarashi va niyatini ifodalaydi.

Bunday leksik birliklar tilning antropotsentrik mohiyatini yaqqol ko'rsatadi, chunki ular inson ongining konseptual maydonlarini aks ettiradi.

3. Antroponimika va antropotsentrizm

O'zbek antroponimlari (ism-shariflar) antropotsentrik tadqiqotlar uchun boy manba hisoblanadi:

- **Islom davrida** arabcha ismlar insonning diniy dunyoqarashini ifodalagan ("Abdulloh", "Muhammad", "Fatima").

- **Turkiy ismlar** tabiat va inson fazilatlarini bilan bog'langan ("Botir", "Alp", "Gulbahor").

• **Mustaqillikdan keyin** esa milliy qadriyatlarga murojaat kuchaydi: “Amir Temur”, “Zulfiyaxonim”, “Bobur”.

Antroponimlar orqali jamiyatning **ijtimoiy-psixologik qarashlarini** tadqiq etish antropotsentrizm tamoyillarining yaqqol namunasidir.

4. O'zbek pragmatikasida antropotsentrizm

O'zbek tili nutq madaniyatida inson omili markaziy o'rinni egallaydi. Misol:

• **Salomlashish** – “Assalomu alaykum” nafaqat muloqot boshlanishi, balki insonning tinchlik va ezgulik tilashini ham ifodalaydi.

• **Hurmat kategoriyasi** – “sizlash” va “senlash” usullari insonlar o'rtasidagi ijtimoiy masofani belgilaydi.

• **Muloqot etiketi** – nutqiy jarayonda “iltimos”, “rahmat”, “marhamat” kabi so'zlar insoniy munosabatlarning asosini tashkil qiladi.

5. Zamonaviy o'zbek tili diskursida antropotsentrizm

Bugungi kunda o'zbek tilida:

• **Siyosiy diskursda** shaxsning jamiyat oldidagi mas'uliyati ko'proq tilga olinmoqda.

• **Ommaviy axborot vositalari diskursida** inson qadri, huquqi va manfaatlari asosiy mavzuga aylangan.

• **Internet diskursida** esa yangi avlodning til vositalari (emoji, qisqartmalar, aralash kodlar) antropotsentrik jarayonlarning zamonaviy ko'rinishi sifatida qaraladi.

O'zbek tilshunosligida antropotsentrizm quyidagilarda o'z ifodasini topmoqda:

1. **Xalq og'zaki ijodi** materiallarida inson qadriyatlari va orzularining til orqali ifodalanishi.

2. **Leksik-semantik qatlamlarda** insonning ichki dunyosini ifodalovchi boy konseptual maydonlarning mavjudligi.

3. **Antroponimlarda** jamiyatning tarixiy, diniy va madaniy qarashlarining aks etishi.

4. **Pragmatika va diskurs tahlilida** insonning ijtimoiy munosabatlari va kommunikativ strategiyalarining tadqiq qilinishi.

Shu bois antropotsentrizm o'zbek tilshunosligida mustahkam ilmiy yo'nalishga aylangan.

Antropotsentrizmning zamonaviy tilshunoslik paradigmasidagi istiqbollari

1. Antropotsentrizm va kognitiv tilshunoslik

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida kognitiv tilshunoslik dunyo tilshunosligida yetakchi yo'nalishlardan biriga aylandi. Uning asosiy g'oyasi – **til inson tafakkuri va dunyoqarashining aksidir**. Antropotsentrizm bilan kognitiv tilshunoslikning mushtarak jihatlari quyidagilarda ko'rinadi:

• Til **inson idroki va ongingning modeli** sifatida qaraladi.

• Konseptlar (masalan, *ona vatan*, *ko'ngil*, *or-nomus*) insonning tarixiy-madaniy tajribasini aks ettiradi.

• Kognitiv metafora nazariyasi til orqali insonning **tajriba asosida dunyoni idrok etishini** ko'rsatadi (Lakoff, Johnson).

O'zbek tilshunosligida ham bu yo'nalish tobora rivojlanib, xalq maqollari, ertaklari, diniy matnlaridagi konseptlar kognitiv-semantik tahlil qilinmoqda.

2. Lingvomadaniyatshunoslik va antropotsentrizm

Zamonaviy tilshunoslikda **lingvomadaniyatshunoslik** alohida o'rin tutadi. Uning asosiy vazifasi – til birliklari orqali **milliy madaniyatni aks ettirish**. Antropotsentrizm bu jarayonning markazida turadi, chunki inson til va madaniyatning asosiy yaratuvchisi va tashuvchisidir.

O'zbek tilida milliy qadriyatlar bilan bog'liq lingvomadaniy birliklar juda boy:

• **“Non” konsepti** – tiriklik, baraka, halollik timsoli.

• **“Ko'ngil” konsepti** – mehr, samimiyat, ruhiy holatning o'lchovi.

• **“Ona” konsepti** – mehr-muhabbat va vatanparvarlikning markazi.

Shunday qilib, lingvomadaniyatshunoslik antropotsentrik paradigmaga tayangan holda o'zbek xalqining milliy identitetini o'rganishga xizmat qiladi.

3. Pragmatika va diskurs tahlilida antropotsentrizm istiqbollari

Hozirgi global kommunikatsiya sharoitida inson omili yana-da muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda **diskurs tahlili** asosida quyidagi yo'nalishlar rivojlanmoqda:

- **Siyosiy diskurs** – insonni jamiyatdagi faol sub'ekt sifatida ko'rsatadi. Masalan, O'zbekiston Prezidentining nutqlarida “xalqimiz”, “farzandlarimiz” kabi birliklar milliy birdamlik va antropotsentrizmni mustahkamlaydi.

- **OAV diskursi** – ijtimoiy voqealarni inson hayoti bilan bog'lab yoritadi.

- **Internet diskursi** – blog, ijtimoiy tarmoqlar va chat tilida antropotsentrizm yangi shakllarda namoyon bo'lmoqda.

4. Antroponimika, toponimika va etnonimikaning istiqbollari

Onomastika doirasida antropotsentrik tadqiqotlar kengaymoqda. Bugungi kunda:

- **Antroponimika** – o'zbek ismlarining milliy identitetni mustahkamlashdagi o'rni, yangi davr ismlarining sotsiopsixologik asoslari o'rganilmoqda.

- **Toponimika** – joy nomlarida xalqning tarixiy xotirasi va madaniy qadriyatlari tadqiq qilinmoqda.

- **Etnonimika** – millatlararo aloqalarning tildagi ifodasi insoniyat tarixini qayta tiklashda qo'shimcha imkoniyatlar yaratmoqda.

5. Sotsiollingvistika va antropotsentrizm

O'zbek tilida **sotsiollingvistik tadqiqotlar** tobora kengayib bormoqda. Ularda antropotsentrik tamoyillar quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- **“Sizlash” va “senlash”** – ijtimoiy masofa va hurmatning ifodasi.

- **Ayollarga nisbatan nutqiy madaniyat** – jins va jamiyatdagi rolga asoslangan nutqiy normalar.

- **Ko'p tillilik** – O'zbekistondagi etnik guruhlarining til tanlash jarayonlari insonning ijtimoiy maqomi va o'zini identifikatsiya qilishiga bog'liq.

6. Kelajak istiqbollari

Kelgusida antropotsentrizm quyidagi yo'nalishlarda o'zbek tilshunosligi rivojiga xizmat qilishi mumkin:

1. **Kognitiv lingvistika** asosida milliy konseptosferani to'liq tadqiq etish.

2. **Lingvokulturologik lug'atlar** tuzish (masalan, “O'zbek xalq konseptlari lug'ati”).

3. **Sotsiollingvistik monitoring** orqali zamonaviy o'zbek jamiyatida tilning ijtimoiy mavqeyini o'rganish.

4. **Diskurs tahlili** asosida siyosiy, diniy va virtual diskurslarda antropotsentrik birliklarni tadqiq qilish.

5. **Onomastik tadqiqotlarni** kengaytirish orqali milliy identitet va tarixiy xotira masalalarini yanada chuqur yoritish.

Antropotsentrizm zamonaviy tilshunoslik paradigmasining **asosiy tamoyiliga aylangan**. U tilni inson faoliyati, tafakkuri va madaniyati bilan bevosita bog'liq holda o'rganishni taqozo qiladi. O'zbek tilshunosligida ham bu yo'nalish tobora kengayib, kognitiv lingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, diskurs tahlili, sotsiollingvistika va onomastika sohalarida yangi istiqbollarni ochmoqda.

Xulosa

1. Xalq og'zaki ijodi namunalarining lingvistik jihatdan ahamiyati

Antropotsentrik paradigma tilshunoslik tarixida **insonni markazga qo'yish tamoyili** sifatida qaraladi. Bu yondashuv tilni o'z-o'zidan mavjud bo'lgan tizim emas, balki **inson tafakkuri, ehtiyoji va madaniy faoliyatining natijasi** sifatida talqin etadi.

Mazkur qarashning lingvistik jihatdan ahamiyatini quyidagilarda ko'rish mumkin:

- Til birliklari insonning **ijtimoiy-madaniy faoliyatini aks ettiruvchi kod** sifatida namoyon bo'ladi.

- Antropotsentrizm tilshunoslikda **semantika, pragmatika, kognitiv lingvistika** va **lingvomadaniyatshunoslik** kabi yo'nalishlarning shakllanishiga asos bo'ldi.

• O'zbek tilshunosligida xalq og'zaki ijodi, ertaklar, maqollar va diniy matnlardagi **konseptlarning** tahlili antropotsentrik paradigma asosida amalga oshirilib, tilning **milliy-madaniy mohiyati** yanada yorqin ochildi.

Shunday qilib, antropotsentrizm nafaqat tilshunoslik nazariyasini boyitadi, balki amaliy tadqiqotlar uchun ham keng imkoniyatlar yaratadi.

2. Antropotsentrizmning o'zbek tilshunosligidagi tutgan o'rni

O'zbek tilshunosligida antropotsentrik yo'nalish so'nggi o'n yilliklarda faol rivojlanib kelmoqda. Bu borada quyidagi natijalarni qayd etish mumkin:

• **Konseptual tahlil:** "ona", "ko'ngil", "mehmon", "non" kabi milliy konseptlar antropotsentrik paradigma asosida o'rganilmoqda.

• **Onomastik tadqiqotlar:** ismlar, toponimlar va etnonimlarning **sotsiomadaniy** jihatlarini tahlil qilinmoqda.

• **Diskurs tahlili:** siyosiy, diniy va ommaviy diskurslarda inson markaziy omil sifatida o'rganilmoqda.

• **Lingvokulturologik yondashuv:** til va madaniyatning uzviy bog'liqligi antropotsentrik tamoyillar asosida yoritilmoqda.

Natijada, o'zbek tilshunosligida **tilning milliy ruhiyati, madaniy o'ziga xosligi va ijtimoiy vazifalari** chuqurroq ochilmoqda.

3. Kelgusidagi tadqiqotlar istiqbollari

Antropotsentrizm paradigmasi asosida o'zbek tilshunosligida quyidagi tadqiqot yo'nalishlari istiqbolli hisoblanadi:

1. **Kognitiv lingvistika:** milliy konseptosferani (masalan, *or*, *nomus*, *vatan*, *ko'ngil*) tizimli tahlil qilish.

2. **Lingvokulturologik lug'atlar** yaratish: xalqning mentaliteti va qadriyatlarini aks ettiruvchi maxsus leksik manbalarni tuzish.

3. **Diskurs tahlili:** zamonaviy siyosiy, diniy va virtual diskurslarda antropotsentrik birliklarni tadqiq qilish.

4. **Onomastik tadqiqotlar:** yangi davr ismlarining shakllanish jarayoni va ularning sotsiomadaniy asoslarini o'rganish.

5. **Sotsiolingvistika:** ko'p tillilik va til siyosatining inson identitetiga ta'sirini chuqur tahlil qilish.

6. **Antropotsentrizm va tarjimashunoslik:** o'zbek xalqining lingvomadaniy birliklarini boshqa tillarga tarjima qilishdagi muammolarni tadqiq etish.

Antropotsentrizm tilshunoslikning yangi paradigmasi sifatida **insonni tilning markaziy yaratuvchisi va iste'molchisi** deb belgilaydi. O'zbek tilshunosligi uchun bu yondashuv milliy tilni chuqurroq anglash, uning madaniy, tarixiy va ijtimoiy qatlamlarini qayta tahlil qilishda beqiyos ahamiyatga ega.

Demak, antropotsentrizm nafaqat o'zbek tilshunosligining nazariy asoslarini mustahkamlaydi, balki kelgusidagi ilmiy izlanishlarga keng yo'l ochib beradi.

UO'K 791.3

KINODISKURSDA TIL, JAMIYAT VA MADANIYATNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

N.M.Mamadjanova, PhD, dots., Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada kinodiskursda til, jamiyat va madaniyatning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek film va teleseriallar doirasidagi lingvistik xilma-xillikning cheklovlari haqida so'z yuritilgan. Bundan tashqari kinomotografik diskursni ijtimoiy faoliyatning alihida sohasi sifatida o'rganish haqida mulohaza qilinadi.

Kalit so'zlar: film, teleserial, ijtimoiy faoliyat, diskurs, kinomotografik diskurs.

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь языка, общества и культуры в кинодискурсе. Также рассматриваются ограничения языкового разнообразия в фильмах и

телесериалах. Также рассматривается изучение кинодискурса как отдельной области социальной деятельности.

Ключевые слова: фильм, телесериал, социальная деятельность, дискурс, дискурс кинематографии

Abstract. The article analyzes the relationship between language, society, and culture in film discourse. It also examines the limitations of linguistic diversity in movies and TV series. Additionally, the study of film discourse as a distinct area of social activity is considered.

Key words: film, tv serial, social activity, discourse, cinematography discourse.

Kirish. Tilshunoslik olamida tarjima masalalari, matn tahlili hamisha o'zining aktualligi bilan tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Har bir davrda tarjima nazariyasi va amaliyoti, xususan, matnning mazmuniy, uslubiy va madaniy qatlamlarini tahlil qilish masalasi turli yondashuvlar orqali o'rganib borilgan. Ayniqsa, globallashtirish jarayonlari, xalqaro kommunikatsiya va madaniyatlararo muloqotning kuchayishi bilan tarjima jarayoni faqat til darajasidagi o'zgarish emas, balki madaniy semantikaning qayta qurilishi sifatida ham qaralmoqda.

Kino olamida matn tahlili – kinodiskurs, ya'ni filmni kommunikativ va madaniy hodisa sifatida o'rganish – bugungi zamonaviy lingvistik yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanib bormoqda. Kinodiskursda tahlil qilinayotgan matn nafaqat ssenariy yoki subtitrlar bilan cheklanmaydi, balki unda nutq, obraz, musiqiy fon, vizual ifoda va kontekstual ma'no uyg'unlashgan bo'ladi. Shu bois film tili, uning ijtimoiy va madaniy konnotatsiyalari tarjimon uchun murakkab, ammo o'ziga xos tahlil obyekti.

Ikki yoki undan ortiq madaniyat vakillarining filmlarini solishtirish, ularning matnlaridagi tarjima strategiyalarini o'rganish hozirgi zamon tarjimashunoslikning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayon kinodiskurs orqali jamiyatning ijtimoiy qadriyatlarini, madaniy stereotiplarini va lingvistik tafakkurini aks ettiradi. Kino esa o'z tabiatiga ko'ra adabiyot, musiqa, tasviriy san'at, teatr, fotografiya kabi san'at turlarini o'zida mujassam etgan kompleks fenomen sifatida tarjima tahlilida alohida o'rin tutadi.

Mavzuga oid tahlil. Tarjima masalalarini kino sohasida o'rganilishi ham bugungi kunda olimlarning tadqiqot obyektiga aylanib borayotgan masalalardan biridir.

Ba'zi tadqiqotlar film va teleseriallar doirasidagi lingvistik xilma-xillikning cheklovlariga e'tibor qaratgan. Bu yo'nalish filmlarda ular tasvirlagan sotsiolingvistik farqlar bilan qanday munosabatda bo'lishini emas, balki kundalik hayotda uchraydigan murakkab sotsiolingvistik variatsiyalarni qay darajada aks ettirishini o'rganadi. Ular kinematografik diskursni ijtimoiy faoliyatning alohida sohasi sifatida o'rganish imkonini beradi. Bundan tashqari, ular turli sohalar, ayniqsa kino, televidenie va tarjimashunoslik nuqtai nazarlarini o'z ichiga oladi (Petruciga qarang).

Kino va tilshunoslik kesishmasini o'rganish yanada chuqur tadqiqot talab qiladigan soha bo'lib qolmoqda. Biroq, fanlararo yondashuvning o'zigina mavjud kamchiliklarni bartaraf eta olmaydi. Sotsiolingvistik audiovizual badiiy asarlarni til namoyon bo'lishining muhim sohasi sifatida e'tibordan chetda qoldirgan bo'lsa, kinoshunoslik ham xuddi shunday sotsiolingvistik jihatlarni e'tiborga olmayotgani ko'zga tashlanadi. Bu esa glossariylar, qo'llanmalar va darsliklardan tegishli ma'lumotlarning o'rin olmaganida namoyon bo'ladi. Xatchbi [1] ta'kidlashicha, media tadqiqotlari ko'pincha tilni shunchaki "shaffof" vosita deb hisoblaydi, u faqat "mazmun"ni yetkazib beruvchi vosita bo'lib, keyinchalik bu mazmun hikoya tahlili yoki boshqa baholash mezonlari orqali o'rganiladi. Bundan tashqari, audiovizual matnlarda vizual ma'noni og'zaki muloqotdan ustun qo'yish tendensiyasi kinoshunoslikni adabiy tahlildan uzoqlashtirdi. Natijada, bu audiovizual hikoyalar va ularning personajlarini o'rganishda tilning indeks xususiyatlarini chetga surib qo'yishga olib keldi. Shuni ta'kidlash joizki, bunday xususiyatlarning tahlillari mavjud; masalan, urg'u, sheva, jargon va kod almashtirish kabi elementlar kino dialogida qo'llaniladigan uslubiy vositalar sifatida tan olingan. [2] Biroq, kinoshunoslik doirasida ushbu elementlarga yondashish ko'pincha yuzaki bo'lib qolmoqda. Bu hatto zamonaviy muhojirlar kinosida ham kuzatiladi, garchi bu janr ko'pincha nostandart til variantlari, muhojir tillari va kod almashinuvini o'z ichiga olsa-da.

Kino tadqiqotlari bilan shug'ullanish muhim afzalliklarga ega, ayniqsa faqatgina tilning o'ziga e'tibor berib qolmay kino prodyuserlari va aktyorlar sotsiolingvistik farqlanishni qanday boshqarishiga ta'sir ko'rsatadigan kino diskursining turli elementlarini o'rganishda. Ushbu mavzuning muhim jihatlaridan biri xarakter va tavsifdir, bu tilshunoslarga audiovizual hikoyalar doirasida lingvistik farqlanishning dolzarbligini ko'rsatish uchun fanlararo hamkorlik imkoniyatini beradi. Culpeper va McIntyre [3] fikriga ko'ra, qahramonlarning tildan foydalanish uslubi ularning badiiy kontekstdagi faoliyat turlarini qisman belgilaydi. Shunga asoslanib, personajlar dialogidagi uslubiy tanlovlar ularning hissiy va ta'sirli holatlari, shuningdek, ijtimoiy turlari va uslublarining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi, deb aytish mumkin. Bunday fanlararo almashinuv orqali tilshunoslar kinoshunoslikda tilning indeksli o'lehovlarini e'tibordan chetda qoldirish tendentsiyasini bartaraf etishlari mumkin. Shu bilan birga, kinoning keng qamrovli multimodal ma'no yaratish tizimida tilning ahamiyatini haddan tashqari bo'rttirib ko'rsatmaslik lozim.

Kino diskursga boshqa muloqot shakllarining o'rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki sotsiolingvistik tadqiqotlarning alohida va to'laqonli sohasi sifatida qarash kerak. Bu fikr o'z-o'zidan tushunarli bo'lib ko'rinishi mumkin, ammo uni aytib o'tish muhim, ayniqsa tarixiy va zamonaviy tadqiqotlarda qarama-qarshi nuqtai nazar qo'llanilganda, ya'ni kundalik tilni tushunish uchun audiovizual badiiy asarlar asos qilib olinganda. Masalan, Tagliamonte va Roberts [4] AQSH teleserialida kuchaytirish vositalaridan foydalanishni o'rganadilar, sotsiolingvistik tahlilda "real dunyo" lingvistik ma'lumotlari uchun proksi sifatida ommaviy axborot vositalaridan olingan ma'lumotlarning imkoniyatlarini baholaydilar. Ularning tadqiqoti kuchaytirgichlarning turli mavsumlarda va personajlarning jinsi bo'yicha qo'llanilish chastotasini tahlil qiladi, bu natijalarni og'zaki ingliz tili korpuslari bilan taqqoslaydi va oxir-oqibat "media tili aslida tilda sodir bo'layotgan jarayonlarni aks ettiradi" degan xulosaga keladi (o'sha manba: 296). Biroq, ushbu tahlil audiovizual badiiy asarlardagi lingvistik xilma-xillik bunday da'voni asoslash uchun juda keng ekanligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, u kino diskursidan olingan ma'lumotlar ma'lum bir nutq jamoasida kuzatiladigan haqiqiy til namunalaridan ko'ra, ko'proq jamiyatning til haqidagi tasavvurlarini aks ettirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Ba'zi tadqiqotlarda film tahlili bo'yicha boshqa fanlar qo'llaydigan metodologiyalardan farqli o'laroq, tanlab olish yondashuvi qo'llanilgan. Mualliflar filmlardagi ma'no mexanizmlarini yoritishga qaratilgan keng qamrovli multimodal tahlil o'tkazish o'rniga [5] kino kontekstidagi sotsiolingvistik farqlarning oqibatlariga alohida e'tibor qaratadi. Bu yo'nalish filmlarni tanlash va e'tibor qaratish kerak bo'lgan film qismlarini belgilashda ma'lum cheklovlarni talab qiladi. Ta'kidlash joizki, barcha filmlar ham sotsiolingvistik tahlil uchun bir xil darajada mos kelmaydi. Har qanday audiovizual hikoya sotsiolingvistik unsurlardan butunlay xoli deyish noto'g'ri bo'lsa-da, til xilma-xilligining kinossenariyga singdirilishi turli yo'llar bilan amalga oshiriladi. Mualliflar shevani "mahalliy lisoniy xilma-xillik" deb ataydilar, ammo har qanday audiovizual hikoya sotsiolingvistik unsurlardan xoli, deb aytish noto'g'ri bo'lsa-da, lisoniy xilma-xillikning kino hikoyachiligiga integratsiyasi turli yo'llar bilan sodir bo'ladi. Bundan tashqari, rivojlanishi o'zlari foydalanayotgan yoki munosabat bildirayotgan til turlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan qahramonlar boshqalarga qaraganda ko'proq ahamiyatli hisoblanadi. Ushbu tahliliy asos ma'lum darajada "og'zaki nutqqa moyillik"ni ko'rsatishi mumkin bo'lsa-da, aynan shu moyillik filmni sotsiolingvistik tadqiqot uchun qimmatli mavzuga aylantiradi, ayniqsa ijtimoiy-madaniy xilma-xillikning kinematografik tasvirlariga asos bo'luvchi til mafkuralari nuqtai nazaridan. Bundan tashqari, sotsiolingvistik nuqtai nazar filmning dastlabki qismlariga ko'proq e'tibor qaratishi mumkin, chunki qahramonlarga xos uslubiy farqlar odatda hikoyaning boshlanish bosqichlarida o'rnatiladi. Tahlil, shuningdek, yagona hal qiluvchi sahna yoki ma'lum bir qahramonga qaratilgan bo'lishi mumkin. Androutsopoulos tomonidan taklif qilingan repertuarlar, qahramonlar va sahnalarning uch qismli tahliliy asoslari (ushbu son) bu tanlovlarni filmning keng qamrovli doirasi ichida samarali kontekstga joylashtirishi mumkin. Androutsopoulos tomonidan taklif qilingan repertuarlar, qahramonlar va sahnalarning uch tomonlama tahliliy asoslari (ushbu masala) ushbu tanlovlarni filmning kengroq doirasida samarali kontekstga kiritishi mumkin.

Hulosa o'rinda aytish mumkinki, ushbu sohada turli nazariy maktablar va yondashuvlarga asoslangan tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, ularning umumlashtirilgan, tizimli tahlili hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Aksariyat izlanishlar film tilining sotsiolingvistik xususiyatlarini alohida misollar asosida ko'rib chiqadi, biroq ularni yagona diskursiv model doirasida o'rganish masalasi hanuzgacha ochiq qolmoqda.

Kinodiskursni faqat madaniy tafovutlarni yoki til o'zgarishlarini aks ettiruvchi vosita sifatida emas, balki ijtimoiy ong va identifikatsiya mexanizmlarini ifodalovchi murakkab kommunikativ tizim sifatida tadqiq etish zarur. Zero, filmlar faqat tasvirlagan sotsiolingvistik farqlarni namoyon etish bilan cheklanmay, ular orqali jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar, gender rollari, etnik o'zlik, milliy tafakkur va global ta'sirlarning o'zaro munosabati ham aks etadi.

Biroq ko'plab holatlarda film matni real hayotdagi sotsiolingvistik murakkablikni to'liq ifodalab bera olmaydi. Tarjima jarayonida esa bu tafovut yanada chuqurlashadi: madaniyatlararo kodlar, metaforik qatlamlar va milliy nutq uslublari yo'qolishi mumkin. Shu bois kinodiskursdagi til, jamiyat va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganish nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-falsafiy ahamiyatga ham ega.

Demak, bu yo'nalishda hali yechimini kutayotgan masalalar talay. Eng avvalo, kinodiskursni sotsiolingvistik model sifatida tizimlashtirish, tarjima jarayonida madaniy signallarni adekvat yetkazish hamda til va identitet o'rtasidagi bog'liqlikni empirik asosda tadqiq etish muhim vazifalar sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hutchby, Ian. 2006. Media talk: Conversation analysis and the study of broadcasting. Maidenhead: Open University Press.
2. Kozloff, Sarah. 2000. Overhearing film dialogue. Berkeley, CA: University of California Press.
3. Culpeper, Jonathan & Dan McIntyre. 2010. Activity types and characterisation in dramatic discourse. In Jens Eder, Fotis Jannidis & Ralf Schneider (eds.), Characters in fictional worlds, 176207. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
4. Tagliamonte, Sali A. & Chris Roberts. 2005. So weird; so cool; so innovative: The use of intensifiers in the television series Friends. American Speech 80. 280-300.
5. Bateman, John & Karl-Heinrich Schmidt. 2011. Multimodal film analysis: How films mean. London: Routledge.

UO'K 811.111

HOZIRGI ZAMON TIBBIY TERMINOLOGIYASINING LINGVISTIK MUAMMOLARI

N.A.Mamatova, katta o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Tibbiyyot sohasida terminologiya muhim rol o'ynaydi, chunki u tibbiyyotga oid bilimlarni aniq va ravon ifodalashga yordam beradi. Biroq, hozirgi zamon tibbiy terminologiyasida bir qator lingvistik muammolar mavjud bo'lib, bu muammolar professional muloqot jarayonida tushunmovchiliklarga va xatoliklarga sabab bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada tibbiy soha terminologiyasining lingvistik muammolari, ularning sabablari va oqibatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy standartlar, leksika, kodifikatsiya, tibbiy terminologiya, unifikatsiya, nomuvofiqlik, dublet terminlar, tartibsiz va notekis jarayon

Аннотация. Терминология играет важную роль в сфере медицины, поскольку помогает ясно и лаконично выразить медицинские знания. Однако современная медицинская терминология имеет ряд лингвистических проблем, которые могут стать причиной недопонимания и ошибок в профессиональном общении. В данной статье анализируются лингвистические проблемы медицинской терминологии, их причины и последствия.

Ключевые слова: национальные стандарты, лексика, кодификация, медицинская терминология, унификация, непоследовательность, дублирующиеся термины, хаотичный и неравномерный процесс

Abstract. Terminology plays an important role in the sphere of medicine, as it helps to express medical knowledge clearly and concisely. However, modern medical terminology has a number of linguistic problems, which can lead to misunderstandings and errors in professional communication. This article analyzes the linguistic problems of medical terminology, their causes and consequences.

Keywords: national standards, lexis, codification, medical terminology, unification, inconsistency, duplicate terms, chaotic and uneven process

Jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar turli professional sohalarida qo'llanib kelinayotgan tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshishiga sabab bo'lmoqda. Leksika, turli ijtimoiy guruhlarining psixologik jihatlarini ifodalash, muayyan ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish va ularga e'tibor qaratishning bir usuli ekanligini ta'kidlash juda muhimdir. Shu bois, zamonaviy tibbiy terminologiyaning lingvistik jihatlarini o'rganish alohida e'tiborga molikdir. Har bir soha o'zining maxsus atamalariga ega, ayniqsa, ko'p asrlik jamiyat rivojlanishi natijasida shakllangan tibbiyot. Sohaga oid maxsus leksika, ma'lumki, tarixning har bir davrida umumiy foydalaniladigan til bilan doimiy aloqada bo'lib, bir tomondan, terminologizatsiya jarayoni natijasida shakllansa, ikkinchi tomondan, determinologizatsiya jarayoni natijasida uning tizimini to'ldirib va boyitib boradi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, turli mamlakatlarda tibbiy terminologiya standartlari turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, bir xil kasallik yoki holat uchun turli tillarda turli nomlar qo'llanilishi mumkin. Bu esa tibbiyot xodimlari o'rtasida kommunikatsiyani qiyinlashishiga olib keladi. Tibbiy tadqiqotlar yoki bemorlarni davolash jarayonida terminlarning nomuvofiqligi sezilarli xatoliklarga olib kelishi mumkin.

Hozirgi kunda yangi texnologiyalar paydo bo'lishi va ilmiy tadqiqotlar olib borilishi natijasida ko'plab yangi terminlar paydo bo'lmoqda. Bu esa ko'p hollarda eski va yangi terminlar o'rtasida chalkashliklarga sabab bo'lishi mumkin. Dublet terminlar, ya'ni bir xil tushunchani ifodalovchi bir nechta sinonimlar, tibbiy leksikani murakkablashtiradi va mutaxassislar o'rtasida tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Ko'plab tibbiy terminlar lotin yoki yunon tillaridan kirib kelgan. Bunday terminlar ko'pincha murakkab tuzilmaga ega bo'lib, tibbiyot xodimlari uchun ularni to'g'ri ishlatish zarurati tug'iladi.

Tibbiy terminologiya qaysi tilda taqdim etilganidan qat'iy nazar, umumiy leksik va so'z hosil qilish birliklarining muhim qismini o'z ichiga oladi hamda o'xshash strukturaviy modellarni ham o'z ichiga oladi. Tibbiy terminologiya muammolarini yorituvchi lingvistik adabiyotda terminlarning tuzilishi masalalariga katta e'tibor qaratiladi. Bu terminlar yunon va lotin tillaridan olingan yoki yunon-lotin termin elementlarini qo'llanib sun'iy ravishda yaratilgan bo'lishi mumkin. Semantik o'zgarishlarni o'rganish jarayonlari, umumiy so'zlarning ikkilamchi nomlanishi va terminologiyalashuvi masalalari hamda tibbiyotning alohida sohalaridagi til xususiyatlari va dinamikasi (masalan: pediatriya, farmatsevtika, oftalmologiya va boshqalar) ham muhim ahamiyatga ega. Klassik tillar - lotin va yunon tillari - tibbiy terminologiyani to'ldirishning asosiy xalqaro manbai sifatida qolmoqda. Hozirgi kunda tibbiy klinik terminologiyaga yangi kiritilgan terminlarning aksariyati ushbu tillarning o'zagini ko'rsatadi. Misol uchun: kompyuter tomografiyasi (yunoncha *tomos* - qatlamni sindirish va *grapho* - yozish), biopsiya (yunoncha *bios* - hayot va *opsis* - ko'rish) va transplantatsiya (lotincha *transplantatio* - ko'chirish) va boshqalar.

Tibbiy termin biz tomonidan ilmiy bilimlar tizimi va kasalliklarni aniqlash, davolash va oldini olishga qaratilgan amaliy tadbirlar haqida ma'lumot beruvchi til elementi sifatida qaraladi. Nazariy jihatdan har bir so'z termin bo'lishi mumkin, ammo u faqat aktualizatsiya jarayonida - umumiy adabiy tilning leksiko-semantik tizimidan chiqarilib terminlar tizimiga kiritilganda terminga aylanadi. Termin oddiy keng ma'noda qo'llaniluvchi so'z bilan ko'p jihatdan o'xshashdir - kategorik-grammatik jihatdan ham, leksiko-semantik jihatdan ham. Oddiy keng ma'noda qo'llaniluvchi so'zning semantik strukturasi "asosiy ma'noviy jihatlar" mavjud bo'lib, leksema o'zining rivojlanish tarixida turli bosqichlardan o'tadi.

Umumiy ma'noni terminologik ma'noga aylantirish mexanizmini o'rganish yangi bajarilishi muhim bo'lgan ilmiy vazifadir va uning yechimi avvalo so'zning semantik tuzilmasida yuz berayotgan chuqur jarayonlarni tahlil qilishda yotadi. Bunda turli jihatlar majmuasini hisobga olish muhimdir, chunki terminologik ma'noni shakllantirish jarayoni nafaqat semantika balki leksik birlikning tizimli bog'lanishlari, uning paradigmatic va sintagmatik xususiyatlari hamda so'z hosil qilish munosabatlarini qamrab oluvchi murakkab jarayondir. Ushbu muammoning ahamiyati terminning o'ziga xosligini aniqlashda va alohida termin tizimlarining shakllanishi va rivojlanishidagi asosiy qonuniyatlarni o'rganishda muhim sanaladi.

Terminlarni tahlil qilishda odatda farqlovchi prinsip qo'llaniladi; bu yerda termin oddiy keng ma'noli so'zga qarama-qarshi qo'yiladi. Bu esa termin va so'zning bir qator muhim xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi hamda ularning semantikasi, tuzilishi va grammatik shakllanishidagi o'xshashliklarni aniqlashga yordam beradi va paradigmatika xususiyatlarini belgilab beradi hamda gap va matn tuzilmasidagi o'ziga xosliklarni aniqlaydi.

Terminologizatsiya jarayonini ko'rib chiqayotganda, faqat termin va so'zning farqlovchi belgilari asosida emas, balki umumiy, birlashtiruvchi jihatlar asosida ham ish olib borildi. Bu esa terminologiya va oddiy leksikani aniq ajratib bo'lmazligini ko'rsatadi, chunki termin va so'z ko'plab jihatlarida o'zaro bog'liqdir. Determinologizatsiya jarayonida termin umumiy leksik tizimga aylanishi mumkin.

Texnik taraqqiyot va ma'lumotlarga deyarli cheksiz kirish imkoniyati ilgari tor mutaxassislikka oid terminologiyani umumiy foydalanishga aylantirmoqda. Bunday "oqimlilik" terminlarning hatto kundalik tilga tarqalishiga yordam beradi. Masalan, tibbiyot sohasida, keng tarqalgan (*epidemiya*, *virus*, *vaksina*, *isitma*) va kam uchraydigan (*gemianopsiya* – har ikkala ko'zning yarim ko'rish maydonining yo'qolishi) terminlarni ko'rib chiqish va tahlil qilishga undaydi.

Tibbiy terminologiya tilning leksik tizimida o'ziga xos o'rin tutadi, chunki u stilistik, semantik va so'z hosil qilish xususiyatlariga ega. U termin hosil qilish va foydalanishdagi o'ziga xosliklari bilan ajralib turadi. Tibbiyot sohasiga qiziqish nafaqat mutaxassislar, balki oddiy odamlar orasida ham yuqori, bu esa uning dolzarbligi va talabga ega bo'lishi bilan bog'liq. Shuningdek, terminologiyani tushunish va anglash darajasi ham yuqoridir. Masalan, *proliferatsiya* – hujayralar va ichki hujayra tuzilmalarining yangi hosil bo'lishi faqat anatomiya va fiziologiya mutaxassislari tomonidan tan olinishi va tushunilishi mumkin. Agar biz *avitaminoz* – hayotiy funksiyalarni saqlash uchun zarur bo'lgan vitaminlar – oziq moddalarining yetishmasligi va bunga bog'liq buzilishlar; *epidemiya* – ma'lum bir infeksiya kasallikning keng tarqalishi kabi terminlarni eslasak, maxsus lug'atlardan foydalanish ehtiyoji paydo bo'lmaydi. Bu esa har bir terminning badiiy adabiyotda ishlatilish chastotasi bilan ham bog'liq.

Shunday qilib, umumiy ma'no to'g'ridan-to'g'ri terminologik ma'noga bog'liq. Ko'p hollarda tibbiy terminologik nominatsiya – bu ongli harakat bo'lib, bu terminlar va termin tizimlari boshqa til tasavvurlaridan farqli o'laroq, maxsus semiotik modellar nazariyasi sifatida, aniqroq qurilganini va ko'proq formal mantiq qonunlariga tayanishini ko'rsatadi.

Turli tillarda tibbiy terminologiyaning kodifikatsiyasi va unifikatsiyasi yo'qligi yoki yetarlicha bo'lmazligi, tibbiy hujjatlar va tarjimalarni tayyorlashda muammolarni keltirib chiqaradi. Har bir mamlakatda o'ziga xos standartlar mavjud bo'lishi, xalqaro hamkorlikda qiyinchiliklarga olib keladi.

Tibbiyotning doimiy rivojlanishi yangi kasalliklar va davolash usullarining paydo bo'lishiga olib keladi. Bu esa yangi terminlarning tezda ishlab chiqilishini talab qiladi, ammo ko'pincha bu jarayon tartibsiz va notekis bo'ladi.

Terminologiyaning nomuvofiqligi diagnostika, davolash va ilmiy ishlar bo'yicha xatoliklarga olib kelishi mumkin. Tibbiyot xodimlari o'rtasida tushunmovchiliklar, bemorlar uchun salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Tibbiy matnlarni tarjima qilishda lingvistik muammolar yuzaga keladi, chunki har bir tilning o'ziga xosligi va konteksti mavjud. Tarjima jarayonida noto'g'ri tushunish yoki noto'g'ri terminlardan foydalanish, xalqaro hamkorlikda qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Hozirgi zamon tibbiy terminologiyasining lingvistik muammolari professional kommunikatsiyada jiddiy to'siqlar hosil qiladi. Nomuvofiqlik, dubbletlik, inglizlashuv, kodifikatsiya va unifikatsiya masalalari tibbiyot sohasida tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlik, standartlashtirish va terminologiyani ko'rib chiqish va yangilab borish zarur jihatlardandir. Tibbiyot sohasidagi mutaxassislar uchun aniq va universal terminologiya yaratish bu bemorlarni parvarishlash va ularning sog'ligiga oid muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Druganova B. English Medical terminology – different ways of forming medical terms // JAHR European Journal of Bioethics. 2013. Vol. 4(7).

2. Mamadaliyeva M.U. Tibbiy terminlarning lingvistik xususiyati. "Zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb muammolari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari, p.147-150.
3. Raximova Sh.A. Ingliz va o'zbek tillarida tibbiy atamalarning leksikografik muammolari. "Innovation:The journal of social sciences and researches." Vol.1,issue 5. p.162-163.
4. Madvaliev A. Lug'at va lug'at turlari xususida // O'zbek tili va adabiyoti. 2008. - No.1. – B. 60-64.

UDK: 81'112.2

FRANSUZ TILI UNDOSHLARI TOVUSH PAYCHALARINING ISHTIROKIGA KO'RA DARAJALANISHI

G.A.Mamasoliyeva, dots., Andijon davlat chet tillar instituti, Andijon

ORCID: 0009-0005-7615-5249

Annotatsiya. Maqolada fransuz tili undosh tovushlarining tovush paychalari ishtirokiga ko'ra jarangli va jarangsizlarga ajratilishi hamda ularning fonetik belgilari yoritiladi. Shuningdek, undoshlarning artikulyatsion o'rni, talaffuz jarayoni va darajali munosabatlari ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Undoshlarning tovush paychalarining ishtirokiga ko'ra darajalanishi qatorlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: fransuz tili, undosh tovushlar, jarangli undoshlar, jarangsiz undoshlar, tovush paychalari, darajalanish qatorlari

Аннотация. В статье рассматривается разделение согласных звуков французского языка на звонкие и глухие в зависимости от участия голосовых связок, а также освещаются их фонетические характеристики. Кроме того, исследуются артикуляционные позиции согласных, процесс произношения и их градуальные отношения на научной основе. Определяются ряды классификации согласных по степени участия голосовых связок.

Ключевые слова: французский язык, согласные звуки, звонкие согласные, глухие согласные, голосовые связки, классификационные ряды

Abstract. The article discusses the division of French consonant sounds into voiced and voiceless according to the involvement of the vocal cords, as well as their phonetic features. It also examines the articulatory positions of consonants, the process of pronunciation, and their gradational relations on a scientific basis. The classification sequences of consonants according to the degree of vocal cord involvement are identified.

Keywords: French language, consonant sounds, voiced consonants, voiceless consonants, vocal cords, classification sequences

Kirish. Fransuz tili fonetik tizimida undosh tovushlar muhim o'rin egallaydi. Ularning talaffuzi, jarangdorlik darajasi va tovush paychalari ishtiroki o'ziga xos fonetik hodisalarni yuzaga keltiradi. Boshqa tillardagi kabi, fransuz tilida ham tovush paychalarini ishtirokiga ko'ra undoshlar jarangli va jarangsizlarga bo'linadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Fransuz tili fonetikasi masalalari bo'yicha L.P. Andreychikova, M. Ubaydullaev va N.A. Yusupovanning asarida undosh tovushlarning talaffuz jarayoni va fonetik xususiyatlari yoritilgan. A.N. Rapanovich fransuz undoshlarining jarangli va jarangsiz guruhlarini hamda artikulyatsion belgilari haqida ma'lumot beradi. A.R. Zinder umumiy fonetika nazariyasi asosida jaranglilik va jarangsizlik qonuniyatlarini ochib beradi. L.V. Shcherba esa fransuz undoshlari talaffuzidagi farqlarni va fonetik tizimdagi o'rnini ko'rsatib o'tgan.

Maqolada qiyosiy-deskriptiv metod qo'llanilib, fransuz tili undosh tovushlari fonetik va artikulyatsion belgilari asosida tahlil qilindi. Shuningdek, tovush paychalari ishtirokiga ko'ra jarangli va jarangsiz undoshlarning darajalanishi ilmiy manbalar asosida aniqlashtirildi.

Agar undosh tovushni artikulyatsiya qilishda tovush paychalari tarang va tebranib tursa, undosh jarangli bo'ladi, agar ular titramasa u holda jarangsiz bo'ladi. Jarangsiz undoshlar jaranglilarga qaraganda nutq organlarida ko'proq zo'riqish(kuch) bilan talaffuz qilinadi.va bularni kuchli undoshlar deyiladi. Jarangli undoshlar esa, talaffuz jarayonida nutq organlari bo'shroq bo'lib, tarangligi ancha zaif bo'ladi, mayin talaffuz etiladi. Shuning uchun ularni kuchsiz deyiladi.

Ko'pchilik undosh tovushlar juft bo'lib joylashadi. Har bir juftlikda jarangli undosh jarangsiz undoshga mos keladi.

Yuqorida misollardan biri sifatida berilgan t-d qarama-qarshiligi, agar ushbu fonema tizimida uchinchi "tish" portlovchi undoshi bo'lsa, uning shovqinsizligi t (yoki muskullarning tarangligi) dan ko'ra ko'proq va aniqroq bo'lsa, gradual oppozitsiya bor deb ta'riflanishi kerak.

[p-b | f-v | t-d | k-g]

Fransuz tilida jami 6 ta juft shovqinli undosh mavjud bo'lib, ular qolgan 9 ta undoshdan farqli o'laroq, sonantlar deb ataladi. Sonantlar - mos keladigan jarangsiz juftlarga ega bo'lmagan jarangli undoshlar. Ulardagi musiqiy ohang shovqinga teng yoki undan ustun turadi:

[m-n-l-r-p | w-q-j]

Shunday qilib, fransuz tili undoshlar fonemalarni artikulyatsiya o'rni, usuli va akustik belgilari bo'yicha darajali munosabatni namoyon bo'lishini ko'rib chiqamiz. Ma'lumki, boshqa tillardagi kabi, fransuz tilida ham lab, til, tish va burun va boshqa tillardan farqli o'laroq uvulyar (kichik til ishtirokida hosil bo'lgan tovush) undosh tovushlar artikulyatsiyasidagi asosiy ishtirok etuvchi nutq organlari hisoblanadi.

I. Talaffuzda nutq organlarining ishtirokiga ko'ra

Fransuz tilshunos olim A.N. Rapanovich undoshlarni hosil bo'lish o'rniga ko'ra beshga bo'ladi:

1. Lab-lab undoshlari (to'siq yuqori va pastki lablar oralig'ida). Ushbu tasnifni L.P. Andreychikova, M. Ubaydullaev, N.A. Yusupovalar **[p-b | m-w-q]** qatorida, A.N. Rapanovich esa **[p-b | w-q- m-]** qatori bilan ko'rsatib o'tadi.

A.N. Rapanovich bu tovushlarni gubno-gubnye, bilabial'nye yoki dvugubnye deb ataydi. Lab-lab undoshlar yetarlicha kuchli havo oqimi bilan birlashtirilganda, lablar osongina tebranadi. Ushbu undoshlar, faol organing katta massasi tufayli, tilning uchi va kichik til bilan solishtirganda, oldingi va til titroqlariga qaraganda ko'proq shovqin bilan ajralib turadi.

p- lablangan, portlovchi, jarangsiz undosh, b ham p tovushidek lablangan, portlovchi ammo jarangsiz undoshdir. Jarangsiz undoshlarni talaffuz qilish jaranglilarga qaraganda kuchliroq.....

m –undoshi lab-lab, portlovchi, jarangli burun tovushidir. Havo oqimi bir paytni o'zida ham og'iz, ham burun bo'shlig'idag o'tadi.

w- undoshi lab, sonant(jarangli) yarim unli va yarim undosh tovushdir.

q - undoshi ham lab-lab, orqa qator, yarim undosh va yarim unli sirgaluvchi tovushdir. Bu tovushni talaffuz qilish uchun til uchi pastki tish qirrasiga taqaladi, lablar kuch bilan olding cho'ziladi. O'zbek tilida bunga o'xshash tovush mavjud emas.

Fransuz tili [w-q- j] yarim unli yarim undosh sonantlariga ega. [w-q- j] undoshlari unilarga xos xusuiyatga ega bo'lsa-da, ular undoshlar qatoriga kiritiladi. Sababi ushbu tovushlarni talaffuz etishda muskul tarangligi to'siq bo'lgan joyda to'planadi va boshqa undoshlar kabi bo'gin hosil qiladi. Ammo bu tovushlar diftong hisoblanmaydi. L.V. Shcherba fransuz tili sonantlari [w-q] haqida fikr bildirar ekan, "[w-q] undoshlarini talaffuz qilish uchun « u » va « y » unilarning lab artikulyatsiyasini saqlab qolgan holda, butun nutq apparatining kuchlanishini zaiflashtirish, shuningdek, shu tarzda qandaydir ochilishni kuchaytirish kerak Yuqorida ko'rsatilgan manbalarda muskul tarang holatda juda qisqa talaffuz etiladi deyilgan.

Bundan anglashiladiki, yuqoridagi tovushlarni o'rtasida ham lablanganlikning bir necha belgilariga qarab ular o'rtasidagi gradual munosabatlarni aniqlashimiz mumkin.

Yana shuni hisobga olish kerakki, unli tovushlar hech qanday to'siqqa uchramaydi. Agar [w-q] undoshlari yarim unli hisoblansa, boshqa tovushlarga nisbatan to'siqqa uchrash holati kamroq bo'lsa, unda lablanganlik belgisida ham to'siqqa uchrash holatida darajali munosabatlarni aniqlash mumkin. Ta'kidlaganimizdagidek, undoshlarning asosiy belgisi to'siqqa uchrashdir. Shu tufayli avvalo, lablanganlik belgisini to'siqqa uchrash holati bo'yicha darajalaymiz. Yuqoridagi o'rganish va fikrlardan kelib chiqib, quyidagi undoshlarda lablar ishtirokidagi to'siqqa uchrash holati bo'yicha ko'ra darajalanish qatorlarini aniqlaymiz:

q → w → m → b → p

Lab-lab → Lab-lab → lab-lab → lab → la

To'siqqa uchragan → To'siqqa uchragan → To'siqqa uchragan → yarim to'siq → to'siq kam

lablar ishtirokining yuqoriligi ammo to'siqqa uchrash holatini kamligi bo'yicha ko'ra darajalanish qatorlari quyidagilar:

q → w → m → b → p

lablar chuchchaygan → lablari yarim chuchchaygan → lablar chuchchaymagan → lablar chuchchaymagan → lablar chuchchaymagan.

Bu holatda [w-q] sonantirimizga yarim unli tovushlarga xosligi lablarning ochilish darajasini ortirishiga yordam beradi.

2. Lab-tish undoshlari. Yuqori tish va pastki lab o'rtasida to'siqqa uchraydi. [f-v] undoshlari lab-tish, sirgaluvchi undoshlar bo'lib, bir-biri bilan o'zaro ekvipolent oppozitsiyada turadi, ya'ni pog'onali (gradual) munosabatga kirishmaydi.

3. Til- tish (yoki tish-til) undoshlari [t-d | s-z | j-ʒ | l-n]. Bu tovushlarni talaffuz qilish uchun to'siq tilning oldingi qismi bilan yuqori tishlar orasi o'rtasida hosil bo'ladi. Bu qatorda asosan tilning uchi va yuqori tishlar ishtirokiga ko'ra o'zaro solishtirganimizda: t-d da ikkala organi to'liq ishtirok etishi, s-z tovushlarida to'siq til ustini old qismini yuqori tishlarga engil tiraladi, [j-ʒ] to'siq til usti qattiq tanglayga yaqinlashada, [l-n] undoshi talaffuzida til uchi yuqori tish milklariga tiralib to'siq hosil qiladi.

Bundan ko'rinib turibdiki, til-tish undoshlarini to'siqning hosil bo'lish o'rniga ko'ra:

t-d → l-n → s-z → j-ʒ

yuqori tishlarda to'la tiraladi → yuqori tishlarga engil tiraladi → yuqori tishlarga juda oz (tanglayga tiraladi) kabi darajalanish qatorlarini aniqlaymiz.

4. Til- tanglay [k-g | j-ŋ- r] to'siq tilning usti bilan tanglay oralig'ida hosil bo'ladi.

5. Uvulyar undoshlar aktiv nutq organlari hisoblangan to'siq tilning orqa qismi bilan tilcha oralig'ida hosil bo'ladi. Bunga [r] undoshi misol bo'la oladi. Fransuz tili fonetikasi darsliklarida [r] fonemasining uch xil varianti borligi fransuz tili ilmiy manbalarida keltirilgan. Ammo A.N.Rapanovich bu undoshni 2 xil variantini [ʁ] va [R] ni, fransuz olimlari esa talaffuzda 4 ba'zan 6 xil [r] fonemasini aniqlaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Андрейчикова. Л.П. М.Убайдуллаев, Н.А.Юсупова. "Француз тили фонетикаси" Тошкент.1992.12 б
2. Рапанович. А, Н Фонетика французского языка. Москва,1973 27 стр.
3. Зиндер. А.Р. Общая фонетика. Москва. 1979, 155-стр
4. Н.С Трубецкой. Основы фонологии. Москва 2000, стр 81
5. Н.Катогощина. О современном французском произнесении. Москва. «Просвещение» 1974. Стр 45
6. Fhouché P. Traité de prononciation française. Paris, Klincksieck.1969, pp-434-469
7. Fhouché P. Phontique historique du français. Paris, Klincksieck.1952 p-40

UO'K 408.52

O'ZBEK SAVDO DISKURSIGA XOS METAFORALAR: KOGNITIV VA MADANIY TAHLIL

A.Mamtaliyev, doktorant, Andijon davlat universiteti, o'qituvchi, AQAXI akademik litsey, Andijon

Annotatsiya. Maqolada o'zbek so'zlashuv nutqidagi metaforalar savdo diskursi misolida tahlil qilingan. Bozor kontekstida qo'llaniluvchi metaforalarning kognitiv, lingvokulturologik va pragmatik jihatlari yoritilgan. Tadqiqotda og'zaki nutqda ishlatiladigan metaforalar milliy tafakkur, madaniy qadriyat va ijtimoiy tajriba bilan bog'liqligi ko'rsatib berilgan. Turli og'zaki so'zlashuvdagi iboralar misolida konseptual metafora modellarining milliy-madaniy xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: metafora, savdo diskursi, og'zaki nutq, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, milliy tafakkur, konseptual metafora

Аннотация. В статье рассматриваются метафоры, характерные для узбекской разговорной речи, на примере торгового дискурса. Анализируются когнитивные, лингвокультурологические и прагматические аспекты употребляемых в рыночном контексте метафор. Показана связь метафор с национальным мышлением, культурными ценностями и

социальным опытом. В статье проанализированы национально-культурные особенности концептуальных метафор на примере различных выражений разговорной речи.

Ключевые слова: метафора, торговый дискурс, устная речь, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, национальное мышление, концептуальная метафора.

Abstract. The article analyzes metaphors characteristic of Uzbek spoken language through the example of trade discourse. It explores the cognitive, linguocultural, and pragmatic aspects of metaphors used in market contexts. The study demonstrates how such metaphors are linked to national thinking, cultural values, and social experience. The national and cultural features of conceptual metaphor models are analyzed through various expressions of spoken language.

Keywords: metaphor, trade discourse, spoken language, cognitive linguistics, linguoculturology, national mentality, conceptual metaphor.

Kirish. Og‘zaki nutqdagi metaforalarni o‘rganish tilshunoslik va kognitiv tadqiqotlar uchun muhimdir, chunki ular tilning eng tabiiy, jonli va kontekstga bog‘liq shaklida namoyon bo‘ladi. Spontan so‘zlashuvda metaforalar nafaqat leksik birlik sifatida, balki intonatsiya, pauza, jest va interaktiv signallar orqali ham ifodalanadi. Shu sababli yozma manbalarga asoslangan tahlillar ko‘pincha bu muhim pragmatik jihatlarni e‘tibordan chetda qoldiradi. Lakoff va Johnson (1980) ta’kidlaganidek, metafora universal kognitiv mexanizm bo‘lsa-da, uning madaniy va situativ xususiyatlarini og‘zaki nutq namunalari orqali aniqlash zarur, chunki ular real muloqot holatlari bilan bevosita bog‘liq.

Og‘zaki nutqni tahlil qilish metodologik va empirik jihatdan ham ahamiyatli: bu jarayonda metaforalarning funksional turlari, ijtimoiy omillarga (yosh, jins, kasb, madaniyat) bog‘liqligi aniqroq ko‘rinadi. Tadqiqotlar (Z. Kövecses, R. Gibbs, G. Fauconnier, M. Turner va boshqalar) shuni ko‘rsatadiki, metafora nafaqat fikrni ifodalash vositasi, balki ijtimoiy ta’sir va kommunikativ strategiyaning muhim qismidir.

O‘zbek so‘zlashuv nutqida, ayniqsa, savdo diskursida uchraydigan metaforalar milliy tafakkur, madaniy qadriyat va xalq mentaliteti bilan uzviy bog‘liq. “Bozor qaynayapti”, “narxi osmon”, “bozor sust” kabi iboralar o‘zining obrazlilik va originalligi bilan ajralib turadi. Shu bois o‘zbek tilidagi savdo metaforalarini o‘rganish lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik uchun muhim ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

Metod va metodologiya. Mazkur tadqiqot kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya va pragmatik tahlil metodlariga tayangan holda amalga oshirildi. Ishning metodologik asosini J. Lakoff va M. Johnsonning konseptual metafora nazariyasi (1980) tashkil etadi [1,36]. Bu yondashuvga ko‘ra, metafora — inson ongidagi tajriba va dunyo haqidagi bilimlarni boshqa sohalarga ko‘chirish orqali yangi ma’no hosil qiluvchi universal kognitiv mexanizmdir.

Tadqiqotda deskriptiv tahlil, kognitiv-semantik tahlil, lingvokulturologik tahlil, pragmatik yondashuv usullari qo‘llanildi.

Tahlil jarayonida olingan metaforik birliklar konseptual model, semantik o‘zgarish turi va madaniy asos bo‘yicha tasniflandi. Ushbu yondashuv o‘zbek so‘zlashuv nutqidagi metaforalarning milliy-madaniy o‘ziga xosligini aniqlash imkonini berdi.

Natija va tahlillar. O‘zbek tilidagi savdo diskursini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, og‘zaki nutqda ishlatiladigan metaforalar nafaqat til birliklari, balki milliy tafakkur, ijtimoiy tajriba va madaniy qadriyatlarning bevosita ifodasidir. Bozor kontekstida qo‘llaniladigan metaforalar o‘zbek xalqining iqtisodiy faoliyatga, muloqotga va real hayotga munosabatini aks ettiruvchi konseptual modellar asosida shakllanadi. Quyidagi misollarga e’tibor bering:

Bugun bozor qaynayapti-yu (Usmonjon. 30 yosh, haydovchi). Ushbu jumlada “qaynayapti” fe’li ko‘chma ma’noda qo‘llanib, metaforik ko‘chim hosil qilgan. So‘zning lug‘aviy semantik tarkibiga murojaat qilsak, “qaynamoq” fe’lining quyidagi asosiy semalari mavjud:

- 1) issiqdan ko‘pirib, varaqlab turmoq;
- 2) pishmoq, pishib yetilmoq;
- 3) haroratning me’yoridan oshishi (ya’ni, 100°C gacha yetishi).

Mazkur kontekstdagi “bozor qaynayapti” birikmasida “qaynamoq” fe’lining 1- va 3-semalariga asoslangan ko‘chma ma’no yuzaga keladi. Bu yerda “qaynayapti” so‘zi nafaqat bozordagi odamlar sonining ko‘pligi, harakatlarning dinamikligi va ovozlarning to‘lqinlanishini, balki energetik jonlanish, tiriklik, haroratning oshganligi kabi holatlarni ham obrazli tarzda ifodalaydi.

Shunday qilib, “bozor qaynayapti” iborasi orqali inson idroki “bozor”ni suyuqlik singari to‘lqinlanayotgan, hayotiy energiya bilan to‘lgan muhit sifatida qabul qiladi. Bu xalq tafakkurida keng uchraydigan jarayon (qaynash)ni ijtimoiy hodisa (bozor harakati) bilan qiyoslash asosida yuzaga kelgan harakat-holat tipidagi metaforadir.

Boshqacha aytganda, bozor muhitidagi shovqin, odamlarning tirbandligi va harakatlar uyg‘unligi “qaynayotgan suv” manzarasiga o‘xshatilib, dinamiklik, jonlilik, intensivlik tasviri yaratiladi. Shu tarzda, “qaynayapti” fe’li voqelikni nafaqat fizik, balki ijtimoiy-emosional holat sifatida ham aks ettiradi. Bunday metaforik qo‘llanmalarda kognitiv asos aniq seziladi: inson tafakkuri murakkab ijtimoiy jarayonlarni idrok etishda ularni tabiatdagi tanish hodisalarga qiyoslash orqali anglaydi. Shu sababdan “bozor qaynayapti” birikmasi xalq og‘zaki nutqidagi jonli konseptual metafora namunasi sifatida baholanadi.

Bozor o‘ldi, bozor sust kabi bir xil ma’noni ifodalovchi jumalardagi *o‘ldi* va *sust* so‘zlari metafora hodisasini yuzaga chiqarmoqda. Ko‘chimning qanday yuz berganini aniqlash uchun bu ikki so‘zning semalarini ko‘rib chiqamiz:

O‘lmoq so‘zining semalari:

a) tirik organizmlarga nisbatan ishlatiladi (asosan, odam va hayvonlar uchun); b) hayoti tugamoq, qazo qilmoq; d) yo‘q bo‘lmoq, barham topmoq; e) yaroqsiz holga kelmoq.

Sust so‘zining semalari:

a) bo‘sh, kuchsiz, bo‘shang, lanj; b) qat’iy emas; d) sekin, past.

O‘lmoq leksemasi asosida yuzaga chiqqan mazkur ko‘chma ma’no uchun so‘zning *yo‘q bo‘lmoq, barham bo‘lmoq* semasi asos bo‘lgan. Ya’ni savdo-sotiqning yaxshi bo‘lmayotganligi, xaridorlarning talabi tushganligi *o‘lmoq* so‘zini ko‘chma ma’noda qo‘llash orqali ifodalangan.

Shuningdek, so‘zlashuv nutqida *bozor* so‘zi *sust* so‘zi bilan birikma hosil qilishi natijasida ham ko‘chma ma’nolar yuzaga kelganligini ko‘rish mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, har ikkala jumlada bir xil ma’no ifodalanayotgan (savdoning yaxshi bo‘lmayotganligi) bo‘lsa-da, lekin ular o‘rtasida ma’no nozikligida farq bor: *bozor o‘ldi* birikmasida *o‘lmoq* fe’li savdoning umuman bo‘lmayotganini ifodalashga xizmat qilgan bo‘lsa, *bozor sust* jumlasida esa *sust* leksemasi savdoning umuman bo‘lmayotganini emas, balki odatdagiga nisbatan pastroq darajada ekanligini anglatadi. Bunda joy – holat tipidagi ko‘chim kuzatiladi.

O‘x-xo‘, narxi osmon-u (Umarjon 33 yosh, usta). Bozor hududida tez-tez quloqqa chalinib turuvchi ushbu jumlada “osmon” metaforik ko‘chma ma’noda qo‘llanib, narxning haddan ziyod oshganligini ifodalash uchun xizmat qilmoqda. So‘zning lug‘aviy semantik tarkibida quyidagi asosiy semalar ajratiladi:

a) yer atrofini o‘rab olgan olam fazosi;

b) balandlik, tepalik, yuqorilik.

Mazkur kontekstdagi “narxi osmon” birikmasida ikkinchi sema (“baland, tepa”) asosida metaforik ko‘chim hosil bo‘lgan. Ya’ni, bozor narxining keskin oshishi hodisasi inson idrokida osmonning balandligi bilan qiyoslanib, uni yuqori darajadagi narx sifatida tasvirlash imkonini beradi. Bu yerda “osmon” so‘zi o‘zining joylashuvdagi fazoviy xususiyati orqali narx singari iqtisodiy tushunchaning nisbiy o‘zgarishini ifodalashga xizmat qilmoqda.

Shunday qilib, joylashuvdagi o‘xshashlik asosida shakllangan bu *o‘rin* – *narsa* tipidagi metafora til sohibining idroki va hayotiy tajribasi mahsulidir. Odam ongida “balandlik” – “ko‘tarilish” – “ortish” tushunchalari o‘zaro semantik bog‘lanishda bo‘lib, ular narx, mavqe yoki darajaga nisbatan ishlatilganda “ko‘tarilmoq”, “balandlashmoq”, “osmon bilan teng bo‘lmoq” singari obrazli ifodalarni vujudga keltiradi.

Bunday metaforalar xalq nutqida bozor iqtisodiyoti, ijtimoiy holat yoki hayotiy vaziyatlarni obrazli tarzda ifodalash uchun keng qo‘llaniladi. “Narxi osmon” iborasi orqali inson ongida real fazoviy holat (osmonning balandligi) mavhum iqtisodiy tushuncha (narxning oshishi) bilan

uyg'unlashtiriladi. Shu bois bu ifoda kognitiv metafora sifatida ham e'tirof etilishi mumkin – u hayotiy tajribalar asosida shakllangan fazoviy konseptni iqtisodiy jarayonga tatbiq etadi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek so'zlashuv nutqida, ayniqsa, savdo diskursida qo'llaniladigan metaforalar milliy tafakkur, ijtimoiy tajriba va madaniy qadriyatlarning uzviy mahsulidir. Bunday metaforalar inson tafakkurining kognitiv xususiyatlarini, ya'ni abstrakt tushunchalarni konkret hayotiy tajriba asosida idrok etish mexanizmini yoritib beradi. Savdo kontekstida uchraydigan “bozor qaynayapti”, “narxi osmon”, “bozor sust”, “ko'r xaridor” kabi ifodalar til egasining iqtisodiy va ijtimoiy hayot tajribasidan kelib chiqqan konseptual metafora modellariga asoslanadi.

Og'zaki nutqdagi metaforalar yozma matn metaforalariga nisbatan kontekstual, emotsional va interaktiv jihatdan boyroq bo'lib, ular inson tafakkurining tabiiy jarayonini, milliy madaniyat va hayot tarzi bilan bog'liqligini chuqurroq ochib beradi. Shuning uchun ham o'zbek tilida savdo diskursi asosida metaforalarning o'rganilishi lingvokulturologiya, pragmatika va kognitiv tilshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. University of Chicago Press. –Ch.,1980. –P.25
2. Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек сўзлашув нутқи: морфология ва синтаксис. – С.2006
3. Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилининг сўзлашув услуби. –Т.,1991
4. Қобулжонова Г. Метафоранинг системавий лингвистик талқини: Филол. фан. ном. ...дисс. авторефер. – Т., 2000.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Усманов Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвوماданий тадқиқи: Филол. фан. бўй.фал.фан.докт ...дисс. авторефер. – Т., 2020.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. –Т.,2023

UO'K 81'44

INGLIZ VA O'ZBEK ADABIY ASARLARIDA EVFEMIZMLARNING QIYOSIY STILISTIK TAHLILI

L.U. Marimbaeva, stajer-o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu ilmiy maqola ingliz va o'zbek adabiy matnlarida evfemizmlarning stilistik qo'llanilishini fundamental qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot madaniy-tarixiy omillar, xususan, Viktorian davrining ehtiyotkorlik normalari, islomiy qadriyatlar va siyosiy evaziya zaruriyati evfemizmlarning tematik ustuvorliklari va strukturaviy shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashni maqsad qilgan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz evfemizmlari asosan yumor, odob-axloqni saqlash va iqtisodiy tushunchalarni korporativ yashirish funksiyalarini bajarsa, o'zbek adabiyotida (xususan, Abdulla Qodiriy nasriy asarlarida) evfemizatsiya jarayoni yanada murakkab funksional yukga ega bo'lib, u milliy nafosatni saqlash hamda yashirin siyosiy tanqidni ifodalashga yo'naltirilgan. Bu jarayon gap-evfemizm kabi yuksak uslubiy mahorat bilan amalga oshirilib, butun bir propozitsional tuzilishni o'zgartirish orqali yuqori kontekstli evaziyaning talab qiladi.*

Kalit so'zlar: *evfemizm, stilistika, qiyosiy tahlil, tabu, adabiy diskurs, mexanizm.*

Аннотация. *Данная научная статья посвящена сравнительному стилистическому анализу использования эвфемизмов в английских и узбекских художественных текстах на основе фундаментального лингвостилистического подхода. Целью исследования является определение того, как социокультурные факторы, включая нормы викторианской эпохи, религиозные ценности и необходимость политического уклонения, влияют на тематические приоритеты и структурное формирование эвфемизмов. Анализ показал, что в то время как английские эвфемизмы преимущественно выполняют функции юмора, вежливости и корпоративной маскировки экономических понятий, процесс эвфемизации в узбекской литературе (в частности, в прозе Абдуллы Кадыри) обладает более сложной функциональной нагрузкой. Она направлена на сохранение национального изящества и выражение скрытой политической критики, используя такие сложные приемы, как*

фразовый эвфемизм, которые требуют высокого контекстуального уклонения путем изменения всей пропозициональной структуры.

Ключевые слова: эвфемизм, стилистика, сравнительный анализ, табу, литературный дискурс, лингвистический механизм.

Abstract. This scientific article conducts a comparative stylistic analysis of the use of euphemisms in English and Uzbek literary texts based on a fundamental linguo-stylistic approach. The research aims to determine how socio-cultural factors, including Victorian era norms, religious values, and the necessity of political evasion, influence the thematic priorities and structural formation of euphemisms. The analysis reveals that while English euphemisms primarily serve the functions of humor, politeness, and corporate obfuscation of economic concepts, the process of euphemization in Uzbek literature (particularly in the prose of Abdullah Qadiri) possesses a more complex functional load. This is primarily directed toward preserving national elegance and expressing veiled political critique, utilizing sophisticated devices such as sentence-euphemism that require high-context evasion by modifying the entire propositional structure.

Keywords: euphemism, stylistics, comparative analysis, taboo, literary discourse, linguistic mechanism.

Evfemizm (qadimgi yunoncha εὐφημία — "yaxshi soʻz" maʼnosini anglatadi) tilshunoslik va stilistika fanining muhim tadqiqot obyekti boʻlib, uning asosiy mohiyati muloqotda qoʻpol, noqulay yoki ijtimoiy jihatdan tabu hisoblangan ifodalarni yumshoq, nozik atamalar bilan almashtirishdan iboratdir. Ushbu lisoniy mexanizmning fundamental pragmatik vazifasi shaxslararo munosabatlarda ijtimoiy totuvlikni taʼminlash va soʻzlovchining oʻz qadr-qimmatini saqlashga xizmat qiladi. evfemizmlar himoya (mitigatsiya), yashirin (xufiyalashtirish), koʻtaruvchi (maqomni oshirish) va ludik (yumor) kabi turlarga ajratilishi ularning adabiy matn yaratishdagi uslubiy ahamiyatini belgilaydi. Adabiy diskursda evfemizmlar shunchaki nutq odobi emas, balki muallifning madaniy meʼyorlarga munosabatini, personajlarning maʼnaviy holatini va voqelikni yashirin ifodalash niyatini aks ettiruvchi murakkab vosita hisoblanadi. Evfemizatsiya hodisasi universal boʻlishiga qaramay, har bir tilning evfemizmlari oʻzining madaniyati, urf-odatlar va tarixiga bogʻliq boʻlgani sababli, ularning qoʻllanilishida, ayniqsa, turli lisoniy oilalarga mansub boʻlgan ingliz va oʻzbek tillari oʻrtasida sezilarli farqlar mavjud. Hozirgi tilshunoslikda evfemizmlar nafaqat lugʻaviy, balki ijtimoiy-siyosiy vazifalari nuqtai nazaridan ham tahlil qilinmoqda. Uslubiy jihatdan, evfemizmlar muallifga tashqi koʻrinish va haqiqat oʻrtasidagi ziddiyatlarni ochib berish, oʻquvchini hukmron qadriyatlarini shubha ostiga olishga undash imkonini beradi. Evfemizatsiya jarayoni lisoniy-madaniy omillarga sezgir boʻlgani uchun, har bir jamiyat oʻzining tabu qoidalariga mos evfemizmlarni yaratadi. Masalan, oʻlim, jinsiy aloqa yoki tana funksiyalari kabi universal tabu mavzularini yumshatish bilan bir qatorda, siyosiy nutqda noxush jamoat hodisalarini yashirish maqsadida ham qoʻllaniladi. Ingliz tilidagi "strategik ishchi kuchini qisqartirish" (ishdan boʻshatish oʻrniga) yoki "benzin narxini tuzatish" kabi misollar siyosiy xufiyalashtirish vazifasini yaqqol koʻrsatadi. Bu, oʻz navbatida, lisoniy tadqiqotlarda evfemizmlarning stilistik yukini sotsiolingvistik nuqtai nazardan chuqur oʻrganishni dolzarb qilib qoʻyadi.

Ingliz adabiyotidagi evfemizmlarning rivojlanishi, asosan, Gʻarbning nasroniy eʼtiqodi va ayniqsa, Viktorian davridagi oʻta ehtiyotkorlik (pruderiya) meʼyorlari taʼsirida shakllangan. Uilyam Shekspir asarlaridagi jinsiy aloqalarga oid evfemizmlar kabi stilistik rangdorlikdan tortib, Tomas Bodlarning Shekspir matnlarini "odobli oilalar" uchun qayta tahrirlashi kabi keskin senzura gacha boʻlgan uslubiy jarayonlar bu tilga xosdir. Aksincha, oʻzbek adabiy anʼanasi ijtimoiy meʼyorlar, Islomiy qadriyatlar, oʻzbek xalqining milliy nafosati va Markaziy Osiyo siyosiy sharoitlari taʼsirida rivojlangan. Bu yerda evfemizatsiya koʻpincha ehtirom, oila aʼzolarining nomusini saqlash va ayniqsa, siyosiy nazorat sharoitida yashirin tanqidni ifodalash uchun xizmat qilgan. Shunday ekan, ushbu ikki til tizimidagi evfemizmlarni metafora, metonimiya va perifraz kabi lisoniy vositalar orqali qiyoslash, ularning madaniy maʼnolarini stilistik jihatdan farqlash uchun katta ilmiy ehtiyoj mavjud.

Tadqiqotning amaliy qismi qiyosiy-stilistik tahlil usuliga asoslangan boʻlib, u sotsiolingvistik yondashuv bilan uygʻunlashtirildi. Tadqiqot materiallari sifatida ingliz tilidagi manbalardan klassik

adabiyot, kundalik va siyosiy nutqdagi evfemizmlarga oid ilmiy tahlillar o'rganildi. O'zbek tili bo'yicha esa, Abdulla Qodiriyning va O'tkir Hoshimovning asarlaridagi evfemizm qo'llanishini o'rgangan maxsus ilmiy ishlar asosiy material vazifasini bajardi. Tadqiqot uchta asosiy bosqichni o'z ichiga oldi. Birinchi bosqichda, har ikki tildagi evfemizm yaratishning lug'aviy va ritorik usullari aniqlandi. Metafora evfemizatsiya uchun eng universal vosita ekanligi va noxush tushunchalarni yumshoq tushunchalar bilan almashtirish uchun xizmat qilishi qayd etildi. Ikkinchi bosqichda, evfemizmlar qo'llaniladigan asosiy tematik domenlar solishtirildi, bunda O'lim, Siyosat va Ijtimoiy mavqe kabi umumiy tabu sohalarning har bir tilda qanday madaniy ma'no orttirgani tahlil qilindi. Uchinchi bosqichda, Abdulla Qodiriy ijodi misolida o'zbek tilidagi evfemizmlarning strukturasiga e'tibor qaratildi. Bu tahlil so'z-evfemizm hamda eng murakkab shakl bo'lgan gap-evfemizm (ya'ni, butun bir gapning yashirin ma'no ifodalash uchun tuzilishi) kabi turlarni ajratishga asoslandi. Bu uslubiy yondashuv evfemizmlarning qo'llanilishi, hatto hikoyachi (narrator) yoki personajning huquqiy maqomiga ham bog'liq ekanligini, bu esa ijtimoiy-siyosiy kontekstning lingvistik jarayonga

Evfemizmlar universal metafora kabi uslubiy vositalar asosida shakllanishiga qaramay, ularning adabiy matndagi ustuvor tematik sohalari chuqur madaniy farqlarga ega. Ingliz adabiyotidagi evfemizmlar ko'proq yumor, ijtimoiy-iqtisodiy yashirish va o'lim tushunchasini yumshatish bilan bog'liq. Masalan, ishdan bo'shatish o'rniga "downsized" kabi atamalarni qo'llash iqtisodiy haqiqatni neytrallashtirishga qaratilgan korporativ evaziyani aks ettiradi. O'zbek adabiyoti esa, aksincha, yuqori darajadagi ehtirom, oilaviy qadriyatlar va siyosiy muloqotdagi noziklikka urg'u beradi. O'lim iboralari (masalan, "ruhini jannatga qo'ydi") diniy-ma'naviy ehtiromni ta'kidlasa, shaxsning ma'naviy nuqsonlari "aqling oqsaydir" kabi murakkab iboralar orqali yashirin ifodalanadi. Bu holat o'zbek adabiy an'anasida milliy nafosat va madaniy odob-axloqning evfemizatsiya jarayonini belgilovchi asosiy omillar ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbek adabiyotida evfemizmning stilistik mahorati, ayniqsa, Abdulla Qodiriy ijodida yuksak darajada namoyon bo'ladi. Uning asarlarida evfemizatsiya faqat lug'aviy o'rin almashtirish bilan cheklanmay, balki strukturaviy evaziya darajasiga ko'tariladi. Tadqiqot natijalari Qodiriyning nafaqat so'z-evfemizm (masalan, hukumat o'rniga "o'choqboshi") va birikma-evfemizm (masalan, pora o'rniga "yovvoyi chiqim") kabi shakllarni qo'llashini, balki gap-evfemizm deb nomlangan murakkab usulni ham o'zlashtirganini ko'rsatadi. Bunday gap-evfemizmda butun bir gap nozik yoki siyosiy jihatdan xavfli mavzuni yashirish uchun tuziladi. Misol uchun, "yelkasi qichimasin" iborasi tamagirlik qilmasin degan ma'noni anglatadi, yoki noxush siyosiy vaziyat istehzoli tarzda "yorug' ochiq kun" deb ta'riflanadi. Bu uslubiy yondashuv Qodiriyning o'zbek adabiyotidagi noyob evfemistik-publitsistik uslubi bo'lib, u to'g'ridan-to'g'ri tanqid qilish imkonsiz bo'lgan sharoitlarda muallif uchun ritorik qalqon vazifasini bajargan. Bu esa ingliz tilidagi evfemizmlarning asosan lug'aviy va ritorik almashtirishlarga tayanadigan uslubidan tubdan farq qiladi.

Evfemizmlarning muvaffaqiyati ularning pragmatik talqiniga bevosita bog'liq bo'lib, o'zbek tilida evfemizatsiyaning qabul qilinishi so'zlovchining dunyoqarashi, yoshi va hatto muallifning ijtimoiy-huquqiy maqomiga qarab farqlanadi. Bu yuqori kontekstli bog'liqlik evfemizmlarning tarjimasida jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi, chunki bu nafaqat semantik ma'noni, balki original stilistik niyat va madaniy yukni ham saqlab qolishni talab qiladi. Shuningdek, universal hodisa bo'lgan *Euphemism Treadmill* o'zbek tilida siyosiy sohada tezroq namoyon bo'ladi. Dastlab neytral bo'lgan atamalar vaqt o'tishi bilan jamoatchilikning noroziligi yoki korrupsiyaga nisbatan kinoyali belgilariga aylanadi.

Qiyosiy stilistik tahlil evfemizmlarning umumiy metafora va perifraz kabi lisoniy mexanizmlarga asoslangan universal xususiyatlariga qaramay, ularning adabiy uslubdagi stilistik qo'llanilishi madaniy va tarixiy omillar ta'sirida tubdan farqlanishini tasdiqladi. Ingliz adabiyotidagi evfemizm asosan odob-axloq, yumor va iqtisodiy haqiqatlarni yashirishga qaratilgan bo'lsa, o'zbek adabiy an'anasida bu hodisa yuqori darajadagi ehtirom, diniy qadriyatlar va siyosiy cheklovlar bilan chambarchas bog'liqdir. Abdulla Qodiriy kabi mualliflarning gap-evfemizm kabi murakkab tuzilmalarni qo'llashi, o'zbek stilistik an'anasida tabu tushunchalarni ifodalash uchun faqatgina lug'aviy emas, balki butun bir propozitsional tuzilmani boshqarish zaruriyatini ko'rsatadi. Ushbu

stilistik farqlar evfemizmlarning tilshunoslik birligi bo'lishi bilan birga, har bir millatning sotsial me'yorlari, tarixiy tajribasi va madaniy tafakkurining bevosita stilistik aksi ekanligini isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gulamova D. I. Ingliz va O'zbek tillaridagi evfemizmlarning o'xshash va farqli tomonlari. – Toshkent: Fan va tadqiqot jurnali, 2024.
2. Ham A. Euphemisms in English: Semantic and Stylistic Considerations. – London: Longman, 2001.
3. Enright D. In Other Words. – London: Michael O'Mara Books Limited, 2004.
4. Gulamova D. I. Evfemizmlarni o'rganish metodlari. – Toshkent: Xalqaro Jurnal, 2023.
5. Omonturdiyev A. J. O'zbek tilida evfemizmnning tasnifi va shakllanishi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2020.

UDC 81-115:81.22

ASPECTS OF THE LINGUOCULTURAL REPRESENTATION OF TIME IN THE UZBEK LANGUAGE

S.U. Marimbaeva, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada vaqt konseptining lingvokultural ifodalari o'zbek tilida va milliy an'analar doirasida tahlil qilingan. Vaqt tushunchasi o'zbek xalqining dunyoqarashi va madaniyati orqali grammatik, leksik va frazeologik vositalar yordamida ifodalanadi. Tadqiqotda tarixiy-madaniy kontekst, an'analar, marosimlar va diniy qarashlarning vaqtni qabul qilishdagi roli alohida o'rganildi. Natijalar o'zbek milliy mentalitetidagi vaqt tushunchasining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi va ushbu konseptni o'rganishda madaniyatlararo yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: vaqt, lingvomadaniyatshinoslik, konsept, milliy mentalitet, an'analar

Аннотация. В данной работе рассматриваются лингвокультурные особенности выражения концепта «время» в узбекском языке и национальной традиции. Анализ проводится с опорой на грамматические, лексические и фразеологические средства, через которые отражается восприятие времени узбекским народом. Особое внимание уделяется историко-культурному контексту, влияющему на формирование временных представлений, а также роли традиций, обрядов и религиозных взглядов в осмыслении времени. Исследование выявляет уникальные черты восприятия времени в узбекской национальной ментальности, отражённые в языковых выражениях, и подчёркивает значимость межкультурного подхода в изучении данного концепта.

Ключевые слова: время, лингвокультура, концепт, национальный менталитет, традиции

Abstract. This paper examines the linguistic and cultural characteristics of the expression of the concept of "time" in the Uzbek language and national tradition. The analysis is based on grammatical, lexical, and phraseological means that reflect the Uzbek people's perception of time. Particular attention is paid to the historical and cultural context that influences the formation of temporal concepts, as well as the role of traditions, rituals, and religious views in the understanding of time. The study reveals the unique features of the perception of time in the Uzbek national mentality, reflected in linguistic expressions, and emphasizes the importance of an intercultural approach in studying this concept.

Key words: time, linguoculture, concept, national mentality, traditions

Introduction. The concept of "time" is a complex and multifaceted phenomenon that occupies an important place in human consciousness and culture. The study of the concept of time in linguoculturology requires a comprehensive approach that combines linguistics, philosophy, anthropology, and cultural studies.

First and foremost, the concept is understood as a unit of cognitive and cultural space, including a system of knowledge, ideas, and meanings associated with a particular phenomenon. In linguistics and culture, the concept is reflected in language, which acts as a mirror of the national mentality and worldview. Thus, studying the concept of "time" allows us to penetrate the peculiarities of a particular people's perception of the world.

Time is a universal category, but its understanding and expression vary significantly across cultures. For example, the Western perception of time is often based on a linear model that assumes a clear division between the past, present, and future. In other cultures, such as Eastern or indigenous peoples, time can be perceived cyclically, as a repeating process associated with natural and social rhythms.

Linguistic means of expressing time include not only grammatical categories (verb tenses, aspect, modality), but also a rich layer of idioms, proverbs, and metaphors. These linguistic constructions carry culturally conditioned information and reflect national ideas about time, its significance, value, and ways of interacting with it.

Methods. There are various methods for studying the concept of time. Cognitive analysis helps to reveal the structure and content of the concept, semantic analysis helps to examine its linguistic manifestations, and a comparative-cultural approach helps to identify the peculiarities of the perception of time in different ethnocultural communities.

Thus, the theoretical foundations of the study of the concept of “time” are based on interdisciplinary interaction and are aimed at a deep understanding not only of linguistic forms, but also of the cultural meanings embedded in the national mentality. This allows us to expand our knowledge of how different peoples understand and structure time and contributes to more effective intercultural communication.

Research. The perception of time in any culture is shaped by historical, social, and philosophical factors. For the Uzbek people, with their rich history, traditions, and religious beliefs, time is not just an abstract concept, but an important element of their national worldview and spiritual life.

Uzbeks traditionally perceive time through the prism of cyclicity and connection with natural rhythms. This is due to their historical way of life, predominantly rural and nomadic, when the change of seasons determined the order of life, economic activity, and holidays. Seasonal holidays play an important role in the lives of Uzbeks, such as Navruz, the holiday of spring and renewal, symbolizing the cyclical nature of time and the rebirth of nature.

The historical legacy of the Great Silk Road, which passed through the territory of modern Uzbekistan, also influenced the perception of time. This route connected the East and West, promoting cultural exchange and the formation of a unique synthesis of traditions. Uzbek culture is characterized by respect for the past and ancestors, which is reflected in the preservation of historical monuments, oral traditions, and epics.

Religious worldviews, particularly Islam, also shape a particular understanding of time. In Islam, time is seen as a gift from God, and each person has a set lifespan — this imposes a certain responsibility for its wise use. The cycles of religious holidays and rituals are important, emphasizing the rhythm of time and the connection between humans and higher powers.

Uzbek culture maintains a special attitude toward the past and the memory of ancestors, which is expressed in respect for elders, traditions, and family values. The present and future are viewed through the prism of these traditions, where time is perceived as a link between generations.

In the Uzbek language, linguistic means of expressing time are distinguished by their rich semantic structure and close connection with the cultural traditions of the people.

First of all, temporal categories in the Uzbek language are represented grammatically through a system of verb tenses: present, past, and future. At the same time, a significant role is given to the aspect of action — perfective and imperfective — which allows for a detailed conveyance of the temporal characteristics of an event. For example, the forms “ketyapti” (he/she is leaving — present continuous action) and “ketdi” (he/she left — past completed action) show the exact time and process of the action.

In addition to grammatical forms, proverbs and sayings related to time are widespread in the Uzbek language, reflecting the national understanding of its value and characteristics. For example, the proverb “Vaqt — eng yaxshi murabbiy” (“Time is the best teacher”) emphasizes the importance of time as a teacher and healer, while the expression “Vaqtini boy berma” (“Don't waste time”) points to its inexorability and the need to use it wisely.

Metaphors and idioms describing time through images of nature and human life occupy a special place in the language. For example, time is compared to a river (“Vaqt daryo kabi oqib ketadi” — “Time flows like a river”), which emphasizes its continuity and irreversibility. In the figurative thinking of Uzbeks, time is perceived as a stream that cannot be stopped, but can be directed and used to good effect.

The Uzbek language also has fixed expressions that reflect the cyclical nature of time, associated with agricultural and natural cycles: “Bahor keldi” (“Spring has come”), “Yoz o'tdi” (“Summer has passed”), “Qish keldi” (“Winter has come”). These expressions not only indicate calendar time, but also carry culturally conditioned meanings of renewal, change, and stages of life.

Linguistic means of expressing the concept of “time” in the Uzbek language form a holistic picture of the perception of this phenomenon. Grammatical categories, proverbs, metaphors, and idioms not only convey temporal characteristics but also reflect deep cultural meanings, showing how the Uzbek people understand and value time in their lives.

Time is one of the key categories of human consciousness, which acquires its own unique characteristics and semantic nuances in each culture. In Uzbek national thought, the concept of “time” is closely linked to traditional ideas about the cyclical nature of life, respect for the past, and social responsibility for the present and future.

Time cycles and rhythms in traditional thinking. Uzbek culture has historically developed in close connection with nature and agriculture, which has led to the perception of time as a cyclical and repetitive process. The seasons, the change of day and night, agricultural work, and religious holidays created certain rhythms around which society's life was structured. The Navruz holiday, which marks the arrival of spring and the new year, symbolizes renewal and rebirth, emphasizing the idea of the eternal repetition of natural cycles. This view of time distinguishes Uzbek thought from the linear perception of time characteristic of Western cultures.

Attitude to the past, present, and future. In the Uzbek national mentality, great importance is attached to the past as a source of wisdom and moral guidance. Respect for ancestors, preservation of traditions, and oral traditions strengthen the bond between generations and create a sense of continuity. The present is seen as a time for action and fulfilling one's duties to family and society, while the future is seen as the result of today's efforts and concerns. This triad of “past-present-future” creates a balance between preserving cultural heritage and striving for progress.

Results. The social structure of Uzbek society, based on family and community ties, influences the perception of time as a resource that must be used to strengthen social relations and maintain harmony. Traditional values such as hospitality, collectivism, and respect for elders require an awareness of time not only as an individual but also as a collective experience. In addition, Islamic religious beliefs influence the perception of time, viewing it as a gift from Allah and a limited period of life, which encourages a careful and meaningful attitude towards every moment.

Thus, the concept of “time” in Uzbek national thought reflects a profound unity between natural cycles, historical memory, and social values. Time is perceived not only as a chronological sequence of events, but also as a complex cultural phenomenon woven into the fabric of everyday life and the spiritual beliefs of the people.

The results of the study show that time is an important component of the national worldview and culture, which is reflected in the linguistic means of the Uzbek people. Grammatical forms, proverbs, idioms, and metaphors serve not only to convey temporal characteristics, but also to express deep cultural meanings and values.

Uzbek tradition and historical experience shape a particular perception of time as a cyclical process linked to natural rhythms, respect for the past, and responsibility for the future. This gives the concept of “time” in Uzbek culture unique features that are reflected in the language and national consciousness.

Discussions. Uzbek people's perception of time is deeply rooted in a historical and cultural context that combines natural cycles, historical events, and spiritual values. This perception shapes a distinctive national mentality that is reflected in language, customs, and lifestyle, reflecting the Uzbek people's unique view of the essence and passage of time.

The concept of “time” occupies a central place in human consciousness and is inevitably reflected in language as a system of signs through which national culture conveys its perception of the world.

Prospects for further research are linked to a more detailed analysis of the linguistic and cultural characteristics of time in comparison with other cultures, which will allow for a deeper understanding of national mentalities and strengthen intercultural understanding.

REFERENCES:

1. Арутюнова, Н. Д. Язык и мышление. — М.: Наука, 1989.
2. Баскаков, Н. А. Введение в языкознание. — М.: Высшая школа, 1977.
3. Виноградов, В. В. Избранные статьи по проблемам лингвистики текста. — М.: Наука, 1980.
4. Гак, Г. Л. Лингвокультурология: Теория и практика. — СПб.: Речь, 2005.
5. Звегинцева, Т. В. Концепт и культура: введение в когнитивную лингвокультуру. — М.: ЛКИ, 2009.
6. Лотман, Ю. М. Структура художественного текста. — Таллин: Советская школа, 1970.
7. Махкамов, Т. Концепты и их языковое выражение в узбекском языке // Вопросы языкознания. — 2015. — № 3. — С. 45–52.
8. Насреддинова, С. Языковая картина мира узбекского народа. — Ташкент: Фан, 2012.
9. Смирницкий, А. П. Язык и культура. — М.: Академический проект, 2004.
10. Фахриева, М. Р. Культурно-исторические особенности восприятия времени в узбекском языке // Вестник национального университета. — 2018. — № 1. — С. 78–83.
11. Чулакова, Т. В. Лингвокультурные аспекты концепта «время» // Вестник филологии. — 2016. — Т. 12, № 2. — С. 105–110.
12. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.
13. Lucy, J. A. (1997). *Linguistic Relativity*. Annual Review of Anthropology, 26, 291–312.

UDC 81:811.161.1

THE MAIN TARGETS AND MISSIONS OF ONOMASTIC COMPONENTS

X.X.Matyakubov, doktorant, PhD, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Maqolada onomastika sohasining tarixi, maqsad va vazifalari tahlil qilingan. Unda muallif aksar hollarda bu tushunchalarning nomlanayotgan obyekt hajmiga bog'liq holatda tushunish sabablarini ham izohlaydi. Shu bilan birga onomastik sohalar vazifasi va maqsadiga ko'ra nomlanish usullarini tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: eksperimental fonetika, fonologiya, morfonologiya, frazeologiya, stilistika, areal lingvistika.

Аннотация. В статье анализируются история, цели и задачи ономастики. Автор также объясняет причины, по которым эти понятия часто трактуются через размер именуемого объекта. Одновременно анализируются способы именования в соответствии с задачами и целями ономастических дисциплин.

Ключевые слова: экспериментальная фонетика, фонология, морфонология, фразеология, стилистика, ареальная лингвистика.

Abstract. The article analyzes the history, goals and objectives of the field of onomastics. In it, the author also explains the reasons why these concepts are often understood in terms of the size of the object being named. At the same time, he analyzes the methods of naming according to the tasks and objectives of onomastic fields

Key words: experimental phonetics, phonology, morphonology, phraseology, stylistics, areal linguistics.

Introduction. Onomastics – derived from the Greek word *onomastike* – means “the art of naming”. Currently, this term is used in two meanings: A) The collection of all proper nouns used in a particular language or people. B) The branch of linguistics that studies proper nouns, their formation and specific features. In the 60s and 70s of the 20th century, a number of scientific directions appeared in Uzbek linguistics. For example: experimental phonetics, phonology, morphophonology, phraseology, stylistics (style studies), speech culture, social linguistics (sociolinguistics), areal linguistics, linguostatistics, etc. Uzbek onomastics is also considered one of the new branches of

linguistics that emerged in those times. Uzbek onomastics (name studies) has become one of the most developed areas of linguistics since the second half of the last century. Extensive research on Uzbek onomastics has enriched the field of Uzbek onomastics with a number of monographs, treatises, explanatory dictionaries, numerous scientific articles, candidate and doctoral dissertations.

The following ideas expressed in the work of our President I.A. Karimov “High spirituality - invincible power” serve as the main programmatic framework for studying the subject of “onomastics”: Today, our youth, seeing the Uzbek names, slogans and signs adorning the streets and avenues of our country, metro and bus stations, large squares, buildings, take all this for granted. However, in our recent history, this scene had a completely different look. Just reading the names of the streets in Tashkent, you would not know involuntarily which country you were walking in: Lenin, Marx, Engels, Lunacharsky, Kirov, Voroshilov, Lopatin, etc. Surprisingly, none of these people, the geniuses of the Bolshevik Party, had ever set foot in our country in their lives, were people who had absolutely no connection with our history and values. Or let's remember that most of the residential areas in the city were called "S-1", "S-2", "S-15", abstract names that did not evoke any feelings or memories in a person [5].

Literature analysis and methodology. It is not difficult to understand that at the heart of all this is the malicious aspirations inherent in Soviet ideology, aimed at depriving humanity of historical memory and a sense of homeland.

However, our ancestors paid great attention to choosing names for the neighborhoods, cities and villages, and alleys in which they lived. For example, let's take the deeply meaningful, beautiful names given to the twelve gates of Tashkent. The names Samarkand, Beshyogoch, Kokcha, Chigatoy, Sagbon, Labzak, Takhtapul, Karasaroy, Kamalon, Koymas, Kokand, Kashgar Gate are distinguished, first of all, by their clear historical and geographical meaning [6].

The ancient names clearly reflect the way of life and thinking of our ancestors. For example, the names of neighborhoods in the Old City of Tashkent such as Pichokchilik, Charkhchilik, Konchilik, Degrezlik, Takasi, Egarchi, Oqchi, Zargarlik, Parchabof indicate how developed the craft is here, that our people have lived a settled life since ancient times and have a high cultural standard of living.

From this perspective, in recent years, it is worth noting that in our capital, instead of the above-mentioned artificial, political names, which are alien to our national history, the original names such as Mirabad, Rakat, Mingorik, Darkhonarik, Shaykhontohur, Yakkasaroy, Zarqainar, Uchtepa have been restored, and most importantly, such work is being carried out in all regions and territories of our country”. At the same time, the number of our philologists conducting scientific research in this area has also increased somewhat. Uzbek onomastics or name studies emerged as a separate scientific direction in the 60s-70s of the last century. Uzbek name studies became one of the most developed fields starting from the second half of the last century. Especially, very fruitful work was carried out in a number of areas of this field, such as anthroponymics, toponymy, ethnonymics. For example, materials on Uzbek names (anthroponyms) were comprehensively collected, four candidate dissertations (E. Begmatov - 1965, G. Sattorov - 1990, S. Rahimov - 1998, R. Khudoyberganov - 2007) were defended, and E. Begmatov's books "Spelling of Personal Names" (1970), "Spelling of Uzbek Names" (1972), "Uzbek Names" (1991), "Meaning of Uzbek Names" (1998; 2004; 2010), "The Beauty of the Name" (1994) were published. The results of the work on Uzbek toponymy during this period were significant. To date, more than 20 candidate and three doctoral theses (Z. Dusimov, S. Qoraev, T. Enazarov) have been defended on Uzbek toponymy. The defended candidate theses on Uzbek toponymy were written on the toponymy of the Kashkadarya region (T. Nafasov, T. Enazarov, O. Begimov), Surkhandarya region (YO. Khojamberdiev, Kh. Kholmominov), Samarkand region (T. Rahmatov, N. Begaliev, A. Turobov, S. Buriev), Syrdarya region (N. Mingboev), Tashkent region (M. N. Ramazonova), Bukhara region (S. Nayimov, A. Aslonov), Navoi region (O. Oripov), Jizzakh region (A. Zokirov), Fergana region (N. Okhunov, S. Gubaeva, J. Latipov), Khorezm region (Z. Dusimov, A. Otajonova, M. Tillayeva), toponymy of Northern Uzbek dialects (L. Karimova), and Tashkent city (Sh. Kadirova) [7].

The problems of Uzbek toponymy have also been analyzed in a general way in the works of such scientists as H. Hasanov, S. Qoraev, E. Begmatov, T. Nafasov. Some work has been done in our country on Uzbek historical toponymy and anthroponymy. For example, the observations of academician B. Ahmedov, academician A. Muhammadjonov on the etymology of some historical toponyms⁶, and Sh. Kamoliddin's work on ancient Turkic toponymy in Central Asia are noteworthy⁷. N. Khusanov's research on anthroponyms in 10th-century written monuments, Sh. Yakubov and B. Bafoev's on the onomastics of Alisher Navoi, M. Turdibekov's onomastics of Abulgozi Bahodirkhan's "Shajarai Turk", I. Khudoynazarov's onomastics of Uzbek folklore are of great importance in Uzbek onomastics. The task of onomastic paremas is to provide students with the necessary understanding and information about the formation of onomastics, the art of naming, in the country, the stages of development, and the methods of studying onomastic units [8].

As is known, onomastics is a branch of linguistics that studies any proper nouns, the history of their emergence and change, as well as the totality of all proper nouns in a language. Onomastics aims to identify and study existing onomastic systems in a language. Onomastics divides proper names into the following groups (sections) according to the categories of objects from which they are derived: anthroponymy - proper names of people (names, surnames, patronymics, nicknames), toponymy - proper names of geographical objects, theonymy - names of gods, goddesses, religious and mythical figures and creatures according to various religious ideas, zoonymy - (conditional) proper names, nicknames given to animals, cosmonymy - names of regions of space, galaxies, constellations, etc., common in scientific circulation and among the people, astronomy - represents the set of names of certain celestial bodies (planets and stars). In addition, there are several other sections (groups) of onomastics. For example, one section of onomastics is called realonyms (names of objects that existed before and now), while the opposite, mythonyms, denote the names of imaginary - fabricated objects [9].

Analysis results. Depending on the level of study of the linguistic characteristics of proper names, onomastics is divided into such types as literary and dialectal onomastics, customary (practical) and poetic onomastics, modern and historical onomastics, theoretical and practical onomastics.

One of these, theoretical onomastics, studies the emergence of proper names in language and speech, belonging to literary and dialectal spheres, their nominative (naming) bases, development, various changes in this process, the use of onomastic units in speech, their distribution in certain territories and languages, and the structural structure of onomastic units. The study of proper names in literary texts is a separate problem, and this is the main task of literary onomastics or onomapoetics. Onomastics also studies the phonetic, morphological, derivational (formation, formation), semantic, etymological aspects of proper names, using comparative-historical, structural, genetic, areal, onomastic mapping, and other methods of linguistics.

Practical onomastics deals with the transcription, transliteration of names belonging to foreign languages, traditional (according to pronunciation and spelling), identification of translatable and untranslatable names, preparation of instructions on how to write "foreign" names in one's own language, formation of new onomastic units from names adopted from foreign languages, naming and assimilation of names. Onomastics, including Uzbek onomastics, is a science inextricably linked with a number of disciplines such as history, ethnography, genealogy, heraldry, textual studies, literary studies, geography, astronomy, geology, demography.

In recent years, this subject has been studied under various names in higher education institutions of our country. For example, at the National University of Uzbekistan, this elective subject is called "Onomastics Issues", while at Bukhara State University, a specialized course called "Onomastics of the Uzbek Language" is studied.⁵ A textbook called "Toponyms of the Bukhara Region" was also created based on the materials of this specialized course.

In recent years, special importance has been attached to the study of theoretical and practical problems of onomastics in our country. For example, special commissions are working in each regional, city, and district khokimiyat of the republic to coordinate the naming of toponymic objects. These commissions are carrying out a number of works to update the names of toponymic objects in

the same area in accordance with the requirements of the time. For example, prof. I. Suvonkulov created a work called "Indelible Pages of Our History" about the interpretation of new names of streets in Samarkand. Similar work was carried out in the city of Karshi.

REFERENCES:

1. Bukharova G.Kh. Symbolism of the zoonym буре (wolf) in the bashkir linguoculture // Международный научно-исследовательский журнал. – №12 (66). – 2017.
2. Coates R. A New Explanation of the Name of London Volume 96, Issue 2 November 1998. – Pp.203-229.
3. Flanagan D. A Summary Guideto the more common lyattested Ecclesiastical Elementsin Place-names // Bulletin of the Ulster Place-name Society. – Belfast: UPNS, 1981-1982. - Ser. 2 Vol. 4. – Pp.69-75.
4. Gelling M. The Word church in English Place-names // Bulletine of the Council for British Archaeology Churches committee. – Dec, 1981.Vol. 15. – Pp.4-9.
5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 91-93.
6. Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006. – Б. 60.
7. Бу ҳақда қаранг: Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси. Библиографик кўрсаткич (XIX аср охиридан – 2008 йилгача эълон қилинган ишлар олинган). – Наманган, 2008. – 168 б.
8. Ўзбек ономастикаси масалалари. Намунавий дастур. Бакалаврият йўналиши: 5А 220100 – филология (ўзбек тили ва адабиёти). Тузувчилар: Йўлдошев Б., Эназаров Т. – Самарқанд, СамДУ нашри, 2009. – 32 б.
9. Қиличев Э. Ўзбек тили ономастикаси (5 А 220102 ихтисослиги учун). Ўқув-услубий қўлланма. – Тошкент, 2004. – 80 б.

UO'K 811'п

QISHLOQ XO'JALIGI TERMINLARINING SEMANTIK TAHLILI

N.B.Meliyeva, assistant o'qituvchi, Renessans Ta'lim Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek tilidagi qishloq xo'jaligi terminlarining semantik xususiyatlariga bag'ishlangan. Maqolada qishloq xo'jaligi terminlarining tematik guruhleri, polisemiya va sinonimiya kabi hodisalar tahlil qilingan. Sinonimiyaning kelib chiqish omillari, ijobiy va salbiy jihatlari ko'rib chiqilgan. Qishloq xo'jaligi terminologiyasini tartibga solish va standartlashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi terminologiyasi, o'zbek tili, semantika, sinonimiya, polisemiya, terminologik tizim, dehqonchilik, chorvachilik, agrotehnika, o'simlikshunoslik, terminlarni standartlashtirish.

Аннотация. Данная статья посвящена семантическим особенностям сельскохозяйственных терминов узбекского языка. В статье проанализированы тематические группы сельскохозяйственных терминов, такие явления, как многозначность и синонимичность. Рассмотрены факторы происхождения, плюсы и минусы синонимии. Даны предложения по регулированию и стандартизации сельскохозяйственной терминологии.

Ключевые слова: Сельскохозяйственная терминология, узбекский язык, семантика, синонимия, многозначность, терминологическая система, земледелие, животноводство, агротехника, растениеводство, стандартизация терминов.

Abstract. This article is devoted to the semantic features of agricultural terms in the Uzbek language. The article analyzes thematic groups of agricultural terms, such phenomena as ambiguity and synonymy. The factors of origin, pros and cons of synonymy are considered. Proposals on regulation and standardization of agricultural terminology are given.

Keywords: Agricultural terminology, Uzbek language, semantics, synonymy, ambiguity, terminological system, agriculture, animal husbandry, agrotechnics, crop production, standardization of terms.

Dunyoda qishloq xo'jaligi sohasining jadal sur'atlarda rivojlanishi natijasida sohadagi maxsus leksika va terminologiya tizimi doimiy ravishda takomillashib bormoqda. Ilmiy-texnika yutuqlarining agrar sohaga joriy etilishi turli tillarda, jumladan, o'zbek va ingliz tillarida yangi atamalarning shakllanishiga, eskirganlarining esa iste'moldan chiqishiga sabab bo'lmoqda.

O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Qishloq xo'jaligini ilmiy asosda rivojlantirish, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish va sohada raqamlashtirishni kengaytirish orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 2026 yilga qadar kamida 2 barobar oshirish zarur" degan strategik vazifasi doirasida soha terminologiyasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qishloq xo'jaligi sohasiga oid maxsus terminlarning badiiy matnlarda ishlatilishi nafaqat ularning nominativ xususiyatlarini o'rganish, balki ularning badiiy-estetik roli, milliy madaniyat va tafakkur bilan bog'liq jihatlarini tahlil qilishni ham taqozo etadi. Terminlarning badiiy matnlarda qo'llanilishi, ularning lingvopoetik xususiyatlari hamda milliy-madaniy ahamiyatini tadqiq etish milliy tilning ijtimoiy vazifalari va tilshunoslik sohasi uchun muhim ahamiyatga ega.

Qishloq xo'jaligi terminlari o'zbek tilining muhim terminologik tizimini tashkil etadi. Ushbu soha terminlarining semantik xususiyatlarini tahlil qilish orqali quyidagi muhim jihatlarini ko'rib chiqish mumkin:

Qishloq xo'jaligi terminlari tematik jihatdan bir necha guruhlariga bo'linadi: 1. Dehqonchilik terminlari: ekin turlari, tuproq turlari, mehnat qurollari nomlari; 2. Chorvachilik terminlari: hayvon turlari, chorva mahsulotlari, zotlar; 3. Agrotexnik terminlar: ekish, parvarishlash, sug'orish va hosil yig'ish jarayonlari; 4. Qishloq xo'jaligi mashinalari terminlari: traktor, kombayn va boshqa texnika nomlari; 5. O'simlikshunoslik terminlari: o'simlik turlari, kasalliklar, zararkunandalar.

Bu kabi tematik guruhlarining ajratilishi soha terminologiyasini tizimli o'rganish imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, "terminlar tematik guruhlarini semantik paradigmatlar va konseptlar doirasida o'rganiladi.

Polisemiya (ko'p ma'nolilik) qishloq xo'jaligi terminlarida ham uchraydi. Ba'zi terminlar o'z sohasida ham, umumiste'mol so'zlar sifatida ham qo'llaniladi. Masalan: *urug'* so'zi 1) ekish uchun ajratilgan don; 2) yangi o'simlik o'stirish uchun ishlatiladigan biologik material; 3) qarindoshlik ma'nosini anglatuvchi so'z; *pishiq* so'zi 1) yetilgan mahsulot; 2) mustahkam, chidamli narsa.

O'zbek tilshunosligida terminlar leksik-semantik munosabatlari (sinonimiya, omonimiya, antonimiya, polisemiya)ga keng va atroflicha to'xtalib o'tilgan.

Qishloq xo'jaligi terminologiyasidagi sinonimiya hodisasi lingvistik va amaliy jihatdan chuqur o'rganishni talab qiladigan masaladir. Sinonimik munosabatlar faqat so'z boyligi masalasi emas, balki terminologik tizimning shakllanish tarixi, til aloqalari va soha taraqqiyoti bilan bog'liq murakkab jarayondir.

Qishloq xo'jaligi terminologiyasidagi sinonimiya bir necha omillar ta'sirida yuzaga keladi:

1. Tarixiy-etimologik omillar - turli tillardan o'zlashgan terminlar: *bug'doy* (turkiy) - *gandum* (fors-tojik), *meva* (fors) - *yemish* (turkiy)

2. Dialektal xususiyatlar - mintaqaviy atamalarining standart tilga kirib kelishi: *karam* – *karambosh* – *kelim* (turli hududlarda); qovun – talqon – handalak (turli navlarni atashda)

3. Tarixiy davrlar ta'siri - o'zbek tiliga sovet davrida rus tili orqali, mustaqillik davrida esa bevosita g'arb tillaridan kirib kelgan terminlar: *sug'orish* – irrigasiya; *tuproqshunoslik* – *pedologiya*.

Sinonimiya hodisasi. O'zbek tili terminologiyasida sinonimiya hodisasi tilning tarixiy taraqqiyoti, til aloqalari va nutq uslublari bilan bog'liq tabiiy jarayon hisoblanadi [1].

Qishloq xo'jaligi terminologiyasidagi sinonimiya quyidagi ijobiy jihatlariga ega:

1. Til boyligini ta'minlaydi - turli manbalardan kelgan so'zlar tilning lug'at fondini boyitadi.

2. Nozik ma'no farqlari ifodalanishiga imkon beradi - misol uchun: "hosil" (ekinining natijasi) - "mahsulot" (qayta ishlash uchun tayyor narsa); "ekin" (ekilgan o'simlik) - "ziroat" (parvarishdagi ekin)

3. Uslubiy vazifalarni bajaradi - rasmiy hujjatlarda, ilmiy matnlarda va og'zaki nutqda mos keladigan variantlarni tanlash imkonini beradi.

"Terminologik sinonimiya nutqni boyitadi, takrorlardan qochish imkonini beradi va matn uslubini yaxshilaydi" [2].

Sinonimiyaning qishloq xo'jaligi terminologiyasida quyidagi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin:

1. Tushuncha chegaralarining xiralashuvi - ba'zi hollarda sinonim so'zlar aniq bir tushunchani ifodalashda chalkashliklarga olib keladi: "urug'" - "chigit" - "don" tushunchalari kontekstga qarab aralashib ketishi; "yem" - "ozuqa" - "xashak" terminlari qo'llanilishidagi noaniqliklar.

2. Hujjatlashtirish va standartlashtirish muammolari - xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishda qiyinchiliklar tug'diradi. Misol uchun, FAO (BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti) hujjatlarini tarjima qilishda qaysi termindan foydalanish kerak degan savol tug'iladi.

3. Ilmiy-texnik kommunikasiya samaradorligi pasayishi - xalqaro aloqalarda, ilmiy almashinuvlarda tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Terminologik sinonimiya ilmiy-texnik sohada aniqlikni talab qiladigan kontekstlarda noqulayliklar tug'dirishi mumkin. Bu ayniqsa xalqaro standartlashtirish jarayonlarida ko'zga tashlanadi [3].

Qishloq xo'jaligi sohasidagi terminologik sinonimiya kelajakda quyidagi yo'nalishlarda rivojlanishi mumkin:

1. Tabiiy tanlanish - vaqt o'tishi bilan eng qulay va keng qo'llaniladigan terminlar saqlanib qolishi.

2. Ma'no tabaqalanishi - ayrim sinonimlar o'rtasida ma'no farqlari shakllanib, ular turli tushunchalarni ifodalashi.

3. Ixtisoslashuv - sinonimlar turli nutq uslublarida ixtisoslashuvi (ilmiy-rasmiy va xalqona).

Terminologik sinonimiya til taraqqiyotining tabiiy jarayoni bo'lib, uni butunlay yo'qotish mumkin emas va zarur ham emas. Ammo ilmiy-texnik kommunikasiya samaradorligini oshirish uchun uni ma'lum darajada tartibga solish maqsadga muvofiqdir.

Qishloq xo'jaligi terminologiyasida omonimiya hodisasi. Omonimiya leksik-semantik munosabatlarning murakkab turi bo'lib, qishloq xo'jaligi terminologiyasida ham o'ziga xos o'rin tutadi. Bu hodisa soha terminlarining semantik xususiyatlarini chuqurroq anglash va tahlil qilish imkonini beradi.

Omonimlar – shakl jihatidan (yozilishi va talaffuzi) bir xil, lekin ma'no jihatidan turli so'zlardir. Qishloq xo'jaligi sohasida omonimlar terminologik tizimning ajralmas qismi hisoblanadi.

Omonimik munosabatdagi terminlar kontekstga qarab to'g'ri anglanishi terminologik tizimning muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. Bu terminologiya sohasida murakkab va ko'p qirrali muammodir [4].

Qishloq xo'jaligi terminologiyasidagi omonimiya quyidagi sabablarga ko'ra yuzaga keladi:

Fonetik evolyusiya – turli so'zlarning til taraqqiyoti davomida tovush jihatidan yaqinlashuvi.

So'z yasash jarayonlari – turli ma'noli so'zlarni yasashda bitta shakl (qolip)dan foydalanish:

"Ko'chat" so'zi "ko'ch" o'zagiga "-at" qo'shimchasini qo'shish orqali hosil bo'lgan.

Turli til qatlamlariga mansublik – bir xil shaklga ega, lekin kelib chiqishi turli tillarga mansub so'zlarning terminologik tizimga kirib kelishi.

Omonimiyaning paydo bo'lishi terminologik sistemaning rivojlanishi davomida yuz beradigan tabiiy jarayondir. Bunda turli denotativ obyektlarning bir xil nomlanishi kuzatiladi [5].

Qishloq xo'jaligi sohasida quyidagi omonimik munosabatlar kuzatiladi:

1. To'liq omonimlar

Barcha grammatik shakllarida ham bir xil bo'lgan, lekin ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlar: Payvand – 1) o'simlik ko'paytirish usuli; 2) bog'lanish, tutashuv (so'zning ko'chma ma'nosi); Shona – 1) g'o'zaning gul kurtagi; 2) asalarining mum uyasi; Novda – 1) yosh, yangi o'sgan shox; 2) uzumning ko'chati.

Shunday qilib, qishloq xo'jaligi terminologiyasidagi omonimik munosabatlar tadqiqi nafaqat tilshunoslik, balki sohaning o'zi uchun ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Bu munosabatlar tushunchalar tizimining sistematik tuzilishini ochib beradi va terminologik tizimni takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мадвалиев А. "Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари". Тошкент, 2017. Б. 87.
2. Қосимов Н. "Ўзбек тили терминологиясининг шаклланиши ва тараққиёти". Тошкент, 2018. Б. 124.
3. Дониёров Х. "Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари". Тошкент, 2016. Б. 56.

4. Ёўлдошев Б. "Ўзбек тили терминологиясининг лингвистик асослари". Тошкент, 2017. Б. 114.
 5. Маҳмудов Н. "Тил ва нутқ". Тошкент, 2018. Б. 96.

UDC 82.0

BALANCING AND MINIMIZING NATIONAL-CULTURAL DIFFERENCES IN TRANSLATION

U.F.Mukhammadiyeva, doctoral student, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Tashkent

Annotatsiya. *O'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi milliy-madaniy farqlarni muvozanatlash va kamaytirish masalasi tahlil qilingan. Nida, Nyumark, Venuti nazariyalari hamda o'zbek olimlari qarashlari asosida madaniy va pragmatik to'siqlarni yengish usullari - dinamik ekvivalentlik, qisman xorijlashtirish va tavsifiy izoh orqali ma'no va madaniyatni saqlash yo'llari ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *tarjima, madaniy ekvivalentlik, o'zbek–ingliz, moslashtirish, xorijlashtirish, dinamik ekvivalentlik.*

Аннотация. *В статье рассматриваются способы балансировки и снижения национально-культурных различий при переводе между узбекским и английским языками. На основе теорий Ниды, Ньюмарка и Венути анализируются культурные и прагматические трудности перевода и предлагаются стратегии сохранения смысла и идентичности текста.*

Ключевые слова: *перевод, культурная эквивалентность, узбекско-английский перевод, доместикация, форенизация, динамическая эквивалентность.*

Abstract. *The article explores how translators can balance and minimize national-cultural differences between Uzbek and English. Drawing on Nida's, Newmark's, and Venuti's theories, as well as Uzbek scholars' insights, it analyzes cultural and pragmatic barriers and suggests strategies- dynamic equivalence, partial foreignization, and descriptive explanation-to preserve meaning and identity.*

Keywords: *translation, cultural equivalence, Uzbek–English, domestication, foreignization, dynamic equivalence.*

Introduction. In an era of globalization, intercultural communication has become essential, and translation serves as a vital bridge between cultures. Translating texts between languages as historically and culturally distinct as Uzbek and English is particularly challenging. Researchers note that translation of cultural references is “one of the most critical aspects of translation studies in recent years” [1; 241-254]. Cultural and linguistic disparities – differences in traditions, social norms, idioms, and worldviews – can hinder direct translation. As Culler observed, each language “articulates or organizes the world differently”, and the greater the gap between a source and target language, the more difficult it is to transfer a message faithfully [2].

Translation theorists emphasize the need to account for cultural context. Eugene Nida argued that translation is both a science and an art, insisting that *more emphasis be given to cultural context, meaning, and spirit of the text, rather than a mere word-for-word rendering* [3]. Similarly, Uzbek scholars have stressed the deep interrelation of language and culture: a translator's task is not only to convey linguistic meaning but also to preserve cultural connotations and context.

Materials. To explore translation issues between Uzbek and English, we draw on a variety of materials and examples. These include Uzbek proverbs, idiomatic expressions, culturally significant terms, and their translations (or possible translations) into English. We also consider excerpts from literary texts and media where cultural nuances are present. By analyzing these concrete examples, we can see how direct translation might falter and what adjustments are necessary to convey the intended meaning.

For instance, consider the Uzbek word “non” – which refers to bread. In Uzbek culture, non is more than just food; it symbolizes hospitality, respect, and sacred value in social life. Translating non simply as “bread” in English conveys the basic lexical meaning but loses the term's cultural and symbolic significance. Another example is the proverb “it hurar, karvon o'tar,” literally “the dog barks, the caravan goes on.”

Methods. The approach is twofold: a literature review of translation theories related to culture, and a comparative analysis of Uzbek and English examples (identified in the Materials) to observe theory in practice.

An extensive literature review was conducted. We examined both classic and contemporary translation theories that address cultural context. Key concepts include Eugene Nida's notions of *formal* vs. *dynamic equivalence* (also known as functional equivalence) [4; 253], Peter Newmark's classification of translation methods and procedures for culture-specific concepts [5; 292], and Lawrence Venuti's strategies of *domestication* vs. *foreignization* [6; 272]. We also reviewed works by scholars specifically focusing on Uzbek–English translation and cross-cultural linguistics. Uzbek scholars like D. Abduraxmonova, M. Zikirova, D. Ashurova, Sh. Safarov and others have investigated the interrelation of language and culture, providing local insights into translation challenges. Likewise, research by Western scholars – e.g. Oberg's concept of “culture shock,” [7; 177] and studies by A. Furnham and others – illuminate the *pragmatic* and psychological aspects of encountering foreign cultural elements in translation [8; 246]. Through this review, we identified recommended strategies and common pitfalls documented in prior studies.

Results. The analysis of Uzbek–English translation examples, underpinned by translation theory, yielded several key findings. These findings can be grouped into two categories: (1) Challenges due to national-cultural differences – common types of issues that arise in translation; and (2) Effective strategies to address or minimize those differences.

Challenges in Translating Cultural Content

1. Cultural Terminology and Realia: Words for culturally specific items, concepts or practices often lack direct equivalents. For example, Uzbek terms like *non* (traditional bread with cultural importance) or *kurash* (a form of wrestling and cultural heritage) carry connotations not captured by generic English words. Such terms pose a risk of *loss of national color* or meaning when translated. Misinterpreting them can even cause cognitive dissonance for the target reader if the term violates their cultural expectations.

2. Idioms, Proverbs, and Folk Expressions: Uzbek is rich in idioms and proverbs that encapsulate cultural wisdom. Many have no direct counterpart in English. For instance, “*Yomon qo'shni odamni mulkidan ayirar*” (literally, “A bad neighbor deprives a person of his property”) conveys a cultural notion about community relations; a literal translation might confuse readers [9].

3. Connotations and Tone: Certain words carry positive or negative connotations unique to each culture. Our analysis showed that translators must be attuned to these connotations. For example, Uzbek often uses familial terms as endearments or honorifics (like *opa*, *aka* – literally sister, brother – for respectful address).

4. Syntactic and Grammatical Differences: The structure of Uzbek and English sentences can differ in ways that affect meaning. Uzbek might omit subjects or use flexible word order due to context understanding, whereas English syntax is more fixed. Tense and aspect provide another example: Uzbek has a single present tense form where English distinguishes between simple and continuous forms.

5. Implicit Cultural Knowledge: Some texts assume knowledge that the target audience may not have. Uzbek writings might refer to Navruz (the spring new year festival), *mahalla* (neighborhood community), or historical figures like Amir Temur with minimal explanation. English readers might not recognize these.

Strategies for Balancing Cultural Differences

1. Dynamic/Pragmatic Equivalence: A core strategy observed is using *dynamic equivalence* (Nida's term) or *pragmatic equivalence* (as in Baker's theory) – focusing on conveying the *effect* and intended meaning rather than literal form. This often means rephrasing or expanding the translation to include the necessary context. For example, to translate the cultural saying “*Mehmon o'z rizqini olib keladi*,” a translator might render it as “*A guest brings blessings (and one should welcome them openly)*,” inserting a hint of the implied meaning.

2. Cultural Equivalents and Analogues: Where possible, translators use a roughly equivalent concept from the target culture. This *cultural substitution* works well for some concrete items or

activities. For instance, an Uzbek text mentioning “*sumalak*” (a traditional sweet paste made for spring festival) might be translated as “*a traditional pudding prepared for the spring equinox (Navruz)*” – here “pudding” is an analogue that gives English readers a general idea (even if not exact), combined with a clarifying note about the occasion.

3. Domestication vs. Foreignization – A Balanced Approach: Lawrence Venuti’s framework proved useful in our analysis. *Domestication* refers to adapting the text to the target culture, making it more familiar, whereas *foreignization* means retaining elements of the source culture, even if they feel foreign to the reader.

4. Adaptation and Localization: A few examples highlighted the use of adaptation – essentially a recreating of the message in the target culture’s terms. Adaptation is considered the freest form of translation (often used in translating proverbs, poetry, or humor).

5. Maintaining Formality and Tone: A subtle strategy is adjusting language level to match cultural norms. What is considered polite or formal in one culture may differ in another.

Discussion. The interplay between theory and practice in our findings sheds light on broader implications for translation studies and translator training. Translation, at its heart, is a cultural act as much as a linguistic one. This echoes the view of many scholars who have studied cross-cultural translation. For instance, Nida’s principle of dynamic equivalence implicitly calls for cultural adaptation – the translator must produce in the target audience “*essentially the same response*” as the original did in its audience [10].

Peter Newmark’s distinction between *semantic* and *communicative* translation is also relevant. Semantic translation stays closer to the source wording, while communicative translation prioritizes the target reader’s understanding. The examples we analyzed show that a communicative approach is frequently necessary when cultural differences are at play – for example, explaining *non* as *bread* with cultural notes, or choosing an equivalent proverb. Newmark (1988) also enumerated procedures like transference, cultural equivalent, functional equivalent, and notes, all of which we effectively employed in various cases.

One interesting aspect is the ideological choice highlighted by Venuti’s domestication vs. foreignization debate. In translations between a global language like English and a local language like Uzbek, there is often an asymmetry. Historically, translations into English tended to domesticate heavily, sometimes erasing traces of the source culture to make texts palatable to English readers. Venuti critiqued this “*fluency*” method for invisibilizing the source culture.

Conclusion. Translation between Uzbek and English requires precise handling of linguistic and cultural differences. The study identified key practical results:

1. Cultural awareness is the main requirement. Translators must understand the meaning, values, and emotional tone behind culturally specific terms such as *non*, *mahalla*, or *Navruz*, and transfer them accurately through explanations or equivalents.

2. Balanced strategy works best. Literal translation often causes distortion; full adaptation can erase cultural identity. Effective translation combines methods - dynamic equivalence, functional and descriptive equivalents, and limited foreignization - depending on context and audience.

3. Use of pragmatic tools such as footnotes, glossaries, or translator’s notes is essential to clarify culture-bound elements and prevent misunderstanding. These additions make translations clearer and more educational for readers.

4. Practical training for translators should integrate cultural competence, contrastive linguistics, and translation strategy. Knowledge of both Uzbek and English cultural systems is as important as linguistic accuracy.

REFERENCES:

1. Bekmurodova, F. N., Djumabayeva, J. S., & Madiyorova, V. Q. (2024). Pragmatic equivalence in the translation of cultural references from Uzbek into English. *Arab World English Journal for Translation & Literary Studies*, 8(2), 241–254. <https://doi.org/10.24093/awejtls/vol8no2.17>
2. Ordudari, M. (2007). Translation procedures, strategies and methods. *Translation Journal*, 11(3). Retrieved from <http://translationjournal.net/journal/41culture.htm>
3. Zoe. (2013, May 15). Translation Theories – Eugene Nida and Dynamic Equivalence. CCJK. Retrieved from <https://www.ccjk.com/translation-theories-eugene-nida-and-dynamic-equivalence/>

4. Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: Brill. 253 p.
5. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. London: Prentice Hall. 292 p.
6. Venuti, L. (1998). *The scandals of translation: towards an ethics of difference*. London & New York: Routledge. 272 p.
7. Oberg, K. (1960). Culture shock: adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*, 7(4), 177–182.
8. Furnham, A., & Bochner, S. (1986). *Culture shock: psychological reactions to unfamiliar environments*. London: Methuen. 246 p.
9. Abdullaeva, M. (2021). Uzbek culture-bound expressions and their translations into English. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(1). Retrieved from https://www.academia.edu/99008811/Uzbek_Culture_Bound_Expressions_and_Their_Translations_Into_English
10. Zoe. (2013, May 15). *Translation Theories – Eugene Nida and Dynamic Equivalence*. CCJK. Retrieved from <https://www.ccjk.com/translation-theories-eugene-nida-and-dynamic-equivalence>

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

**№10/4 (131)
2025 y., oktabr**

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 08.10.2025
Bosishga ruxsat etildi: 15.10.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 10,0 b.t. Buyurtma: № 10-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18